

DOCUMENTA
CENTAR ZA SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU
CENTER FOR DEALING WITH THE PAST

Urednica:
Emina Bužinkić

Urednički tim:
Ana Bitoljanu, Emina Bužinkić, Goran Božičević,
Igor Roginek, Vesna Teršelić

Autori/ice:
Tamara Banjeglav, Ana Bitoljanu, Emina Bužinkić,
Goran Božičević, Milena Čalić Jelić, Maja Dubljević,
Jelena Đokić Jović, Živana Heđbeli, Nikola Mokrović,
Zdenka Pantić, Tanja Petrović, Slaven Rašković,
Vesna Teršelić

Izdavač:
Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću

Godina: 2012./2013.

Lektura i korektura:
Tomislav Fresl

Oblikovanje i tisk:
ACT Printlab d.o.o.

ISBN: 978-953-7872-05-2

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 836657

*Tiskanje ove publikacije omogućeno je financijskom
podrškom Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva.
Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i
nužno ne izražava stajalište Nacionalne zaklade.*

Nacionalna
zaklada za
razvoj
civilnoga
društva

SADRŽAJ

0. PREDGOVOR	6
I. UVOD U SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU	10
KRATKE CRTICE O MOTIVACIJI ZA RAD NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU	10
PAMĆENJE ŽRTAVA I OSTVARIVANJE PRAVA MLADIH GENERACIJA NA UČENJE POVIJESTI UTEMELJENE NA ČINJENICAMA	16
Vesna Teršelić	
II. DIJALOG O NASLIJEĐU RATA	24
PRIPREMA RADA NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU U ZAJEDNICI	24
Emina Bužinkić	
DIJALOG O NASLIJEĐU RATA	32
Ana Bitoljanu, Goran Božičević	
OBRAZOVANJE MLADIH TEMELJENO NA ISKUSTVENOM UČENJU KAO DIO PROCESA SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU	39
Emina Bužinkić	
III. PAMĆENJE ŽRTAVA I KOMEMORATIVNE PRAKSE	50
(NE)KULTURA SJEĆANJA: ULOGA MEMORIJALA I KOMEMORATIVNIH PRAKSI U POST- KONFLIKTNOJ OBNOVI DRUŠTVA	50
Tamara Banjeglav	
IV. DOKUMENTIRANJE RADA NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU	62
ZAŠTO PRISTUP DOKUMENTIRANJA?	62
Živana Heđbeli	
ARHIVI U NEINSTITUCIONALNOM OKRUŽENJU: DOKUMENTIRANJE, ORGANIZACIJA I PREZERVACIJA	66
Nikola Mokrović	
DOKUMENTIRANJE LJUDSKIH GUBITAKA U HRVATSKOJ	78
Slaven Rašković	

O PRIKUPLJANJU OSOBNIH SJEĆANJA METODOM USMENE POVIJESTI	95
Maja Dubljević i Tanja Petrović	
ANALIZA POTREBA I PODRŠKA CIVILNIM ŽRTVAMA RATA	119
Emina Bužinkić	
V. PRAĆENJE RADA INSTITUCIJA I ZAGOVARANJE PROMJENE	146
JAVNO ZAGOVARANJE	146
Vesna Teršelić	
PRAĆENJE SUĐENJA ZA RATNE ZLOČINE	167
Milena Čalić Jelić, Jelena Đokić Jović, Vesna Teršelić	
VI. ZAŠTITA SEBE U RADU NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU	186
TRAUMA I POSLJEDICE - BRIGA O MENTALNOM ZDRAVLJU AKTIVISTA CIVILNOG DRUŠTVA U SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU	186
Zdenka Pantić	
ZAŠTITA SEBE U RADU NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU – ODMAK	193
Ana Bitoljanu i Goran Božićević	

PREDGOVOR

Ovaj priručnik nudi samo neke od mogućih praktičnih odgovora na pitanje kako produbiti raspravu o prošlosti u polariziranim društвima gdje je poricanje i/ili relativizacija zločina svakodnevna praksa u kojima se puno češće od pitanja drugom čovjeku "Što se dogodilo tebi i tvojim najbližima, kako vam je bilo?", čuje povik "Jedna je istina!". Stranice pred vama napisane su za sve koji sumnjaju i propituju jednostavnu crno bijelu sliku 'bolje prošlosti', eventualno podložnu dotjerivanju i prekrajanju kako bi 'nas' pokazala u što ljepšem svjetlu, a 'njih' ocrnila. Priručnik se bavi nekim mogućim putovima prema stvaranju podrške za dokumentiranje svih činjenica, priznavanju patnje svake žrtve i preživjelog te uvažavanju dostojanstva svakog čovjeka.

Ideja za priručnik rodila se na putu u Kanadu gdje sam trebala predstaviti proces suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj i susjednim zemljama kolegama iz obje Amerike i drugih kontinenata, iz svoje perspektive. Zanimanje za naša iskustva, kako nasljednika djece koja su "s najboljim namjerama boljeg obrazovanja" otimana iz plemenskih rezervata u blizini Vancouvera, tako i umjetnika koji u Kolumbiji rade s traumatiziranim obiteljima ubijenih i nestalih te svećenika koji u Burundiju priprema osnivanje Komisije za istinu, kao i pozitivne reakcije iz Bjelovara, Pakraca, Osijeka i Sarajeva, ohrabriло nas je na pisanje.

Tekstovi opisuju iskustva ljudi koji su desetljećima tražili načine progovaranja o skrivenim neugodnim činjenicama i zločinima iz susjedstva. Autori/ce su se okupljali u inicijativama poput prosvjeda za vraćanje imena Trgu žrtava fašizma u Zagrebu ili Antiratnoj kampanji Hrvatske i pokretali organizacije poput Centra za mirovne studije, Delfina, Pravde i MIRamiDA Centra. Neki od njih su u nastojanju da potaknu proces suočavanja s prošlošću i ustanovljenje činjenične istine o ratu te pridonesu pomicanju javne diskusije s razine prijepora o činjenicama prema dijalogu o interpretacijama, osnovani su *Documentu* – Centar za suočavanje s prošlošću (u daljem tekstu *Documenta*) kako bi se sustavno bavili nasilnim naslijедjem od početka Drugog svjetskog rata. Ključni je razlog ovoga nastojanja iskustvo prešućivanja i falsificiranja ratnih zločina i ostalih ratnih zbivanja od 1941. do 2000. koje je utjecalo na noviju prošlost, kako Jugoslavije tako i post-jugoslavenskih država/društava.

U tijeku svoga rada otvarali su svima mučna i važna pitanja. Iskustva koja su zabilježili nisu univerzalno primjenjiva, ali možda mogu poslužiti kao inspiracija za otvaranje dijaloga o prošlosti i primjerenim načinima pamćenja ubijenih u različitim sredinama.

Svjesni da u razmišljanju o naslijeđu prošlosti i izboru načina otvaranja teških pitanja u javnosti nema recepata, ponekad su polazili od sebe i vlastite obitelji, a ponekad su upirali prstom na globalne probleme. U vašem izboru neće biti važan redoslijed. Bez obzira hoće li vaše prvo pitanje dotaknuti osobni, obiteljski, institucionalni ili društveni krug, vodit će vas k zauzimanju stava prema nasilju i to u svim sferama.

Pošto još uvijek živimo u isključivim društвima u kojima se sigurnost prečesto gradi na zatvaranju u skupine sunarodnjaka i/ili sumišljenika kojima nije stran ni radikalni nacionalizam ni ideološka isključivost ni ponижavanje ljudi druge nacionalnosti, kao ni ismijavanje ideoloških oponenata ili negiranje činjenica o počinjenim zločinima, u svom smo radu kretali od priznavanja i isticanja ljudskog dostojanstva ubijenih, stradalih, zlostavljenih, bez obzira na kojoj su se strani podjela zatekli zbog svoje pripadnosti ili geografskog usuda ili pak zbog svoga izbora i političkih uvjerenja. Možda s te vrijednosne platforme krenete i vi.

Budući da je priznanje urođenog dostojanstva te jednakih prava temelj slobode, pravde i mira, sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima, stoji u Preambuli i Članku 1. *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, usvojene i proglašene na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 10. prosinca 1948.. Dok je još uvijek u tijeku borba za priznavanje u nju zapisanih prava možemo se zapitati koliko će nam desetljeća trebati da 'nova' prava na istinu, pravični sudski postupak, reparacije i garanciju neponavljanja zločina, koja se u tijeku posljednjih desetak godina postupno afirmiraju unutar Ujedinjenih naroda, postanu standard priznat od strane većine svjetskih država? Čak i ako je riječ o stoljeću zagovaranja, ne bi nas smjela obeshrabriti sporost pomaka, jer svakodnevno zauzimanje stava prema nasilju puno znači povrijeđenima. Čak i u vrijeme diktature sudbina stradalog postaje vidljiva kad je prepoznaju drugi, izvan neposrednog obiteljskog kruga.

Izgradnja povjerenja poslije rata i sukoba neodvojivo je povezana s priznavanjem patnje žrtava iz prošlosti, a u Hrvatskoj i drugim post-jugoslavenskim zemljama još uvijek žive suvremenici tri vala nasilja, Drugog svjetskog rata, poslijeratnog vremena nasilja nad političkim neistomišljenicima i ratova devedesetih. Odluka koliko daleko u prošlost će vas odvesti propitivanja i istraživanja za koja se odlučite nije jednostavna. U društvenim procesima prorade teškog naslijeda nasilja nije lako, a katkada ni moguće, izdvojiti samo jednu grupu zločina, posebno u prepirkama koje dotiču traumatična iskustva samih sudionika. Svaka će inicijativa za produbljivanje dijaloga o prošlosti odlučiti što bi bilo relevantno razdoblje rada u kontekstu svoje zemlje. U zemljama s naslijeđem kolonijalizma ili ropstva bit će primjerice neophodno voditi računa o još više slojeva prošlosti. U ovom priručniku autori/ce će pretežno koristiti primjere iz Hrvatske u vezi tri sloja prošlosti čiji su suvremenici još uvijek živi. U drugim će se zemljama možda biti moguće usredotočiti samo na zadnji val nasilja ili će pak biti neophodno pogledati i nekoliko stoljeća unatrag, primjerice u vrijeme početaka kolonizacije.

U dosadašnjem radu pokazalo se da osobno, obiteljsko, institucionalno i društveno suočavanje s prošlošću nije važno samo zbog zaštite prava pripadnika skupina stradalih u ratovima ili političkom nasilju, već je značajno i u procesu civiliziranja društva u cjelini. Otvorena, uključiva društva u kojima se ohrabruje horizontalna komunikacija o svim pa i neugodnim temama su uspješnija u svim pogledima. Proradom traume kroz suočavanje s prošlošću afirmiramo uključivost i otvorenost društva kao opće dobro koje treba štititi.

Kako god krenuli u proces suočavanja s prošlošću to će od nas iziskivati osudu raspisivanja mržnje. Hoćemo li odbратi kao svoj put unutarnje razgovore u tišini vlastitog doma ili kritično sagledavanja najvažnijih odluka vladinih institucija, prvi bi korak dakle mogla biti osuda nasilja. Hoće li ta osuda prije svega utjecati na naš odnos prema sebi i našim najbližima ili ćemo pronaći način da je izrazimo u kritičkom komentiranju funkciranja svijeta oko nas, manje je važno od bitnog koraka osude svakog nasilja.

Doseg vaše željene intervencije, istraživanje ili akcija ovisit će o vašoj mogućnosti uključivanja i motiviranja drugih. Nije nevažno hoće li inicijativa krenuti od želje jedne osobe da zabilježi svoja sjećanja za buduće generacije¹, razgovora dvoje zabrinutih² ili od dugogodišnjih

¹ Primjerice poput sjećanja Đorđa Gunjevića zapisanih u knjizi *Evakuiran u Pakračku poljanu* iz 2010.

² Kao u Osijeku gdje su Centar za mir, nenasilje i ljudska prava 1992. pokrenuli Kruno Sukić i Katarina Kruhonja

priprema iskusnih organizatora na pokretanje istraživačko-dokumentacijskog centra koji će moći sustavno pratiti suđenja i dokumentirati ljudske gubitke. U trenucima revolta zbog gaženja vama važnih vrijednosti odluke o nekim akcijama će biti donesene praktično u tenu, a za odluke o pokretanju novih organizacija možda će trebati više godina.

No prije nego uronimo u propitivanje metoda, ipak je na mjestu pitanje svrhe, čemu uopće suočavanje s prošlošću? Jedan mogući odgovor, koji se iskrstalizirao u radu organizacija za ljudska prava, je da bi smanjili teret prošlosti koji onemogućava pun razvoj stvaralaštva u ratom i političkim nasiljem obilježenim društвima. Tek otkivanjem sustavno sakrivanih i prešućivanih podataka o stradanju te postupnim prihvaćanjem činjenica o zločinima stvaramo priliku za osobno i društveno iscjeljenje, a i prostor za ostvarivanje prava mladih na učenje povijesti utemeljene na činjenicama.

Priručnik su uredili Emina Bužinkić, Igor Roginek, Goran Božićević, Ana Bitoljanu i Vesna Teršelić. Sa drži tekstove o faktografiji stradanja, snimanju osobnih sjećanja, pripremi javnog zagovaranja, i praćenju suđenja. Priručnik smatramo bogatim u njegovoj različitosti stilova, pristupa, jezika i iskustava. Nadamo se da će vam biti od pomoći.

Vesna Teršelić

UVOD U SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU

KRATKE CRTICE O MOTIVACIJI ZA RAD NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU³

Pa teško mi je zapravo sjetiti se točno. Nije to bila nekakva ... ruptura, ništa se nije specijalno dogodilo pa me obasjalo neko aktivističko sunce. Nekako cijeli život dijelom osjećam da je jako važno participirati u zajednici, prema nekim principima, boriti se za neke vrijednosti ...

Taj stav je možda nastao i pod utjecajem literature, možda i do... Općenito, ja oduvijek osjećam taj poriv u sebi. Ja sam kao mala, još prije nego što sam krenula u školu, voljela čitati. I čitala sam, to je bilo još u 80-im, partizanske priče, "Orlovi rano lete", Branka Čopića i slično. I baš se sjećam da sam odrasla s tim ratom, Nijemcima i partizanima. Taj rat kao da je bio jučer! Evo, ja sam '83. godište, negdje '87. ili '88. već sam mogla čitati, i svi filmovi i knjige koje sam čitala, sve je bilo natopljeno pričama o partizanima i Nijemcima, i tim nekim trulim jabukama, ustašama, četnicima. Sjećam se jednog razgovora sa tatom, moj tata je umro '91., znači baš negdje pred rat, ali ja se baš živo sjećam jednog razgovora s njim, to tako valjda ide, kad kao mali izgubiš roditelja pa se onda nekim stvarima kasnije vraćaš... Onako,

ja sam pitala "A tata, ko' je pobijedio u ovom zadnjem ratu?". Mislila sam na Drugi svjetski rat i naravno znala sam ko je pobijedio ali to je bio uvod u daljnje pitanje koje je slijedilo. To su bila neka moja autentična razmišljanja. On je rekao: "Mi smo sine pobijedili.". "Sine", znaš kako kćeri zovu tamo odakle ja dolazim! (smijeh). Ja kažem: "A dobro, a što kad recimo u Njemačkoj kći pita svog oca tko je pobijedio u tom zadnjem ratu? Što joj on kaže?". Strašno me zanimalo rastu li sva djeca kao ja, s tim nekim minulim ratom u kojem smo Mi pobijedili, je li to zapravo bajka koju nam svima roditelji pričaju dok smo mali, nešto kao Djed Mraz (pa stoga i ne sasvim vjerodostojna), je li povlastica djetinjstva sve djece, i u Japanu, Njemačkoj, Južnoafričkoj republici, da odrastaju s pričama o partizanima, o našoj borbi i pobjadi ... Prvenstveno mislim da je suočavanje s prošlošću važno toliko koliko se suprotstavlja upravo toj dnevnoj politici, tim dnevnopolitičkim modama, kako se treba misliti i govoriti, nužno ideologiziranim, iza kojih uvijek staje neki interes, bez obzira na to o kojoj se vlasti radi. Mislim da je ova povijest na kojoj ja radim, usmena povijest,

³ U ovome dijelu teksta nije napravljena korektura niti je isti "kroatiziran", već je sve zapisano onako kako je izgovoren.

demokratičnija povijest, jer je to povijest ‘odozdo’. Mislim da kad se priče tako postave jedna pored druge, puno se jasnije viđi koliko su priče zapravo slične na raznim stranama. Ljudi na taj način mogu lakše prepoznati sličnosti koje imaju s onima koji se nalaze, ili su se nalazili ‘na suprotnoj strani’. Možda i više nego s nekim tko pripada ‘njihovoj strani’! I to bez obzira na nacionalne i nacionalističke elite koje ih zapravo cijelo vrijeme uvjeravaju da je neprijatelj onaj preko plota ili na puškometu. Voljela bih kad bi to prepoznavanje potaknulo izvjesnu horizontalnu solidarnost među prevarenim i opljačkanim narodima, a dezavuiralo nacionalističke narative koje su iz vlastitih interesa plasirali, i dalje plasiraju, jedini dobitnici ovih ratova, te već pomenute nacionalne elite.

Milena Ostojić, Documenta

Da bi mogli da se nosimo sa ovim što nam se sada dešava. Da bi razumeli odakle dolazi. Politike koje sada plove po moru etničkih i vjerskih sukoba nisu nastale juče. Neće se ni predati pred našim superiornim razumnim argumentovanjima. Neće ni ljudi koji te politike proizvode, a ni oni koji ih podržavaju. Šta nam onda preostaje drugo osim pokušati razumeti šta, odakle i zašto, a onda i ponuditi tu potrebu razumevanja... Da smanjimo prostor za reprodukciju jednostranih narativa nastalih usred frustracije. Da bar izluftiramo malo tu frustraciju i čujemo jedni druge, za početak.

Boro Kitanoski, Mirovna akcija Prilep

Suočavanje s prošlošću zato što je prošlost bolna. Zato što je potrebno vrijeme i proces da prizdravimo. Zato što je bitno da se znaju svačije istine. Da se razumije i razjasni, a to ne mora značiti da se opravlja i oprosti ako netko ne osjeća spremnost i volju za nešto takvo. Suočavanje s prošlošću da bi se znalo što se desilo. Suočavanje s prošlošću da bi se snosila odgovornost (makar simbolična). Suočavanje s prošlošću da se ne bi ponovilo. I najvažnije da bi dobili prostor, neku zdraviju osnovu za gradnju novih, čovječnijih odnosa.

Moja lična motivacija je da sama sebi dam prostor i vrijeme da ozdravim; da izadem iz nekog mog viciognog kruga negacije i emotivne blokade. Da dam prostor da kažem glasno i da podijelim što znači odrastati pod stalnom tenzijom na ličnom i društvenom planu. Da mogu da kažem da boli, još uvijek. Da se zna. Da meni bude lakše. Da se ne ponovi.

Suočavanje s prošlošću je važno za mene i moje društvo da ne bi ostavili traume (na ličnoj i/ili kolektivnoj razini) da se i dalje talože. Zato da ih osvijestimo. Da ne bi gradili na njima nešto novo (u najboljoj namjeri), a pritom da ih nesvesno produbimo. Da bi mogli da počnemo iznova, iskrenije, transparentnije, čovječnije da gradimo odnose koji će biti zasnovani na jednakosti, poštivanju i slobodi za sve.

Соочување со минатото зато што минатото е болно. Зато што е потребно време и процес на/за заздравување. Зато што е битно да се знаат вистините на сите. За да се разбере и разјазни, а тоа не мора да значи за да се оправди и за да се прости ако некој не чувствува спремност и воља за нешто такво. Соочување со минатото за да се знае што се случило. Соочување со минатото за да се сноси одговорност (макар симбoličна). Соочување со минатото за да не се повтори. И најбитно, за да добиеме простор, некоја по здрава основа за да градиме нови, почовечни односи.

Мојата лична мотивација е да си дадам себеси простор и време за заздравување; за да излезам од некој си мој вициозен круг на негација и емотивен блок. За да си дадам себеси простор да кажам гласно и да споделам што значи да се распе во контекст на константна тензија на лично и опшествено ниво. За да кажам дека боли, сеуште. За да се знае. За да ми олесни. За да не се повтори.

Соочување со минатото е битно за мене и моето друштво за да не оставиме траумите (на лично и/или колективно ниво) да продолжат да се таложат. За да ги освестиме. За да не градиме врз нив нешто ново (со најдобри намери) а притоа несвесно да ги продлабочиме. За да може да почнеме одново, по искрено, по транспарентно и почовечно да градиме односи кои ќе се базираат на еднаквост, почит и слобода за сите.

Albulena Karaga mirovna aktivistica Skopje/Kičevo

Naime, čini mi se temeljnim da to suočavanje sa prošlošću sudionicima pomogne osloboditi ih od straha, od bola i od predrasuda. Oslobođenje od straha, ili kada govorim u tom kontekstu slobode »od«, onda imam potrebu prije svega naglasiti taj moj osjećaj da se sudionici nisu politički oslobodili, odnosno da se suočavanje s prošlošću ne zbiva slobodno od političkih i ideoloških diktata i, naravno, od straha za one koji odstupaju od takvih diktata. Taj govor i to suočivanje sa prošlošću bi trebalo biti osigurano od prijetnji raznovrsnim oblicima kazni koje slijede za ona suočavanja s prošlošću koja već nisu zadana kao poželjna i kao takozvane nacionalne vrednote. Rekao bih da je ta potreba kudikamo prisutnija na onome što zovemo razinama društvenosti za razliku od razine koju možemo zvati političkim razinama ili razinama države. Mislim da je tu najveći problem. Mi smo nacija u razumijevanju a, nasuprot proširenom samorazumijevanju, zapravo vrlo mlada nacija ili, u jednoj varijanti koja zvuči bolnije za nacionalni ponos, mi smo zakašnjela nacija. Tako bi suočavanje s prošlošću trebalo biti sadržajno realistično, dakle vidjeti sebe kao pojedinca, skupinu, obitelj, porodicu i sebe realistično.

To je problematičnije upravo stoga što smo u tolikoj mjeri obvezani po diktatu nacionalne povijesti. Mislim da je pitanje o suočavanju s prošlošću pitanje i o suočavanju Hrvata sa vlastitim identitetom, njegovom slojevitosti, dakle od tog nekog identiteta emotivno psihološkog do visoko refleksivno političkog. Pri čemu su prijetnje slobodnoj diskusiji, otpori nekontroliranoj diskusiji, nekontroliranom suočavanju sa prošlošću, sa nacionalnim identitetom najsloženiji. Ta šansa koju povezujem sa samom potrebom suočivanja s prošlošću je da je riječ o emancipatorskom ili oslobođilačkom potencijalu suočavanja s prošlošću u smislu da to suočavanje širi za sada, po meni, isuviše reducirani prostor viđenja, vizura onoga što se nama u prošlosti događalo. Naše je suočivanje s prošlošću isuviše zadano, isuviše komandirano, isuviše, čak, dresirano.

Što se mene osobno tiče, ja još uvijek mislim da imam problema na najelementarnijoj razini, razini evo Centra za mir, dakle sredini koja mi je svakodnevna. Hoću reći da mi sami sa sobom još ne uspijevamo, dakle u tim nekim mikrosocijalnim, tako rekući svakodnevno eksperimentalnim uvjetima, ne uspijevamo biti zajedno kao ljudi s ljudima nego su naši susreti još rekao bih neosjećeno konfliktni ili suspregnuto konfliktni, netematizirano konfliktni, nedovoljno refleksivno konfliktni. Često osjećam kada imam potrebu samoreflektirati o tome zašto smo u konfliktu i da je riječ o konfliktu da već bivam netrpeljivo osujećen. A time ne isključujem da i ja sam nehotice tako djelujem na druge jer razina frustriranosti nije opala kao što smo se nadali osnivajući Centar za mir ili Antiratnu kampanju ili što sve nismo osnovali u najboljoj namjeri ili mislili da osnivamo. Dakle, to samo na toj najneposrednijoj razini naznačuje koliko je problem s kojim se suočavamo zapravo teško dogledan. I u tom smislu smo još uvijek i stalno suočeni sa prinudom na skromnost i sa prinudom na to da se osjećamo i dalje vrlo nesigurni, neutemeljeni, početnici, neosigurani u mnogom pogledu.

Krunoslav Sukić, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava

Najvažniji vid suočavanja s prošlošću je stvaranje mogućnosti da se ljudi sretnu. Ali ne bilo kako i u bilo kakvim okolnostima, već u prostoru i vremenu namenjenom tome. Taj prostor podrazumeva lični susret, pričanje priče koja je namenjena tome i slušanje te priče. Priče o sebi u minulim vremenima, svojim doživljajima tih vremena, nedaćama kroz koje je

čovek prolazio i dubokim, ličnim interpretacijama tih događaja. Emocije koje prate takve razgovore, i kod onog koji i govori i kod onog koji sluša, neophodne su. One otvaraju vrata istinskom razumevanju, saosećanju i itekako ohrabruju sagovornike da se može i sme misliti drugačije od dominantnog. Kada vas nečija priča dotakne, vaš svet se menja neumitno. A menja se i vaš odnos prema prošlosti i budućnosti. Uverio sam se, radeći s ratnim veteranimima s istih ili različitih strana, s mladima u podeljenim zajednicama i ljudima čija su iskustva vrlo različita, da je trenutak kada su počeli da pričaju i slušaju priče onih s kojima su delili taj prostor, bio trenutak kada je istinski proces suočavanja s prošlošću započinjan.

Milan Colić, MIRAMIĆA Centar Beograd

Umorna sam od slušanja različitih priča kad smo ‘s našima’ i kad smo ‘miješani’, od stalnog razmišljanja kako jedna, druga, treća strana mogu nešto da protumače, od raznih opravdavanja i viktimiranja, od saznanja da očito nismo slobodni da se zaljubimo u koga hoćemo, niti će naša djeca to moći, od stalnih podjela i važnosti etničkih identiteta... I sve to čini mi se najprije zbog straha od prošlosti, od onoga što se desilo kao i od neznanja što se desilo. Ajde da se međusobno ohrabrujemo da otvoreno pričamo o prošlosti, šta god pokušali da gradimo bez toga neće uspeti. Ajde da prevaziđemo strah da ćemo prizvati (ponovo) nesreću, ako kopamo po tome, jer ni življenje na ovaj način ne garantira neku sreću.

Ana Bitoljanu Miramida centar Grožnjan/Skopje

Prošlost nas opterećuje i određuje, a često i ne znamo kakva je stvarno bila. Ne znamo što se sve događalo, tko je i u kakvim ulogama i događanjima sudjelovao. Ispada da nam živote određuje neka takozvana ‘prošlost’ koja to i nije, već nas onda njezine interpretacije opterećuju. To je ogroman prostor za manipulacije i poticanje nekih budućih nasilnih sukoba, točnije – za ponavljanje starih sukoba, sve dok iz prošlosti stvarno ne naučimo ono što bi trebali kako bismo mirno i zdravo živjeli.

Ratovi nakon raspada Jugoslavije, stvaranje novih država, nametanje novih vrijednosti, poželjnih načina ponašanja, nepoželjnih nacija, ‘čistih’ jezika, interpretacija, heroja i izdajnika – sve je to u mnogome odredilo moj život. Kako mi nije bilo svejedno što sam odjednom postao privilegiran u Hrvatskoj, jer sam Hrvat, niti što je moja nova država ili bar dio njenih struktura sudjelovao u komadanju BiH i dogovaranjima s memorandumskim režimom u Srbiji, tako sam i krenuo u vode *izgradnje mira*. S vremenom se nagomilalo i znanja, iskustava i kontakata pa više nema nazad.

Teško je sada reći: “Prestat ću.”. Postoji i neka unutrašnja obaveza, odgovornost, ali što je najvažnije – zadovoljstvo u radu na suočavanju s prošlošću. Razbijati lažne slike kako smo “Mi” uvijek bili jedno, homogeno, istomisleće tijelo, dobri i moralno ispravni, a “Oni” su sve suprotno od toga. Raditi na tome da u onome “Mi” ima dovoljno dobrega da na sebe možemo biti ponosni, ali i lošega kojega poričemo ili relativiziramo. “Mi” su nam ukrali neki tada vladajući i u naše ime radili grozne stvari, našim novcem to financirali, nama i drugima lagali i skrivali činjenice od nas. Pokazati da nisam/nismo ovce, da želimo i možemo saznati činjenice i stvarati pravdu, kroz institucije, kroz kulturu sjećanja, kulturu mira, kulturu otpora.

Zato što oslobađa, iscjeljuje, vraća snagu i vjeru. U pravu su oni koji kažu da suočavanje s prošlošću uznenimiruje, ja im ne proturječim, no držim se mota Zaklade dr. Martina Luthera Kinga: “Uznenimiravamo one kojima je dobro, a tješimo one kojima nije.” (“We disturb the comfort ones and we comfort disturbed ones.”). Ili kako kažu kolege iz beogradskog Peščanika: “Ako vam je dobro, onda ništa.”

Društvo koje se ne suočava s prošlošću platit će cijenu toga. Tako je i Jugoslavija krvavim ratovima platila cijenu polustoljetnog nametanja 'istine pobjednika' i zatvaranja prostora za dijalog o različitim viđenjima rata.

Vidim značaj suočavanja s prošlošću na barem tri razine. Osobno mi pomaže da se osjećam kao čovjek, da ne okrećem glavu od zločina koji su počinjeni navodno za moje dobro i u moje ime. Osjećam se dobro, jer sudjelujem u nalaženju zadovoljštine žrtvama, izgradnji pravednijih odnosa, borbi protiv zla u svima nama. Na razini društva je važno razlučiti lažne i prave vrijednosti. Nemam problem prave vrijednosti nazvati izvorno kršćanskim ili islamskim ili nekim drugim. Razlikujem vjeru u Boga kao simbola nadnaravnog i ultimativne Ljubavi od (zlo)upotrebe vjerskih institucija u često potpuno bezbožne svrhe, uključujući blagoslov ubijanjima i ratu. Važno je znati što se dogodilo i smanjiti prostor lažima i manipulacijama, zbog zdravlja svakog društva odati priznanje svima koji su patili, raskrinkavati mehanizme zla, protjerivanja, mučenja i ubijanja.

Univerzalna razina je razina delegitimiziranja rata. Rat je uvijek laž i *zločin protiv čovječnosti* kako nas i War Resisters International podsjećaju. Zato se rat mora umatati u celofan navodne ljubavi prema nečemu i obrani istoga toga. No rat je uvijek prijezir života i njegovog rasta te uspon novca, pohlepe, želje za pljenom i moći. Ratovi ne padaju s neba niti nastaju iz puke mržnje. Njih uvijek potiču interesne grupe i koriste sve nas ostale kao sredstvo za svoj probitak. Suočavanje s prošlošću nam pomaže da to uvidimo.

Izbjeći će uobičajene jadikovke. Želim istaknuti ono što kažemo u pozivu za Odmak/ Retreat u Grožnjanu:

Rad na suočavanju s prošlošću je zahtjevan, težak, zamoran, iscrpljujući, često poput 'borbe s vjetrenjačama', redovito bez društvenog priznanja, nerijetko uzima više nego što možemo dati. Istovremeno, taj rad je nužan i potreban, ukazuje i mijenja nasilne strukture i ponašanja, daje nadu žrtvama, njihovim obiteljima, gradi temelje vladavine prava, ozdravljuje pojedinca, zajednicu i društvo.

Kada sam se 2004. počeo družiti s pravim 'rudarima' suočavanja s prošlosti, ljudima iz BiH, iz komisija za nestale i za ratne zločine, javila mi se bol u leđima koja je trajala četiri mjeseca. Jako je teško probaviti mračnu stranu rata, onu skrivenu, rekli bismo 'neljudsku', iako samo ljudi mogu zločine počiniti. Da bismo se mogli nositi s time treba na umu imati žrtve, važnost povratka vjere u pravdu, izgradnju novih, boljih mehanizama vlasti, zajednica koje će znati što im se dogodilo ne skrivajući oči pred 'svojim' zločinima.

Frustracija koja je ugrađena, zadana, koja definira sam koncept je ta da skoro nitko oko nas ne razumije što radimo. U redu, istina je da, na primjer u Hrvatskoj, mnogo više ljudi zna za suočavanje s prošlošću danas nego prije deset godina, no ljudi ne žele znati za taj rad, ne zanima ih, lakše je okrenuti glavu, poricati činjenice, događanja, zločine. Rad na suočavanju s prošlošću se svodi na usporedbu sa stripom *Alan Ford i Ministarstvom za istraživanje ruda i gubljenje vremena*. Nije šala, to je prijatelj doživio u razgovoru s poznanicima na tržnici Dolac.

Oni koji znaju nešto o tom radu optužuju nas da izdajemo nacionalne interese, radimo za neprijatelja i slično. Kakav je to nacionalni interes ubiti za pregovaranje spremnog Josipa Reihl-Kira, nenaoružanu devetnaestogodišnju Ljubicu Solar ili mučiti Đorđa Gunjevića, povjerenika Vlade RH za zdravstvo u Merčepovom zatvoru u Pakračkoj Poljani? Kakav i čiji je interes štititi počinitelje dvadeset godina, slaviti ih kao heroje? To je izdaja osnovnih ljudskih vrijednosti, svoje zajednice, svoje nacije, prljanje suboraca, sunarodnjaka, bacanje ljage na sve nas, većinu, koji s tim zločinima veze nemamo i nikad nam na pamet ne bi pali.

Najvažniji vid suočavanja s prošlošću je onaj koji otkriva uzroke i inicijatore rata, koji otkriva tko je, kada i gdje se dogovarao, o čemu, čijim novcem, za čiji interes. Otkrivanje ulaganja u rat, tajnih veza među elitama navodno neprijateljskih strana. Onaj koji činjenicama sužava prostor lažima i manipulacijama. Onaj koji uklanja tabu teme, dovodi ih u javni prostor i potiče raspravu o njima.

Najvažnija je dimenzija ozdravljenje društava i pojedinaca, bilo kroz presude Haškog tribunala, domaćih sudova ili kroz tradicionalne običaje poput Gacaca sudova u Ruandi ili Fambul Tok okupljanja u Sijera Leoneu. Mnogo je puteva i načina suočavanja s prošlošću, niti jedan nije lak, no krajnje je odredište zdravlje društva i pojedinaca, satisfakcija slabima i poniženima, osjećaj sigurnosti i pravde, iscjeljenje trauma. Cilj koji nam svima daje snagu.

Goran Božićević, MIRAMI DA Centar Grožnjan

PAMĆENJE ŽRTAVA I OSTVARIVANJE PRAVA MLADIH GENERACIJA NA UČENJE POVIJESTI UTEMELJENE NA ČINJENICAMA

Vesna Teršelić

U razgovorima s ljudima s različitih strana društvenih podjela uvjerila sam se kako je za normalizaciju odnosa prema živima neophodan pijetet prema ‘njihovim’ žrtvama. Još u djetinjstvu čula sam od susjeda koja je izgubila muža kako očekuje da se u javnosti ne govori samo o fašističkim logorima, poput Gonarsa u koji je iz okupirane Ljubljane 1942. odveden moj djed, nego i o zatvoru u kome je poslije Drugog svjetskog rata 1945. bila zatvorena i sama. Željela je da i njena patnja u rukama tadašnjih represivnih institucija ostane zapamćena. Danas pamtim da su neki ratnici, koji su i sami bili žrtve nacističkih zločina i proganjani kao partizani i komunisti, poslije rata i sami postali nasilni isljednici i mučitelji. Mada isticanje pijeteta prema svim nevinim žrtvama polako postaje prihvaćeni standard političke korektnosti malo se zemalja približilo idealu nadilaženjem podjele na ‘naše’ i ‘vaše’ žrtve u kojima su sazreli uvjeti za istraživanje okolnosti smrti i pamćenje svih stradalih.

Priznavanje potrebe za istraživanjem svih zločina još ne znači da će se okončati neizbjegni sporovi o primjerenim načinima komemoriranja, već tek odražava stanovitu spremnost za javni dijalog o mogućim načinima pamćenja. Danas ne možemo znati tko će za stotinu godina ostati zabilježen u historiografskim knjigama i povijesnim udžbenicima. Ne možemo našluti koji će trag ostaviti važni dokumentarci Factuma, knjige Slavenke Drakulić, predstave Boruta Šeparovića i Olivera Frlića koje su nas uvijek iznova podsjećale na odgovornost prema žrtvama čije patnje nisu ni vidljive ni priznate. Na društveni proces pamćenja/zaborava u kojemu će neki biti upamćeni, a drugi zaboravljeni, utječu političke odluke, znanstvena istraživanja, ali i ustajnost samih stradalih te civilnih inicijativa koje artikuliraju potrebu za pamćenjem neke skupine koja nije dovoljno vidljiva ili nije u političkoj milosti.

U većini zemalja tek predstoji lokaliziranje sjećanja na zločine počinjene nad nekadašnjim sugrađanima. Količko se god u svijest društava širom svijeta usidrila slika o Auschwitzu kao mjestu jedinstvenog zločina Holokausta, njeni je naličje gotovo potpuni zaborav ustaških

zločina počinjenih 1941. na mjestima poput logora smrti Jadovno ili u srpskoj pravoslavnoj crkvi Presvete Bogorodice u Glini.

Simbolika Gulaga često zasjenjuje lokalna mjesta poput otoka Sv. Grgur nedaleko Golog otoka gdje su bile zatvorene žene koje su okrivili za potporu Rezoluciji Informbiroa usvojenoj 28. lipnja 1948. u kojoj je Staljin optužio Komunističku partiju Jugoslavije da se udaljila od marksizma. Hoće li ikad na Golom otoku i Sv. Grguru, gdje su nakon Titovog prekida sa Staljinom i Sovjetskim savezom komunističke vlasti zatočile 11.650 ljudi, urediti spomen područje?

Mada je od ratova devedesetih proteklo manje od dvadeset godina, sudsbine su mnogih stradalih u sjeni genocida u Srebrenici i rušenja Vukovara. U svijetu je puno više prešućenih muka nego mjesta stradanja označenih spomen obilježjima. Ne želim zagovarati postavljanje mramornih ploča na sva mjesto torture i pogubljenja ili otvaranje ili organiziranje spomen centara na svim mjestima zatočenja i prisilnog rada. U stručnoj i društvenoj raspravi uvijek iznova će se postavljati pitanje koliko topografije terora iz prošlosti trebaju/smiju obilježiti sadašnjost. Sam dijalog o primjerenim načinima pamćenja može biti vrijedan i kad u danom trenutku ne dovede do dogovora o postavljanju mementa ili muzejskog postava. Pitanje o primjerenim načinima pamćenja i učenju povijesti uvijek je iznova relevantno. I nikad nije kasno zapitati se kako se osjećaju djeca i unuci stradalih na neobilježenim mjestima zločina, kao ni za pitanje kako je mladima koji su godinama prolazili pored nekadašnjeg mučilišta, a nisu bili upoznati s činjenicama.

Pitanje kako se sjećamo stradalih blisko je povezano s našim današnjim odgovorima na rasizam, ksenofobiju i isključivost. Zauzimanje stava prema žrtvama Holokausta, kao jedinstvenog zločina u povijesti, kao i svima koji su preživjeli druge genocide ili teške povrede ljudskih prava poput silovanja i još se uvijek nose s posljedicama zločina, neodvojivo je od našeg odnosa prema problemima manjina danas. Određivanje prema nasilju u prošlosti ide ruku pod ruku s od-

govorom na isključivanje Roma i neuvažavanje prava drugih nacionalnih manjina. Suočavanje s prošlošću, usmjereni na priznavanje patnje svih žrtava rata, polazi od dijaloga sa svima koji su u prošlosti bili žrtve progona ili su još uvijek diskriminirani, kao doprinos razvoju otvorenog i uključivog društva u kojem će biti dobrodošao doprinos svake osobe i sva-ke društvene skupine. Dok je više dekada sustavnog rada na obrazovanju o Holokaustu pridonjelo smanjivanju ksenofobije prema Židovima, slabiji interes za istraživanja genocida nad Srbima i Romima kao i pogubljenja iz ideoloških razloga, još uvijek hrani predrasude prema potomcima tadašnjih žrtava zločina. Negiranje zločina iz prošlosti često prati aktualna diskriminacija u svim sferama života.

Sloboda od uvrede, za stvaralaštvo i za učenje povijesti, znači i da imamo pravo živjeti bez uvreda i simbola koji slave ekstremiste i koljače ispisanih na zidove, kao i da se u javnom prostoru (pa ni na nogometnim utakmicama) ne smije tolerirati govor mržnje (i pozivi koji prizivaju prošle genocide poput "Srbe na vrbe!" ili "Nož, žica, Srebrenica!"). U suočavanju s prošlošću riječ je o poštivanju ljudskog dostojanstva i stvaranju mogućnosti za svakidašnje pristojno i tolerantno ophodenje prema drugima.

Važan test za svako društvo je pitanje služi li pamćenje poštivanju dostojanstva žrtava i raskrivanju mržnje ili se često zloupotrebljava za poticanje podjela i ksenofobije? U pripremi na ratove devedesetih važnu su ulogu odigrali političari i mediji koji su širili isključivost, kako je u svojoj najnovijoj knjizi nadahnuto zapisala Tatjana Gromača Vadanjel: "Mržnju je bilo potrebno posijati kako bi uopće moglo doći do rata, jer je rat trebao otpočeti između nekih koji su mislili da nisu neprijatelji, nego braća, od kojih su jedni živjeli istočnije od drugih. S obzirom na to da je još od velikog staroga rata ostalo sačuvane mržnje između istočnih i onih koji su bili manje istočno, uopće, ni najmanje, nije bilo teško rasplamsati mržnju, a ona je uskoro i tako vješto i pomno sve po-harala pretvorivši preko noći sve sumnje i mjerena u ubojito oružje, metke, bombe i požare, iskopane oči i rasparane utrobe.". (Gromača: 32) Nepriznate patnje iz jednog (nedovršenog?) rata su zloupotrije-bljene za pripremu novog. Rješenje nije odustajanje od priznavanja patnje i suočavanja s prošlošću već dodatno istraživanje činjenica uz svijest da je odgovornost svakoga tko govori u javnom prostoru hoće li utvrđene podatke ugraditi u uključujuću interpretaciju koja će služiti izgradnji mira ili će je upotrijebiti protiv drugog čovjeka.

Kako se boriti protiv poricanja i relativiziranja zločina u sredini gdje se često dovodi u pitanje i dobro dokumentirana stradanja? Poricanje se događa svuda. U najboljem se slučaju možemo nadati prihvaćanju činjenica o zločinu od strane većine, a skoro nikada društvenom konsenzusu u kojem će postati nepri-stojno dovoditi u pitanje neprijeporne podatke o stradanjima. Kad pogledamo na bombardiranje mjesta Guernice dana 26. travnja 1937. od strane Luftwafea, nacističkih saveznika snaga generala, čija je sudbina u svijetu postala najvidljivija kroz jednu od najpoznatijih slika Pabla Picassa, činjenice o zločinu nisu ni danas posve prihvaćene u španjolskom društvu. Publicist Geert Mak u svojoj knjizi prema kojoj je snimljena serija "U Europi" komentira: "Bombardiranje vide na onoliko načina koliko je promatrača, za Europljane to je bio karakterističan nacistički zločin nad nevinim španjolskim gradom, proba za Varšavu i Rotterdam. Za prosječnog Španjolca to je prije svega bio jedan od Francovih prljavih trikova. Do danas baskijski nacionalisti vide Guernicu kao nasilje Madrida nad njihovim 'svetim' gradom. Stari podržava-telji Francovog režima zauzimaju drugačije stajalište: bombardiranje se nikada nije dogodilo. Kažu da su Guernicu spalili 'crveni' Baskijci sami. Nijemci su pri-znali svoju krivicu prije više godina, ali španjolska vlada nije nikada bila spremna odustati od Francove interpretacije" (Mak, 2008: 330). Njemačka službena ispraka koju je potpisao tadašnji predsjednik Roman Herzog stigla je na šezdesetu obljetnicu bombardiranja. No društveni prijepori u Španjolskoj ne prestaju.

Način na koji se još uvijek dovodi u pitanje najma-sovniji zločin počinjen u Hrvatskoj u 20. stoljeću od strane ustaškog režima u Jasenovačkom logoru smrti samo je jedan od primjera osporavanja i relativizacije zločina. Niti nakon publiciranja 1.888 stranica dugog Poimeničnog popisa žrtava Koncentracijskog logora Jasenovac u kojem su zabilježena 72.193 imena i prezimena ubijenih nije prestalo poricanje zločina. Možda je jednostavnije ignorirati zločine, jer u Zagrebu u javnom prostoru nema vidljivih tragova deportacija. Kako učiniti vidljivijom sudbinu Židova u Europi i u Hrvatskoj⁴? Vrlo malo ljudi pamti da su prvi transporti krenuli sa Zagrebačkog zbora u lipnju 1941. godine. I u ulicama koje su vodile do tadašnjeg velesajma, a današnjeg Studentskog centra, prolazni-ci su morali primijetiti da odvoze Židove, Srbe, Rome i sve koje su Ustaše smatrali političkim protivnicima. Ni današnji studenti, koji baš na tom mjestu pohode kazališne predstave, ne znaju da su u paviljonima ne-kadašnji sugrađani njihovih djedova i baka čekali na deportacije. Koliko bi na njih utjecala informativna spomen ploča, a koliko na njih utječu govori održani

⁴ Prema popisu stanovništva iz 1857. ukupno 5.132 Židova živjelo je u 330 naseljenih mesta u Hrvatskoj, prema popisu stanovništva 1931. bilo je 20.567 Židova. Prema popisu iz 2001. ima ih svega 576. (Švob, 2010: 64).

na godišnjim komemoracijama koje se u travnju održavaju u Jasenovcu? Koliko utječu šturi podaci koje mogu pronaći u udžbenicima povijesti?

U Berlinu, na peronu željezničke stanice Grunewald s koje su deportirani Židovi iz Berlina, na memorijalu posvećenom svim odvedenim ljudima, vidljivo je koliko je Židova deportirano kojega dana. Prvi je transport sa stanice otišao 8.10.1941. za Lodz, a deportirano je 1.251 Židova. Posljednji transport, u kojem je bilo 18 Židova, otišao je 27.03.1945. za Teresienstadt (Terezin). Svi koji su u vrijeme deportacija živjeli u tihoj ulici prepunoj zelenila koja vodi prema stanicu morali su čuti kamione. No u desetljećima nakon rata peron se koristio u svakidašnjem prigradskom prometovanju. Prolaznici i putnici iz drugih mesta i čak ni iz drugih kvartova Berlina nisu znali da su Židovi odvedeni baš s tog mjesta, sve do devedesetih godina kad je na inicijativu žena postavljena prva informativna spomen ploča, a kasnije postavljen memorijal koji je sada poprište redovnih komemoracija. Kao i u drugim gradovima širom Njemačke, na spomen ploču upisane riječi postale su dio topografije sjećanja na nacistički teror, čineći zaborav težim.

Bez obzira na broj pravomoćno okončanih postupaka, obris počinjenih zločina definira se kroz složen mozaik poruka poslanih s javnih formalnih komemoracija čiji sadržaj nema nužno veze s istraživačkim radom usmjerenim na utvrđivanje činjenica. Na oblikovanju slika o prošlosti često snažnije utječe obiteljsko naslijede i usmena predaja od znanstvene historiografije. U prezentiranju prošlosti jedno od važnih pitanja je kako prikazati cijeli spektar reakcija na nasilje, od kolaboracije do aktivnog otpora.

Ni u iznimno opasnim vremenima nije izostao otpor nasilju, bilo u obliku jednostavnih dobrih djela motiviranih osobnim uvjerenjima ili pak organiziranog nenasilnog ili oružanog otpora. Pamćenje spašavanja drugih u pogubnim okolnostima⁵ kao i građanske hrabrosti posebno je inspirativno za mlade. U razvijanju kulture pamćenja važnu ulogu igraju specijalizirane institucije poput muzeja otpora. U tijeku osadesetih u Berlinu postavljen je i Muzej otpora, uz one u Amsterdamu, Beču, Kopenhagenu kao i talijanskim gradovima, jedan od rijetkih u Europi. Njemački je književnik Hans Fallada 1947. napisao poznati roman u čijem je središtu stariji par koji je nakon pogibije sina jedinca na bojišnici u Francuskoj počeo pisati dopisnice protiv Führera i nacističkog režima, ostav-

ljajući ih na prometnim mjestima u Berlinu, kako bi i druge potaknuli na razmišljanje. Kad joj suprug prvi put rekao da će pisati dopisnice Anna ga pita: "Nije li to što ti kaniš učiniti malo premalo Otto?", a on joj odgovara: "Bilo to mnogo ili malo, Anna ako nas otkriju to će nas stajati glave." (Fallada: 133). Radnja romana inspirirana je istinitim događajem čiji su akteri pogubljeni i tek je u tijeku zadnjih godina kroz prijevode na engleski, a sada i na hrvatski jezik, dostupna čitateljima izvan Njemačke. Veliki interes javnosti pokazuje koliko su čitateljima vrijedni i poticajni primjeri otpora, čak i kada je riječ o malim iskoracima s gotovo nikakvim izgledima na uspjeh. Primjeri odbijanja suradnje s nasilnim režimom su posebno motivirajući za nove generacije. Kako u nas pamtimo otpor fašizmu, ratu i nasilju? U našoj su zemlji ranih devedesetih zatvoreni nekadašnji muzeji revolucije, jer ideoološke interpretacije nisu više odgovarale duhu vremena i višeglasiju demokratičnog sustava inauguiranog prvim višestранačkim izborima, no odustajanjem od jednostranog prikazivanja rata iz javnog su prostora nestale važne zbirke koje su nas podsjećale na otpor ustaškom, nacističkom i fašističkom nasilju. Dok nemamo ni muzej posvećen otporu fašizmu, teško je očekivati zbirku posvećenu mirovnim inicijativama iz devedesetih.

Inicijative za trajno obilježavanje mjesta stradanja u svim zemljama iziskuju strpljenje i ustrajnost u zagovaranju. Njemačka je, možda više od bilo koje druge zemlje, naučila živjeti s nacističkom prošlošću u složenom procesu postupnog razvoja kulture komemoriranja. No ne treba zaboraviti da su i tamo rane inicijative za institucionalizaciju pamćenja ignorirane. Joseph Wulf, povjesničar koji je preživio Auschwitz, 1965. godine je pokrenuo inicijativu za osnivanje međunarodnog dokumentacijskog centra u vili gdje je dogovorena provedba ubijanja europskih Židova⁶ koja je zaživjela u obliku centra Haus den Wansee Konferenz tek 27 godina kasnije. U tijeku posljednjeg desetljeća, u središtu Berlina blizu Parlamenta, izgrađeni su memorijali ubijenim europskim Židovima (2005.), homoseksualcima (2008.) te Romima (2012.).⁷

Kako njemačko traženje primjerenog načina pamćenja komentiraju djeca preživjelih? Kako se Mimi Schwartz, kćer Židova koji je tridesetih godina prije nego su se zatvorile granice izbjegao u Ameriku, osjeća na dan kad se u selu njenog oca u Njemačkoj u Schwartzwaldu otvara obnovljena sinagoga, pretvorena u protestantsku crkvu? Pretvaranje sinagoge u crkvu, kao i

⁵ Primjerice priznanja "Pravednici među narodima" koje se dodjeljuje za spašavanje Židova za vrijeme Drugog svjetskog rata, izlažući opasnosti svoj život i živote članova svoje obitelji. Tom je medaljom, najvišim izraelskim državnim priznanjem za nežidove, odlikованo više od 23 tisuće osoba diljem svijeta, a među njima su 104 iz Hrvatske.

⁶ Projekt nije uspio zbog pomanjkanja političke volje i finansijske potpore. Wulf je počinio samoubojstvo 1974. godine. Spomen centar i obrazovni centar napokon je osnovan 1992. Godine (Steuer: 192)

⁷ Denkmal Für Die Ermordeten Juden Europas/Memorial To The Murdered Jews Of Europe

mnoga rješenja spomeničke kulture na mjestima stradanja, sigurno nije najbolje moguća opcija za židovsku zajednicu, ali odražava sadašnje potrebe. Danas u selu više nema Židova, porastao je broj protestanata, a sve je više i turskih obitelji. Nad vratima crkve, uz izvorni natpis sa zapaljene sinagoge koji kaže "To je Božja kuća, tu su vrata Neba", na hebrejskom i njemačkom postavljena je spomen ploča na kojoj piše: "Za pamćenje i upozorenje: U Benhaimu je do 1939. postojala židovska zajednica koja je podignula ovu zgradu kao sinagogu 1837. godine. U noći pogroma 9. i 10. studenog 1939. sinagoga je bila razorena i zapaljena. Spašena je Tora. Danas se nalazi u selu Oleh Zion (u Izraelu) koje su podigli nekadašnji stanovnici Benhaima. Sjećamo se naših židovskih sugrađana i žrtava nacističkog terora i svih koji su ostali bez doma.". Osamdeset devet Židova iz sela ubijeno je u Holokaustu. Na dan otvaranja obnovljene crkve Mimi Schwartz bilježi: "Ovo je dan slavlja. A nema se što slaviti. Ovdje je prisutan duh sveti. A ja osjećam veliki gubitak". (Schwartz; 251) Očaj zbog nepopravljivog gubitka ubijenih ne može posve zasjeniti trenutak u kom se bez zadrške osuđuje nacistički zločin i to ne u nekom apstraktnom obliku, već kroz pamćenje sudbina ljudi odvedenih iz mjesta. No istovremenost žalovanja i ushita kad zajednica u kojoj je počinjen zločin postupno preuzima dio odgovornosti za pamćenje, trajni je teret potomaka preživjelih. Krajem 19. stoljeća u zajednici od 1.200 stanovnika živjeli su katolici i Židovi i nekoliko protestantskih obitelji. Židova je bilo oko trećine. Na židovskom je groblju još uvijek 946 grobova, a za njih bri nu članovi udruženja Träger & Förderverein, koje se bavi kulturom sjećanja. U Njemačkoj se sedamdesetih i osamdesetih razvilo puno lokalnih inicijativa posvećenih sjećanju, a komunikacija s djecom nekadašnjih susjeda njihovih roditelja, kao i stvaranje spomena na nasilje u susjedstvu, čini važan dio njihovih aktivnosti.

U zemljama nekadašnjeg Varšavskog pakta, u kojima se o političkom nasilju moglo slobodno progovoriti tek poslije pada Željezne zavjese, stradanja u vrijeme socijalizma doživljavaju kao bitan dio zajedničke europske povijesti. Unatoč istraživanjima provedenim nakon pada Berlinskog zida puno pitanja ostaje bez odgovora. Publicistkinja Anne Appelbaum poručuje: "Prije nego se nacija oporavi, građani moraju razumjeti kako je bila uništena. Kako se potkopavalo institucije, kako se iskriviljavao jezik, kako se manipuliralo ljudima. Trebaju znati pojedinosti, a ne samo generalne teorije, i trebaju čuti osobne priče, a ne samo generalizacije o masama. Trebaju pojmiti o motivaci-

ji njihovih prethodnika, trebaju ih vidjeti kao stvarne ljude, a ne samo kao crno bijele karikature, žrtve ili nitkove. Tek će tada biti moguć polagani oporavak.". (Appelbaum: 496, 498)

Kako se osjećaju svi koje su dotakli počinjeni zločini koji nisu spomenuti u povijesnim udžbenicima? Filomena Franz, prsilna radnica čije su riječi zapisane kao moto publikacije njemačke Fondacije "Pamćenje, odgovornost, budućnost", rekla je: "Mladi imaju pravo na njihovu povijest. Mi je tek trebamo prihvati. A nije ni završila."⁸ Suočavanje s prošlošću nije samo zauzimanje stava prema počinjenim zločinima nad našim suvremenicima, nego je vezano uz odgovornost za prenošenje informacija mladima i budućim generacijama. Mladi imaju pravo doznati interpretacije prošlosti utemeljene na činjenicama kako bi mogli zauzeti stav prema naslijedu nasilja i kako ne bi, poput njihovih roditelja, postali zarobljenici isključivosti koja je hranila nasilje u prošlosti, a hrani i netrpeljivost prema manjinama i ksenofobiju danas.

I u trenucima priznanja patnje preživjeli nose teret tuge. No za društvo taj se teret može uvelike smanjiti pristajanjem da pamćenje stradalih i otpora nasilju uključimo u kulturnu mapu svake zemlje. Možda je baš to najvažnije iskustvo zemalja koje se svjesno bave suočavanjem s prošlošću već više desetljeća.

Kako bi stvorili platformu za žrtve i zainteresirane svjedočke i svjedokinje povijesti, u Documenti smo počeli snimati osobna sjećanja. U zemlji u kojoj skoro nema obitelji koja ne prenosi iz jedne u drugu generaciju sjećanja na stradanja, a bitka za prevlast u prostoru pamćenja jednih i zaborava drugih se rijetko stišava, čini mi se da je uključivanje što više ljudi i zapisivanje osobnih svjedočanstava mogući put prema iscijeljenju. U ostvarivanje prava na istinu, pravični sudski postupak, reparacije i garanciju neponavljanja zločina razvili smo niz metoda opisanih na stranicama koje slijede. No svaka će lokalna inicijativa trebati krenuti od vlastite analize kako bi odabrala najbolje metode i akcije.

⁸ Fondacija Jansen, Michael and Saathoff, Gunter (ur.) (2009.) *A Mutual Responsibility and a Moral Obligation: The Final Report on Germany's Compensation Programs for Forced Labor and Other Personal Injuries*, Berlin: Foundation „Remembrance, Responsibility, Future“

Literatura:

Appelbaum, A., Iron Curtain, The Crushing of Eastern Europe 1944-56, New York: Doubleday, 2012.

Steuer, C., Kutzner, M., Berlin 1933 – 1945: Between Propaganda and Terror, Berlin: Stiftung Topographie des Terror, 2012.

Fallada, H., Svatko umire sam, Zagreb: Znanje, 2011.

Gromača, T., Božanska dječica, Zagreb: Fraktura, 2012.

Jansen, M. and Saathoff, G.(ur.), A Mutual Responsibility and a Moral Obligation: The Final Report on Germany's Compensation Programs for Forced Labor and Other Personal Injuries, Berlin: Foundation „Remembrance, Responsibility, Future“, 2009.

Mak, G., In Europe. London: Vintage Books, 2008.

Poimenični popis žrtava Koncentracijskog logora Jasenovac, Spomen područje Jasenovac

Shwartz, M., Good neighbors, Bad times, Lincoln: University of Nebraska Press, 2007.

Švob, M., Židovska populacija u Hrvatskoj i Zagrebu, Zagreb: Židovska općina Zagreb i Istraživačko dokumentacijski centar CENDO, 2010.

DIJALOG O NASLIJEĐU RATA

PRIPREMA RADA NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU U ZAJEDNICI⁹

Emina Bužinkić

Suočavanje s vidljivim i nevidljivim posljedicama rata pred nas stavlja dugoročan i težak zadatak uspostave održivog mira, mira koji otvara mogućnosti razgradnji i rastakanju moći, izgradnji ravnopravnosti i uspostavi kulture uvažavanja i nenasilja. Mir, pritom, nije puko odsustvo rata, već uspostava izgubljenog povjerenja uz stvaranje pravednih socio-ekonomskih i političkih uvjeta za život u zajednici. Vidljive posljedice rata su prizori teških ljudskih stradanja, gubitaka, miniranih polja i odjeka eksplozivnih naprava i nakon rata, dubokog osiromašenja i oskudnosti, materijalnih razaranja s potpuno i djelomično uništenim gradovima, selima, infrastrukturom te umanjene mogućnosti za kvalitetnim obrazovanjem, radom i nastavkom života. Ostaju i one nevidljive, duboke posljedice, koje često godinama nakon sukoba eskaliraju u novi, ponovljeni sukob. One su zatomljene u ljudskim stavovima koji se nerijetko prenose novim obiteljskim naraštajima, a koji odrastaju s porukama nasilja, pritiskom osvete i produbljivanjem traume, ali i u društvenoj strukturi, pravnom poretku i ljudskim pravima.

Rat je katastrofa koju stvaraju ljudi. Razarajuće ljudsko djelovanje proizlazi iz kulture nasilja i represivne strukture. Zato se mir, osim u 'ljudskom umu', mora graditi i u kulturi i u strukturi. Središte je rada na suočavanju s

prošlošću začarane krugove nasilja pretvoriti u pozitivne krugove: rekonstrukciju, pomirenje strana u sukobu i razrješenje korijena sukoba, usporedo u suradnji gradeći mir kao kapacitet za suočavanje sa sukobima, s empatijom, nenasiljem, na kreativan način. (Galtung, 2002:5). To je puno lakše kada je razina strukturalnog i kulturnog mira visoka (Galtung, 2002:10), odnosno kada su otklonjeni uzroci koji su doveli do nasilnog sukoba.

Suočiti se sa silnim katastrofama, razaranjima i dugotrajnim teškim posljedicama po ljudske živote vrlo je kompleksno i često rizično. Pripremiti se na otvaranje bolnih procesa često izmiče planovima i zahtijeva snažnu volju, odgovarajuću komunikaciju, snalaženje u dolazećim situacijama te strpljenje i prilagođavanje lokalnom mentalitetu. Pripremiti se za rad u zajednici tijekom i nakon sukoba, otvara niz pitanja na koja smo tražili odgovore u višegodišnjem radu u manjim i većim, različitim lokalnim zajednicama u Hrvatskoj koja su bila pogodena ratom, a kasnije teškim socio-ekonomskim životnim uvjetima, dubokim nacionalnim, etničkim, vjerskim, jezičnim i drugim podjelama. Ovaj je tekst skroman doprinos bježenju vrijednih iskustava izgradnje mira u zajednici i suočavanja s vidljivim i nevidljivim posljedicama rata.

⁹ Tekst je pripremljen u suradnji s Goranom Božičevićem i Katarinom Kruhonjom uz ranojutarnju kavu, telefonske razgovore i razmjenu e-mail poruka. Primjeri koji se koriste u tekstu pripremljeni su u suradnji s Nives Jović, volonterkom Documente.

Pionirske poduhvate izgradnje mira

Ratna su razaranja u mnogim dijelovima Hrvatske potaknula dio stanovništva na uspostavu komunikacije i ponovnih veza, na nužnost izgradnje drugačijeg života u zajednicama, na njihovu rekonstrukciju i stvaranje osnova za pomirenje. Ona su potaknula članove i članice nekih zajednica, ali i promatrače i promatračice, druge građane i građanke na glasno iskazivanje mirovnih ideja i uključivanje u izgradnju zajednica i izgradnju mira, povezujući ljude i mjesto, pretvarajući stanje primirja u stanje trajnog i pozitivnog mira. Ghandijevim jezikom - nema puta do razvoja, razvoj je put.

U širem smislu riječi, izgradnja mira se odnosi na društvenu promjenu koja doprinosi ukupnom smanjenju nasilja i nepravdi u svijetu. Naše je iskustvo izgradnje mira ono nakon oružanih sukoba, ratova, u kojima su pokidane veze u jednoj ili više zajednica i potrebno je raditi na potpunom završetku rata, demilitarizaciji društva, povratku prognanih, fizičkoj i društvenoj obnovi, izgradnji osjećaja sigurnosti i povjerenja u društvu, izgradnji učinkovitih institucija i vladavine prava/pravde te na suočavanju s prošlošću. Iskustva

su vezana za post-ratna područja, otvarajući i gradeći procese u kojem se stvara prostor za suočavanje pojedinaca i zajednice s nasilnim događajima i doživljajima rata koji se često poriču, umanjuju, relativiziraju, odnosno koje često nismo spremni čuti i prihvatići.

Upravo zbog toga, iznimno je važno biti spreman za ovaj zahtjevan i dugotrajan proces suočavanja s gotovo nezamislivim post-ratnim situacijama, s ruševinama, siromaštvom, teškim sudbinama, političkim jednoumljem, nefunkcioniranjem sustava i drugim. Treba biti siguran u svoj izbor, transparentan prema sebi i drugima sa svojom **motivacijom** i obračunavanjem s nepravdom uz pronalaženje učinkovite komunikacije s moćima (Quaker: *speaking to power*). Motivacija je mijenjanje društvenih odnosa, osnaživanje slabih i ranjivih, izgradnja mehanizama kontrole moćnih, nenasilne društvene strukture i ponašanja. Motivacija se s godinama može, a možda i mora mijenjati, no važno je biti je svjestan u svakom trenutku. Važno je graditi **vlastite resurse**, poticati samorefleksiju i graditi odnos prema problemu u smislu doraslosti i odgovarajućeg iskustva.

Važno je biti moralan i njegovati etičke principe i vrijednosti nenasilja, poštivanja zajednice i načina kako 'diše i živi' i biti odgovoran:

- prema zajednici, odnosno sudionicima iz zajednice,
- prema sudionicima aktivnosti/projekta izvan same zajednice,
- prema organizacijskim strukturama i postavljenim dogovorima/pravilima,
- prema donatorima.

Treba biti pažljiv i ne raditi štetu zajednici, ne nametati rješenja i stavove te slušati potrebe i potruditi se razumjeti. **Odgovornost** podrazumijeva i predstavljanje vlastite motivacije i ideja na isti način raznim stranama kako ne bi bilo kontradikcija i krivog razumijevanja. U tom je smislu važno ne činiti ono što može biti na štetu nas samih i onih

s kojima i za koje radimo te osjetiti i pronaći podršku zajednice, suradnika, organizacija, iako treba napomenuti da podrška često i izostaje u teškim uvjetima. Podrška uključuje: infrastrukturu, finansijska sredstva, izgradnju vještina, prijenos znanja i iskustava, razne vidove komunikacije i suradnje te onu s političke razine.

Neka pitanja koja bi si trebali postaviti svi oni koji se u (post)konfliktnu situaciju uključuju ne nužnošću svog posla/ Som e Questions Non-Official Intervenors Should Be Asking Themselves (Lewer, Ramsbotham, 1993:72)

- *Imam li pravo intervenirati, a da se od mene to nije zatražilo, (i)ako nisam 'poželjan'?*
- *Je li moja metodologija prikladna kulturnoj tradiciji?*
- *Koјi su moji motivi, npr. religijski, politički, humanitarni? Kakve to ima veze?*
- *Koliko će moja intervencija biti uspješna, ako npr. 'pomognem samo jednoj osobi'?*
- *Jesam li adekvatno pripremljen/a, treniran/a?*
- *Posjedujem li potrebne resurse i bazu podrške?*
- *Jesam li razmotrio/la šire implikacije moje intervencije?*
- *Posjedujem li predanost dugotrajnom radu?*
- *Mogu li, za intervencije poput 'aktivne medijacije', garantirati povjerljivost bez obzira na, recimo, pritiske od strane financijera /akademiske institucije (iz koje dolazim)?*
- *Koliko manipulativan - prikrivenim ciljevima mogu biti?*
- *Kome ja odgovaram za svoje akcije, npr. potreba za grupom za podršku/savjetodavnom/evaluacijskom?*
- *Koliko blizak bi trebala/o biti sa 'službenom' razinom?*
- *Ima li ijedna točka u kojoj se ja povlačim iz konflikta?*
- *Pozdravljuju li strane u sukobu moju intervenciju?*
- *Koјi su motivi protagonista da pozovu intervenciju izvana?*
- *Je li moja intervencija više bazirana 'na sadržaju' ili usmjerena 'na proces'?*
- *Smatram li se istinski nepristranom ili simpatiziram jednu stranu?*
- *Može li moja intervencija pogoršati konflikt?*
- *Hoće li umanjiti ili interferirati s nekim drugim naporom?*
- *Je li grupa s kojom radim reprezentativna za lokalno stanovništvo?*
- *Hoće li moja intervencija izazvati neosnovana očekivanja?*
- *Zašto sam odabrala/o ovaj konkretan konflikt baš sada?*

Mirovni aktivisti i aktivistkinje koji su radili na područjima Hrvatske i drugih zemalja s prostora bivše Jugoslavije, svjedoče o brojnim izazovima rada u posebno teškim uvjetima podijeljenih gradova i drugih lokalitetima života zavađenog stanovništva. Rad u zajednici postavlja pitanja legitimnosti intervencije, ali i 'ulazne karte'. Pritome su važne neposredne veze s konkretnim osobama, grupama ili organizacijama. Važne su i službene dozvole i transparentnost u radu. Ne manje važne su i neslužbene dozvole, od zajednice. Ne treba podcijeniti niti jedne od njih, 'mutan' i netreansparentan rad radi štetu već u počecima. Prije ulaska u samu zajednicu potrebna je svojevrsna priprema, spremnost i sigurnost koja se često u nas odvijala kroz **pripremne radionice i treninge** koji su imali informacijsko-edukacijski, ali primarno osnažujući karakter i služili kao prostor izgradnje u svakom smislu. Povremeno su bile, ukoliko je za to bilo mogućnosti, organizirane i **radio-nice supervizije i odmaka/odmora**.

U ovome tekstu želimo čitateljima/icama i budućim korisnicima/cama predstaviti nekoliko primjera izgrad-

nje mira u zajednicama kroz volonterske, obrazovne i programe slušanja, medijacije i podrške. Jedan je od najznačajnijih primjera dugotrajne i višeslojne izgradnje mira u Hrvatskoj je gotovo dvadesetogodišnji rad u više godina podijeljenom i gotovo u potpunosti srušenome gradu Pakracu, koji je započeo tzv. '**Volonter-skim projektom Pakrac**', a koji je otvorio put brojnim pojedincima i grupama za daljnji rad na obnovi i pomirenju. Međunarodni volonterski radni kamp Društvene obnove u Pakracu djelovao je od srpnja 1993. do veljače 1996. u suradnji s agencijama UN-a u tadašnjem Zaštićenom području sektora UNPA Zapad. Međunarodni volonteri u grupama od 5 do 25 osoba koje su se smjenjivale svaka tri tjedna, radili su na fizičkoj, ali i društvenoj obnovi grada. Kamp je inicirao i rad na području tadašnje 'Republike Srpske Krajine' u suradnji s beogradskim Centrom za antiratnu akciju. Svoj su trag u gradu ostavile brojne organizacije poput Antiratne kampanje Hrvatske, Centra za mirovne studije¹⁰ i osnovane lokalne organizacije Delfin – Centar za podršku i razvoj civilnoga društva¹¹ koja i danas djeluje.

¹⁰ www.cms.hr

¹¹ http://delfin-pakrac.com/press/

*Slušala sam aktiviste koji su, za vrijeme dok sam ja čitala priče svojoj djeci, prošli hrabar i trnovit put na prostorima bivše države: neki od njih su me istinski fascinirali. Krenula sam nekim svojim putem: prošla sam jedan ‘manjinski’ trening u Budimpešti, u to sam vrijeme već radila u mirovnoj organizaciji, predavala na Mirovnim studijima kolegij ‘Etnički identitet’, otputovala u zapadnu Slavoniju, od kuda baštinim neki identitet, napravila mapiranje terena i krenula u terenski rad. U prvim godinama mog rada na tom terenu imala sam veliku podršku Mirjane Bilopavlović iz Pakraca, Delfina i ljudi koje je ona poznavala. S godinama sam izgradila bazu ljudi na terenu koji su surađivali s CMS-om na programu socijalnih usluga koji se sastojao od vrlo različitih aktivnosti. Jednogodišnji obrazovni program “**Afirmacija etničkog identiteta kroz afirmaciju manjinskih prava**” pohađali su svi oni koji su kasnije sa mnom surađivali. Učili smo o konfliktu, umijeću nenasilja, suočavanju s prošlošću, manjinskom identitetu, ljudskim i manjinskim pravima, izgradnji lokalne zajednice, ali u isto vrijeme ih osnaživali da sami preuzmu rad u lokalnoj zajednici u okviru svojih znanja i mogućnosti. S tim ljudima krenula sam po terenu pomagati ljudima, uglavnom u dislociranim selima zapadne Slavonije gdje žive Srbi, izbjeglice/povratnici. S njima radimo na način da razgovaramo, provodimo s njima vrijeme, slušamo ih te im pomognemo u stvarima u kojima možemo: pravni savjeti, psihosocijalna pomoć (voženje do doktora i po lijekove) pa do humanitarne pomoći. Većina ljudi iz tima je i sama trpila zbog svoje manjinske pripadnosti te taj osjećaj da mogu nekome pomoći, da mogu nešto naučiti, naučeno primijeniti, da netko stalno brine, da me uvijek mogu nazvati i da dolazimo bar dvaput mjesечно tamo - sve je to slika kako ja vidim rad na suočavanju s prošlošću. Ovdje moram istaknuti Anetu Lalić koja je bila moja lijeva ruka na terenu: to je ono kad nekog upoznate, kliknete i ostanete prijatelji do kraja života: prekrasna mlada kolegica, sociologinja, ali i popadija, što je našem radu dalo posebnu dimenziju. I sama doseljenica u novu okolinu osjetila je što znači biti neželjena. I danas kada znam kako pjeva Aneta, slavuj je mala usporedba, ne mogu, a da se ne ražalostim kad se sjetim da je nijedan zbor, ni češki ni hrvatski nije htio primiti da pjeva. Rad na terenu me je ojačao za stvaranje programa **Međuetnički odnosi i interkulturnalni dijalog** gdje sa svojom suradnicom, Petrom Jurlinom, radim velike kulturne događaje kroz koje šaljemo poruku suočavanja s prošlošću i traženja heroja u tom procesu. Tako je došlo do izložbe “Tko je tebi Reihl Kir” koja je prošla kroz četiri države, do filma “Poplava” koji je nagrađen na Sarajevo film festivalu, do dvodnevne konferencije “Manjine za manjine” na kojoj je govorio i Franjo Starčević iz mrkopalske Škole mira te do škole “Umjetnici u egzilu” u Kuli Stojana Jankovića na kojoj su čitali Bekim Sejranović, Mile Stojić, Mira Furlan, Semezdin Mehmedinović i drugi prekrasni ljudi koji nose poruke za izgradnju mira.*

*Mislim da je puno toga što je CMS u zadnjih 10 godina napravio - zakoni, kampanje, članci, prijedlozi, platforme, inicijative, napravio i zahvaljujući našem radu na terenu. Teren više nije samo u zapadnoj Slavoniji nego i u zadarskom zaleđu gdje zajedno s obitelji Desnica radimo na revitalizaciji Kule Stojana Jankovića, ali i na revitalizaciji međuljudskih odnosa. Težak je to put, ali su mali uspjesi tako vrijedni. Benkovačka knjižnica bila je puna kad smo doveli pisca Antu Tomića koji je čitao i odgovarao na pitanja. Mali projekt ‘**Praktično žena**’ ulazi u svoju treću godinu na način da žene koje su ga odslušale, sudjelovale, srele svoje školske prijateljice iz devedesetih, danas osnivaju zajedničku inicijativu u lokalnoj zajednici.*

Mirjana Mikić, koordinatorica programa

– ‘**Međuetnički odnosi i interkulturnalni dijalog**’ Centra za mirovne studije

Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek¹² kojemu je misija osnaživanje pojedinaca i pojedinci te izgradnja demokratskog društva temeljenog na poštovanju ljudskih prava, građenju zajedničke sigurnosti i razvijanju kulture nenasilja, u ranom poslijeratnom razdoblju, putem mirovnih timova, podupirao otvaranje prvih komunikacija, povratak prognanih i raseljenih te osiguravanje društvene kohezije u desetak posebno ranjivih zajednica. Oslanjaјući se na tradiciju mirovnih vijeća u lokalnim zajednicama, pokrenuli su proces stvaranja preduvjeta za uspostavljanje posredničkih službi. Trenerice Amalija Krstanović, Zehra Delić i Katarina Kruhonja su 2002. godine provele prvu osnovnu edukaciju za volontere medijatore u zajednici. Nakon toga radili su sa súcima, policijom i sindikalnim povjerenicima u osnovnim i srednjim školama. Priručnik za medijaciju su djelomično koristili i u edukacijama učenika i nastavnica za medijaciju u školama (čiji je rezultat pokretanje učeničke medijacijske službe u tri osnovne škole) te u edukacijama iz nenasilja i ophođenja sa sukobima za građanstvo. U suradnji s nekoliko lokalnih samouprava rade na pripremama za uspostavljanje medijacijskih službi. Edukaciju su temeljili i na vlastitom iskustvu rada sa stanovništvom koje je još uvijek opterećeno traumama iz rata.¹³

Medijacija se temelji na uvjerenju da su strane u sukobu te koje najbolje znaju što je problem, da same najbolje znaju koja rješenja bi mogla zadovoljiti njihove potrebe i interes te koje od predloženih rješenja je za njih najbolje, najjednostavnije i najlakše provedivo. Centar za mir je tijekom dvogodišnjega programa edukacije obučio medijatore/ice i uveo medijaciju kao uslugu u Osijeku i Belom Manastiru. Od 24. siječnja 2006. godine "Medijacijski centar Osijek" nudi besplatnu pomoć pri rješavanju sukoba i sporova. Policajci i suci i sutkinje, koji su prošli program obuke zajedno s medijatorima/cama, mogu prepoznati sukobe i sporove koji su pogodni za medijaciju, građanima dati točnu i iscrpnú informaciju o samom postupku medijacije, njegovim prednostima i glavnim karakteristikama. Slučajevi koji se mogu riješiti dogоворom između sukobljenih strana su: međususjedski sukobi, obiteljski sukobi, sukobi na radnom mjestu, sukobi oko imovine i naknade šteće, sukobi oko javnog reda, sukobi između roditelja i nastavnika, sukobi između djece i nastavnika, sukobi među vršnjacima i mnogi drugi.¹⁴ Medijacija ili posredovanje uključuje i mlade u školama (učenike 4.-8. razreda) u svrhu pomoći svojim vršnjacima u rješavanju sukoba. Učenici koji su educirani kao medijatori posjeduju važne komunikacijske vještine

u pregovaranju, slušanju, razumijevanju i rješavanju problema i sukoba.¹⁵

I prije samih medijacijskih aktivnosti, Centar je provodio projekt *Izgradnje demokratskog društva temeljenog na kulturi nenasilja; Poslijeratna izgradnja mira u istočnoj Hrvatskoj* kroz transformaciju ratom razorenog post-socijalističkog društva u istočnoj Hrvatskoj prema održivom miru, zajedničkoj sigurnosti i demokraciji temeljenoj na participaciji građana, pluralizmu, ljudskim pravima i pravima manjina, socijalnoj pravdi i održivom razvoju. Uspostavljena je mreža obučenih višeetničkih, internacionalnih, višereligijskih (Hrvati, Srbi, međunarodni volonteri) mirovnih timova (MT) u pet, još uvijek, višeetničkih zajednica (Okučani, Tenja, Dalj, Beli Manastir i Vukovar) s ciljem osnaživanja lokalne populacije za obnovu društva i izgradnju mira u ranom poslijeratnom i post-UN razdoblju (2-5 godina). U svakoj je zajednici razvijeno niz aktivnosti izgradnje zajednice, kao što su: zajedničke akcije čišćenja i uređenja okoliša, ponovno aktiviranje lokalnog šah kluba i planinarskog društva višeetničkog sastava, osnaživanje i aktiviranje Udruge Roma, uspostava nekoliko grupa podrške za žene i mlade, organiziranje Dana kulture mira u svim lokacijama, međureligijski okrugli stolovi i ekumenske molitve za mir, suradnja sa školama na edukaciji za mir, pronalaženje volontera za nadgledanje izbora.

Multietnički timovi svjedoče o tome da Hrvati i Srbi mogu raditi zajedno na miru i pomirenju. Prvi korak direktnog rada u zajednicama je **Projekt slušanja**. Na temelju rezultata Projekta slušanja, a to znači na temelju potreba, interesa i mogućnosti lokalne zajednice, pokreću se programi prilagođeni za svaku zajednicu. Radi se o aktivnostima izgradnje zajednice, edukaciji odraslih i psiho-socijalni razvoj, osnaživanje lokalnih ljudi u rješavanju problema, organiziranje malih zajedničkih projekata solidarnosti, grupe samopodrške za žene i mlade, organiziranje ekumenskih dijaloga i edukacije za izbore. Aktivnosti ne poznaju etničke granice. Osnovni princip Projekta slušanja je aktivno nenasilje, pokušaj suočavanja s ljudima i problemima u duhu povjerenja i istine. Osnovna se metoda sastoji od strukturiranih intervjua koje provode obučeni slušači. Intervjui sadrže set pitanja koja su oblikovana tako da daju prostor ljudima da ih se čuje o ratnim traumama, aktualnim problemima i potrebama; tretiraju pojedinca kao dio rješenja i omogućuju pronalaženje pojedinaca koji su spremni uključiti se u rješavanje problema. To je osnova vrlo jednostavnog akcijsko-istraživačkog pristupa aktivnostima izgradnje mira i zajednice.

¹² <http://www.centar-za-mir.hr/>

¹³ Izvor: http://www.centar-za-mir.hr/uploads/dokumenti/priручници/web_Medijacija_u_zajednici.pdf, 25. veljače 2013.

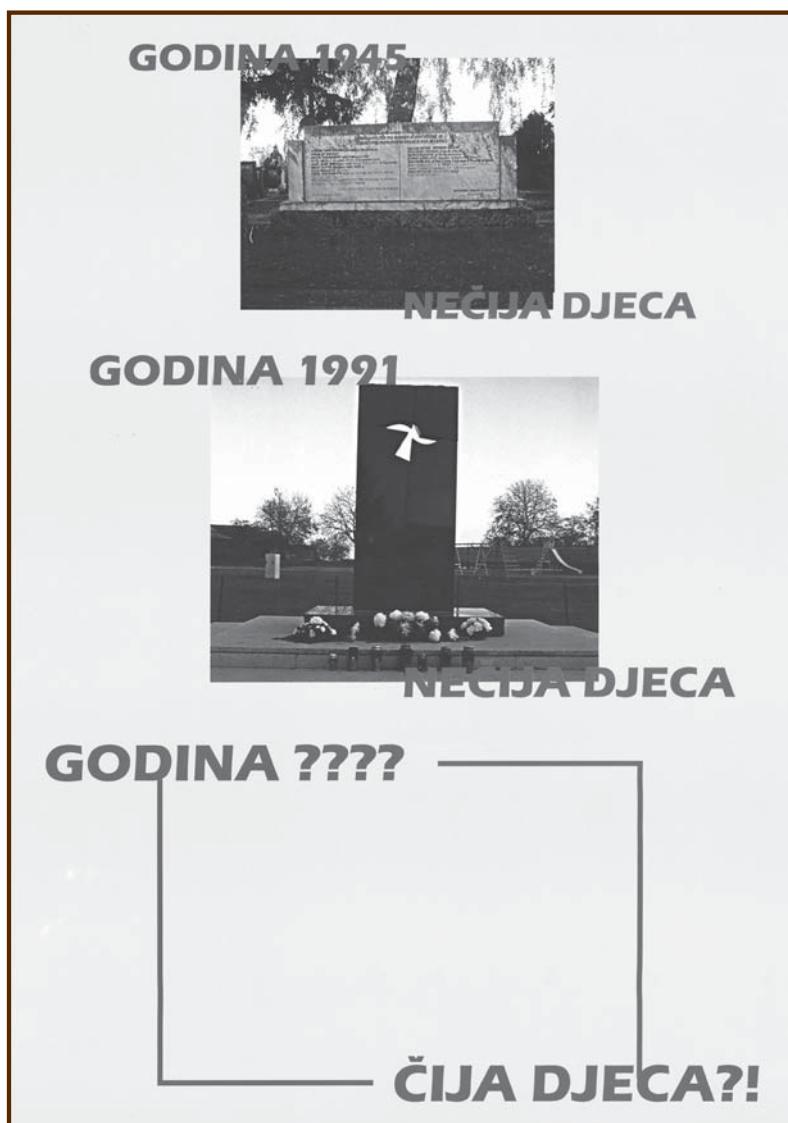
¹⁴ Izvor: http://www.centar-za-mir.hr/index.php?page=article_svi&article_id=256&lang=hr, 25. veljače 2013.

¹⁵ Izvor: http://www.centar-za-mir.hr/index.php?page=article_svi&article_id=257&lang=hr, 25. veljače 2013.

Ciljevi programa slušanja u Berku 1999. godine

- Pomoći mještanima u prevladavanju traumatičnih iskustava rata, te usmjeravanje k izgradnji mira u sebi i u cijeloj zajednici.
 - Smanjenje napetosti i sprječavanje daljeg porasta nasilja.
 - Istražiti što mještani smatraju važnim za poslijeratnu izgradnju pravde i mira; što bi помогло liječenju trauma i pokretanju procesa pomirenja.
 - Na osnovi iskustva rada u Berku i sugestija mještana artikulirati prijedlog sveobuhvatnog pristupa izgradnji pravde i mira u mjestima neposrednih ratnih sukoba.

Intervjuirano je 60 osoba iz 60 obitelji s ukupno 147 ukućana. Uspoređeni su odgovori četiri grupe mještana: A. povratnici; B. stanovnici Berka koji su bili u mjestu za vrijeme rata i srpske kontrole sela; C. raseljena lica (privremeno naseljeni u Berak za vrijeme srpske kontrole, ali nakon ratnih događanja); D. useljenici (useljeni nedavno, tj. nakon reintegracije Berka u RH). Upitnik se sastojao od pet specifičnih tema: traumatično iskustvo, komunikacija između dvije grupacije, traženje nestalih/demonstracije, krivnja/ratni zločini, budućnost¹⁶.

¹⁶ Izvor: Publikacija "Program sušanja Berak", http://www.centar-za-mir.hr/index.php?page=publikacije&article_id=33&lang=hr#knjige, 22.veljače 2013.

U Vukovaru je posebno bilo značajno djelovanje Europskog doma Vukovar¹⁷ u svakodnevnom oživljavanju podijeljenog grada diskusijama, tribinama, okruglim stolovima, akcijama i radionicama. Osobito je važan projekt osposobljavanja stanovništva za samopomoć u području čuvanja i unapređenja psihofizičkog zdravlja, putem prevladavanja traume i povećanja praga tolerancije u stresnim situacijama pod nazivom **Ekosana** koji se odvija putem predavanja, proučavanja zadalog pisanog materijala, rasprava o

predavanjima i pročitanoj lektiri, vježbama relaksacije, fizičkim i mentalnim vježbama, a koje se savladavaju u okviru radionica za samopomoć uz propisani program aktivnosti, koji se provodi kod kuće, kao domaća zadaća. Program Ekosana obuhvaća dvadeset radionica koje se sastoje od tri dijela: teorijsko predavanje i razgovor na temu predavanja, tjelovježbi i mentane vježbe.

Program uključuje aktivnosti prijenosa znanja, tj. aktivnosti edukacijskog karaktera, aktivnosti kojima se naučena građa pretvara u sposobnost (trening u radionicama i domaće zadaće) te razgovore sa sudionicima radionica i podršku jačanju samopouzdanja. Osim toga, uključuje i:

- stručni nadzor (lječnički pregledi prije uključivanja u rad i nakon završenog treninga u radionicama, davanje naputaka za izvođenje i doziranje vježbi za osobe s oštećenim zdravljem, lječnička intervencija u slučaju potrebe, savjetodavne aktivnosti),
- priprema materijala za rad u radionicama (pisanje i ažuriranje Priručnika za rad u maloj grupi, priprema predavanja i izrada odgovarajućih grafikona, fotokopiranje lektire, Smjernica, izjava, anketnih upitnika i ostalih materijala, snimanje i umnožavanje audiokaseta, proučavanje i izbor stručne literature),
- kondicioniranje radne sredine (grijanje prostorija, zračenje, održavanje higijene),
- snimanje rada u radionicama (fotoaparatom i video kamerom),
- komunikacija i koordinacija s partnerima i donatorom,
- nabavka potrebnog materijala,
- izrada rasporeda rada u radionicama,
- izrada jelovnika i priprema recepata prema utvrđenom programu,
- vođenje evidencije sudjelovanja u radu radionica i ažuriranje liste čekanja,
- tehničko održavanje opreme (TV-set, kasetofon, grafoskop, računalo),
- vođenje knjigovodstvene evidencije,
- evaluaciju rada,
- izradu izvješća o radu¹⁸.

Evaluacija koja je provedena nakon završetka četveromjesečnog programa rada je pokazala da se zdravstveno stanje sudionika poboljšalo za 60 - 70%, dok je njihova tolerancija na stresne situacije, kao i sposobnost prevladavanja neugodnih emocija znatno porasla. Istovremeno je smanjena i prekomjerna potrošnja lijekova i to za 75%, što prema provedenoj finansijskoj analizi čini oko 7.500 kuna za godinu dana.¹⁹

Niz je primjera koje bismo mogli izdvojiti kao doprinos izgradnji mira, uspostavi povjerenja i poticanja procesa suočavanja s prošlošću. Na gore navedene primjere, možemo vezati i **MIRamiDA treninge**, treninge izgradnje mira za građane/ke, mirovne aktiviste/kinje, mlade, koji su se održavali od listopada 1995. do 2011. godine, najviše u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Višednevni MIRamiDA treningi okupljali su ljude različitih svjetonazora i iskustava poput mirovnih aktivista i branitelja. Održavale su se daleko od kuće, u grupama između 8 i 25 osoba, a održa-

vane su i u zajednicama u centru mjesta povezane s boravcima i noćenjima u lokalnim kućama, s mještanima. Trenerski tim bio je sastavljen od osoba iz raznih sredina koje su usporedno radile na vlastitim odnosima i suradnji. Treningi su bili prostor učenja i razmjene, ali i iskaza solidarnosti s ljudima, osnaživanje i uključivanje u aktivnosti izgradnje mira i razvoj civilnoga društva. Treningi su unosili promjene u ljude i zajednice.

¹⁷ <http://www.edvu.org/spip/>

¹⁸ Izvor: Prijedlog projekta "Zdravi građani-ključni razvojni potencijal zajednice"

¹⁹ Izvor: <http://www.edvu.org/spip/spip.php?article239>, 22.veljače 2013.

Promjena stanja je ta kojoj težimo. Želimo bolje, dručiće, ali i vidimo da je moguće. Mirovni je aktivizam katalizator za dobre dijaloge i horizont razvoja, a suradnja je sama po sebi izgradnja mira. Goran Božićević bi rekao da je *izgradnja mira međusobna suradnja i podrška, nesebično dijeljenje informacija, susreti, dijeljenje resursa, znanja, vlastitoga rada i vremena,*

dilema, svega drugoga. Osnazivanje, edukacija, umrežavanje. Pristup izgradnje mira je sigurnost i povjerenje da se osobnim svjedočenjem, malim koracima i slušanjem postižu pomaci. Nikakva filozofija, naprsto komunikacija, dijalog, suradnja, druženje, slušanje, upoznavanje, edukacije. Svi se u tom procesu mijenjamo.

Literatura:

Abu-Nimer, M.: Reconciliation, Justice and Co-existence, Theory and Practice, Lexington Books, 2001.

Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Medijacija u zajednici, 2004.

Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Poslijeratna izgradnja mira u istočnoj Hrvatskoj 1999. - 2000., Program slušanja u Berknu, 1999.

Galtung, J.: Nakon nasilja: Osnove: Rekonstrukcija, pomirenje, razriješenje, TRANSCEND: Mreža za mir i razvoj, 2002. (slob.prijevod, skripta korištena na Mirovnim studijima)

Hopp-Nishanka, U.: Giving Peace an Address – Reflections on the Potential and Challenges of Creating Peace Infrastructures, Berghoff Foundation, 2012.

Lewer, N. i Ramsbotham, O.: "Something must be done"/"Nešto se mora učiniti", Peace Research Report No 13, Department of Peace Studies, University of Bradford, 1993.

Škrabalo, M. i dr.: Mobilizacija i razvoj zajednica, akcijsko istraživanje u Hrvatskoj, MAP savjetovanja d.o.o., Zagreb, 2006.

Vego, L.: Preporuke za sigurnosnu politiku EU temeljem iskustva izgradnje mira država nastalih dezintegracijom Jugoslavije, Centar za mirovne studije, Zagreb, 2010.

DIJALOG O NASLIJEĐU RATA

Ana Bitoljanu, Goran Božićević

Sjećam se kako je počelo, kako su ljudi zazirali od spominjanja same teme na radionicama suočavanja s prošlošću. Kada bi rekli "današnja tema je suočavanje s prošlošću", neka teška tišina bi nastupila. Taj izraz, *suočavanje s prošlošću*, u prvo vrijeme nismo ni koristili. Razgovore o prošlosti uvlačili smo u različite radionice, radili smo na svakakve načine, svjesni da bez razgovora o tome što se desilo, kako se s time danas nosimo i jesmo li spremni uopće čuti drugačije poimanje toga što se dogodilo, nema mogućnosti za ikakvu zajedničku budućnost. Nekad smo taj rad na suočavanju s prošlošću nazivali međuetnički dijalog, nekad otvaranje komunikacije u podijeljenoj zajednici, grupama, nekad kao sastavni dio nenasilne transformacije sukoba itd., no uvijek se ovako ili onako pričalo o prošlosti. Tako smo nekako stigli do toga da na današnjim treninzima, veliku većinu vremena radimo suočavanje s prošlošću. I nije više niti neugodno niti nepoznato. Nije postalo lako, daleko od toga, ali izraz *suočavanje s prošlošću* nije više tako strašan niti nepoznat. Polako smo stigli do točke gdje ljudi na radionicama osjećaju povjerenje, siguran prostor u kome mogu govoriti o tome što se desilo, što smo doživjeli i preživjeli, čak se ponekad dogodi da sudionice komentiraju: "Ok, super ova komunikacija, nenasilje, gender, a kada ćemo o prošlosti? Zbog suočavanja s prošlošću smo se prijavile na trening."

Radionice o suočavanju s prošlošću su među rijetkim koje su same sebi svrha. Na njima ne isporučujemo nikakvo znanje, ne oprobavamo se u nekim vještina-ma, ne spremamo se za neke aktivnosti niti za akcije, ne senzibiliziramo se za nešto itd., odnosno barem ne neposredno. Komunikacija, timski rad, gender, izgradnja mira, nenasilje, prepoznavanje nasilja itd., sve su to teme izuzetno važne i potrebne, ali samo na suočavanju s prošlošću ne tražimo ništa, ne planiramo ništa, poniremo u prošlost vrlo intenzivno u sadašnjem trenutku zbog važnosti te prošlosti. Najčešće su strukturane tako da najprije kroz osobna iskustva podijelimo kako nam je bilo ili kako je našim obiteljima bilo, podijelimo što mislimo da se događalo, trudeći se da se ne uplićemo u političke priče niti grupna tumačenja, već da (se) na vrlo osobnoj, vrlo ljudskoj razini najprije čujemo o vjerojatno najtežem dijelu prošlosti, a potom i o kontekstu prije i poslije tog perioda. Sljedeći korak može biti potraga za različitim odgovorima zašto je to za mene važno, koje odgovore tražimo, a ukoliko radimo na pripremama za neke aktivnosti, vjerojatno je da će ljudi putem odgovora na pitanje

"Zašto je meni prošlost važna?" stići i do toga "Što želim raditi po tom pitanju?". Tu negdje je i prelazak na grupnu, odnosno društvenu razinu.

Važno je poticati osobna promišljanja, ne skrivati se iza 'mi govora', svakako poticati razgovor o pričama i problemima koji se čuju kada su samo pripadnici jedne skupine zajedno. Preispitivanje 'svoje strane', gdje su grupe kojima pripadamo i kakva je njihova odgovornost za ono što se zabilo, kakav je naš odnos prema drugima, tko su za nas žrtve. Gdje smo mi sami u odnosu na dominantne narative 'naših' grupa, kakav je naš odnos prema činjeničnoj istini itd.. Od vremena za osobno slušanje i razmjenu osobnih priča, preko zajedničkog rada na temama: uzroci ratova, sukoba, nasilja. Različite grupe unutar iste teme imaju različite potrebe. U radu s ratnim veteranim fokus će češće biti na osobnim doživljajima, u radu s mladima koji su bili djeca u doba ratnih događanja fokus će najvjerojatnije biti na obiteljskim događanjima i ratnom naslijedu, kod nešto starijih generacija suočavanje s prošlošću kreće od prije Drugog svjetskog rata, kod nešto mlađih od 80-tih ili 90-tih, no važno je odvojiti dovoljno vremena za ovu temu, promisliti i procijeniti koliko osobno i koliko duboko ići i krenuti.

Potreba za ovakvima razgovorima očito i dalje postoji i ta potreba se ne smanjuje kako vrijeme prolazi, već se na nju jedino može odgovoriti stvaranjem prostora za razgovor o prošlosti. Kako naša društva rijetko stvaraju javne prostore za razgovor o prošlosti gdje bi ljudi, ne strahujući da će biti napadnuti, mogli progovoriti o svom doživljaju prošlosti, radionice i slična okupljanja su dugo bila mjesta gdje se ponekad moglo i popričati s drugom stranom i suočiti s drugom stranom i tražiti suočavanje s nama od druge strane, čak i poželjeti neku zajedničku promjenu s drugom stranom. Srećom po sve nas, radionice više nisu rijetka mjesta za ovakve razgovore, suočavanje s prošlošću je postalo dio javnih priča i sve je više različitih konstruktivnih načina na koje se osvrćemo na prošlost. Podržimo ih.

Radionice o suočavanju s prošlošću

Danas više nije rijetkost da se teme tranzicijske pravde, odnosno suočavanja s prošlošću uvrštavaju, obrađuju, nude na treninzima izgradnje mira u Hrvatskoj i ostalim post-YU zemljama. Trebalo je desetak go-

dina da one uđu, postanu dio kurikuluma izgradnje mira, ne izazivaju čuđenje, te – da bude dovoljno osposobljenih voditeljica takvih radionica.

Koji su preduvjeti da neke radionice svrstamo, nazovemo, ‘klasificiramo’ kao suočavanje s prošlošću?

- Obradjuju teme koje su nepopularne u zemljama, zajednicama iz kojih su polaznice, a tiču se ratova ili strukturnih nasilja iz (nedavne) prošlosti.
- Sudionici su aktivni, razmjenjuju svoja viđenja i iskustva, potiču se na razmišljanje i artikuliranje svoje stavove o zločinima koje je počinila ‘njihova strana’ (ma što to konkretno značilo).
- Obrada teme nije stihija, sudionice se upoznaju s konceptom suočavanja s prošlošću, kada se i kako primjenjuje, koja je korist, a koja moguća šteta od toga, odnosno suočavanja s prošlošću i izgradnje mira.
- Dubina obrade teme primjerena je cilju radionice, uzrastu i psihičkom stanju sudionika, trajanju radionice te vještini i iskustvu voditelja. Možemo razlikovati a) uvodne radionice; b) napredne radionice; i c) osobno i grupno suočavanje. Umjesto fokusa na ‘primjereno’ korisnije je pogledati što ‘nije primjereno’; površna obrada teme za grupu koja je spremna ići mnogo dublje kao i izlaganje grupe zahtjevnim temama i procesima koja za to ili nema vremena ili pojedinci nisu za to spremni.

Uz radionice, naravno, postoji cijeli niz drugih metoda: predavanja, prezentacije, javni razgovori, tribine, okrugli stolovi, projekcija filmova, javna svjedočenja itd..

Radionice su specifične po tome što se velika pažnja posvećuje procesu kroz koji pojedinke kao i grupa prolazi, postupnosti ‘silaska’ u emotivne i druge dubine, relativnoj kontroliranosti procesa, što znači da je na voditeljima konstantno građenje ‘sigurnog prostora’ za svaku uključenu osobu te po određenoj zatvoreno-

sti i diskreciji procesa. Važno je razlučiti da se ovdje bavimo radionicama koje ubrajamo u širem smislu u Mirovne, a ne u Psihoterapeutske. Iako dodirnih točaka ima dosta, potreban je oprez, svijest o granicama i primjereno iskustvo voditelja za proces koji je emotivno zahtjevan. Radionicama suočavanja s prošlošću primarni cilj nije terapeutski rad na traumama sudionika, čak štoviše, što su sudionici traumatizirani takve radionice treba izbjegavati, odnosno prepustati vrlo osposobljenim i iskusnim voditeljicama.

Ciljevi radionica suočavanja s prošlošću su/mogu biti:

- upoznavanje s konceptom suočavanja s prošlošću,
- povezivanje rada na suočavanju s prošlošću i potrebama vlastite zajednice,
- otkrivanje teških i ‘tabu’ tema u svojoj zajednici i nalaženje načina da se o njima primjereno govori,
- uočavanje postojanja različitih viđenja nekih, posebno tragičnih događaja i otvaranje prostora za njihovu koegzistenciju,
- otvaranje dijaloga unutar svoje zajednice ili s drugom zajednicom o teškim/ prijepornim temama,
- razumijevanje mehanizama zla i počinjenih zločina i prevencija sličnih u budućnosti,
- izgradnja društva u kojem se o svim, a pogotovo teškim temama može govoriti u javnosti, bez izazivanja nasilja i vrijeđanja neistomišljenika.

Priprema radionice

Kako su radionice kod nas još uvijek relativno nepoznate široj javnosti, a sama tema zvuči dovoljno neprivlačno da ljudi pohrle na nju, okupljanje sudionika je tradicionalno ponajteži zadatak. Koliko god mi neku zajednicu percipirali kao ‘opterećenu ratnim naslijedom’ ona sebe nužno tako ne vidi, a i ako vidi, iz raznih razloga, prije će postojati otpor sudjelovanju na radionicama nego li zanimanje. Ono što je relativno lako napraviti i za što se zalažemo je uključivanje suočavanja s prošlošću u programe treninga/radionica/seminara koji se bave i drugim stvarima, npr. osnaživanjem žena, komunikacijom između braniteljskih udruga, izgradnjom zajednice, demokracijom i ljudskim pravima, pripremom za EU i drugima. Traje li takav trening npr. dva vikenda, može se ‘ubaciti’ jedna sesija od standardnih 3,5h s pauzom, koja se bavi suočavanjem s prošlošću. Važno je da joj cilj bude zainteresirati sudionice za temu, osnažiti za bavljenje njom i upoznavanje s osnovnim načelima i dobiti od nje. Nikako se ne smije zlorabiti taj prostor da se grupa optereti problemima s kojima se sama ne može nositi, dodatno zatvori ili se pojedinci pa time i cijela grupa dodatno traumatizira.

Postoji niz iskustava iz Hrvatske, pogotovo Centra za mirovne studije ili na treninzima Centra za nenasilnu akciju u regiji, da su se teme suočavanja s prošlošću ravnopravno uključile u višednevne treninge na vrlo uspješan način. Pristupi li se sudionicama primjereno, s poštovanjem za svako osobno viđenje i mišljenje, a istovremeno pazeći da se ne iskriviljavaju činjenice,

npr. sudski utvrđene, odnosno da radionica ne postane mjesto političke manipulacije, interes uključenih naglo raste i iscijeliteljski učinak radionica dolazi do izražaja. Umijeće je procijeniti u pripremi i tijekom radionice o čemu su sudionice spremne razgovarati, a o čemu nisu i zašto te nalaziti načine za osnaživanje. Ako se na višednevnoj radionici o pripremi za ulazak u EU (relativno emotivno nezahtjevna tema) uključi tema suočavanja s prošlošću, tada poveznica s glavnom temom treba biti jasna svima (npr. EU je nastala kao odgovor na krvave ratove i neprijateljstva među europskim zemljama). Ta radionica za cilj treba imati otvaranje prostora za daljnji rad na temi odnosno identificiranje pojedinki koje se time žele više baviti kao i kreiranjem poticajne atmosfere za prihvaćanje suočavanja s prošlošću.

Postoje pozitivna iskustva gdje se određene grupe, npr. mladi od 20 do 26 godina, pozivaju iz jedne ili više zemalja na prijavu za trening suočavanja s prošlošću. Donja dobna granica je važna, iako su iznimke moguće, jer je za rad na ovoj temi potrebna zrelost sudionika. U ovom se tekstu bavimo radom s odraslim ljudima, a ne s maloljetnicima s kojima se također teme suočavanja s prošlošću mogu, na njima primjereno način, spominjati i prorađivati.

Kod pozivanja na treninge suočavanja s prošlošću treba biti transparentan u opisivanju onoga o čemu se radi, da se traži aktivno sudjelovanje svih i spremnost na proces i grupni rad.

Program radionice

Ovaj se tekst obraća ljudima koji imaju saznanja o radionicama i grupnom radu interaktivnog i iskustvenog tipa. Ukoliko je vaše znanje oskudno, svakako uključite nekoga s više iskustva u pripremu i izvedbu. Kako se radi o teškim temama, nikako ne preporučujemo da se u vođenje zahtjevnih grupnih procesa upuštate ako nemate primjerene vještine, pristup i iskustvo.

Uvodne radionice su početak za mnoge koji se kane aktivno baviti suočavanjem s prošlošću ili izgradnjom mira. One moraju biti dovoljno ‘lagane’ da se kod sudionica ne razvije otpor prema uključivanju u temu, a opet dovoljno ‘zahtjevne’ da daju naznaku ozbiljnosti i iscijeljujućeg potencijala. Imali smo zahtjeve za uvodnim radionicama suočavanja s prošlošću za grupu mladih koji dolaze s područja gdje su počinjeni masovni ratni zločini. Nismo se uspjeli dogоворити s naručiteljima, koji su željeli ‘da se tema obradi, a

da se ne ulazi previše u nju’. Tu dolazimo do jednog od ključnih postulata ovog rada: rad na suočavanju s prošlošću je izrazito zahtjevan, jer mobilizira kompletну ličnost sudionika, njihova iskustva, stavove i ponašanja. On ne može biti lagan, jer sama tema nije takva. Umijeće savladavanja teme je u primjerenoosti procesa, njegove brzine i dubine, mogućnostima svakoga u grupi i stalnom osnaživanju i poticanju osjećaja sigurnosti i podrške u grupi.

Program radionica treba imati ravnotežu osobnih iskustava i stavova sudionika te općenitih okvira i saznanja koncepta suočavanja s prošlošću/tranzicijske pravde kojima je za cilj kontekstualizirati i dodatno osnažiti sudionike – to što radimo sada mi, radili su i rade mnogi drugi ljudi u postratnim sredinama, koristimo njihova iskustva, učimo iz njihovih grešaka, nudimo im svoje uvide.

Koliko je god kao zov sirene privlačna ideja da je naš rat bio kao niti jedan do sada, osnažujuće je znati da ima pozitivnih iskustava ljudi koji su prošli slične stvari i da radimo nešto što uz vrlo osobnu ima i univerzalnu vrijednost.

Radionice suočavanja s prošlošću, u kojima od sudionika očekujemo da poniru u vlastite emocije, strahove i traume te da izlažu svoja i slušaju tuđa, moguće proturječna uvjerenja, počinjemo gradnjom sigurnog prostora. Svaka se osoba mora osjećati poštovanom, moramo zajedno izgraditi atmosferu i okvir u kojem nema vrijeđanja, a pogotovo ponižavanja i ismijavanja. Vodimo ljude izvan njihovih društvenih uloga s kojima su na radionicu došli: direktor instituta za povijest, majka piginulog branitelja, roditelj nestale osobe, dragovoljac, invalid, mirovni aktivist, povratnik, prognanica itd.. Cilj nam je doći do osobe, da svatko govori u svoje ime, ne ono što 'njegovi' očekuju ili što 'ovima ovde' treba reći, već osobno mišljenje, dilemu, osjećaj.

Kada izgradimo taj prostor, polako krećemo u izazove dubljeg ulaska u temu suočavanja s prošlošću. Koliko duboko idemo i koliko dugo tako ostajemo, ovisi o raspoloživom vremenu i snazi grupe, točnije najranjivijih članova grupe.

Generalna ideja je da: a) idemo dovoljno duboko da sudionici shvate kako je uloženi trud imao smisla; b) moramo imati dovoljno vremena kako bi se kao grupa vratili 'u normalu', izventilirali osjećaje, izašli iz procesa. U jednom regionalnom petodnevnom treningu na Jahorini, za grupu mladih od 21 do 26 godina, grupa se konstantno opirala priznati da postoje teme koje ih opterećuju. Političkom korektnošću i izbjegavanjem ulaska u potencijalno konfliktne teme prolazili smo iz dana u dan. Voditeljski tim se našao u dilemi – treba li pokušati ući u konfliktno područje predzadnji dan ili je već prekasno za saniranje eventualnih emotivnih rana. Računali smo da bez tog zajedničkog iskustva prorade teške teme ova grupa neće nastaviti raditi na temi ubuduće, na neki način

nismo postigli cilj i poricanje postojanja problema bi 'odnijelo pobjedu'. Kako god, nismo željeli posljednji dan okupljanja ući u nešto emotivno jako zahtjevno, jer bi tada sudionici otisli kući traumatizirani bez potrebnog zajedničkog iskustva prorade traume.

Prikladnim izborom metode, vježbom u kojem nema facilitatora koji daju riječ, već svatko, sjedajući na jednu od tri-četiri sjedalice u krugu može pričati o bilo čemu, pojavila se tema koja je opterećivala odnose u grupi: odnos prema samostalnosti Kosova kao i veza sa statusom Republike Srpske. U nepunih sat vremena niz sugovornika je vrlo emotivno izlagao svoja viđenja, na sceni je bio pravi verbalni okršaj i kao posljedica grupa je izašla zrela za nastavak edukacija koje su i uslijedile.

Poruka je ova – radioničarski rad na suočavanju s prošlošću mora donijeti neke rezultate. Ovo nisu predavanja gdje je komunikacija jednosmjerna. Radionice o suočavanju s prošlošću su zajednički, grupni napor 'probijanja' kroz tešku temu. Dobitak je najčešći upravo u tome – uspjeli smo zajedno (a također i svatko za sebe) razgovarati o temama o kojima se ne slažemo, o kojima imamo snažna emotivna stajališta, uspjeli smo se suočiti s postojanjem različitih viđenja, čuli smo jedni druge (najčešće imamo osjećaj da smo zadržali svoje viđenje, jer nam nitko nije nameo svoje, drugačije) i izašli jači nakon tog iskustva.

U programu je zgodno imati goste/gošće, pogotovo ako govore o svom iskustvu ili svom radu. Moćno je bilo gostovanje jednog ratnog veterana na regionalnom treningu suočavanja s prošlošću. Onako s dugom bradom, poput kakvog radikalisa, ekstremista, svojom je pričom iznenadio sudionike. Govorio je isključivo o zločinima počinjenim od strane njegove vojske i svom radu njihovom sankcioniraju i koliko je to važno za sve one druge njegove suborce koji nisu činili ratne zločine. Ne treba ni spominjati koliko je taj primjer 'čišćenja u svom dvorištu' osnažujuće djelovao na sve, a pogotovo pripadnike drugih sukobljenih strana.

Voditelji

Radionice suočavanja s prošlošću su specifične. Pitanje je tko ih sve može voditi? Najlakši odgovor je – najbolje voditeljski tim sačinjen od više trenera/ica. No često takav tim nemamo. Snažno zagovaramo ideju da se višednevni treningi suočavanja s prošlošću rade s bar tročlanim voditeljskim timom, a idealno s 4-5 članova. U tom slučaju, na kraju svakog dana sudionici mogu ići u svoje male grupe i provesti jedan sat s jednim od trenera u nestrukturiranom, sigurnom

okruženju. Prostor je to za procesuiranje događaja taj dan, postavljanje pitanje, osobnih priča, svega onoga za što nije bilo prilike ili vremena u većoj grupi.

Vratimo se voditeljima. Iako je nekako, barem nama, jasno da su za zahtjevne radionice i rad na teškim temama nedavne prošlosti potrebne iskusne i sposobne voditeljice, u praksi to nije tako. Događa se da se suočavanje s prošlošću stavlja u rang s drugim

temama poput ljudskih prava, roda i spola, civilnog društva, organizacijskog razvoja pa se naprosto pozovu ljudi iz neke od organizacija koje se bave tranzicijskom pravdom/suočavanjem s prošlošću da odrade neku temu. I to je mnogo bolje od povjeravanja (i prihvaćanja) te teme od ljudi koji su samo prošli neki trening za trenere ili dobili certifikat, a ne bave se sami suočavanjem s prošlošću. Ne želeći raditi bauk od suočavanja s prošlošću, ipak podsjećamo da se na (uspješnim) radionicama suočavanja s prošlošću radi s duboko ukorijenjenim stavovima (strahovima), s neprocesuiranim traumama, s temama za koje većina misli da su izuzetno upućeni u njih (razumijevanje rata, slijed uzroka i posljedica, uloga 'naših' i 'vaših' itd.), s nizom otpora. Kako se ne bi napravila šteta

(Do No Harm), važno je da voditelji znaju u što se upuštaju i do koje granice žele ići.

Tema suočavanja s prošlošću je dovoljno nova, zahtjevna i opterećena negativnim emocijama da joj stvarno ne treba loše odrđivanje, 'tjeranje' ljudi na slušanje i 'druge strane', napominjanje da 'nisu u pravu', ukazivanje što je dobro, a što loše, politikanstvo bilo koje vrste (zadnjih se godina provlače na raznim skupovima tendencije izjednačavanja krivice 'svih strana', relativiziranje zločina, srećom je u mnogome iza nas vrijeme poricanja istih, miješanje uzroka i posljedica, nametanje nekih nadiđenih obrazaca ili podrazumijevanje da nam je svima isto i slično).

Za kvalitetno vođenje radionica suočavanja s prošlošću potrebno je:

- a. iskustvo rada s raznim zahtjevnim grupama i poznavanje grupnih procesa,
- b. poznavanje osnova koncepta suočavanja s prošlošću: porijekla, metoda, retributivne i restorativne pravde, vrsti istina po raznim klasifikacijama, psihologije žrtve i počinitelja, razlike između odgovornosti i krivice, postojećih mehanizama za sankcioniranje počinitelja itd.,
- c. spremnost da se jasno i odmah reagira na svaki (ne)svjestan pokušaj iskriviljavanja činjenica (razlikujemo činjenice i interpretacije/viđenja... činjenice su općeprihvaćene i nisu sporne ili, minimalno, imamo čvrsto uporište za njih, npr. u sudskoj presudi, u njihovom ne demantiranju, u prihvaćanju od raznih strana... viđenja su subjektivna i kao takva legitimna),
- d. jasan vrijednosni okvir i motivaciju voditelja, izostanak opterećenja kod voditelja osobnom traumom ili nekom drugom motivacijom, npr. političkim stranačkim angažmanom,
- e. dovoljno vremena, zdravlja i drugih resursa.

Rad sa specifičnim skupinama

Rekli smo kako na radionicama želimo ljude izvući iz njihovih društvenih uloga. To jeste jako važno. Svakako treba obraditi pažnju na specifičnosti u pripremanju, a pogotovo vođenju radionica s određenim skupinama – znači da su svi ili je veći dio sudionika povezan zajedničkim javnim identitetom pa na taj način mi svjesno odabiremo raditi s njima kao predstavnicima tog identiteta.

Razlikuju se radionice suočavanja s prošlošću za civilne aktiviste, ratne veterane, ovu ili onu stranu u sukobu, mlade, žrtve rata, novinare. No razlika nije suštinska. Kod svih tih skupina možemo imati iste ciljeve, ali ih postižemo različitim metodama. Tako će npr. civilni aktivisti glasno tvrditi da su otvoreni za

različita viđenja (što u stvarnosti i ne mora biti slučaj), branitelji će naglašavati da nisu došli mijenjati svoja uvjerenja (pa ćemo dodatno pripaziti da poštujemo taj stav, dok će se vremenom pokazati da su možda otvoreniji promjeni od drugih skupina), kod mlađih treba obratiti pažnju koliko su emotivno zreli i je li njihovo odbijanje znak pobune protiv autoriteta ili neslaganje s drugim viđenjem, kod invalida trebamo pripaziti da ih ne sažalijevamo niti gledamo na njih kao ljude manjih vrijednosti itd.. Zaključak je zapravo jednostavan, različite identitetske skupine imaju svoje specifičnosti koje trebamo uvažavati, različitim varijacijama pristupamo različitim grupama kako bi ispunili iste ciljeve.

Primjer radionice o suočavanju s prošlošću

Iz dokumentacije treninga Mirovnog obrazovanja za nastavnice/ke srednjih škola

Prva dječja ambasada Medaši, Skopje, Makedonija

Berovo, hotel Aurora 18.04.2012-21.04.2012

АКТИВНОСТ 3 - Соочување со минатото

ЦЕЛ: Воведна работилница за ССМ, општи поими и запознавање на концептот ССМ, подготвка за работа на конфликтно минато 2001г.

Бура на идеи (brainstorming) - учесничките ги кажуваат своите први асоциации на дадената тема, тренерот/ката ги запишува сите без потреба од појаснување.

РЕЗУЛТАТ:

Што за вас претставува ССМ?

- ССМ ме асоцира на ММЕ (претстава „Маме му е***, кој прв почна?“)
- многу нерасчистени прашања
- тишина и тежина
- потреба да се знае и признае
- осврнување на добрите работи
- да не се повторат истите грешки
- репарација
- непожелна тема
- недоволно знаење на вистината и причината
- потреба за правда
- ревизија

Односите помеѓу Албанците и Македонците по Втората светска војна (работа во мали групи па пленарно)

Асоцијации со 2001 година:

- страв
- губење на сигурност
- траума
- немоќ
- животот продолжува понатаму
- последици
- Рамковен договор
- лош сплет на околности
- трагедија
- профит

Како мојата средина се однесува кон минатото? За што се зборува/шепоти/молчи?

Работа во мали групи, разговор и подготвка на сидни весници. Презентација и дискусија во пленум.

Како се чувствуваа во 2001 година?

Работа во мали групи без известување од нив, потоа општ осврт и разговор во пленум.

Iz evaluacije treninga:

- *Na prethodnom treningu je bilo najavljeno produbljivanje teme suočavanje s prošlošću pa smo na ovom treningu prošli kroz to i to je bilo vrlo olakšavajuće i pročišćavajuće iskustvo. To je bio glavni razlog zbog kojeg sam željela biti ovdje i odlazim jako zadovoljna.*
- *Ne znam točno što sam очекivala od ovog treninga! Samo znam da sam bila 'spremna' da će biti riječi o suočavanju s prošlošću 2001.. Ako sada izlazim spokojna i s nadom za bolje sutra, onda znači da su se moja očekivanja ispunila.*

Osnovni trening Izgradnje мира - radionica o suočavanju s prošlošću²⁰

Kruševo 22.11.2012 - 02.12.2012

Mirovna akcija Prilep

Radni materijal, agenda za radionicu suočavanja s prošlošću

30.11.2012 CcM, 9:30

1. Игра

2. Сиден весник: Што е Соочување со Минатото?

3. Барометар:

- Вистината е поважна од помиривањето
- Чувствувам одговорност за она што е правено во име на мојот народ
- Да се прашува народот, војна не би имало
- Секој/а треба да ја критикува само својата страна
- Можно е помиривање без соочување

4. Работа во 4 мали групи:

- Како ја доживеав 2001 и какви последици остави врз мене?

ПАУЗА

5. Бодликови столици: Жал ми е...

6. Работа во етнички групи: Што треба да се направи во средините каде мојот народ е мнозинство, а би претставувало чесен однос кон минатото?

7. На што се сеќаваме, на што треба да се сеќаваме

²⁰ Više o konkretnim vježbama na temu suočavanja s prošlošću, Centra za nenasilnu akciju "Pomirenje? Priručnik za rad na suočavanju s prošlošću kroz treninge i radionice",

OBRAZOVANJE MLADIH TEMELJENO NA ISKUSTVENOM UČENJU KAO DIO PROCESA SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU

Emina Bužinkić

‘Želim im da doprinesu životu generacije koja će rad njihovih roditelja učiniti istinski izlišnim tako što će živjeti na način u kojemu ništa neće morati ispravljati’.

Paulo de Greif (posveta sinovima)

Jedno od najvažnijih jamstava procesa suočavanja s prošlošću je jamstvo neponavljanja nasilne prošlosti povezane s netrpeljivošću, nejednakosću, kršenjem ljudskih prava i ratnim zločinima. Ta su jamstva uglavnom vezana uz institucionalno-zakonodavne mјere zaštite i vrlo rijetko se o njima govori u širem, društveno-kulturalnom okviru, poput obrazovnih, kulturnih, gospodarskih i drugih politika i društvenih praksi koje bi dugoročno spriječile ponavljanje nasilne prošlosti. Kao svojevrsni oblik društveno-političke reparacije, ali i uloga u život novih generacija, obrazovanje mladih o prošlosti nedvojbeno je kvalitetno i dugoročno usmjereno jamstvo neponavljanja nasilja i korak ka odgovornijem društvu.

Pored nastave povijesti obogaćene multiperspektivnošću i činjenicama, opsežnim i slikovitim udžbenicima, participativnim i angažirajućim metodama rada te poticajnim načinima učenja i razumijevanja prošlih zbivanja, iskustveno učenje o prošlosti potaknuto suočavanjem s istom otvara značajnu priliku

osobnom i kolektivnom razumijevanju pa i iscjeljenju. Iskustveno je učenje opetovano pokazalo ekstenzivnu obrazovnu ulogu u poticanju refleksije, razumijevanja, učenja i osnaživanja mladih u propitivanju prošlih zbivanja i učvršćivanja njihove uloge i osjećaja odgovornosti za neponavljanje nasilja. Ono je primjenjivo kako u formalnom obrazovanju kroz nastavu povijesti i učenje o ljudskim pravima, tako i u raznim neformalnim oblicima učenja koja potiču artikuliranje i razmjenu iskustava.

U središtu su kvalitetnog učenja prošlosti činjenice i razumijevanje narativa o ratu, ali i osobna i sjećanja društvenih skupina na povjesna razdoblja i njihov odnos prema istome, kao i prijenos tih iskustava i sjećanja novijim generacijama. Takvo multiperspektivno, osobnim sjećanjima i višeslojnim narativima obogaćeno učenje povijesti pruža mogućnost suočavanja s prošlošću na osobnoj i društvenoj razini te suočavanje novih generacija s prošlošću uz puno uvažavanje njihovog odnosa i iskustava spram prošlosti.

Okosnica ovoga teksta su 3 osnovna pitanja:

- Zašto je suočavanje s prošlošću važno za nove generacije?,
- Kako obrazovanje u tome može pomoći? te
- Kakva može biti uloga iskustvenog učenja u procesu suočavanja s prošlošću?

Zašto je suočavanje s prošlošću važno za nove generacije?

Mladi u Hrvatskoj i zemljama bivše Jugoslavije nose težak teret ratnog naslijeda te otežano razumijevanje ratnih zbivanja i prošlih događaja, često se kaže da su naslijedili traumu. Okruženje u kojemu odrastamo nudi selektivne i često pristrane slike povijesti, od obitelji, preko obrazovnog sustava do medija. Živimo u mjestima u kojima su izložene i heroizirane slike osumnjičenih ili osuđenih za ratne zločine kao podsjetnik na ono što se dogodilo. Znamo li doista što se

dogodilo i gdje počinje naš put traganja za istinom, činjenicama, iskustvima drugih? Gdje stvaramo prostor vlastitom viđenju prošlosti i kako se odupiremo uvriježenim gledištima?

Suočavanje s prošlošću nudi svojevrsnu izlaznu perspektivu mlađim generacijama. Prepoznaće prostor preispitivanja vlastitih osjećaja, sjećanja i iskustava, ispitivanja i slušanja drugih, razumijevanja različitih

gledišta, ali i naglašava nužnost ostvarenja pravde. Brojni mlađi ljudi danas žele potaknuti i aktivno sudjelovati u suočavanju s prošlošću, žele znati istinu i poznavati činjenice, žele osigurati sebi i budućim generacijama sigurnu budućnost. Ta sigurna budućnost

počiva na odgovornom pristupu danas. Mlađi nisu odgovorni za prošla zbivanja, ali nose odgovornost za to kako će pričati o povijesnim zbivanjima i za to kako će graditi budućnost i sigurno okruženje.

Mladi nemaju odgovornost za ratna stradanja koja su doživljeli stotine tisuća ljudi tijekom devedesetih u sada post-jugoslavenskim državama i treba nam na neki način otvoren razgovor o tome koji bi bili realni motivi, realni, istinski motivi mlađih da preuzmu, da izaberu odgovornost za suočavanje s prošlošću za koju oni nemaju odgovornost.
Marina Škrabalo, Centar za mirovne studije, Hrvatska,
Nacionalne konzultacije s mladima,
Zagreb, Hrvatska, 20. srpanj 2007.²¹

Posljedice ratnih sukoba i nepravdi počinjenih tijekom ratnih sukoba u nedavnoj prošlosti, vide se i osjećaju danas u našoj mladosti, u našem životu, u društvu u kojem živimo. Današnji problemi nad kojima smo svi zabrinuti, kao što su nasilje u društvu i među mlađima, korupcija, nezaposlenost mlađih i drugih građana/ki, imaju korijene u nedavnoj ratnoj prošlosti koju mi mlađi nikako nismo željeli, podupirali i utjecali na njezin razvoj. Ali tim više, interes za ovo područje bi među mlađima trebao biti velik.

Suočavanje s prošlošću kao vrata prema izgradnji drugačije budućnosti, proces je ne samo namijenjen mlađim generacijama, već je to proces koji zahtjeva njihovu ulogu, prisutnost i sudjelovanje u kojem se čita odgovornost spram sadašnjosti i budućnosti. Odgovornost za razumijevanje, promjene i utjecaj. Govoreći o odgovornosti mlađih, nalazim važnima barem tri razine te odgovornosti.

1 *Primarna odgovornost leži u tome kako ćemo živjeti i graditi naša društva. U središtu su odluke koje će se donositi za sadašnje i buduće generacije, zajednice i države i pri tome izgradnja preventivnih mehanizama kao garancija neponavljanja oružanih sukoba i nasilja. Prilika je tu u stvaranju uvjeta građanskoj participaciji, demokraciji i sustavu poštivanja ljudskih prava i sloboda kao i kvalitetnog, multidisciplinarnog i multiperspektivnog učenja povijesti.*

Mislim da su žrtve nakon deset godina, a to nije mnogo, zaboravljene od strane javnosti i pominju se samo za vreme raznih ceremonija. U čitavom regionu negdje oko 16000 osoba vode se kao nestali, o čijim sudbinama se još uvek ništa ne zna. Naša građanska dužnost je da uradimo mnogo više za njih, pošto vlada koja je d rekno odgovorna nije uradila ništa da se obelodani njihova sudbina. Zato smo mi dužni da poguramo stvari napred i da damo naš doprinos i našu podršku i da upozorimo vlast i javnost o potrebi suočavanja s prošlošću.

Vjosa Rexhepi, Inicijativa mlađih za ljudska prava Kosovo,
Nacionalne konzultacije s mlađima,
Priština, Kosovo, 30. rujan 2009.

2 *Druga razina odgovornosti oslikava odnos prema povijesnim činjenicama i nartivima. Od mlađih se očekuje da razumiju povijesna zbivanja i pregršt narativa. Od njih se očekuje da prenose priče i iskustva njihovih djedova na pravilan način.*

²¹ Citati sudionika/ica konzultacija o osnivanju REKOM-a objavljeni u publikaciji *Mladi i prošlost – zašto bi me to zanimalo?*

Kad dođu do 15, 16 godina oni imaju savršeno razvijenu naučnu recitiranu ideologiju bilo koga. Mi imamo ljudе koji na osnovu nekoliko informacija, na osnovu nečega što je rekao neki član porodice, što su vidjeli na ulici, stvaraju određene stavove.

Ivana Kešić, Civitas, BiH, Nacionalne konzultacije s mladima,
Sarajevo, BiH,
27. lipanj 2007.

3

Treći tip odgovornosti koji mlađi trebaju izgraditi je stav prema teškim posljedicama ratnih sukoba i ratnim zločinima često počinjenima u njihovo ime.

Ta ideologija se vidi u negiranju zločina, u slavljenju zločinaca, u tome da ne postoji pravda, da ne poznajemo istinu i sve ono što je u stvari sadašnjost nama danas. Ja u tome vidim našu odgovornost, da mi ustvari nepriznavanjem svega toga, svih tih stvari koje postoje danas, u stvari produžavamo naše zločine, u stvari stajemo iza njih. Mi isto, svim tim što danas radimo ili ne uradimo, u stvari možemo da stvorimo plodno tle da se to ponovo desi. Zato mislim da svako od nas treba da vidi tu odgovornost.

Maja Stojanović, Inicijativa mlađih za ljudska prava Srbija,
Regionalne konzultacije s mlađima,
Beograd, Srbija, 21. listopad 2007.

Mlade se generacije uglavnom percipira kao generatore promjena, osobito u pogledu izgradnje pravednijih društava. Društvo ima velika očekivanja spram mlađih.

Veliko je pitanje što društvo daje mlađim generacijama i stvara li uvjete njihovom prosperitetu te ostavlja li im dovoljno motivacije za propitivanje vlastitog naslijeda.

Kako obrazovanje može potaknuti proces suočavanja s prošlošću osnaživanjem mlađih?

Kvalitetno obrazovanje može potaknuti cjelovit i osnažujući proces suočavanja s prošlošću. Formalno, neformalno, informalno učenje igra važnu socijalizacijsku ulogu u životu većine mlađih osoba i daje značenje stvarima, zbivanjima, procesima koje nas okružuju. Obrazovanje bilo koje vrste daje nam javni prostor razvijanju kulture sjećanja, razgovoru i razmjeni iskustava, dekonstrukciji povijesnih narativa, učenju činjenica. Ono obogaćuje percepciju povijesti odozdo. (Schimpf-Herken, 2004). Škole kao javna mjesta trebaju omogućiti i potaknuti sjećanje i kritičko propitivanje prošlosti. Učitelji kao predstavnici različitih segmenata društva trebaju potaknuti otvorenu raspravu i razmjenu gledišta. Dijaloška pedagogija i participativne metode iskustvenog učenja, ali i projektno orijentirana nastava omogućuju studentima lakše iskazivanje svojih strahova i trauma. (Schimpf-Herken, 2004).

Uz nastavu povijesti u školama čija bi se kvaliteta trebala očitovati u prijenosu činjenica i višeslojnih narativa te participativnih metoda rata i njegovanja kulture sjećanja, u praksi se učinovitim pokazalo i razvijanje građanskih i političkih službenih obrazovnih programa koji naglašavaju razvijanje kritičkih stavova i mišljenja, refleksije, iskustva, vještina i kompetencija, a koji redovito izostaju iz tradicionalnih pristupa obrazovanju i metoda podučavanja. Povezivanje nastave povijesti i građanskog/političkog obrazovanja otvara rad na poljima učenja o i za ljudska prava, građansku participaciju i interkulturalizam, političku pismenost i participaciju te osnaživanje za mir i nenasilje.²² Suočavanje s prošlošću provlači se kroz sve navedene aspekte.

Osjetljivoga karaktera, obrazovanje kojim potičemo suočavanje s prošlošću traži potporu unutar postoje-

²² Vijeće Europe promiče obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava temeljeno na četiri spomenute komponente.

ćeg obrazovnog okvira te inovaciju, kreativnije pristupe učenju koji otvaraju nove, drugačije perspektive. Ono prepoznaće važnost ispitivanja osjećaja i stavova, sjećanja i iskustava drugih, razumijevanje različitih očekivanja i scenarija budućeg razvoja, pra-

vednosti i sigurnosti. Najčešće prostor ovakvoga učenja nije bio moguć u hrvatskim školama te su uglavnom ovakvi primjeri učenja i obrazovanja razvijani u obliku neformalnih programa obrazovanja.

Marko Smokvina: Kako poučavati o prošlosti u školama?

Kad se govori o obrazovanju mladih o suočavanju s prošlošću u okviru formalnog obrazovanja, zapravo se govori o odsustvu obrazovanja mladih o suočavanju s prošlošću. Nije riječ samo o problemu nesuočavanja s „osjetljivim“ i kontroverznim pitanjima iz nedavne prošlosti, već izostanak bavljenja i drugim područjima poput nacionalnih manjina, pojma Drugo i različito. Veliki je problem i neinformiranost učitelja i nastavnika o procesu suočavanja s prošlošću, ustrajanje na konzervativnim i zastarjelim metodama u historiografiji i skeptičnost prema metodi multiperspektivnosti, zbog čega nemaju kapacitete za prenošenje znanja i vještine potrebne za razvoj kritičkog mišljenja i samostalno propitivanje prošlosti. Mladi ljudi, željni znanja prisiljeni su tražiti informacije u okviru neformalnog obrazovanja.

Holističkim pristupom treba obuhvatiti kurikulume više predmeta kako bi se dobilo što više informacija i sveukupnost slike o nekom događaju. Umjesto guranja dijela o suočavanju s prošlošću u jedan školski predmet, bitnim informacijama i cjelinama potrebno je prožeti sve relevantne školske predmete (povijest, sociologiju, geografiju, politiku i gospodarstvo, likovnu i glazbenu umjetnost, hrvatski jezik i književnost...). Tako se primjerice, na satu glazbene umjetnosti ili hrvatskog jezika i književnosti, kad se obrađuje hrvatska himna, može spomenuti kako je skladatelj glazbe za nacionalnu himnu bio Josip Runjanin, (pravog imena Josif Runjanin) hrvatski Srbin rodom iz Vinkovaca, koji je glazbu koja će kasnije postati melodija himne, skladao za svog boravka u austrougarskoj vojsci u Glini. Drugi primjer može biti Nikola Tesla ili Milutin Milanković, svjetski poznati, a u Hrvatskoj potpuno zanamirivani matematičar, astronom i geofizičar, srpskog porijekla, a rodom iz slavonskog sela Dalja. U nastavu treba uključiti i podučavanje o porijeklu, povijesti, kulturi i običajima nacionalnih manjina. Podučavanje nacionalne povijesti u bilo kojem razdoblju nemoguće je bez regionalnog i europskog konteksta. Osim o povezanosti i uključenosti Hrvatske u regionalna, europska i svjetska zbivanja, potrebno je podučavati i o povijesti i kulturi susjednih naroda.

U nastavi povijesti važno je izbjegći poučavanje o i korištenje jedne “povijesne istine” i narrativa propagiranog od strane države i politike (npr. “Deklaracija o Domovinskom ratu” i “Deklaracija o Oluji” Hrvatskog sabora), a metodom multiperspektivnosti dati učenicima svijest o različitim pogledima (“istinama”) i različitim tumačenjima istih događaja. Analize tekstova iz različitih udžbenika koji govore o događajima iz davne prošlosti i iz nedavne prošlosti (kako unutar jedne države, tako i iz različitih država), prikazivanje snimaka osobnih svjedočanstava o ratu, gledanje i uspoređivanje dokumentarnih filmova iz hrvatske i onih iz inozemne produkcije te rasprava o odgledanome može pomoći u razvijanju kritičkog mišljenja, samostalnog stvaranja slike o svijetu danas i prošlosti te svijesti o tome kako se piše i konstruirala povijest, različitim tumačenjima i življenjima istog događaja.

Terenska nastava i obilazak mjesta sjećanja ili spomenika vezanih ne samo uz Drugi svjetski rat, Domovinski rat, već i uz ranija razdoblja (Seljačka buna, spomenik kralju Tomislavu, spomenik banu Jelačiću) te rasprava o tome što oni predstavljaju, zašto su baš takvi, kakva se poruka njima prenosi (a kakva ako su uništeni, oštećeni ili devastirani) može učenicima dati širu sliku povijesti i njene konstrukcije te razviti kritičko mišljenje. Za ovu aktivnost nije potrebna terenska nastava (iako je poželjna), nego dovoljan može biti i obilazak spomenika u svome gradu ili kvartu. Slična aktivnost može biti

i popisivanje i rasprava o gradskim grafitima koji se sadržajem i ikonografijom dotiču nedavne prošlosti.

Prigodnim aktivnostima mogu se obilježavati datumi od svjetske važnosti, poput Međunarodnog dana sjećanja na Holokaust ili Dan pobjede nad fašizmom. Još bi poželjnije bilo da se priča o Holokaustu "povuče" i prema lokalnom kontekstu te da se obilježava dan probroja logoraša iz Jasenovca (22. travnja) ili dan oslobođenja grada (npr. 8. svibnja u Zagrebu, 3. svibnja u Rijeci itd.).

Documenta je 2005. godine objavila knjigu **Dodatak udžbenicima za noviju povijest („Jedna povijest, više historija“)** kako bi pridonijela javnom dijalogu o bitnim pitanjima prikazivanja i učenja o nedavnim ratnim zbivanjima i ukazala na sve teškoće zapisivanja povijesti kao sveukupnosti prošlih zbivanja u povijesti i historiografiji.

Učenje o prošlosti temeljem razmjene iskustava mladih u Hrvatskoj

Praćeno potrebom za sigurnijim životom i kvalitetnom perspektivom osobnog i društvenog razvoja, propitivanje vlastitih odnosa i osjećaja te podjela iskustva jedan je od temeljnih i najvažnijih pristupa u radu s mladima u procesu suočavanja s naslijedjem ratnog tereta. Iskustvo nosi važnu ulogu u našim životima i našem odgoju, više nego što mislimo, stoga je na neki način neopravdano što se iskustveno učenje češće ne koristi kao pedagoška metoda u formalnom sustavu obrazovanja. Ipak, iskustveno je učenje jedna od najčešće korištenih metoda u neformalnim obrazovnim programima o suočavanju s prošlošću, izgradnji mira i nenasilju, posljednjih dvadesetak godina. Metodu koriste organizacije civilnoga društva, organizacije mladih, edukatori, treneri i brojni stručnjaci. Ona je uglavnom korištena u vaninstitucionalnim krugovima koji njeguju slobodniji pristup odgoju i obrazovanju, ali i u kojima sudionici/e edukacija često osjećaju veći sigurnost i povjerenje.

Takva je edukacija temeljena na razmjeni iskustva često utemeljena na snažnoj vrijednosnoj osnovi koja

pojedincu potiče na osobne refleksije i poniranja u vlastito biće, doživljaje i mogućnosti. Bogatstvo iskustvenog učenja u radu s mladima u području suočavanja s nasilnom prošlošću obuhvaća: osobna propitivanja i refleksiju, podjelu i razmjenu značajnih i teških iskustava, istražuje i otkriva pojedinačne i grupne doživljaje, potiče suosjećanje, preuzimanje odgovornosti i osnaživanje pojedinaca i grupe.

U brojnim programima obrazovanja i osnaživanja koja smo organizirali tijekom posljednjih dvadeset godina s mladima, počinjemo s razumijevanjem razloga zašto bi mlađi trebali mariti za prošla događanja suočavajući ih s posljedicama traume i nesigurnosti s kojima danas žive. U početnim procesima otvaranja ovih pitanja, većina sudionika/ica temu ne smatra važnom i potrebnom, a uz to deklariraju i dovoljno dobro poznавanje prošlosti. Manji dio njih već u početnoj fazi edukacije spremno dijeli drugačija viđenja ili iskustva, a ona su i vrlo često praćena nelagodom i patnjom.

Sudionica²³: *Moj tata je bio vojnik. Nikada ga nisam pitala što je radio u ratu, a on nikada o tome ne govori. Ali, želim znati. Drago mi je da sam ovo rekla pred svima. Čini mi se da nam to svima treba.*

²³ Radionice o suočavanju s prošlošću održavale su se na Školi ljudskih prava Centra za mirovne studije (www.cms.hr). Škole su se održavale u Hrvatskoj 10 godina, a dio su šireg projekta *Edukacija za ljudska prava i aktivno građanstvo* koji se i provodi u zemljama bivše Jugoslavije.

Edukaciju nastavljamo s pregledom značajnih događaja, činjenica i izgrađenih narativa o ratu/ovima i specifičnim zbivanjima u društveno političkom (i ekonomskom) kontekstu. Tada se većina sudionika/ica suoči sa svojim oskudnim znanjem što u njima stvara osjećaj zbumjenosti, iznenadjenja pa čak i ljutnje. Tada počinju razumijevati manipulaciju i razvrgavanje ‘istine’. Nadalje, njihovo dublje razumijevanje oplemenjeno je neposrednim iskazima osobnih iskustava i sjećanja na rat i političko nasilje putem

gostovanja žrtava ili dokumentarnih filmova. Radi se o civilnim žrtvama rata, osobama koje su pretrpjele obiteljske gubitke ili izgubile domove. U ovoj fazi edukacije evocirana su propitivanja i refleksija o onome što je predstavljeno te vlastitom odnosu prema tome. Postavljaju si pitanje: Što sada trebam napraviti s tim?. To je pitanje često praćeno zbumujućim emocijama: tugom, nemoći, suosjećanjem, frustracijom, motivacijom, idejama.

Sudionik: *Najviše su me potresle osobne priče, sjećanja koja su nam prenesena. To doista ratu daje jednu posve drugačiju dimenziju.*

Sudionik: *Kada više znaš, više si svjestan. Osjećaš se više povrijeden, što više slušaš određene priče. Danas sam shvatio kako su ljudi bili manipulirani. Rat nije započeo samo tako jednoga dana, nešto je do toga dovelo. Svaki sukob počinje s kršenjem nekih ljudskih prava kao što je zabrana korištenja cirilice. Ratna sjećanja su teška, ali jako sam zahvalan na tome što sam ih čuo. Želim sada nešto napraviti, hoću sudjelovati u nekim inicijativama, moram nešto promijeniti.*

U završnoj fazi edukacije, sudionici/e razmišljaju i planiraju pristupe radu na suočavanju s prošlošću i izgradnji mira u vlastitim obiteljima, školama, organizacijama i širim zajednicama. Skloni su promicati principe općeg dobra i društvene korisnosti, utvr-

đivanja činjenica, prava na istinu i pravdu... Ističu kako zaslужuju kvalitetno neokrnjeno znanje, jamtvo neponavljanja zločina i sretnu budućnost, život bez diskriminacije i predrasuda. Promiču pomirenje i zajednički život.

Sudionica: *Istina je toliko važna za sadašnjost da bismo imali budućnost. Možemo utjecati na našu sadašnjost i budućnost. Ne zaslužujemo iskvarenu sliku prošlosti. Ona nam ne daje priliku za rast. Moramo prestati veličati ratne zločince kao heroje. Moramo se boriti protiv nacionalizma i granica među narodima. Ne želimo nove političke manipulacije. Želim živjeti u društvu bez predrasuda, diskriminacije, mržnje i nasilja.*

Obično posljednjom fazom edukacija nazivamo onu nakon koje sudionici/e naših edukacija počinju samostalno djelovati. Dio njih angažira se u postojećim građanskim grupama, inicijativama, studentskim udrugama, istraživanjima, školskim projektima, međunarodnim projektima. Nastavljaju obrazovanje i stjecanje

konkretnih vještina, traže sigurnost i podršku za konkretni rad.

Edukacije koje organiziramo traju između pola i nekoliko dana te su njihove okosnice pitanja koja predstavljamo u nastavku kroz primjere radionica i diskusija.

Preporuke mladih s konzultacija s mladima održanih u Hrvatskoj između 2007. i 2009.:

- učenje povijesti utemeljene na činjenicama,
- kritičko promišljanje i prosudbe mladih o povijesti tijekom obrazovanja,
- razvijanje interkulturalne suradnje u području kulturne produkcije i mobilnost mladih u regiji,
- ostvarivanja kreativnih ideja poput obilježavanja znamenitih datuma, kreiranja 'staza sjećanja' i tematskih umjetničkih izložbi,
- organizacije volonterskih kampova i 'putujućih škola' za mlade iz regije,
- uključivanje sadržaja i vrijednosti koje potiču nenasilno rješavanje sukoba i izgradnju mira u škole,
- korištenje primjera pozitivne prakse izgradnje mira i sprječavanje sukoba u lokalnim zajednicama,
- informiranje mladih o procesima suočavanja s prošlošću kroz medije,
- te poticanje organizacija mladih na praćenje diskriminacije i govora mržnje, i time sprječavanja razvoja dubokih društvenih podjela i nepravde.

PRIMJER 1. RADIONICA: ULOGA MLADIH U PROCESIMA SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU

Trajanje: 3,5 sata

Voditelji: 2 osobe

Ciljevi:

- potaknuti polaznike/ice na kritičko promišljanje ratnih sukoba i ratnog naslijeda u Hrvatskoj i regiji uz utjecaj na vlastiti, odnosno položaj mladih,
- upoznati polaznike/ice s konceptima suočavanja s prošlošću i tranzicijske pravde.

Priprema:

45' Upoznavanje s temom i voditeljem/icom radionice kroz osobno iskustvo i povezanost s radom na suočavanju s prošlošću te upoznavanje sudionika/ica

15' Kakvi su vam dojmovi? Kakve osjećaje i razmišljanja je ono u vama potaknulo?

30' Razgovor sa sudionicima/ama škole

- Koliko vas brine nasilna prošlost
- Kakve ona posljedice ostavlja na današnji život (mladih)?
- Bojite li se da će se to ponoviti?

30' Rad u dvije manje skupine

- Kako vidim svoju ulogu u pomirenju i sprječavanju nasilja/međuetničke mržnje i ratnih sukoba?
- Kako se ponavljanje nasilja/ratnih sukoba može spriječiti?

30' Pauza

30' Prezentacija u plenumu

20' Interaktivno predavanje: *Tranzicijska pravda i suočavanje s prošlošću*

20' Pitanja za razmišljanje

- Zašto bi me prošlost uopće zanimala?
- Kakvo iskustvo iz rata nosim, odnosno kakav odnos danas prema ratu imam?
- Koji je značaj istine danas za mlade generacije?
- Što relativiziranje, iskrivljavanje ili zaboravljanje prošlosti nosi novim generacijama?
- Kako sve mogu sudjelovati u procesima pomirenja?

20' Evaluacija radionice – Što danas nosite sa sobom?

PRIMJER 2. RADIONICA: ULOGA MLADIH U PROCESIMA SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU, 09.30 – 19.00**Trajanje:** 7 sati**Voditelji:** 2 osobe**Ciljevi:**

- potaknuti polaznike/ice na kritičko promišljanje ratnih sukoba i ratnog naslijeđa u Hrvatskoj i regiji uz utjecaj na vlastiti, odnosno položaj mladih,
- upoznati polaznike/ice s konceptima suočavanja s prošlošću i tranzicijske pravde.

Priprema:**20'** Uvod u radionicu - Upoznavanje s voditeljima, njihovim osobnim iskustvima i vezom s današnjim radom na suočavanju s prošlošću**50'** Vježba Moj put do ovdje - Svaki sudionik nacrtava strelicu (lenta vremena) i naznači godine i događaje od posebnog značaja. Na taj način sudionici govore o 90-im godinama i događajima koji su utjecali na njih. Zamolimo ih neka nam nešto kažu i o mjestu iz kojega dolaze i po čemu je ono poznato!**20'** Brainstorming:

Na što te podsjeća/asocira suočavanje s prošlošću? Kakvo je tvoje osobno iskustvo?

20' Pauza**90'** Predavanje uz razgovor: *Prošlost i njezino naslijeđe u Hrvatskoj***90'** Pauza**15'** Razgovor s grupom: Kakvi su vam dojmovi o prethodnom predavanju? Kakve osjećaje i razmišljanja je ono u vama potaknulo?**45'** Rad u dvije skupine: Vježba: Što si radio u ratu tata?

- Što danas želim znati o ratu iz očiju svojih roditelja (sjećanja i iskustvo rata 90-ih)?
- Što želim pitati djeda i baku (sjećanja na Drugi svjetski rat)?

20' Pauza**60'** Interaktivno predavanje: *Tranzicijska pravda i suočavanje s prošlošću***30'** Pitanja za daljnje razmišljanje i rad u zajednici

- Zašto bi me prošlost uopće zanimala?
- Kakvo iskustvo iz rata nosim, odnosno kakav odnos danas prema ratu imam?
- Koji je značaj istine danas za mlade generacije?
- Što relativiziranje, iskrivljavanje ili zaboravljanje prošlosti nosi novim generacijama?
- Kako sve mogu sudjelovati u procesima pomirenja?

30' Evaluacija radionice – Što danas nosite sa sobom?

Literatura:

Kardov K., Lalić D., Teršelič V., Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj. Stavovi i mišljenja aktera i javnosti u poraću. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2010.

Kolb, D.A., Experiential learning: Experience as the Source of Learning. New Jersey: Prentice Hall, 2010.

Lalić S., Senta C., Vego.L, Mladi i prošlost – zašto bi me to zanimalo? Zagreb: Centar za mirovne studije, 2010.

Schimpf-Herken Ilse, Dealing with the Past. Berlin: Institut für Friedenspädagogik, 2004.

PAMĆENJE ŽRTAVA I KOMEMORATIVNE PRAKSE

(NE)KULTURA SJEĆANJA: ULOGA MEMORIJALA I KOMEMORATIVNIH PRAKSI U POST-KONFLIKTNOJ OBNOVI DRUŠTVA

Tamara Banjeglav

U svakom post-konfliktnom društvu koje nastaje i razvija se nakon traumatičnih događaja, kao što su ratovi i drugi oblici nasilja, postoje pokušaji da se potisne sjećanje na te događaje kako bi se 'krenulo dalje' i kako bi se 'prošlost ostavila iza nas'. Sjećanje je, međutim, instinkтивno i ne može se samo tako potisnuti te će se neizbjegno, ipak, pojaviti, isplivati na površinu, u jednom ili drugom obliku. Zbog toga smo, u pokušaju savlada-

vanja nasilne prošlosti, često suočeni s izazovom kako najbolje upotrijebiti/iskoristiti sjećanje s ciljem učenja na prošlim događajima kako se oni više ne bi ponovili.

Kao što to tumači povjesničar James Young, "sjećanje se nikada ne oblikuje u zrakopraznom prostoru, a motivi pamćenja nikada nisu čisti."²⁴ Razlozi zbog kojih se sjećamo i s tom svrhom podizjemo memorijale²⁵, kao i

²⁴ James Young. 2006. "Tekstura sjećanja", u Maja Brklijačić i Sandra Prlenda (priр.) *Kultura pamćenja i historija*, Golden Marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, str. 199

²⁵ Razlika između memorijala i spomenika u ovom je tekstu shvaćena u skladu s objašnjenjem koje je dao James Young, koji naglašava da se "spomenici odnose na podskup memorijala: materijalne objekte, skulpture i instalacije što služe za sjećanje na osobu ili stvar. (...) Memorijal može biti dan, konferencija ili prostor, ali ne mora biti spomenik. Spomenik je, s druge strane, uvek neka vrsta memorijala". James Young. 2006. "Tekstura sjećanja", u Maja Brklijačić i Sandra Prlenda (priр.) *Kultura pamćenja i historija*, Golden Marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, str. 201.

vrsta pamćenja koje oni neizbjježno generiraju, su međusobno različiti, kao što su različita i sama mjesta na kojima se podižu. Na tim se mjestima prisjećamo prošlosti u skladu s različitim nacionalnim mitovima, ideologijama i političkim potrebama. Iz perspektive države, javni memorijali i spomenici su vrlo često, kao što je to rekao Benedict Anderson, povezani s izgradnjom nacije i definiranjem ‘imaginarnе zajednice’.²⁶ Memorijali mogu imati vrlo važnu ulogu u izgradnji nacionalnog identiteta i učvršćivanju onog identiteta kojeg je određena zajednica odabrala. Ono čega se, kroz memorijale, ta zajednica sjeća ne mora nužno biti ono što se doista dogodilo, već ono što vladajuće (post-konfliktnе) političke elite smatraju politički pogodnim u danom trenutku. Cilj države, iz tog razloga, ne mora biti komemoriranje žrtava i doprinos javnom dijalogu o prošlosti, već uspostavljanje i učvršćivanje određenih identiteta u javnom prostoru, koji se najčešće kreću od identiteta žrtve prema identitetu heroja i pobjednika. Francuski povjesničar Pierre Nora je upozoravao da “što je pamćenje manje proživljeno iznutra, više ima potrebu za vanjskim medijima i opipljivim podsjetnicima”²⁷. Gradeći memorijale i spomenike na neki način ‘prebacujemo’ na njih teret sjećanja i potičemo ih da vrše proces pamćenja umjesto nas, a sami postajemo sve više zaboravljeni. Međutim, odnos onih koji postavljaju memorijale i samih memorijala nije jednostran niti jednostavan, jer memorijali, nakon podizanja, žive svojim vlastitim životom. Ovisno o kontekstu u kojem ih se posjećuje, memorijali mogu biti ispunjeni novim značenjem u novom vremenu i novim društvenim uvjetima.

Svrha i cilj podizanja memorijala mogu biti različiti. Iz perspektive onog dijela civilnog društva, u Hrvatskoj i nekim drugim zemljama nastalima nakon raspada Jugoslavije, koje ima za cilj suočiti se s nasilnim događajima iz prošlosti, svrha podizanja memorijala se očituje u priznavanju patnji u javnom prostoru svih civilnih žrtava te u pokretanju javnog dijaloga unutar društva o tome zašto se dogodilo nešto što se dogodilo te što možemo učiniti da se takvi traumatični dogadjaji više ne ponove. Takav dijalog, ako je vođen na pravi način, može doprinijeti ostvarivanju prava na priznavanje patnje svih žrtava nasilja te izgradnji mira i procesu demokratizacije društva. Međutim, pokušaji podizanja memorijala također mogu predstavljati opasnost za post-konfliktnu izgradnju mira, jer memorijali podignuti bez javne rasprave

ve i bez uključivanja nekih aktera (pojedinih udruženja žrtava ili njihovih obitelji te civilnog društva u cijelini) često komemoriraju samo određene žrtve, dok druge (namjerno) zaboravljaju. Na taj način, oni prepoznaju i priznaju patnju (najčešće) samo one grupe koja čini većinu u nekom društvu, što produbljuje već postojeće podjele te produžuje napetosti i nepovjerenje između različitih grupa.

Kako bi, dakle, trebala izgledati uspješna memorijalizacija i može li ona uopće utjecati na procese sjećanja te na brže i lakše suočavanje s (neželjenom) prošlošću? Memorijalizacija je ‘kišobranski’ termin koji označava širok spektar procesa kojima je cilj komemoriranje i sjećanje. Memorijalizacijom se zadovoljava potreba društva za odavanjem počasti onima koji su patili ili stradali za vrijeme konflikta, ali ona također postaje oruđe pomoću kojeg se prošlost može preispitati i iznova vrednovati. Procesom memorijalizacije, prošlost se može interpretirati na način da se zadovolje određene političke i društvene potrebe, kao na primjer da se određeni akteri proglaše herojima ili žrtvama te da se izgradi nacionalni identitet temeljen upravo na ulozi pojedine nacije kao žrtve ili pobjednika u ratu. Iz tog je razloga memorijalizacija područje koje u sebi sadrži potencijal da postane političko bojno polje na kojem se sudaraju različiti narativi o prošlosti, zbog čega je podjele u društvu ne samo teže savladati, nego one postaju još snažnije i još se više naglašavaju razlike između različitih društvenih grupa i aktera.

Nažalost, memorijalizacija još uvijek nije prepoznata kao značajan mehanizam tranzicijske pravde²⁸, zbog čega nacionalni i međunarodni akteri uključeni u procese vezane za tranzicijsku pravdu često propuštaju priliku da uključe i memorijalizaciju u svoje inicijative²⁹. Iz tog razloga, izostanak bavljenja memorijalima, kao jednim od načina pomoću kojih se društvo može suočiti s prošlošću, ali i kao potencijalno negativnih faktora koji taj proces mogu usporiti, dovodi do otežane izgradnje mira i zastaja u provođenju ostalih mehanizama tranzicijske pravde. Uspješna memorijalizacija se koristi znanjima i iskustvima stručnjaka iz mnogih, različitih područja – tranzicijske pravde, povijesti, sociologije, muzeologije, antropologije, pedagogije, umjetnosti, ljudskih prava – koji često ne surađuju, iako su njihova znanja i vještine, u području memorijalizacije, komplementarni.

²⁶ Benedict Anderson. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*; Verso, London

²⁷ Pierre Nora. 1989. “Between Memory and History: Les Lieux de Memoire”, *Representations* 26, The Regents of the University of California, Spring, str. 13

²⁸ Tranzicijska pravda se odnosi na područje djelovanja usmjereno na propitivanje načina na koje se društva odnose prema naslijedu kršenja ljudskih prava, masovnih stradanja i drugih oblika teške društvene traume, uključujući genocid i građanski rat, s ciljem izgradnje demokratske, pravedne i mirne budućnosti. (Bickford, Louis. 2004. The encyclopaedia of genocide and crimes against humanity. Macmillan Reference USA, vol. 3, 1045-1047.)

²⁹ Barsalou, Judy and Baxter, Victoria. 2007. “The Urge to Remember. The Role of Memorials in Social Reconstruction and Transitional Justice”. *Stabilization and Reconstruction Series*, No.5, January, Washington: United States Institute of Peace

Kao jedan od mehanizama tranzicijske pravde, memorijalizacija može progovoriti o naslijedu iz prošlosti te javno prepoznati i priznati patnju pojedinačnih ili skupina žrtava i preživjelih osoba koje su pretrpjeli nasilje. Također može razotkriti i učiniti javno vidljivima imena i priče žrtava, koje često ostaju skrivene i prešućivane. Memorijali i spomen-obilježja imaju i potencijal da natjeraju društva da se, kroz proces savjetovanja i odlučivanja o njihovom oblikovanju i podizanju, suoče i kritički preispitaju ono što se dogodilo u prošlosti, kao i razloge zbog kojih se to dogodilo.

Spomen-obilježja se najčešće podižu na mjestima na kojima su se dogodili zločini ili na mjestima gdje su pronađe-

ne masovne grobnice te na taj način ta mjesta pretvaraju u mjesta pamćenja onoga što se dogodilo i mjesta sjećanja na žrtve tih zločina. Iz ovih razloga, možemo reći da čitav proces memorijalizacije ima dvostruku ulogu i funkciju: s jedne strane nam omogućuje da se, kroz komemoriranje, okrenemo prošlosti i odamo počast žrtvama stradanja te da artikuliramo narative o tim stradanjima, dok nam, s druge strane, omogućava da razmišljamo o budućnosti te da memorijalima dodijelimo i obrazovnu funkciju koja će pomoći budućim generacijama da razviju i usvoje kulturu tolerancije i poštivanja ljudskih prava, čime se ostvaruje jedan od preduvjeta za neponavljanje zločina. Koliko su ove dvije funkcije važne i (ne)uspješne, pokazat ćemo na primjerima u idućem poglavlju.

Zašto je važno javno sjećanje žrtava / na žrtve?

Memorijali i spomenici podignuti u sjećanje na žrtve i stradalike u ratu nisu važni samo zato da bi se očuvalo sjećanje na one kojih više nema, već i da bi se preživjelim članovima njihovih obitelji pružio određeni oblik priznanja i simboličke nadoknade za njihovu patnju. Međutim, zakonski okviri i prakse često onemogućuju da se društva sjećaju svih žrtava, a javno sjećanje na određene žrtve često nije poželjno od strane onih koji smatraju da je njihova žrtva i njihovo stradanje veće i važnije od stradanja drugih. Iz toga razloga spomenici i spomen-obilježja podignuta nakon rata često proizvode dominantan, hegemonijski narativ o ratu, dok su ostali narativi izbačeni iz javnog prostora i iz sfere sjećanja, što onemogućuje sagledavanje cijelokupne slike o ratnim stradanjima i žrtvama.

U Republici Hrvatskoj je podizanje spomen-obilježja u sjećanje na civile i vojnike koji su izgubili život u 'Domovinskom ratu' regulirano Zakonom o obilježavanju mesta masovnih grobnica žrtava Domovinskog rata.³⁰ Prema ovom Zakonu, usvojenom još 1996. godine, žrtve 'Domovinskog rata' su definirane kao "hrvatski branitelji i civili smrtno stradali u masovnim pogubljenjima tijekom srpsko-crнogorske četničke agresije i agresije Jugoslavenske armije na Republiku Hrvatsku".³¹ Već iz ove definicije, koja se nalazi u jednom hrvatskom zakonu, vidljivo je zašto je obilježavanje sjećanja na žrtve iz 'Domovinskog rata' u Hrvatskoj problematično i ograničeno. Ako se žrtvama smatraju samo vojnici i civili stradali za vrijeme "srpsko-crнogorske četničke agresije i agresije Jugoslavenske armije na Republiku Hrvatsku", onda ne samo da se žrtve koje su stradale od strane hrvatskih vojno-oružanih snaga ne smatra žrtvama, nego

one po istoj logici nemaju pravo da se njihovo stradanje obilježi i komemorira u javnom prostoru.

Sva mesta masovnih grobnica u Hrvatskoj obilježavaju se postavljanjem jednakog spomen-obilježja identičnog oblika, koje je rad akademskog kipara Slavomira Drinkovića i sadrže identičan tekst koji glasi: "u spomen na x hrvatskih branitelja i civila pogubljenih (datum) u velikosrpskoj agresiji na Republiku Hrvatsku", dok u potpisu stoji "hrvatski narod".³²

Slika 1.

³⁰ Odluka o proglašenju Zakona o obilježavanju mesta masovnih grobnica žrtava iz Domovinskog rata, Narodne novine, br. 100/96 http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1996_11_100_1963.html

³¹ Ibid.

³² vidi sliku 1.

Ovim tekstrom, koji je upisan na sva spomen-obilježja postavljena na mjestima masovnih grobnica, još se jednom isključuju žrtve koje nisu stradale "u velikosrpskoj agresiji", već od strane hrvatske vojske ili paravojnih formacija, čime je obilježavanje masovnih grobnica tih žrtava problematično. I drugi primjeri spomenika u Hrvatskoj izazivaju javne polemike i podjele, kao što je, na primer, spomenik u Osijeku kojim se odaje počast braniteljima i sugrađanima – "žrtvama velikosrpske agresije na Grad Osijek, Osječko – baranjsku županiju i Republiku Hrvatsku". Na ovom su spomeniku, podignutom 2012. godine, unatoč natpisu koji se na njemu nalazi, bila upisana i imena onih koji nisu stradali u velikosrpskoj agresiji, već je pravomoćnim sudskim presudama hrvatskih sudova utvrđeno da su ubijeni u akcijama kolokvijalno nazvanima 'Selotejp' i 'Garaža', a za koje je osuđen Branimir Glavaš³³ i zbog čega izdržava zatvorsku kaznu. Također, na popisu žrtava se nisu nalazila imena nekih civila stradalih u granatiranju Osijeka, kao što je, na primjer, 14-godišnja Ljiljana Jaroš, koja je poginula u granatiranju 1992. godine.

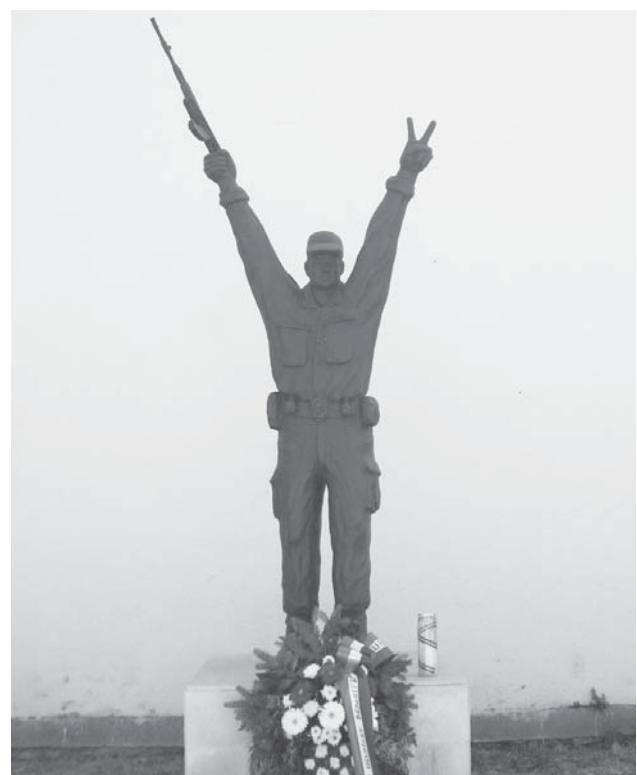
Iz ovog razloga, spomenici na mjestima masovnih grobniča ne sadrže imena i prezimena žrtava. Upisivanje imena na ostalim spomen-obilježjima nije zakonom zabranjeno, ali je službeni stav vlasti da nije primjereno navoditi imena, budući da postoji mogućnost da lista s imenima žrtava ne bude potpuna.³⁴ Osim spomenutog zakona, ne postoji drugi zakon ili propis kojim je regulirano postavljanje spomen-obilježja na mjestima stradanja vojnika i/ili civila. U Republici Hrvatskoj nema zakona koji bi propisao podizanje spomenika ili memorijala na mjestima stradanja, kao što su logori, zatvori ili lokacije ostalih oblika mučenja i stradanja. Početkom 2001. godine javila se inicijativa za izradu Zakona o spomenicima i spomen-obilježjima, ali je sve ostalo samo na nivou nacrtu zakona.

O postavljanju spomen-obilježja u spomen na ljude i/ili događaje iz rata uglavnom odlučuju jedinice lokalne samouprave u suradnji ili na poticaj udruga iz Domovinskog rata. S obzirom da je lokalnim vlastima dana sloboda da odlučuju što će biti postavljeno u javni prostor s ciljem sjećanja na rat i ratna događanja, u Hrvatskoj nije rijetkost da tenkovi, minobacači i ostali oblici naoružanja koji su se koristili u ratu postaju memorijali, čime se ratu daje važno simbolično mjesto u životu nekog grada ili mjesta, što ne pomaže u izgradnji kulture mira i nenasilja³⁵. Mirnom suživotu i toleranciji nije dopriniosio niti spomenik hrvatskim braniteljima postavljen ispred

zgrade željezničke stanice u Kninu³⁶. Spomenik u obliku vojnika hrvatske vojske koji u desnoj ruci drži oružje (automatsku pušku), a lijevom rukom pokazuje znak V (victory), bilo je prvo što su povratnici, pripadnici srpske nacionalne manjine, vidjeli kad bi stigli u Knin i čime se, na simboličan način, željelo pokazati da povratnici nisu dobrodošli na ovo područje nakon završetka rata te se pokušavalo usporiti njihov povratak³⁷.

Slika 2.

Slika 3.

³³ Branimir Glavaš je za vrijeme rata u Hrvatskoj obnašao dužnost sekretara Sekretarijata narodne obrane (SNO) općine Osijek te pomoćnika zapovjednika obrane grada Osijeka. 2009. godine je osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od 10 godina prvoštanjanskom osuđujućom kaznom, zbog počinjenja ratnih zločina nad srpskim civilnim stanovništvom u Osijeku 1991. godine.

³⁴ Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću; Fond za humanitarno pravo, Istraživačko dokumentacioni centar: "Tranziciona pravda u post-jugoslavenskim zemljama. Izveštaj za 2006. godinu", str. 66

³⁵ vidi sliku 2, Belišće

³⁶ vidi sliku 3 (foto: Vjeran Pavlaković)

³⁷ Spomenik je kasnije premješten sa željezničke stanice na drugu lokaciju u gradu.

Velik broj spomen-obilježja, osobito onih na mjestima stradanja hrvatskih branitelja, postavljen je od strane suboraca ili rodbine stradalih³⁸, iako je za obitelji stradalih često vrlo važno i to da stradanje njihovih najbližih bude obilježeno i na službeni način, postavljanjem spomen-obilježja od strane države ili lokalnih vlasti, a to često nije slučaj. Iz tog razloga, preživjeli i obitelji stradalih imaju osjećaj da njihova patnja i žrtva nisu i službeno priznate i prepoznate. S obzirom da velika većina njih nikada ne primi nikakav oblik materijalnih obeštećenja za patnju i štetu koja im je nanesena u ratu, za njih je od iznimne važnosti da ono što su preživjeli bude priznato barem na simboličan način te da im se pruži barem simbolično obeštećenje u obliku spomen-obilježja na mjestu njihovog stradanja ili stradanja članova njihove obitelji.

Spomen-obilježja za civilne žrtve srpske nacionalnosti, koje su poginule za vrijeme rata u Hrvatskoj, postoje u dalmatinskom zaleđu, u selima Gošić i Varivode, gdje je Vijeće srpske nacionalne manjine iz Kistanja u kolovozu 2003. godine podignulo drvene križeve i drvene spomen-ploče na kojima su mesinganim slovima ispisana imena žrtava, ciriličnim pišmom.³⁹ Međutim, u travnju 2010. godine nepoznati počinitelji su oštetili spomenik za devetoro mještana ubijenih u Varivodama krajem kolovoza 1995. godine nakon vojno-redarstvene akcije 'Oluja' te odnijeli spomen-ploču s imenima žrtava. Obnovljeno spomen-obilježje stradalim civilima je 5. listopada 2010. godine ponovno otvorio predsjednik RH Ivo Josipović.

I ostala spomen-obilježja žrtvama srpske nacionalnosti su podignuta isključivo na inicijativu udruga građana, lokalnih vlasti ili obitelji žrtava. Lokalna samouprava je, na primjer, podignula spomenik u selu Paulin Dvor kod Osijeka u spomen na 18 srpskih i jednog mađarskog civila koje su u prosincu 1991. godine ubili pripadnici Hrvatske vojske. Međutim, rijetka spomen-obilježja postavljena u sjećanje na srpske civile stradale za vrijeme rata u Hrvatskoj redovito su popraćena tenzijama i kontroverzama oko njihovog podizanja, a nerijetko i njihovim uklanjanjem. Jedan od primjera takvih kontroverzi predstavlja i spomenik koji su mještani sela Golubić kod Knina pokušali podignuti u spomen na građane srpske nacionalnosti, tj. stanovnike tog sela koji su poginuli u razdoblju od 1991. do 1995. godine. Spomenik i spomen-ploča u sjećanje na poginule postavljeni su ispred mjesne pravoslavne crkve sv. Stefana u Golubiću, a na spomen-ploči su napisana imena 34 stanovnika srps-

ske nacionalnosti od kojih je većina stradala u 'Oluji' 1995. godine, no i nekoliko imena poginulih 1991. i 1992. godine. Spomen-ploča je izazvala burne reakcije i dvojbe u javnosti te revolt hrvatskih branitelja, jer se postavilo pitanje nalaze li se na spomeniku i imena pripadnika vojske Republike Srpske Krajine koji su poginuli u borbi za vrijeme rata u Hrvatskoj ili se na spomeniku nalaze samo imena civilnih žrtava. Rješenjem tadašnjeg ministra unutarnjih poslova, Tomislava Karamarka, održavanje komemorativnog skupa i otkrivanje spomenika poginulim građanima srpske nacionalnosti je na kraju zabranjeno, zbog procjene da bi održavanje skupa vjerojatno dovelo do uznemiravanja građana i remećenja javnog reda i mira. Osim toga, Državna inspekcija Ministarstva zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva je ustanovila da je prostor na kojem je sagrađen spomenik najvećim dijelom u državnom vlasništvu te da nema dozvole i potrebne suglasnosti za njegovo podizanje.⁴⁰

U studenom 2011. godine ploča na spomeniku je promijenjena te su skinuta sporna imena građana srpske nacionalnosti. Na novoj ploči je cirilicom napisano da se spomenik podiže u sjećanje na Golubićane stradale u ratovima, ali se nije istaknuto u kojim ratovima, niti koje godine su ti građani stradali, što ovu ploču sada čini 'prihvatljivom'.⁴¹ Osim u Golubiću, 2011. godine je na mjesnom groblju u Borovu postavljena spomen-ploča, u organizaciji Vijeća srpske nacionalne manjine Borova, na kojoj su uklesana imena 52 stanovnika Borova koji su najvećim dijelom poginuli 1991. godine. Bezimena spomen-ploča je podignuta još prije 15 godina, ali je tek na dvadesetu godišnjicu pogibije dobivena podrška od lokalnih vlasti da se na spomen-ploču uklešu imena stradalih.

Navedeni primjeri jasno pokazuju koliko je sjećanje na (određene) žrtve u Hrvatskoj još uvijek problematično te ukazuje na to kojih se žrtava možemo sjećati, a kojima je javno sjećanje još uvijek uskraćeno. S obzirom da priznavanje patnje svih civilnih žrtava rata u javnom prostoru još uvijek ne predstavlja sastavni dio službenih komemorativnih praksi i memorijalnih inicijativa, nepovjerenje između različitih grupa također još uvijek nije prevladano. Budući da sjećanje na rat nužno proizvodi različite narative o tom ratu i onome što se dogodilo, jer je svako sjećanje jedinstveno i individualno (iako pod raznim vanjskim utjecajima), potrebno je stvoriti prostor u kojem će ti različiti narativi moći postojati jedni pored drugih, a da pri tome ne dovode u pitanje i ne umanjuju ničiju patnju i proživljenu tragediju. Uspješna memorijalizacija bi,

³⁸ Dopis Zorana Komara, državnog tajnika Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti organizaciji *Documenta*, 02. veljače 2011.

³⁹ *Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću; Fond za humanitarno pravo:* "Tranziciona pravda u post-jugoslavenskim zemljama. Izveštaj za 2009. godinu", 82. str., na www.documenta.hr

⁴⁰ "Karamarko zabranio otkrivanje spomenika srpskim žrtvama u Golubiću", Slobodna Dalmacija, 01. listopada 2011.

⁴¹ "Branitelji: Spomenik u Golubiću se i dalje gradi", 6. studenoga 2011., na www.tportal.hr

zbog toga, trebala pronaći način na koji će memorijali, na simboličan način, istovremeno progovarati različitim grupama žrtava, preživjelih i članovima njihovih obitelji, ali i prenositi poruku mira i tolerancije mlađim generacijama koje će se tih događaja sjećati na posredan način kroz podignute memorijale i komemorativne prakse. Ono što je iznimno važno, čak i važnije od samog fizičkog memorijala koji se podiže, je proces odlučivanja i kon-

zultiranja različitih društvenih grupa o tome kako bi taj memorijal trebao izgledati, na koje mjesto bi ga se trebalo postaviti i u spomen na koje osobe ili događaje se podiže. Taj proces je važan čak i nakon što se memorijal izgradi, jer se kroz njega potiče osobe koje su preživjele rat da same istražuju sporne događaje iz prošlosti, promiče se učenje o prošlosti te kritičko promišljanje o njoj, što je, na kraju, važnije i korisnije za obnovu društva od samog fizičkog memorijala.

Mapiranje srušenih, oštećenih, obnovljenih i nedavno sagrađenih spomenika te neobilježenih mjesta stradanja

Širom Hrvatske je, u razdoblju od 1945.-1990. godine, podignuto oko 6,000 spomenika i spomen-obilježja antifašističkim borcima i organizatorima ustanka te civilnim žrtvama fašizma.⁴² Prema nepotpunim podacima koje je objavio Savez antifašističkih boraca Republike Hrvatske, od tog broja je "u razdoblju od 1990. - 2000. godine u Hrvatskoj, srušeno, oštećeno, oskrvnuto ili uklonjeno 2,964 spomen obilježja, među kojima su 731 spomenik i druga spomen obilježja od velike umjetničke i kulturno-povijesne vrijednosti".⁴³ Analiza srušenih i oštećenih spomen obilježja je pokazala da su najviše oštećena ili do temelja razorena spomen obilježja koja svjedoče o ubijanju Srba od strane ustaških jedinica, spomen obilježja o ubijanju Židova, spomen obilježja koja svjedoče o ubojstvima i drugim zločinima fašističkog okupatora nad Hrvatima te obilježja koja govore o ulozi Komunističke partije i pojedinih istaknutih organizatora NOB-a.⁴⁴ Vandalizam nad spomenicima se nastavio i nakon rata pa je tako, na primjer, 2001. godine eksplozivnom napravom oštećena grobnica Narodnih heroja iz Drugog svjetskog rata na centralnom zagrebačkom groblju Mirogoj. Također, 2006. godine su nepoznati počinitelji odnijeli 14 metalnih ploča s ispisanim imenima ubijenih civila sa spomen-kosturnice srpskim civilima koje su 1941. godine ubile ustaše u mjestu Veljun, a spomenik je ponovno bio na meti vandala 2011. godine.

Neki su spomenici NOB-u neoštećeni 'preživjeli' rat, ali su devastirani nakon završetka rata, kao što su

spomenik slavnog kipara Vojina Bakića, postavljen 1981. godine, i memorijalni park na Petrovcu (Petrova Gora). Spomenik je nakon 1995. godine teško oštećen krađom nehrđajućih ploča, a unutrašnjost spomenika je devastirana (i donedavno prepuna medicinskog otpada). Zbog nedostatka fizičke zaštite i procesa obnove objekta, vrijedna metalna oplata spomenika, načeta u doba rata, i dalje se otuduje, koristi u privatne svrhe ili naprosto preprodaje kao metalni otpad.

Ovakvih primjera je, širom Hrvatske, previše da bi se ovdje mogli svi spomenuti. No ono što je važno za upoznavanje vlastitog zavičaja i njegove povijesti je upravo mapiranje ovakvih oštećenih, srušenih, obnovljenih ili nedavno sagrađenih spomenika. Kroz istraživanje o spomenicima koji su (bili) podignuti na nekom području se ne samo upoznaje prošlost tog područja, već i razvija kritička svijest o onome što se dogodilo i zašto se to dogodilo. Mapiranjem lokalnih spomenika i spomen-obilježja se, također, omogućuje pokretanje neke lokalne inicijative za obilježavanje mjesta stradanja tamo gdje takva mjesta još nisu obilježena, kao i pokretanje nekog oblika komemoriranja žrtava zločina počinjenih u tim mjestima. Na taj bi se način u lokalnim zajednicama pokrenuo dijalog o prešućenim zločinima i zaboravljenim žrtvama te bi se podigla svijest o važnosti priznavanja patnje svih ljudi, bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku ili neku drugu pripadnost.

⁴² Juraj Hrženjak (ur.): *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990.-2000.*, Savez antifašističkih boraca Hrvatske, Zagreb, 2002.

⁴³ Ibid., str. xii

⁴⁴ Ibid.

Pokretanje različitih inicijativa vezanih uz sjećanje na žrtve, događaje i mesta stradanja

Jedna od inicijativa za obilježavanje jednog od zaboravljenih mesta sjećanja je Virtualni muzej Dotrščina⁴⁵, čiji je idejni autor Saša Šimpraga, a inicijativa je realizirana u okviru *Documente – Centra za suočavanje s prošlošću*. Dotrščina je danas najveći zagrebački gradski park, a inače mjesto najmasovnijeg stradanja u modernoj povijesti Zagreba. Na ovom su mjestu za vrijeme Drugog svjetskog rata ustaške vlasti strijeljale nekoliko tisuća zagrepčana i zagrepčanki, protivnika i protivnica fašističkog režima. Danas mnogi građani ne znaju gdje je spomen-park Dotrščina, a oni koji znaju i posjećuju ovaj park, ne poznaju činjenice o onome što se tamo zapravo dogodilo. Zato je osnovni cilj Virtualnog muzeja Dotrščina vraćanje ovog mjeseta u kolektivnu memoriju grada. U svojoj osnovi, Virtualni muzej je internetska stranica koja pruža informacije o ovom mjestu, njegovoj povijesti i povijesti grada u kojem se ono nalazi. Jedan od ciljeva ovog muzeja je i istraživačka djelatnost, tj. pokretanje dodatnih znanstvenih istraživanja ne samo o ovom mjestu, već i o sličnim mjestima sjećanja, odnosno zaborava, u gradu Zagrebu i njegovoj okolini. Dodatan cilj ove inicijative je svakako i afirmacija antifašističke prošlosti Zagreba. U tom se smislu potiče razvoj kulture sjećanja na način da se ona ne svodi samo na komemorativne događaje, već da postane živo i interaktivno sjećanje.

Slika 4.

Za vrijeme 1990-ih godina u Hrvatskoj, jedna od najvažnijih inicijativa vezanih za sjećanje u javnom prostoru je bila ona za vraćanje imena Trga žrtava fašizma, koji je u prosincu 1990. godine preimenovan u Trg hrvatskih velikana, što je dovelo do žestokih demonstracija i javnih polemika. Nakon odluke vladajuće stranke da ukine javno sjećanje na žrtve fašističkog režima, osnovan je Odbor za povrat imena Trga žrtava fašizma. Odbor je svake godine, na simbolički datum, 9. svibnja ili Dan pobjede nad fašizmom, organizirao javne demonstracije i komemoraciju u sjećanje na žrtve fašističkog režima na trgu, na kojima se iz godine u godinu okupljao sve veći broj ljudi. Demonstracije i komemoracija su se održavali 10 godina za redom, sve do ponovnog vraćanja imena trgu, što se dogodilo tek u prosincu 2000. godine nakon smjene HDZ-a i promjene vlasti.

Neke od inicijativa pokrenute s ciljem javnog sjećanja na ljudе koji su stradali u ratu 1990-ih su i inicijative za imenovanje javnih površina u čast obitelji Zec, Josipa Reihl-Kira i Milana Levara. Inicijativu za imenovanje Parka obitelji Zec podnijela je Inicijativa mladih za ljudska prava iz Zagreba. Inicijativa je podnesena povodom dvadesete obljetnice ratnog zločina tj. smaknuća te zagrebačke obitelji srpske narodnosti. Inicijativu za imenovanje ulica u čast Josipa Reihl-Kira i Milana Levara podnijeli su *Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću*, Građanski odbor za ljudska prava i Centar za mirovne studije. Baš kao i u slučaju obitelji Zec, ni slučajevi ubojstava Josipa Reihl-Kira i Milana Levara nisu dobili svoj sudski epilog te su poprimili snažno simboličko značenje u procesima suočavanja s prošlošću. Osim odavanja visokih počasti kao što je to imenovanje ulice, navedena imenovanja ujedno bi promicala vrijednosti istine, pravde i mira u javnoj svijesti grada.

Također, 2010. godine je u Zagrebu svoju ulicu dobio slavni kipar Vojin Bakić, nakon što je pokrenuta privatna građanska inicijativa za imenovanje ulice još 2005. godine, povodom obljetnice kipareva rođenja, a kasnije su inicijativu podnijele i neke srpske organizacije. Zahvaljujući ovoj inicijativi, prvi puta nakon rata 1990-ih, je jedna zagrebačka javna površina nazvana u čast nekoga hrvatskog velikana srpskoga porijekla.⁴⁶

Ove inicijative pokazuju koliko je važno javno sjećanje na žrtve, događaje i ličnosti iz prošlosti, jer su načini na koje se javno sjećamo (kao što su podignuti memorijali i spomenici, imenovanja ulica, škola i drugih javnih prostora te državni blagdani i praznici)

⁴⁵ www.dotrcina.hr

⁴⁶ Saša Šimpraga: "Zagreb ima svoju Bakićevu!", *Novosti – Samostalni srpski tjednik*, 22.10.2010.

odraz ispred kakve slike prošlosti je određeno društvo spremno stati te naznačuje vrijednosno-ideološko

opredijeljenje tog društva.

Posjete mjestima sjećanja i stradanja

Posjete mjestima sjećanja i stradanja također predstavljaju jedno od načina kako upoznati i naučiti o događajima iz prošlosti, vlastitom zavičaju i lokalnim komemorativnim praksama. Prilikom posjete mjestima sjećanja i stradanja važno je upoznati se s povijesnim činjenicama o događajima koji su se na tim mjestima dogodili, zbog čega ove posjete uključuju i angažiranje stručnjaka (povjesničara, muzeologa, antropologa, sociologa...) koji bi na edukativan način sudionicima posjete mogli pružiti pregled osnovnih informacija o posjećenim mjestima. Također je važno, ako je to moguće, u takve posjete uključiti i same sudionike i osobe koje su preživjele događaje na mjestima koja se posjećuju te kroz njihova svjedočanstva iz prve ruke saznati što se na tom mjestu dogodilo.

U svojem radu, *Documenta* je organizirala nekoliko serija studijskih posjeta mjestima sjećanja i stradanja. Tako su, na primjer, posjećena mjesta sjećanja u Hrvatskoj vezana za Drugi svjetski rat i porače, kao što su zloglasni ustaški logor Jadovno; talijanski fašistički logor Kampor; logor Danica kod Koprivnice (prvi logor u NDH osnovan 15. travnja 1941. godine); stratište Tezno kod Maribora (mjesto na kojem su u drugoj polovici svibnja 1945. likvidirani većinom zarobljeni pripadnici vojske NDH te crnogorski i srpski četnici) te druga slična mjesta strada-

nja u Hrvatskoj i susjednim zemljama. Serija regionalnih studijskih putovanja obuhvaća posjete koncentracijskom logoru Jasenovac te spomen-području Donja Gradića, sastavnom dijelu jasenovačkog kompleksa koji se nalazi u BiH; memorijalnom kompleksu Mrakovica na Kozari te zaboravljenim mjestima sjećanja i stradanja u Sarajevu, Jajcu, Beogradu i Novom Sadu. U svom budućem radu, namjeravamo proširiti seriju ovakvih posjeta na mjesta vezana za rat 1990-ih godina te posjetiti neka od traumatičnih mjesta stradanja u posljednjem ratu. Na taj način, uključujući u ove posjete mlađe generacije, nastojimo upoznati i educirati mlade o događajima iz rata 1990-ih s obzirom na činjenicu da oni, u okviru svojih redovnih školskih aktivnosti, još uvijek nemaju priliku detaljnije čuti i naučiti o važnim događajima i stradanjima iz nedavne hrvatske povijesti.

Učenje o prošlosti je, kroz ovakve posjete, osobito važno i poticajno za mlađe generacije, zbog čega bi bilo iznimno bitno studente, učenike srednjih, ali i osnovnih škola, voditi na ovakva mjesta u okviru školskih kurikulumi, čime bi ne samo upoznali povijest mjesta u kojem žive, nego bi ih se educiralo i o kulturi sjećanja te nekim temeljnim vrijednostima, kao što su pravednost, tolerancija, sloboda i sl..

Literatura:

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*; Verso, London, 1983.

Barsalou, Judy and Baxter, Victoria. 2007. "The Urge to Remember. The Role of Memorials in Social Reconstruction and Transitional Justice". Stabilization and Reconstruction Series, No.5, January, Washington: United States Institute of Peace

"Branitelji: Spomenik u Golubiću se i dalje gradi", www.tportal.hr, 6. studenoga 2011.

Bickford, Louis. 2004. *The encyclopaedia of genocide and crimes against humanity*. Macmillan Reference USA, vol. 3, 1045-1047

Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću; Fond za humanitarno pravo, Istraživačko dokumentacioni centar: "Tranziciona pravda u post-jugoslavenskim zemljama. Izveštaj za 2006. godinu", www.documenta.hr, 2006.

Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću; Fond za humanitarno pravo: "Tranziciona pravda u post-jugoslavenskim zemljama. Izveštaj za 2009. godinu", www.documenta.hr, 2009.

Dopis Zorana Komara, državnog tajnika Ministarstva obitelji, branitelja i međunarodne solidarnosti organizaciji Documenta, 02. veljače 2011.

Hrženjak, Juraj (ur.): Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990.-2000., Savez antifašističkih boraca Hrvatske, Zagreb, 2002.

"Karamarko zabranio otkrivanje spomenika srpskim žrtvama u Golubiću", Slobodna Dalmacija, 01. listopada 2011.

Nora, Pierre. 1989. "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire", *Representations* 26, The Regents of the University of California, Spring,

Odluka o proglašenju Zakona o obilježavanju mjesta masovnih grobnica žrtava iz Domovinskog rata, Narodne novine, br. 100/96 http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1996_11_100_1963.html

Šimpraga, Saša: "Zagreb ima svoju Bakićevu!", Novosti – Samostalni srpski tjednik, 22.10.2010.

Virtualni muzej Dotrščina, www.dotrscina.hr

Young, James, "Teskitura sjećanja", u Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (prir.) *Kultura pamćenja i historija*, Golden Marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

DOKUMENTIRANJE

RADA NA

SUOČAVANJU S

PROŠLOŠĆU

ZAŠTO PRISTUP DOKUMENTIRANJA?

Živana Hedbeli

Proljetos sam bila u Jasenovcu. Razgovarala sam sa suputnicima, pretežito starijim od 80 godina, žrtvama ili članovima porodica žrtava. Njihovo je glavno pitanje, skoro sedam desetljeća od stradanja: „Za-

što?“; „Zašto su moji rođaci, sve odreda kršni, visoki momci, ubijeni?“; „Zašto unuci mog rođaka, ubijenog u Jasenovcu, nikada nisu došli u Jasenovac?“ ...

Koncentracijski logor Jasenovac bio je mjesto zatočenja, prisilnog rada i likvidacija, u prvom redu srpskog pravoslavnog stanovništva koje je, u cilju stvaranja čistog etničkog teritorija, trebalo potpuno iskorijeniti s područja Nezavisne Države Hrvatske, kao i Židove i Rome, rasnim zakonima diskriminirano stanovništvo. U logoru je stradao i znatan broj Hrvata - komunista i antifašista, pripadnika Narodno – oslobodilačke vojske Hrvatske, kao i članova njihovih obitelji i drugih protivnika ustaškog režima.

Spomen područje Jasenovac s Memorijalnim muzejom, osnovano je 1968. na prijedlog Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Socijalističke Republike Hrvatske "radi očuvanja trajne uspomene na žrtve fašističkog terora i borce Narodnooslobodilačkog rata stradale u Drugom svjetskom ratu u koncentracijskim logorima Jasenovac i Stara Gradiška, kao i radi očuvanja tekovina antifašizma".

Dio odgovora na njihova pitanja "zašto?" odgovara na pitanje "Zašto pristup dokumentiranja?" Zašto ni sedam desetljeća nakon stradanja, iako se o II. sv. ratu, NDH, logorima i žrtvama pisalo i piše, ljudi ne mogu pojmiti Jasenovac? "Zašto?" je jedno od temeljnih pitanja koja si postavlja ljudska vrsta. Odgovori su, ovisno o vremenskim i prostornim koordinatama, razni. Više ili manje uspješni, nikada sveobuhvatni, i ne utvaram si kako će ovaj tekst u tom pogledu biti različit. Moja je želja, kao informacijskog stručnjaka i arhivistice, dati jedno od mogućih zašto, zašto dokumentirati.

10. prosinca 1948. g., malo više od tri godine nakon strahota II. sv. rata, Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila je i proglašila Opću deklaraciju o ljudskim pravima. Izgradnja svijeta u kojemu će ljudska bića uživati slobodu govora i uvjerenja te biti pošteđena straha i neimaštine, proglašena je najvećom težnjom svih ljudi. Opću deklaraciju smatram i svojom tekvinom. Znam da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednakna u dostojanstvu i pravima, obdarena razumom i sviješću te da jedna prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva.

Prava koja svi imamo, bitna naglasiti za potrebe ovog priručnika, su sloboda mišljenja i izražavanja; pravo na odgoj i obrazovanje; pravo slobodnog sudjelovanja u kulturnom životu svoje zajednice, uživanja u umjetnosti, pridonošenja znanstvenom razvoju i korištenja njegovih prednosti. Za ostvarenje nabrojanih prava, za sposobnost razmišljanja i rasuđivanja o svijetu koji nas okružuje, potrebne su nam informacije. Informacije se uvelike nalaze u dokumentima. Prema Hrvatskom enciklopedijskom rječniku dokument je službeni papir koji se može koristiti kao dokaz ili informacija; dokumentirati znači pridonijeti/pridonositi dokaze, potkrijepiti/potkrepljivati dokazima; dokumentacija je skup dokumenata, podupiranje neke tvrdnje dokumentima, dokazivanje pisanim svjedočanstvima, potkrepljivanje dokazima. Wikipedia definira: "Dокумент sadrži informacije. Često se referira na stvarni pisani ili snimani proizvod i namijenjen

je komunikaciji ili pohranjivanju kolekcije podataka. Dokumenti su često fokus i interes administracije. Riječ se također upotrebljava kao glagol 'dokumentirati' opisujući proces stvaranja dokumenta. Izraz dokument može biti primijenjen na bilo koji prikaz namjere, ali se najčešće koristi za nešto fizičko, kao jedan ili više ispisanih listova papira ili za 'virtualni' dokument u elektroničkom (digitalnom) formatu."

Radom svake organizacije (vladine ili ne-vladine) nastaju dokumenti, papirni ili virtualni, koji dokumentiraju samu organizaciju i područje rada organizacije. Živimo na teritoriju na kojem su 1918., 1941., 1945. i 1990. godine nastajale nove države koje su se nastojale ograditi od prethodnih i krenuti *ab ovo*. Promjenama državnog uređenja većina dokumenata nastala radom 'starih' za 'nove' gubi svoju praktičnu vrijednost te im se ne posvećuje pažnja i doživljava ih se kao balast kojeg treba uništiti ili, u najboljem slučaju, baciti u kakav podrum.

Stanje je donekle ambivalentno, jer istodobno, uz veću ili manju nebrigu za stvarne dokumente (Hedbeли, 2005.), vlada pomama za (slavnom) prošlošću. Kathrin Meier-Rust govori o nacionalnim mitovima *made in Europe*: "200 istoričara iz 30 evropskih zemalja 5 godina je radilo na poređenju pisanja nacionalnih istorija u zemljama Evrope. Rezultati ovog istraživanja su toliko porazni, da je preporuka istraživača da od pisanja nacionalne istorije treba potpuno odustati. ... U 20. veku nacionalna istorija je činila sâm temelj svih fašističkih i autoritarnih režima. A kad god je trebalo legitimisati progone i genocid, gde god se postavilo pitanje granica - tu su bili i istoričari da opravdaju prljavi posao.". Sociolog i aktivist Srđan Dvornik ističe: "... etno-nacionalnom svrstavanju u SFR Jugoslaviji, kao i prilikom njezina raspada, snagu je davalo i potisnuto sjećanje na teška etno-politička nasilja u Drugome svjetskom ratu i neposredno nakon njega. Režimskim potiskivanjem ono je "pošteđeno" bilo kakve prorade u obliku rapske, historijske analize i racionalnog ovladavanja

te ostavljeno mitovima i legendama o kolektivnom stradanju koje je redom veličine bilo ravno ugrožavanju cijelih etno-nacionalnih zajednica.”.

Redizajniranje povijesti nije ekskluzivno obilježje nas koji živimo ovdje i sada. Vaclav Havel opisuje djelovanje prvog predsjednika Čehoslovačke, Masaryka. 1817. g. u Čehoslovačkoj su otkriveni navodni srednjovjekovni rukopisi patriotskih epova koji su trebali posvjedočiti drevne korijene nacionalne kulture; bogatstvo njene prošlosti i snagu njezina mitotvorna stvaralaštva. Masaryk je prikupljaо dokaze kako su ovi rukopisi - iako izvanredno napisani, i očito inspirirani najboljim namjerama – falsifikati. Došlo je do “Borbe za rukopise”, razdoblja iznimne važnosti u povijesti Češke. Manjina, koja je inzistirala na tome da su rukopisi krivotvoreni, bila je osuđivana od strane većine kao izdajica nacije i optuživana da, budući dovodi u pitanje najdragocjeniju relikviju češkog naroda, podriva nacionalno samopouzdanje i time u cijelosti ugrožava nastojanja samooslobodenja. Odbacivati autentičnost rukopisa značilo je uvelike osobno riskirati, a kod patriotske javnosti u potpunosti izgubiti povjerenje. Masaryk nije uzmicao i podlegao iskušenju popuštanja svjetini. Opasnost gubljenja dobrog glasa, ugleda i popularnosti nije ga uplašila, držao se svojih uvjerenja. Za njega je bilo neprihvatljivo, i stvar načela, temeljiti na laži ili prevari svijest o nacionalnom identitetu ili borbu za legitimna prava njegovog naroda. Istina je za njega bila jedini ispravni i održivi temelj postojanja njegove nacije. Masarykovo nepokolebljivo prianjanje uz istinu – bez obzira na cijenu – na kraju je urođilo plodom. Masaryku je mogao biti zatrt svaki trag i mogao je biti zaboravljen jednostavno stoga što je išao protiv trendova svoga vremena. Ipak, Masarykovo je ponašanje pokazalo da prava predanost istini znači nepokolebljivost bez obzira na rezultate; bez obzira hoće li urođiti sveopćim ugledom ili sveopćom osudom; bez obzira vodi li borba za istinu do uspjeha ili do potpunoг prijezira i opskurnosti.

Kakva povjesni revizionizam konkretno utječe na nas? Za početak, živimo u strahu. Filozof Lars fra. H. Svendsen smatra: “Strah je postao osjećaj koji upravlja javnošću, a više sociologa tvrdi da se današnje društvo najbolje može opisati kao ‘kultura straha’. Strah je postao kulturno uvjetovano povećalo kroz koje promatramo svijet. ... siguran čovjek živi u pouzdanom svijetu ... dok nesiguran čovjek živi u svijetu u koji se u bilo koje vrijeme može okrenuti protiv njega, u kojem mu se u svakom trenutku može izmknuti tlo pod nogama. Strah je naročito važan politički resurs za javne vlasti, političke stranke i interesne organizacije. U vremenu u kojem stare ideologije više nemaju tako jaku motivacijsku snagu, strah postaje jedno od najistaknutijih sredstava u političkom diskursu.”

Strah pobjeđujemo suočavajući se s njime, za što su nam potrebne činjenice. Činjenice treba zabilježiti, kako bismo ih koristili, pamtili, provjeravali. U načelu, pravni i fizički entiteti ne stvaraju zapise koji ih mogu inkriminirati. Ubojica ne ostavlja uz žrtvu/e svoje potpisano priznanje. Pripadnici raznih vojnih formacija, koji su tijekom raznih ratova i sukoba, bez suda, ubijali civile i pripadnike drugih vojski, nisu to radili istodobno diktirajući za zapisnik tko su, koga ubijaju (datum i mjesto rođenja, adresa ...), kada, gdje i zašto te potom u prisutnosti svjedoka potpisali zapisnik. I danas se, 67 godina nakon II. sv. rata, na području bivše Jugoslavije ne zna gdje se sve nalaze jame sa žrtvama i tko su točno žrtve. Sumnjam da i djeca u osnovnoј školi ne znaju za lobiranje, dogovore ispod stola, korupciju, namještanje natječaja i sl., kada se ‘stvari’ unaprijed usuglase te je npr. izglasavanje zakona u parlamentu ili odabir najboljeg ponuđača puka formalnost.

Živimo na području na kojem skoro svaka generacija ima dojam kako svijet počinje od nje, gdje je Weberov ideal uprave uvijek iznova nešto što tek treba ostvariti, a nemaran stav prema uredskom poslovanju, pohrani i zaštiti dokumenata sastavni dio sveukupnog svjetonazora. Svaka organizacija civilnog društva svojim radom stvara zapise. OCD-i su u načelu u svom uredskom poslovanju poprilično ležerni i bavljenje ‘papirima’ doživljavaju kao gnjavažu. O potrebi urednog uredskog i arhivskog poslovanje OCD-a, i njegovoј organizaciji, pisala sam u priručniku “Što i kako s ‘papirima’ organizacija civilnoga društva : sačuvati, zaštiti, koristiti” (Heđbeli, 2008.).

Uz zapise koji nastaju radom OCD-a o samom OCD-u nastaju i zapisi koji dokumentiraju područje kojim se OCD-i bave. Po samoj svojoj prirodi OCD-i se bave područjima kojima ‘oficijelne’ organizacije, iz ovog ili onog razloga, ne poklanjaju dostatnu pažnju. Napisano je puno tekstova o aktivizmu i držim da je svaki aktivist/ica već sam/a sebi objasnio/la svoju motivaciju, ono što ga/je pokreće. No, plediram na aktivistice i aktiviste da stvaraju i pohranjuju zapise o svojim aktivnostima, o akcijama svog OCD-a. Nebitno je bavi li se OCD suočavanjem s prošlošću, promicanjem prava žena bez partnera na umjetnu oplodnju, očuvanjem okoliša ili pravom na besplatni studij, kao i radi li se o okruglog stolu, promociji priručnika ili terenskom radu.

Akcije OCD-a uvijek osvijetle jedno područje koje je javnosti zasjenjeno. Akcije i aktivnosti treba dokumentirati, popratiti zapisom o tome što je bilo, gdje je bilo, zašto je bilo, tko je bio ... Znam da je nakon okruglog stola dodatni napor (koji se katkad čini i nepotrebnim) napisati izvještaj o događanju, ali ako o nečemu ne ostane nikakav zapis, izgledat će da se

nije ni dogodilo, a naknadno dokazivanje traži više energije i rada, uz nezanemarivu mogućnost neobjektivnog ili parcijalnog prikaza.

Kako bismo savladali strah, kako bismo stvarima racionalno ovladali, potrebne su nam objektivne, neostrašene rasprave i analize, što je nemoguće bez činjenica. Upravo zbog nedostatka nepristranih rasprava i analiza neke traume nisu prevladane ni nakon sedam desetljeća, upravo zbog straha nama se lako manipulira. Ukoliko ne želimo živjeti u svijetu oblikovanom mitovima i legendama moramo uložiti dodatni napor i ostaviti pisane tragove svojih djela. Borba jedne neizlječivo bolesne osobe za jedini dignitet koji joj preostaje, izbor trenutka vlastite smrti, je drama jedne osobe i njenih najbližih. Ali, ukoliko se njihova drama dokumentira, naredne će osobe i obitelj u istoj situ-

aciji dobiti veću podršku. Dokumentiranje desetaka sličnih sudsibina senzibilizirat će javnost i možda doveći do adekvatne legislative. Dokumentiranje i jednog jedinog slučaja onemogućava negiranje problema bilo kome, bilo kada. Naravno, dokumentiranje iziskuje hrabrost, kako aktera tako i osobe koja dokumentira. Svatko ima pravo na anonimnost.

Ultimativni odgovor zašto dokumentirati identičan je odgovoru zašto odabrati dobro, istinu, pomoći osobama u nevolji. Možda se Čehoslovačka nije raspala u kravavom ratu upravo i zbog Masarykova inzistiranja na istini. Svatko se s etičkim dvojbama nosi sam, no naše akcije utječu na sve, neovisno dijelimo li iste vremenske i prostorne koordinate. Cilj nam je zajednički – živjeti u svijetu u kojem ljudska bića uživaju slobodu govora i uvjerenja i poštovanja su straha i neimaštine.

Literatura

Dvornik, S. Akteri bez društva: Uloga civilnih aktera u postkomunističkim promjenama. Fraktura, Heinrich Boll Stiftung: Zagreb, 2009.

Hedbeli, Ž. „Položaj, uloga i promjene pismohrana i arhiva kao posljedica širenja elektroničke uprave“, magisterski rad, Zagreb: Filozofski fakultet, <http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/pubblicazioni/Hedbeli.swf>, 21. 05. 2005.

Hedbeli, Ž. Što i kako s „papirima“ organizacija civilnoga društva: sačuvati, zaštiti, koristiti, Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, <http://www.documenta.hr/dokumenti/papiri.pdf>, 2008.

Hrvatski enciklopedijski rječnik. Zagreb: Novi liber, 2003.

Meier-Rust, K. Die nationale Mythen made in Europe. <http://www.h-alter.org/vijesti/kultura/nacionalni-mitovi-made-in-europe>, 30. travnja 2012.

Opća deklaracija o ljudskim pravima, <http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pdf>, 22. svibnja 2012.

Svendsen, L. Fr. H. Strah. Zagreb: TIM press. 2010.

Što je istina? (Vaclav Havel) / What is truth?, Arhivski vjesnik. 50/2007, str. 181-183 , 2007.

Wikipedija, <http://hr.wikipedia.org/wiki/Dokument>, 1. svibnja 2012.

ARHIVI U NEINSTUCIONALNOM OKRUŽENJU: DOKUMENTIRANJE, ORGANIZACIJA I PREZERVACIJA

Nikola Mokrović

Dokumentiranje jest forma odnosa prema svim dokumentima ili u širem smislu svim artefaktima nastalim ljudskim djelovanjem. Danas postoje tri prepoznatljiva tipa institucija koje se bave prezervacijom sjećanja: arhivi, knjižnice i muzeji. Iako je načelna razlika u tipovima objekata koje te tri institucije sadrže u načelu jasna i profilirana, ono što ih zajedno povezuje jest baštinjenje i čuvanje vrijednosti nastalih ljudskim radom. Kao takve, te institucije jesu institucije sjećanja, jednakoj kao što ih to čini institucijama dokumentiranja.

Međutim, sam pojam dokumentiranja ima stanovitu kružnu logiku: ono je posredovanje ljudskog djelovanja, svakog jedinstvenog ljudskog čina i njegovog traga koje ga smisleno povezuje s drugim činovima. Činovi i njihovi tragovi u neprestanoj su međugri povezivanja, interpretacije, promjene oblika i medija koji čine zabilježenu sveukupnost ljudskog djelovanja. Iako činjenje ima nužne dokumentarističke posljedice, ovdje nas također zanima njegov specifičan vid kao svjesnog i naknadnog, rekonstruktivnog

utvrđivanja prijašnjih praksi i minulog djelovanja, a samim time i rekonstrukcija prijašnjeg dokumentiranja i to ponajprije u sferi civilnog društva i zaštite ljudskih prava.

Naknadno rekonstruiranje, međutim, nije samo uspostavljanje novog reda dokumenata, nije tek omogućavanje preglednosti kao konzervativni vid prisjećanja. Ono jest, od motivacije, preko cijelokupnog procesa, do završnog produkta, konstruiranje i potvrđivanje, oživotvorene i obogaćivanje određenih vrijednosti, koje u novim okolnostima dobivaju novi smisao. Iako postoji niz raznih metoda dokumentiranja – ako se i ono samo može smatrati metodom – ovdje ga prvenstveno promatramo kroz arhiv, kao mjesto prezervacije sjećanja, kroz njegovo zasnivanje i uporabu i kroz arhivistiku kao skup praksi, znanja i normi koje nam ‘pomažu’ u dokumentiranju. Odnos arhiva i dokumentiranja može najbolje sažimaju sljedeće riječi: “Arhiv je opći sistem stvaranja i transformacije izjava” (Foucault, 2004).⁴⁷

Arhivi: prema ljudskim pravima

Iván Székely (2010) razlikuje četiri tipa arhivističke paradigme. To nam razlikovanje pomaže u razumijevanju razvoja arhivistike kroz povijest.

Prvi je tip paradigmе onaj pomoću kojeg se dokazuju određena prava i titule i odgovara povijesno ranim arhivima. Uslijed nepostojanja jasnog razlikovanja sfere javnog i privatnog, odnosno uslijed povezanosti političke moći s ekonomskom, taj je tip arhiva privatnog te sadrži dokumente koji direktno upućuju na određenu socijalnu, ekonomsku i političku moć odnosno nositelja te moći. Drugi tip arhiva nastaje kao posljedica Francuske revolucije; arhivi postaju javni i svima dostupni; oni čuvaju kolektivnu memoriju naroda; svaka pa i arhivska institucija svoje legalno važenje dobiva suglasnošću naroda. Kao tipična institucija ovdje se javlja javni arhiv. Sljedeća paradigma

jest ona javno dostupnih arhiva. Promjena u odnosu na postojeće arhive jest daljnja komunalizacija (podruštvljenje) arhiva kao javnog i zajedničkog dobra koji pripada javnoj sferi i daljnja liberalizacija prava korisnika (brisanje razlike između istraživača kao povlaštene elite i zainteresiranih laika te smanjenje efekta nedostupnosti informacija preko argumenta javnog interesa, karakterističnog za prethodnu paradigmu). Sa stajališta institucionalnog oblika, javno dostupni arhivi jesu kombinacija javnih arhiva i privatnih arhiva dostupnih javnosti. Četvrta paradigma, globalni arhivi, duboko je obilježena tehnološkim razvojem: ključna institucija koja garantira pristup informacijama nije arhiv, već pružatelj informacijskih i komunikacijskih servisa. Ti servisi uključuju tehnološke aspekte pristupa mrežama, uporabu virtualnih

⁴⁷ Kao dodatan prilog razumijevanju odnosa formi dokumentiranja između svjedočenja i arhiva te onog *izrečenog* i *neizrečenog*, vidi Agamben (2008), a za razvoj *forenzičkog pristupa* kao narativa istraživanja/dokumentiranja ratnih zločina, spram narativa *dokumenta* i *svjedočenja* vidi Keenan, Weizman (2012).

prostora za skladištenje i različitih softverskih aplikacija, provizije trgovanjem sadržajem i informacijama te različite vrste dodanih vrijednosti.

Székely također analizira suvremeni razvoj različitih korisnika arhiva kroz 20. stoljeće. Osim klasičnih znanstveno orijentiranih istraživača (pri čemu ne treba zaboraviti ni dodatnu diverzifikaciju različitih polja znanosti), razvijaju se samosvesni laički korisnici arhiva. Székely definira dvije grupe: jedna koja arhive koristi kao osobno zainteresirani pojedinci, u traženju i ostvarivanju svojih individualnih prava ili bavljenju amaterskom genealogijom, a sa druge strane, profiliraju se korisnici koji zahtijevaju pristup dokumentima koji ih se osobno tiču, a predstavljaju dio zaostavštine minulih diktatorskih ili autoritarnih režima. Prvi su svoje pravo shvaćali kao *individualno građansko pravo i samoodređenje* (*informational self-determination*), a potonji kao vid *informacijske restitucije* (*information restitution*), kao *kolektivno pravo društva* koje je u prošlosti bilo zakinuto za normalan pristup informacijama.

Razmišljajući o potrebi razvijanja intelektualne povijesti arhivističke znanosti, koja bi predstavljala samokritičko prevrednovanje arhivistike kroz povijesnu kontekstualizaciju, Cook postavlja pitanje: "Kako su arhivističke pretpostavke, koncepti i strategije reflektirale dominantne strukture i društveni etos svojeg vremena? Na kojoj su bazi, reflektirajući koje promjenjive vrijednosti, arhivisti odabirali tko treba biti primljen u njihove kuće sjećanja, a tko isključen?" (Cook, 1997). Derrida (1995) pokazuje arhiv kao entitet koji uključuje preklapajuće svojstvo početka i zapovijedanja. "Termin se doista odnosi, kao što bi se dalo pravilno prepostaviti, na arkhé, u fizičkom, povijesnom, ili ontološkom smislu, na ono prvo, ute-meljuće, uglavnom na početak. Ali čak i više i prije, 'arhiv' se odnosi na arkhé u nomološkom smislu, na arkhé onoga koji zapovijeda. [...] Građani koji su stoga posjedovali značajnu političku moć smatrani su da imaju pravo da stvaraju ili da predstavljaju pravo. Oni ne samo osiguravaju fizičku sigurnost onoga što je stavljen na čuvanje ili samog supstrata. Njima je također dodijeljeno hermeneutičko pravo i kompetencija. Oni imaju pravo interpretirati arhive. Povjereni takvim arhontima, ti dokumenti efektivno konstatiraju pravo: oni prizivaju, naređuju ili postavljaju pravo". Francuski historičar Jacques Le Goff također se nadovezuje na arhivističke 'politike sjećanja': srednjovjekovni arhivi nisu samo držali evidencije legal-

nih i poslovnih transakcija, već su eksplicitno služili povijesnim i sakralnim/simboličkim potrebama, ali samo za figure koje su smatrane vrijednim slavljenja i memorizacije u kontekstu svojeg vremena.

Sonia Combre, u svojoj knjizi znakovita imena *Zabranjeni arhivi* (Archives interdites: Les peurs frangaises face à l'histoire contemporaine), govori o represiji arhiva, moći države koja je povezana s njima i represijama koje one imaju za historiografiju. Ona uvodi i pojma *patriarhiva*, kojim se označava isključenje svih Drugih van danog dominantnog muškog uređenja društva. Isključenje žena iz institucionalnih politika sjećanja naglašava i Gerda Lerner, američka historiografinja (Cook, 1997).

Društvena uloga arhiva mijenjala se tijekom vremena. Pobjednički hod demokracije kao dominantne ideje 19. stoljeća, razvoj općeg prava glasa, sve rašireniji različiti oblici političke i društvene participacije građanstva te prodor ideja ljudskih prava, nužno su utjecali i na sam društveni i politički status arhiva. Oni i dalje, ovisno o političkoj situaciji, imaju neospornu javnu i političku ulogu. U demokratskim državama, uz bok ostalim institucijama podupiru principe vladavine prava: dostupnost gradiva u svrhu ostvarivanja političkih prava, institucije uprave predstavljaju urednost administrativnog funkciranja, njihova je odgovornost javna; dok u autoritarnim/diktatorskim režimima, po Fraenkelovom modelu 'dualne države', oni (za razliku od službenih administrativnih ili arhivskih institucija) čine 'srce' represivnog aparata i tajne policije.

Stoga je pitanje arhiva u zemljama u tranziciji osobito delikatno: ono izaziva niz pitanja koja se tiču lustracije, javnog nadzora, zlouporabe, selektivnog otvaranja fondova, ideologije, raspolažanja autentičnim dokazima o kršenjima ljudskih prava, kao i njihova objavljivanja.⁴⁸ Kroz slične nedoumice prolazi i Republika Hrvatska (Heđbeli, 2011). Našem suvremenom kontekstu svojstveni su neki specifični problemi: fragilnost kulturnog naslijeđa u vremenima rata, autoritarnog režima i konzervativne ideologije uslijed institucionalnog nemara (Lešaja, 2012), pitanje naslijeđa različitih mehanizama tijela (uključujući arhiv) nastalih na temelju međunarodnog prava, a s ograničenim mandatom (Steinberg, 2011) te pitanje arhivskog gradiva kao dio procesa sukcesije.

⁴⁸ Poznat je relativno nedavan primjer slučajnog otkrivanja arhiva tajne policije u Gvatemale; nakon eksplozije unutar kompleksa policijske akademije otkriveno je da je ta lokacija služila kao tajni zatvor i mučilište, a otkriveni su tajni policijski dosjei koji su bilježili sudbine desetaka tisuća nestalih, mučenih ili ubijenih građana tijekom višedesetjetne vladavine desničarskih hunt. O otvaranju tih arhiva snimljen i dokumentarni film *La isla. Archives of a Tragedy* (2009). Kao praktičan vodič i niz preporuka za arhive u tranzicijskim zemljama, vidjeti studiju (Quintana, 2009).

Najpoznatija svjetska arhivistička organizacija, Međunarodno arhivsko vijeće, vrijednost ljudskih prava postulira u preambuli Statuta iz 2007., na sljedeći način: "Arhivi konstituiraju sjećanje nacija i društava, oblikuju njihov identitet, i temelj su informatičkog društva. Pružajući dokaze o ljudskim djelovanju i transakcijama, arhivi podupiru upravu i čine podlogu prava individua, organizacija i država. Garantirajući građansko pravo pristupa službenim informacijama i znanju njihove povijesti, arhivi su fundamentalni za demokraciju, odgovornost i dobru vladavinu. Misija Međunarodnog arhivskog vijeća (ICA) jest promoviranje prezervacije i uporabe arhiva diljem svijeta. U ostvarivanju te misije, ICA radi na zaštiti i jačanju sjećanja svijeta, na unapređenju komunikacije poštivajući kulturnu različitost."

Temeljem rezolucija donesenih na Međunarodnoj konferenciji okruglih stolova o arhivima (Conference of the Round Table on Archives, CITRA) 2003. godine, osnovana je pri ICA-i Radna grupa za ljudska prava. Postoji čitav niz organizacija i inicijativa koje naglašavaju značaj i vrijednost povezivanja ljudskih prava i arhiva, od velikih institucija poput UNESCO-a i Open Society Archives (pri Srednjoeuropskom Univerzitetu u Budimpešti) do projekata poput Archives Watcha i Archivist Watcha; također, postoje baze arhiva posvećenim ljudskim pravima poput baze Columbia University Libraries (*Human Rights Web Archive*), Međunarodnog arhivskog vijeća (Human Rights Archives Directory).

Nasuprot klasičnim javnim arhivima, knjižnicama, muzejima i znanstvenim institucijama, ili zajedno s njima, razvija se mreža nespecifičnih privatnih arhiva, s određenom vrstom javnog/društvenog manda-ta koji su aktivno otvoreni javnosti pošto stvaraju ili drže gradivo koje se smatraju društveno relevantnim,

odnosno smatraju ga javnim dobrom i koriste ga u svrhu zagovaranja određenih prava ili vrijednosti. Tako svjedočimo razvoju arhiva kao što su *human rights archives, memory archives, community archives, genocide archives, transgender archives*. Bogatstvo tematskih područja koje se otkriva u ovom nazivlju svjedoči jednako o širenju i produbljivanju javne sfere, promjeni shvaćanja uloge 'arhiva' (naspram koncepta nacionalnog, državnog ili javnog arhiva), kao i razumijevanja i stvaranja samih povjesnih procesa.

Različiti dokumenti, kao što su Opća deklaracija o arhivima, donesena od strane Opće skupštine Međunarodnog arhivskog vijeća ili Vancouverska deklaracija proizašla iz konferencije The Memory of the World in the Digital Age: Digitization and Preservation koju su organizirali UNESCO i University of British Columbia, inzistiraju na povezanosti uloga arhiva, nacionalnih zakonodavstava, odgovornosti javnih tijela, uloge građana, procesa digitalizacije, različitih standarda u čuvanju 'memorijske svijete', unapređenju principa vladavine prava i ostvarivanja ljudskih prava. Puhovski (2006) i Dvornik (2008) uvjerljivo obrazlažu vezu između dokumentiranja rada organizacija civilnog društva, kao čuvanja i organiziranja njihovih 'papira' i rada na zagovaranju tekovina građanskog društva. Heđbeli i Petrović (2009) u svojem radu, dokazujući tezu o povezanosti ostvarivanja ljudskih prava i arhivskog te registraturnog gradiva analizirale su tekst Opće deklaracije o ljudskim pravima koju je usvojila i proglašila Opća skupština Ujedinjenih naroda 10. prosinca 1948. godine. U toj analizi pokušale su pokazati na koji način pojedini članci deklaracije obavezuju stvaratelje i imatelje gradiva da u normalnom obavljanju svojega posla reproduciraju načela pravne države i zaštite ljudskih prava.

Rad nevladinih organizacija

Petrović i Heđbeli (2010) pišu kako "prema dostupnim saznanjima gradivo koje je nastalo tijekom 90-ih godina XX. stoljeća nije sustavno sređeno i pohranjivano te postoji velika opasnost da ne bude sačuvano. Svest o značaju tog gradiva još uvijek nije dovoljno razvijena, kako unutar samih organizacija civilnog društva, tako i šire." Problematika se ovdje može sagledati s dvije strane: sa strane samih organizacija kao stvaratelja, kao i iz ugla institucija čija je funkcija prezervacija.

Sa strane organizacija kao stvaratelja gradiva (u našem razmatranju prvenstveno mislimo na organi-

zacije civilnog društva, odnosno na udruge u užem smislu), postoji niz problema. Uvodno se može argumentirati da organizacije često same nisu svjesne kako svojim normalnim radom proizvode dokaze koje će jednom imati drugaćiju ulogu od one zbog koje su prvobitno i nastali, odnosno da će ti dokumenti jednom biti korišteni od strane drugih osoba (primjerice istraživača), u nekom okruženju koje može biti prilično drugačije od trenutnog. S druge strane, organizacije žive, s institucionalnog stajališta, u vrlo fluidnom, nestabilnom i promjenjivom okruženju s oskudnim resursima. To predstavlja probleme pri urednom vođenju dokumentacije i njezinom su-

stavnom odlaganju nakon perioda aktivne uporabe, a naročit je problem kada organizacija prestaje s postojanjem. Jedan niz problema proizlazi iz toga što takve organizacije nemaju javnu nadležnost, čime zaostali tragovi ostaju najčešće na brigu ljudima o čijoj dobroj volji ovisi njihova daljnja sudbina; odnosno ti se zaostali tragovi teško vraćaju u prostor (primjerice, organizacije koja se bavi sličnim područjem rada) u kojem mogu biti adekvatno zbrinuti i zadobiti svoj novi život.

Također, na temelju istraživanja koje je Documenta provela 2008. godine, proizlazi kako udruge “trebaju podršku u sređivanju gradiva, ali žele držati svoje gradivo kod sebe, a ne ga ponuditi arhivu, jer u archive nemaju povjerenja” (Petrović, Heđbeli, 2010). Drugi niz problema proizlazi iz potreba za namicanjem dodatnih sredstava i resursa što zahtijeva naknadno slaganje i uređivanje zaostalih i nesređenih fondova dokumentacije. U slučaju da se sredstva i resursi (prostor, stručno osposobljena osoba, tehnika, inventar, potrošni materijal) ne namaknu u dostatnoj mjeri, istraživači koji se eventualno susretu s tom dokumentacijom prituđeni su sami snalaziti se u papirima kakvi su ostali u zadnjem stanju, što je problematično kako sa stajališta same dokumentacije, tako i sa stajališta istraživanja koje je otežano. Pri tome valja imati na umu da se ovdje prvenstveno misli na organizacije koje su djelovale devedesetih godina, čije je poslovanje bilo temeljeno uglavnom na papiru,

dok suvremene organizacije čija je produkcija u velikoj mjeri digitalna, imaju drugačiju logiku funkcioniranja, organizacije i prezervacije. Međutim, jednako kao što papir tijekom vremena propada, jednako su, uslijed razvoja tehnologije, ugroženi i elektronički zapisi u najširem smislu. Lakši je problem jednostavno prebacivanje iz analognog u digitalni format, no teži je problem spašavanje digitalnih zapisa koji su nastajali od ranih 90-ih godina nadalje.

Sa strane institucija, zajednički je zaključak svojih troje autora (Heđbeli, 2007, Lučić, 2004, Ketelaar, 2008) da klasični arhivi ne prepoznaju u dovoljnoj mjeri rad i ostavštinu udruga civilnog društva. Teškoće proizlaze iz utvrđivanja kriterija vrednovanja koje su organizacije dovoljno važne da budu odabrane; struktura organizacija civilnog društva jest horizontalna, a ne vertikalno/hijerarhijska kao u klasičnih institucija administracije/uprave, iz čega proizlazi da je teško odlučiti koja na temelju svoje nadležnosti, odnosno fokusa rada, zavređuje prvenstvo ili prednost u odabiru; proces kategorizacije stvaratelja nije stavljen na javnu diskusiju; formulacije u zakonima koje vrijednost gradiva tretiraju jedino u odnosu na ‘državu’, a ne i na ‘društvo’; mogući je razlog i ustezanje samih arhiva od moguće količine gradiva koji bi u slučaju otvorenije akvizicijske politike trebalo obraditi, odnosno nedostatak stručnog kadra koji bi se specijalizirao samo za rad s gradivom ovakve vrste stvaratelja.

Zakonodavni okvir

Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97, 64/00, 65/09) uređuju se zaštita i uvjeti korištenja, čuvanje, uporaba i obrada arhivskoga gradiva, javna arhivska služba te nadležnosti i zadaće arhiva. Zakon prepoznaće dvije vrste stvaratelja arhivskog gradiva – javne i privatne stvaratelje. Javnim arhivskim ili registraturnim gradivom smatra se gradivo nastalo djelovanjem i radom tijela državne vlasti, tijela jedinica lokalne samouprave i uprave, javnih ustanova i javnih poduzeća, trgovačkih društava koja su nastala iz bivših javnih poduzeća, javnih bilježnika i drugih osoba koje obavljaju javnu službu ili imaju javne ovlasti, dok se privatnim arhivskim gradivom smatra gradivo nastalo djelovanjem privatnih pravnih i fizičkih osoba, ukoliko nije nastalo u obavljanju javnih ovlasti ili u obavljanju javne službe i ako nije u državnom vlasništvu. Hrvatski državni arhiv utvrđuje popis imatelja arhivskoga gradiva u privatnom vlasništvu za koje po svojoj stručnoj ocjeni utvrdi da je od interesa za državu.

Privatno arhivsko gradivo upisuje se u Upisnik vlasnika privatnoga arhivskog gradiva. Imatelji privatnoga arhivskog gradiva koji iz bilo koje osnove čuvaju arhivsko gradivo ili pojedinačne dokumente trajne vrijednosti, obavezni su obavijestiti nadležni državni arhiv o posjedovanju gradiva, čuvati gradivo i poduzimati mjere potrebne za njegovo sigurno čuvanje i zaštitu, srediti gradivo i izraditi popis, dopustiti ovlaštenoj osobi nadležnoga državnog arhiva da pregleda gradivo i po potrebi provede sigurnosno snimanje. Ukoliko imatelj privatnoga arhivskog gradiva nije u mogućnosti srediti gradivo i izraditi popis, dužan je dopustiti nadležnom državnom arhivu da to učini o svom trošku.

Pravilnikom o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva (NN 63/04, 106/07) uređuju se uvjeti čuvanja i zaštite javnog arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva i privatnog arhivskog gradiva za koje je utvrđeno da ima svojstva kulturnog dobra. Pravilnik određuje kako su imatelji gra-

diva dužni jednom godišnje dostavljati nadležnom arhivu popise arhivskog gradiva sa stanjem na zadnji dan prethodne godine. Popisi se dostavljaju nadležnom arhivu u elektroničkom obliku, u elektroničkom

obrascu, odnosno formatu za razmjenu podataka koji utvrdi Hrvatski državni arhiv ili izravnim upisom u evidenciju dokumentacijskih zbirki imatelja koju vodi nadležni arhiv.⁴⁹

Arhiv Documente

Već i sam naziv organizacije svjedoči o određenoj metodološkoj sklonosti ka 'dokumentiranju'. Ta sklonost proizlazi iz određenog naslijeda na koji se organizacija nadovezuje; a koje kao jednu bitnu aktivnost i vrijednost ima 'dokumentiranje' različitih oblika kršenja ljudskih prava kao i praksama otpora; a taj se uvid reflektira na Documentinu osobnost. Različiti projekti i programi, koji korespondiraju s različitim sadržajem i formama dokumentiranja proizvode različite vrste sadržaja, digitalnih i analognih objekata, koji zahtijevaju sustavno upravljanje. Tako se unutar Documente može govoriti o više cjelina dokumentacije kojima upravljaju različiti sustavi. Arhiv Documente postoji kao zasebna jedinica unutar organizacije, koja je zadužena za zaprimanje i uručivanje dokumenata, kao i njihovu digitalizaciju, klasifikaciju i pohranu. Iako ova vrsta poslova nije isključiva nadležnost ove jedinice, ona se tu obavlja u najvećoj mjeri. Dokumentacija se prikuplja iz različitih izvora, i u različitom je stanju složenosti, no ugrubo se može podijeliti na fondove kojima je organizacija stvaratelj i kojima je organizacija imatelj.

Fondovi kojih je Documenta imatelj jesu fond Antiratne kampanje i zbirka dokumenata o uništavanju knjiga u Hrvatskoj devedesetih godina, koje je prikupio i ustupio Ante Lešaja. Osim što je za različite fondove potrebna različita vrsta obrade, cilj je stvaranje jedinstvenih opisa i pomagala koja bi bila javna, i predviđala cjelinu i bogatstvo dokumentacije koja se ovdje nalazi, kao i definiranje politika prava pristupa pošto velik broj dokumenata sadrži osobne/povjernjive podatke. Osim niza dokumentarističkih praksi, koje imaju i institucionalnu i programsku funkciju, može se govoriti i o čitavom nizu znanstveno-istraživačkih praksi, kao i zagovaračkih inicijativa. U ovom kontekstu dovoljno je spomenuti inicijative promoviranja sustavnog rada na upravljanju dokumentima organizacija civilnog društva, koje su između ostalog rezultirale i dvama priručnicima, Le Goff (2006) i Heđbeli (2008), a koje su iscrpno dokumentirane u Heđbeli i Petrović (2010).

Fond Antiratne kampanje Hrvatske

Antiratna kampanja (Odbor Antiratne kampanje - Hrvatska, Anti ratna kampanja – Hrvatske, Antiwar Campaign Croatia) formira se 1991. godine, prvo kao udruženje građana, zatim kao mreža organizacija i grupa, savez neprofitnih i nevladinih grupa i naposljetku kao savez neprofitnih i nevladinih grupa.⁵⁰ Gradivo je u Documentu stiglo tijekom 2006. godine od posljednje koordinatorice ARK-a, Natalie Šipak, u kontekstu rasprava o materijalnoj ostavštini ARK-a i potrebi osnivanja dokumentacijskog centra organizacija za ljudska prava. Od tada, izvršeno je slaganje gradiva po serijama, napisan je i preliminarni popis gradiva i izrađena struktura fonda. Kroz 2011. godinu, u susret obilježavanju dvadesete godišnjice ARK-a, započet je dodatan proces dokumentiranja, čija je svrha bili ustanoviti objektivne i subjektivne razmijere rada ove mreže organizacija.

⁴⁹ Ostali relevantni zakoni i propisi su: Zakon o pravu na pristup informacijama (NN 172/03, 144/10, 37/11, 77/11), Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva (NN 63/04, 106/07), Pravilnik o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskog gradiva, broju i strukturi stručnog osoblja arhiva (NN 65/04), Pravilnik o stručnom osposobljavanju i provjeri stručne sposobnosti djelatnika u pismohranama (NN 93/04), Pravilnik o korištenju arhivskoga gradiva (NN 67/99), Pravilnik o predaji arhivskog gradiva arhivima (NN 90/02), Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva (NN 90/02), Pravilnik o evidencijama u arhivima (NN 90/02, 106/07), Pravilnik o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u arhivskoj struci (NN 107/10), Kategorizacija stvaratelja arhivskoga gradiva (NN 42/07, 109/08)

⁵⁰ Za puni opis stvaratelja vidi (Petrović, 2009)

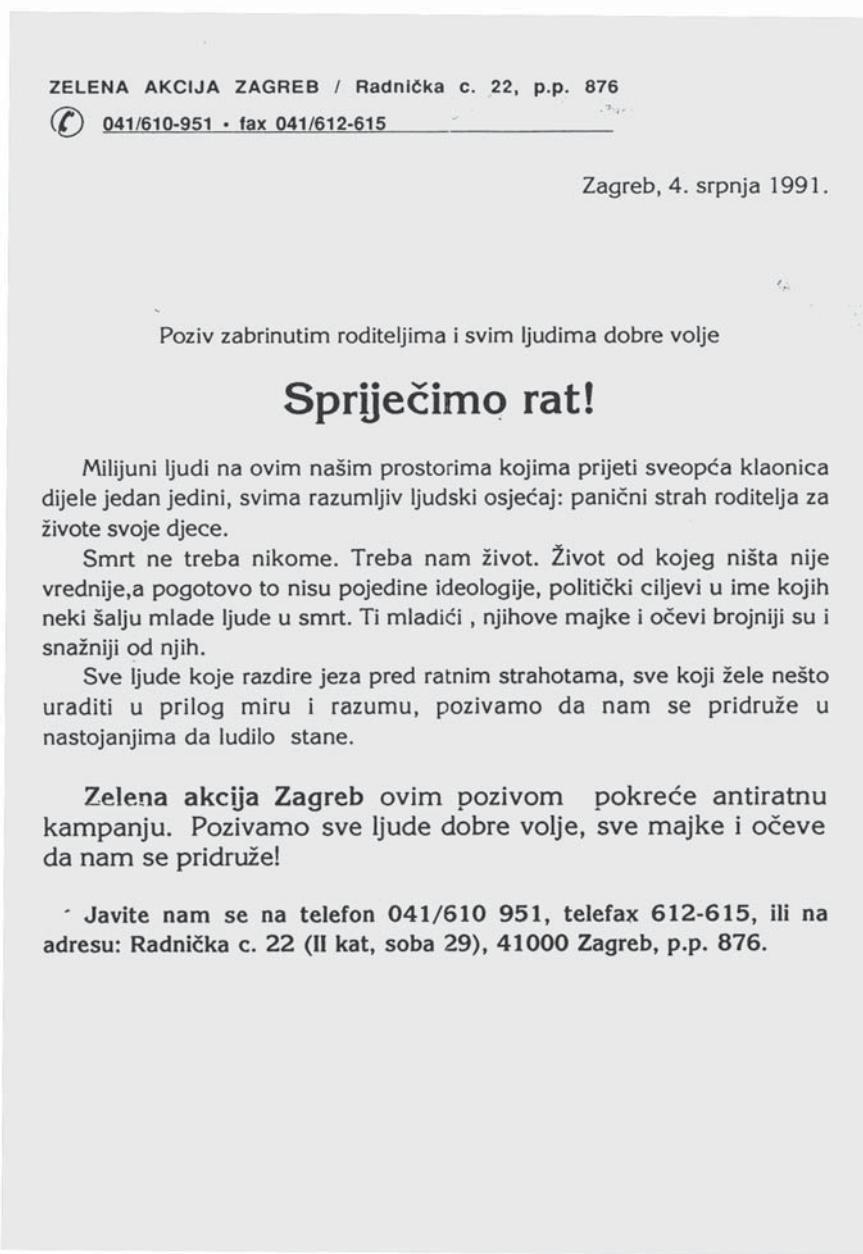
Formirana je grupa ljudi koja je koordinirala cijeli proces, koji je uključivao istraživanje dokumentacije, razgovore s akterima i svjedocima rada ARK-a, i dodatno prikupljanje dokumentacije. Documenta kao organizacija ovdje se javlja kao pokretač i tehnički poligon koji omogućuje izvođenje procesa, kojega je cilj bio okupiti što veći broj ljudi koji su posredno ili neposredno zainteresirani za ARK. Rezultati istraživanja objedinjeni su u knjizi Antiratna kampanja 1991. – 2011. Neispričana povijest (Janković, Mokrović, 2011). Struktura knjige prati naum istraživača: snimanim i transkribiranim razgovorima osnivača/osnivačica i drugih aktera željelo se potaknuti ljude da intersubjektivnim, zajedničkim prisjećanjem probaju rekonstruirati činjenično stanje razvoja ARK-a i društveno-političkog konteksta, reflektirati svoje dileme te iz perspektive vremenske distance sagledati smisao svojeg građanskog angažmana. Posljednji od triju razgovora transkript je okruglog stola „Ispred svog vremena“ održanog 04.07.2011., koji se uzima kao dan osnivanja Antiratne kampanje.

Sljedeći dio knjige čine dvije kronologije – kronologija ARK-a te opća kronologija. Dok je cilj prve bio rekonstrukcija programskih i institucionalnih metamorfoza organizacije – način na koji se formalno i strukturalno mijenjala, koja su bila polja interesa, odnosno koje su bile vrste kršenja ljudskih prava kojima se bavilo, koji su bili važni javni i interni događaji, svrha je potonje rekonstrukcija okruženja u kojem je ARK funkcionirao i na kojega je svojem djelovanjem nastojao utjecati. Kronologija ARK-a pokriva vremenski period od 1991. do 2006. godine, a opća kronologija od 1990. do 2001. godine. Na kronologiji je radio čitav niz suradnika/ca i istraživača/ica, svi su akteri putem mailing liste ili neformalnim kontaktima bili zamoljeni da pridonesu ustanovljavanju činjenica. Sljedeći dio knjige jest shema razvoja ARK-a, gdje je cilj bio rekonstrukcija i vizualan prikaz razvoja organizacija proizašlih iz 'jezgre' ARK-a 1991./1992. godine do prve polovice sljedećeg desetljeća. Ovdje se može vidjeti raznolikost i isprepletenost različitih fokusa i način na koji je ona (pored drugih faktora) stvarala mrežu organizacija koje se bave različitim vidovima zaštite i zagovaranja ljudskih prava i drugim temama. Sljedeći dio knjige čine objavljeni originalni dokumenti (dopisi, korespondencija, javna očitovanja, novinski članci, fotografije itd.) kojima je cilj vizualno dokumentacijsko utemeljenje autentičnosti sadržaja. Iako je cijela knjiga prošarana nizom reprinteva dokumenata, oni ovdje dolaze u prvi plan. Sljedeći je dio knjige studija (koju je uredila Vesna Janković) napravljena pomoću upitnika na koje su odgovarali međunarodni volonteri koji su devedesetih godina dolazili u Hrvatsku i radili u ARK-u na različitim projektima. Ovime se htjelo zabilježiti postojanje regionalne i međunarodne mreže mirovnih aktivista i aktivistkinja, koja je bila snažnom potporom u samom osnivanju ARK-a i njegovom radu, a iz perspektive osoba koje u većini, nakon povrataka u svoje zemlje, više ne dijele istu zbilju, odnosno bliskost konteksta tih događaja i rada.

Posljednje je poglavlje studija Bojana Bilića, u kojem autor analizira utemeljenje razvoja i artikulacije antiratnog pokreta u Hrvatskoj iz sociološke perspektive. Iz ovog kratkog prikaza vidljivo je da je bilježenje cijelog fenomena zamisljeno i ostvareno kao interdisciplinarni rad koji podjednako uključuje i računa ne samo na obavijesnu vrijednost dokumenata, već i na živo, fragilno i ponekad različitim emocijama obojano sjećanje aktera, na pokušaj rekonstrukcije što većeg broja različitih činjeničnih situacija, kao i na intimnu refleksivnu dimenziju o smislu vlastita rada. Konačan dokument o dokumentiranju oblikovan je od strane jednog od dizajnera ARKzina⁵¹, čime se željelo ukazati na kontinuitet, ili prije, prevrednovanje virtualnog kontinuiteta i na razini forme. Proces je trajao godinu dana, obilježio ga je niz radnih sastanaka, dva razgovora osnivača/ica, postavljanje privremenog portala na Internetu s ključnim dokumentima, kao pomoć sudionicima procesa u prisjećanju na činjenice, organiziranje okruglog stola i koncerta 04.07.2011. te promocija knjige u Zagrebu i Pakracu. U sklopu cijelog projekta 01. i 02. ožujka organizirana je konferencija Naslijeđe mirovnih inicijativa, koja je okupila niz aktivista/kinja i teoretičara/ki, gdje se pokušalo temi zasnivanja i razvoja antiratnog i mirotvornog pokreta pristupiti preko različitih tematskih cjelina iz regionalne i međunarodne perspektive.

⁵¹ Za konceptualni i sadržajni razvoj časopisa, vidi Janković, Mokrović (2011)

U svjetlu tog procesa iznova se pokazao imperativ detaljne arhivističke obrade fonda ARK-a i stvaranje relevantnih obavijesnih pomagala, kako bi se olakšao pristup istraživačima i zainteresiranoj javnosti (iako fond već koriste razni istraživači/ice), digitalizacija i postavljanje digitalnih objekata na otvoreni digitalni arhiv na Internetu, kao i potreba da se nastavi, nakon što je dan opći okvir, s istraživanjima na posebnim područjima rada ARK-a i organizacija koje su ga činile. Tijekom 2012. godine nastavlja se rad na obradi i digitalizaciji fonda. Fond Antiratne kampanje postavlja se na platformi ICA Atom koju je razvila programerska tvrtka za Međunarodno arhivsko vijeće i koja slijedi sve standardizirane norme arhivističkog opisa, pri čemu je cilj doslovno preslikavanje odnosa dokumenata u fizičkom arhivu u virtualni arhiv te istovremeno omogućavanje da gradivo bude maksimalno dostupno javnosti. ICA Atom je web based platforma koja istovremeno omogućuje i držanje, opis i prezentaciju dokumenata.

Poziv "Spriječimo rat", 4. srpnja 1991.

Informacijski sustav (IS)

Ideja za informacijskim sustavom nastala je još 2004. godine temeljem uvida da organizacije koje se bave ustanavljanjem fakata o kršenjima ljudskih prava u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije trebaju surađivati na regionalnoj razini, iz nužnog razloga povećanja razine protoka informacija, standardizacije i usklajivanja struktura podataka i metodologija istraživanja. Događaji koji su obilježili direktna ratna zbivanja, i svi posredni, ne isključivo ratni događaji, a koji se tiču različitih oblika kršenja ljudskih prava, sa stajališta informacija, izrazito su kompleksni setovi podataka za čije su upravljanje potrebni sustavi koji koriste relacijske baze podatka kako bi se mogli primjereno bilježiti, analizirati i grupirati prema određenim parametrima, dok uslijed prostorne isprepletenosti i jednostavne činjenice da incidenti koji su predmet dokumentiranja istraživanja uvijek sadrže najmanje dvije strane, od kojih svaka 'bilježi', odnosno ostavlja bilo kakav trag, određeni dio informacije, proizlazi da je za temeljitu i punu rekonstrukciju potrebna suradnja svih zainteresiranih strana.

Aktivnosti na uspostavljanju regionalne suradnje istraživačko-dokumentacijskih centara službeno su započele sastankom u Budimpešti, održanim od 14. do 18. siječnja 2004. g., a nastavljene sastankom u Vukovaru 20. i 21. veljače 2004. g., da bi početna faza završila 6. travnja 2004. g. u Sarajevu potpisivanjem "Protokola o regionalnoj suradnji radi istraživanja i dokumentovanja ratnih zločina u postjugoslavenskim zemljama". Prema tom dokumentu, "tri ugovorne strane, Istraživačko dokumentacioni centar iz Sarajeva, Centar za istraživanje i dokumentaciju iz Zagreba [danas Documenta] i Fond za humanitarno pravo iz Beograda, uvjereni da je dokumentovanje ratnih zbivanja, a posebno ratnih zločina i drugih teških povreda međunarodnog humanitarnog prava u post jugoslavenskim zemljama, u periodu od 1991. godine, bitna pretpostavka održivog mira u regionu; uvjereni da je saznavanje istine, uspostavljanje pravde i promjena odnosa prema žrtvama ratnih zločina, uslov sveopćeg napretka i demokratizacije društava u regionu; ovim Protokolom uspostavljaju se osnovne pretpostavke i pravila međusobne suradnje u istraživanju i dokumentovanju ratnih zbivanja, posebno ratnih zločina." Prvi radni sastanak zainteresiranih strana održan je 7. prosinca 2010. godine u Kući ljudskih prava u Zagrebu; od tada je održan niz radnih sastanaka na kojima se razgovaralo o programiranju i razvoju IS-a, u Zagrebu, Osijeku i Beogradu.

Cilj je informacijskog sustava, osim da podržava dokumentacijsko-istraživački rad, koji objedinjuje niz programa i projekata Documente, i omogućavanje preseljenja radnih procesa cjelokupne organizacije na elektroničko poslovanje. Prema toj ideji, sustav je podijeljen na šest funkcionalnih modula: upravljanje dokumentima (modul služi za unos, opis, pregled i hod bilo kojeg digitalnog objekta), analiza (modul jest 'jezgra' sustava i preko njega se iz svih dostupnih dokumenata podaci sadržajno obrađuju i uspoređuju, gdje je cilj stvoriti virtualni karton, svakog incidenta/događaja i svake osobe koja je u bilo kojem svojstvu u njemu sudjelovala i, tamo gdje postoji, povezani pravosudni proces koji se tiče tih incidenata i osoba); procesiranje zahtjeva (pomoću kojega se obrađuju ulazni zahtjevi za dokumentacijom ili informacijama), financije (modul služi za praćenje projekata i računovodstvo), administracija (vođenje evidencija o zaposlenicima, radnom vremenu zaposlenika te o zaduženoj opremi) te evidencije događaja (koji uključuje pregled svih događaja koji je organizirala Documenta, javnih ili internih, ili drugih događaja na kojima su sudjelovali zaposlenici/ce Documente).

Razvoj informacijskog sustava jest pokušaj da se proces dokumentiranja dovede do tehnički sofisticirane razine, kako bi rezultati rada bili što točniji i potpuniji sa stajališta kvalitete i urednosti podataka, dok s druge strane, na razini poslovnih procesa organizacije, predstavlja pokušaj za što jasnijom strukturom radnih procesa. Proces razvoja ovog sustava istovremeno je vid prikupljanja specifične tehničke ekspertize u smislu osmišljavanja složenih i apstraktnih sustava koji rukovode složenim entitetima i njihovim odnosima; te koja kao dodatno stvorena vrijednost može poslužiti i drugim organizacijama u obliku tehničke ili savjetodavne pomoći. Također, kod sustava u vlasništvu je Documente i može se ustupati i drugim organizacijama koje imaju slične potrebe i po potrebi modificirati.

Preporuke

Problemi i izazovi koji nastaju sa stajališta upravljanja fizičkim ili digitalnim dokumentima, u organizacijama civilnog društva, višestruki su.

- Potreba definiranja zasebne uloge osobe ili osoba koji su zaduženi za organizaciju i upravljanje dokumentacijom. Ova potreba raste proporcionalno s količinom dokumentacije koju organizacija stvara, prikuplja i kojom raspolaže u svojem radu, odnosno s posebnim karakteristikama koje ta dokumentacija sadrži. U organizacijama civilnog društva, koje uslijed nepostojanja stabilne i dugotrajne strukture kakvu posjeduju klasične javne institucije, imaju često fluidnu i nestabilnu strukturu, taj je problem posebno izražen. Pozicija upravljanja dokumentacijom zahtjeva stalnost, kontinuitet i sustav koji omogućuje jednoznačno i organizirano zaprimanje, diseminaciju i pohranu dokumenata; takva vrsta pozicije zahtjeva određenu vrstu institucionalnog, a ne programske angažmanu, koji može predstavljati nemale troškove za organizaciju.
- Sa stajališta samih dokumenata, potrebno je paziti da svaki dokument ima što jasnije navedene karakteristike koje opisuju stvaratelja, primatelja, predmet, datum nastanka i ostale informacije koje ga primjereno smještaju u određenu programsku, projektnu i predmetnu djelatnost. Sukladno tome, organizacija bi također trebala imati primjereno unificirano i jednoznačno sredstvo opisa dokumenta. Siguran način vođenja službenih papira koji u organizaciju ulaze ili izlaze jest urudžbeni zapisnik, koji bilježi sve klasične odrednice sadržaja i putanje dokumenta. Također, u svrhu što jednostavnijeg i točnijeg hoda dokumenata kroz organizaciju, potrebno je uspostaviti jasne protokole zaprimanja i slanja, obrade i pohrane dokumenata. Prikladan način da se to uradi jest pravilnik s definiranim setom procedura.
- Sa stajališta dugotrajne pohrane dokumenata, potrebno je razviti sustav koji dokumente tretira kao dio određene predmetne, projektne i programske cjeline, odnosno uspostaviti klasifikacijski sustav, dok je sa stajališta čitljivosti i naknadne upotrebe dokumenta poželjno opisivati dokumentaciju sukladno standardnim normama opisa kao što su ISAD (G), opća međunarodna norma za opis arhivskog gradiva, ISAAR (CPF), međunarodna norma arhivističkoga normiranoga zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji, ISDIAH, međunarodna norma za opis ustanova s arhivskim gradivom te ISDF, međunarodna norma za opis funkcija.⁵²
- Pri upravljanju dokumentacijom, potrebno je i rukovoditi se dvama osnovnim načelima arhivistike: načelom provenijencije (pripadnosti) i načelom prvobitnog reda. Načelo provenijencije, odnosno poštivanja fonda, znači da se gradivo nastalo radom jednog stvaratelja ne smije miješati s gradivom nastalim radom nekog drugog stvaratelja. Prema načelu prvobitnog reda, sistem sređivanja pri odlaganju spisa u kancelarijama stvaratelja treba zadržati, a po potrebi rekonstruirati.
- Sljedeća stvar kojoj je bitno posvetiti pažnju jest odnos dokumentacije koja se aktivno stvara i koristi i one koja se ne koristi. U načelu, po uzoru na klasične institucije i uredsko poslovanje, dokumentacija u različitim stadijima upotrebe trebala bi biti jasno razgraničena. Osobe koje obavljaju programsku djelatnost na određenom problemu rukovode dokumentacijom za cijelo vrijeme njegova trajanja i onda je predaju osobi zaduženoj za njezino čuvanje. Pri tome valja među akterima dogovoriti jasnu proceduru slaganja dokumentacije, jer osoba koja stvara dokumente ujedno stvara i njihov poredak, o čijoj urednosti i preglednosti kasnije zavisi njegova upotrebljivost te jasnu proceduru prijenosa dokumentacije. Poanta jest da se u samom stvaranju dokumenta stvaraju preduvjeti za što lakše naknadno korištenje u bilo kojem smislu.⁵³

⁵² Standardi su dostupni na stranicama ARHineta, http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/ArhivskiStandardi.aspx

⁵³ Za detaljan opis sređivanja gradiva i upravljanja gradiva u organizacijama civilnog društva, vidi Hedbeli (2008) i Le Goff (2006).

- Problemi koji se ovdje javljaju tiču se horizontalne naravi komunikacije, gdje korespondenciju odnosno općenito stvaranje dokumentacije, redovito obavlja veći broj aktera te činjenica da korespondencija ide kako klasičnim papirnatim tako i elektroničkim putem. Veliki broj aktera koji na dnevnoj razini obavljaju neposrednu komunikaciju s vanjskim svijetom relativiziraju i usložnjavaju koncept provednijevi, kao i službenu narav dokumentacije, iako sve što se stvara u svojstvu organizacije pripada njezinim službenim aktima. Međutim, dvostruki kanal komunikacije, klasičnim i digitalnim putem, postavlja i pitanje koja je konačna točka sabiranja dokumentacije koja se tiče pojedinog predmeta. Ove nedoumice zahtijevaju pomno planiranje i također iziskuju nemale organizacijske i tehnološke resurse.
- Elektronička dokumentacija svakog člana organizacije trebala bi biti primjereno osigurana i nalaziti se na platformi koja omogućava njezinu čitljivost.
- Organizacije često u svojem radu prikupljaju i raznu knjižnu građu, serijske publikacije i ostalu građu (brošure, leci, audiovizualna građa itd.). Takvo gradivo također zahtijeva organizaciju i upravljanje, naročito ako se želi učiniti uporabljivim za članove organizacije kao i za vanjske korisnike. Postoji niz *open source softwarea* koji podržavaju katalogizaciju i zapise knjižnog i ne knjižnog gradiva.
- Korištenje dokumentacije osobito je uvjetovano i tehnološkim potrebama. Digitalizacija, odnosno pitanje dokumentacije kao digitalnih objekata jedno je od najvažnijih točaka u upravljanju dokumentacijom. Razlozi za digitalizaciju mogu biti prezervacija (prebacivanje na drugi medij radi čuvanja dokumenta) ili olakšano korištenje (digitalizirane dokumente može koristiti više korisnika s više mjesta). Sama digitalizacija je proces koji zahtijeva više faza. Materijalna kvaliteta gradiva određuje potrebnu tehnologiju skeniranja; potrebno je paziti na korištenje standardnih formata skeniranja, ali također i formata koji su portabilni i lagani za korištenje; neprestano provjeravati kvalitetu same digitalizacije; u slučajevima u kojima se dokument želi učiniti i 'dubinski' čitljivim, dakle čitljivijim nego što to omogućava zadana struktura metapodataka, potrebno je dokument obraditi u nekom od programa za optičko prepoznavanje znakova (OCR). Neovisno o kojem se scenariju radi, upravljanje digitalnim objektima zahtijeva određene platforme koje omogućuju unos i opis dokumenta. Dokumenti se mogu držati na zajedničkom serveru ili na nekoj platformi koja omogućava istovremeno pristup i objektu i njegovom opisu, odnosno neka vrsta *document management* sustava. Postoji čitav niz platformi koje omogućavaju upravljanje ovom vrstom zadataka. Takve je platforme u načelu moguće kupiti kao gotove proizvode, moguće ih je samostalno razviti ili preuzeti gotove *open source* platforme⁵⁴ koje se upotrebljavaju kao različite vrste baza podataka i dokumenata, odnosno repozitorija. Izbor pojedine platforme odnosno cjelovitog rješenja ovisi o nizu varijabli: konkretnim potrebama odnosno odnosu opisa dokumenta sa stajališta njegovih metapodataka i sa stajališta njegova sadržaja, raspoloživim financijskim resursima, tehničkom znanju i opremljenosti itd.
- Upravljanje repozitorijem/arhivom ovisi i o tome je li dokumentacija već u stanju produkcije uglavnom digitalna i analogna. U prvom slučaju za taj posao primjerenije su osobe sa širim spektrom znanja o informacijskim tehnologijama, naročito *data manageri*; dok su u drugom slučaju primjerene osobe stručno oposobljene za uredsko poslovanje i/ili arhive. U slučaju povezivanja analognog s digitalnim, poželjna je njihova uska suradnja. Ako se organizacija odluči za neko od nekomercijalnih rješenja, odnosno ako želi sama organizirati svoj virtualni/digitalni arhiv, potreban je i angažman osoba koje znaju upravljati serverima i bazama podataka. U slučaju izgradnje repozitorija potrebno je imati na umu standardizaciju metapodataka radi povezivanja i vidljivosti pri drugim bazama podataka kao i praćenje razvoja tehnoloških standarda općenito.

⁵⁴ Neke od tih platformi su ICA Atom, DSpace, Eprints, Fedora itd.

- Sa stajališta potreba uredskog poslovanja, postoji čitav niz kolaborativnih *softwarea* koje je moguće pronaći na Internetu, koji omogućuju upravljanje poslovnim procesima organizacije i koji na različitim razinama predstavljaju baze podataka i *dms* sustave.
- Svaki arhiv ili repositorij trebao bi, u slučaju da sadrži gradivo nastalo od drugog stvaratelja, razjasniti i definirati svoje pravo posjeda nad gradivom, odnosno, definirati i jasno regulirati prava, uvjete i ograničenja raspolaganja i dostupnosti prema korisnicima za sve svoje fondove.

Konačno, sa stajališta samog istraživanja, a time i određene forme dokumentiranja, potrebno je pristupiti što većem broju izvora. U slučaju istraživanja različitih oblika narušavanja ljudskih prava i rada organizacija civilnog društva, izvori, naročito primarni (originalna dokumentacija) često su teško dostupni. Postoji niz sekundarnih izvora: različite monografije, zbornici i časopisi koji u prerađenom obliku također pružaju niz informacija.

Tu je i mreža institucija, organizacija i inicijativa i naposljetku pojedinaca/ki, aktera ili svjedoka događaja čije su priče i iskustava vrlo dragocjeni izvori. Neovisno o tome radi li se o zagovaranju, dokumentiranju ili istraživanju, za svaki događaj za koji znamo da se dogodio, postoji neki trag, ma koliko on djelovao skriven. Upravo iz razloga njihove obavijesne vrijednosti, koja nerijetko ukazuje na skrivene ili zaboravljene događaje, potrebno je inzistirati na njihovom čuvanju, omogućavanju pristupa i proučavanju. U tom se smislu može argumentirati da legitimacija i zastupanje određenih vrijednosti počiva velikim dijelom i na samoj dostupnosti i vidljivosti određenog gradiva, odnosno da civilno društvo legitimira svoje djelovanje i poviješću vlastita rada, a ona se očituje upravo u materijalnoj ostavštini.

Literatura

_ICA Constitution, 2007.

_Informacioni sistem dokumentacionih centara, 2007.

_Vancouver Declaration, 2012.

_Vodič za upravljanje elektroničkim gradivom s arhivskog stajališta.
Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1999.

Agamben, G., Ono što ostaje od Auschwitza. Arhiv i svjedok. Zagreb: Biblioteka Antibarbarus, 2008.

Boras, Damir; Heđbeli, Živana, Položaj i uloga arhiva i pismohrana u suvremenom društvu. Izlaganja s II. kongresa hrvatskih arhivista “Arhivi i društvo-izazovi suvremenog doba”; Dubrovnik, listopad 2005. Zagreb : Hrvatsko arhivističko društvo, 2005.

Cook, T., What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift. Archivaria, No 43, 2007.

Derrida, J., Archive Fever: A Freudian Impression. Diacritics, Vol. 25, No. 2 (str. 9-63), 1995.

Foucault, M., *The Archeology of Knowledge*. London: Routledge, 2004.

González Quintana, A.(ed.) *Archival policies in the protection of human rights*. Paris, Internaciona Council on Archives, 2009.

H. Steinberg, R. (ur.) *Procjena naslijeđa MKSJ*. Outreach program, Sekretarijat MKSJ-a, 2011.

Heđbeli, Ž., *Privatno arhivsko gradivo u Hrvatskoj i inicijativa nevladinih organizacija*. ATLANTI vol. 17, no 1-2. Trst: Archivio di Stato di Trieste (str. 223-232), 2007.

Heđbeli, Ž., *Što i kako s 'papirima' organizacija civilnog društva. Sačuvati, zaštititi, koristiti*. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2008.

Heđbeli, Ž., *Arhivi u zemlji u tranziciji*. ATLANTI vol. 21, no 1-2. Trst: Archivio di Stato di Trieste (str. 233-243), 2011.

Heđbeli, Ž., Petrović, T., *Arhivsko i registraturno gradivo kao temelj ostvarivanja ljudskih prava, Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor: Pokrajinski arhiv. (str. 141 – 147), 2009.

Heđbeli, Ž., Petrović, T., *Documentin doprinos uspostavljanju preduvjeta za očuvanje gradiva organizacija civilnog društva u Hrvatskoj*. S. Tovšak (Ur.), *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: 9. Zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih 6.– 8. marec 2010*. Maribor: Pokrajinski arhiv. (str. 369–376), 2010.

Janković, V., Mokrović, N., *Antiratna kampanja 1991. – 2011. Neispričana povijest*. Zagreb: Documenta / Antiratna kampanja, 2011.

Keenan, T., Weizman, E., *Mengelova lubanja. Začeci forenzičke estetike*. Zagreb: Multimedijalni institut, 2012.

Ketelaar, E., *Hrvatsko arhivsko zakonodavstvo i praksa: između sna i jave*. Arhivski vjesnik., god. 51 (2008), (str. 129-148), 2008.

Le Goff , A. (ur.), *Zapisi nevladinih organizacija. Zajedničko pamćenje: praktičan vodič u 60 pitanja*. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću. (prijevod s engleskog jezika i prilagodba Živana Heđbeli), 2006.

Lešaja, A., Knjigocid. *Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*. Zagreb: Profil / Srpsko narodno vijeće, 2012.

Lučić, Melina, *Arhiv i nevladine neprofitne organizacije: nadzor nad udrugama i akvizicijska politika*, Arhivski vjesnik, no 46 (str. 53-67), 2004.

Petrović, T., ARKH – Elementi opisa OCD-a prema normi ISAAR (CPF), 2009.

Székely, I., *The Four paradigms of Archival history*, Journal of Information Technology Research, 3(4), 51-82, 2010.

DOKUMENTIRANJE LJUDSKIH GUBITAKA U HRVATSKOJ

Slaven Rašković

Documenta je od svog osnutka zauzela stav kako je nužan korak u procesu suočavanja s prošlošću utvrđivanje činjenica o ratnim događanjima. S obzirom da je najteža posljedica svakog oružanog sukoba gubitak ljudi, očekivali smo da će nadležne državne institucije napraviti sve što je u njihovoj moći kako bi se utvrdio poimenični popis svih žrtava rata, bez obzira na njihovu etničku, vjersku, političku i socijalnu pripadnost, s njihovim ključnim identifikacijskim podacima i okolnostima njihova stradanja.

Međutim, danas, više od 17 godina od završetka rata u Hrvatskoj, još uvijek ne postoji jedinstveni, javno dostupan i provjerljiv popis poginulih i nestalih hrvatskih građana. Takva situacija još uvijek omogućava ideološke i političke manipulacije brojem žrtava i zasigurno ne pridonosi ublažavanju ratnih posljedica i otvaranju prostora za stvaranje povjerenja i održivog mira. Upravo je to bio ključni razlog zbog kojeg je Documenta početkom 2009. godine krenula u istraživanje ljudskih gubitaka u Hrvatskoj. Ovim istraživanjem želi

se odati pijetet žrtvama rata tako što će se omogućiti da njihova imena i okolnosti stradanja budu poznate. Smatramo da je obaveza svakog društva osvestiti da žrtve ratnih stradanja nisu samo brojevi, već ljudi s imenom i prezimenom. Iz istog razloga, Documenta je bila jedna od prvih organizacija koja je pristupila međunarodnoj inicijativi za zagovaranje *Povelje za priznavanje svakog/e stradalnika/ice oružanog nasilja* koja je pokrenuta u Londonu 2011. godine i koju je do sada usvojilo više od četrdeset humanitarnih organizacija i organizacija koje se bave ljudskim pravima iz zemalja cijelog svijeta.⁵⁵ Povelja je usmjerena prema svim državama svijeta od kojih se traži da osiguraju da **svaki/a stradalnik/ca oružanog nasilja bude ažurno evidentiran/a, ispravno identificiran/a i javno prepoznat/a**. Ovi zahtjevi formulirani su na temelju iskustva i saznanja međunarodne mreže nevladinih organizacija i znanstvenih institucija koje se bave dokumentiranjem stradalih u prošlim ili aktualnim oružanim sukobima koji se vode širom svijeta, u čemu je sudjelovala i Documenta.

⁵⁵ Hrvatski prijevod Povelje za priznavanje svakog/e stradalnika/ice oružanog nasilja možete pronaći u Dodacima na kraju teksta, a informacije o čitavoj inicijativi na stranici <http://www.everycasualty.org/>

Ovdje je radi boljeg razumijevanja samog istraživanja, ali i šireg Documentinog djelovanja važno napisati da Documenta kao akter djeluje u okvirima civilnog društva, koje ima svoje posebnosti. Pri pokušaju objašnjavanja osnovnih odrednica civilnog društva u društvenim teorijama najčešće se koristi trosjedni model koji čine država, ekonomija i civilno društvo, svoje sa svojim posebnim zakonitostima i funkcijama. U ovom modelu civilno društvo predstavlja antitezu državi, tj. ono je kontrola državnog aparata i to kontrola u kojoj ne vrijede zakoni tržišta, već se djelovanje bazira na dobrotljivom zajedničkom udruživanju u svrhu zagovaranja svojih zajedničkih interesa i/ili interesa za koje pojedinci smatraju da su od općeg dobra.

Međutim, kada se dogodi da razne aktivnosti, koje je neki akter iz civilnog društva usmjerio prema zagovaranju rješavanja određenog pitanja prema relevantnim institucijama, ne urode plodom, postoji mogućnost da taj akter civilnog društva na neki način preuzeme ulogu državne institucije i krene sam u obavlja-

nje posla za kojeg je uvjeren da bi ga upravo država trebala odraditi. Takav put u svojevrsno izlaženje iz najčešćih oblika djelovanja civilnog društva nosi sa sobom jedan poseban splet problema. S druge strane, pitanja dostupnosti podataka, tajnosti osobnih podataka i, uostalom, legitimnosti provođenja jednog ovakvog istraživanja od strane organizacije civilnog društva, koja jednu legitimnost crpi iz prava slobodnog udruživanja i slobode izražavanja svojih stavova, predstavljaju posebna pitanja koja se moraju uzeti u ozbiljno razmatranje. Istovremeno, poseban izazov na etičkom nivou predstavlja i situacija u kojoj organizacija civilnog društva, koja se bavi izgradnjom mira i ljudskim pravima, preuzima obavezu provođenja objektivnog, znanstveno utemeljenog istraživanja o žrtvama rata.

Svi ti specifični izazovi i zatečeno stanje na području postojeće građe o žrtvama rata rezultirali su odabirom metodoloških alata i postavki za samo istraživanje, o čemu će biti više riječi u nastavku teksta.

Kontekst istraživanja

Ratovi koji su se na području bivše SFRJ odvijali devedesetih godina ostavili su iznimno teške posljedice koje su rezultat najrazličitijih oblika stradanja. Samo je u ratovima devedesetih godina stradalo više od 130.000 osoba. Gotovo 20.000 osoba na području bivše Jugoslavije vode se nestalima, a broj izbjeglih je oko milijun. (Kardov i sur, 2010:11). U Hrvatskoj ne postoji poimenični popis žrtava rata, iako je od završetka rata prošlo preko 17 godina, međutim postoje razne procjene o broju poginulih i nestalih. Prema podacima Ministarstva branitelja procjenjuje se da je u Hrvatskoj poginulo više od 20.000 ljudi, a još uvijek je nepoznata sudbina 1.761 osobe.⁵⁶ Demograf Dražen Živić navodi da je poginulo 8.147 (36,7%) hrvatskih branitelja, 6.605 (29%) hrvatskih civila, a broj nestalih hrvatskih branitelja i civila iznosi 1.218 (5,5%), što čini ukupnu brojku od 15.970 poginulih i nestalih. Brojku poginulih i nestalih Srba, vojnika i civila, Živić je procijenio na 6.222 (28,0%) (Živić, 2005:5). Rat je, dakle, prema Živićevim istraživanjima odnio ukupno 22.192 žrtava, građana Republike Hrvatske. Ivo Goldstein broj stradalih na hrvatskoj strani (uključujući nestale) procjenjuje na 14.752, od toga 8.147 vojnika i 6.605 civila, dok su na srpskoj strani poginulo 6.222 osobe, od čega nešto više

od trećine civila (35,8%) (Goldstein, 2008:751). Postoje i procjene koje govore o oko 18.000 stradalih⁵⁷, ali ako ih sve uzmemo u obzir možemo zaključiti da se procjene broja poginulih i nestalih hrvatskih građana kreću oko 20.000.

⁵⁶ <http://www.branitelji.hr> stranica zadnji put posjećenja 23.08.2012.

⁵⁷ Intervju s Natašom Kandić za Vjesti.ba (<http://www.vjesti.ba/vijesti/bih/124065-Koliko-zrtava-prognanih-jugo-ratovima.html>) stranica zadnji put posjećena 12.01.2013.

Uzevši u obzir ove procjene, početkom 2009. godine, kada Documenta kreće u istraživanje ljudskih gubitaka u Hrvatskoj, bilo je potrebno napraviti analizu postojećeg stanja na polju poimeničnih popisa žrtava rata. Ta analiza pokazala je postojanje brojnih pokušaja, od strane pojedinaca, udruga i državnih institucija, pravljenja poimeničnih popisa žrtava rata, ali nažalost velika većina tih popisa nije težila sveobuhvatnom pristupu kojim bi se pokrili svi poginuli i nestali građani RH. Većinom su to bili popisi koji su za cilj imali uvrštavanje imena žrtava u okvire nekih lokalnih komemorativnih praksi (stavljanja na spomenike, uvrštavanja u knjige i publikacije,...), popisi koje su radile udruge branitelja, roditelja i udovica za svoje članove ili popisi koji su se radili radi ostvarivanja nekih prava za članove obitelji žrtava. Velika većina tih popisa ciljala je samo na jednu grupu žrtava, dok je druge najčešće u potpunosti izostavljala (npr. Petrinjski žrtvoslov; Novogradiški žrtvoslov; U viteza krunica; Heroji ne umiru; Vojna operacija Oluja i poslijе; itd...)

U pogledu korištenja svih tih popisa/izvora u Documentinom istraživanju, ključni problem je predstavljalja metodološka neujednačenost s jedne strane i nedostatak informacija o metodama koje su korištene, kako bi se pojedini popis uopće sastavio, s druge strane. Takva situacija u velikoj mjeri otežava ispitivanje međusobne neovisnosti izvora.

Bez obzira na sve navedeno, bilo je očito da je pro laskom relativno dugog razdoblja od završetka rata nastao veliki broj poimeničnih popisa žrtava rata koji su ipak predstavljali dobar početni kapital za istraživanje ljudskih gubitaka, koji nikako nije smio biti zanemaren. S realnim procjenama opsega istraživanja i već postojećih iskoristivih izvora, krenuli smo u izradu najprimjerenije i najučinkovitije metodologije s kojom se može završiti poimenični popis svih poginulih i nestalih u Republici Hrvatskoj.

Demografsko istraživanje i poimenični popis žrtava

Kada govorimo o dokumentiranju ljudskih gubitaka u određenom ratu ili nekoj drugoj vrsti oružanog sukoba, moramo razlikovati dva tipa istraživanja. S jedne strane postoje klasična demografska istraživanja koja ciljuju utvrditi brojčane pokazatelje ljudskih gubitaka, unutar njih kretanja stanovništva unutar pojedine države i iseljavanje/useljavanje stanovništva iz jedne države u drugu/e. Ovakva istraživanja temelje se na čitavom nizu dostupnih izvora poput popisa stanovništva, različitih registara, izvještajima, evidencijama i sl. Za razliku od

njih, postoje istraživanja kojima je cilj utvrditi poimenični popis poginulih i nestalih s ključnim razlikovnim identifikacijskim podacima o svakoj osobi koja je stradala, kao i utvrđivanje okolnosti njihova stradanja. Ovaj tip istraživanja, uz korištenje izvora koji se koriste i u demografskim istraživanjima, nužno ipak mora posegnuti za dodatnim izvorima, od kojih ključni izvor predstavljaju obitelji žrtava i/ili rodbina, prijatelji i poznanici žrtava. Zbog te nužnosti komunikacije sa svjedocima, svako istraživanje koje za cilj ima poimenični popis žrtava rata

nužno mora ugraditi u svoju metodologiju rada terensko istraživanje, kao jedan od glavnih načina dolaska do podataka. To istovremeno znači da su za ovakvo istraživanje potrebna relativno velika sredstva, jer sustavno terensko odradivanje nekog područja zahtijeva veliki broj dana koje istraživači provedu na terenu, što podrazumijeva i veliki broj prijeđenih kilometara i sredstava potrebnih za osiguravanje smještaja za istraživače.

Pored relativne visoke cijene provođenja jednog ovakvog istraživanja, jedan od ključnih problema je činjenica da prolaskom vremena takva istraživanja postaju sve manje i manje moguća, tj. nakon prolaska nekoliko desetaka godina od ratnih sukoba izrada relevantnog poimeničnog popisa žrtava rata postaje otežana, prije svega zbog gubitka svjedoka koji mogu relevantno govoriti o žrtvama i okolnostima njihova stradanja.

Vrste istraživanja

Postoji nekoliko glavnih pristupa u sferi dokumentiranja ljudskih gubitaka koji se koriste ovisno o nekoliko važnih faktora:

- u kojem vremenu se istraživanje provodi (u odnosu na završetak rata/oružanog sukoba)
- koliki je procijenjeni broj žrtava rata/oružanog sukoba
- kakvo je sigurnosno stanje na području na kojem se istraživanje provodi (postoji li mogućnost relativne sigurnosti terenskog rada)
- što je cilj istraživanja, odnosno koliko detaljne podatke o žrtvama se istraživanjem želi dobiti

Ovisno o nabrojanim faktorima metodologije istraživanja odnosno dokumentiranja ljudskih gubitaka se dijele u četiri grupe:⁵⁸

- dokumentiranje bazirano na dokumentima – Ovakve vrste istraživanja kao glavni izvor istraživanja koriste dokumente koje su proizveli drugi (institucije, organizacije...). Informacije o žrtvama temelje se na međusobnoj usporedbi različitih dokumenata i testiranju njihove vjerodostojnosti. Kvaliteta završnih podataka istraživanja u velikoj mjeri je određena kvalitetom i brojem dostupnih dokumenata.
- dokumentiranje preko mreže suradnika na terenu – Ovakva istraživanja baziraju se na mreži istraživača suradnika koji skupljaju podatke o žrtvama na terenu. Često ti suradnici uopće nisu primarno istraživači koji se bave dokumentiranjem, već se bave nekim drugim poslovima i javljaju informacije koje usput primijete (lokalne organizacije ili institucije, vjerske organizacije, obitelji...). Ovakva istraživanja često imaju neujednačen broj podataka o pojedinim žrtvama i rijetko kada su detaljna poput ostalih tipova dokumentiranja.
- analiza svih dostupnih izvora – U ovakvim istraživanjima koristi se najširi spektar svih dostupnih izvora u kojima se mogu pronaći podaci o žrtvama. Uz to, poseban se naglasak stavlja na dodatnu terensku provjeru svakog pojedinog slučaja za kojeg ne postoji dovoljno izvora ili izvori nisu dovoljno detaljni. Ta provjera se najčešće na terenu obavlja uz komunikaciju s obiteljima i poznanicima žrtava. Cilj ovakvih istraživanja je vrlo detaljan opis svake pojedine žrtve. Najčešće se ovakva istraživanja rade u postkonfliktnom razdoblju, jer je ova vrsta metodologije teško provediva u uvjetima sukoba koji traje.
- identifikacija nepoznatih žrtava – Forenzička identifikacija žrtava predstavlja još jedan oblik dokumentarističkih istraživanja, koja ipak imaju svoje posebnosti i razlikuju se od gore navedene 3 vrste istraživanja. Njihov je cilj raznim metodama identifikacije utvrditi identitet žrtava te na taj način smanjiti broj žrtava koje se vode kao nestale i čija sudska poznata nije poznata.

⁵⁸ Djelomično korišteni elementi podjele iznesene u istraživanju organizacije Oxford Research Group o glavnim praksama dokumentiranja u svijetu, ovdje prilagođeni od autora.

Iako se kvaliteta rezultata dobijenih različitim metodološkim praksama može jako razlikovati, važno je naglasiti korisnost svake od njih. Metodologija svakog pojedinog istraživanja je najčešće izabrana u odnosu na kapacite provoditelja istraživanja, status konflikta čije se posljedice istražuju i cilj koji se želi postići i

najčešće je jedina moguća i u tom trenutku na određenom prostoru provodiva metodologija. Isto tako, nepotpuni i manje detaljni rezultati jednog istraživanja kasnije mogu postati jako važan izvor za sustavni i detaljnija istraživanja vezana za isti konflikt/područje.

Odabrana metodologija

S obzirom na to da Documenta u istraživanje ljudskih gubitaka kreće 2009. godine, dakle skoro 15 godina od završetka rata i da su prve analize na području popisa žrtava ipak pokazale postojanje velikog broja izvora koji mogu biti korišteni u istraživanju te činjenicu da je od početka cilj istraživanja bio pojmenični popis svih poginulih i nestalih građana Hrvatske, izbor metodološkog pristupa za istraživanje

je bio jedostavan. Bilo je potpuno jasno da je jedini ispravan put analiza svih dostupnih izvora uz pridavanje posebne važnosti terenskoj provjeri i nadopuni svih dostupnih izvora informacija od strane obitelji i/ili poznanika žrtava. Važno je naglasiti da smo pri izboru metodologije koristili pozitivna iskustva naših partnerskih organizacija iz BiH, Srbije i Kosova.⁵⁹

1. PREPORUKE ZA PRIPREMU RADA NA TERENU

Ključna stvar u pripremi terenskog rada u svrhu dokumentiranja ljudskih gubitaka na nekom području je analiza dostupnih izvora koji govore o žrtvama. U tu svrhu važno je obići sve institucije u kojoj se može pronaći relevantna građa o žrtvama (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Državni arhiv, lokalne knjižnice, lokalni muzeji...). Nakon toga potrebno je detektirati potencijalne partnerske organizacije koje djeluju na predmetnom području te ispitati njihovu zainteresiranost za sudjelovanje u istraživanju. Suradnja s lokalnim partnerskim organizacijama važna je ukoliko u rad na terenskom istraživanju želimo uključiti lokalne volontere, u čijem pronalasku partnerske organizacije igraju ključnu ulogu. Kada je sve navedeno obavljen potrebno je obavijestiti sve potencijalno zainteresirane aktere (lokalna samouprava, vjerske organizacije, tijela državne uprave, nevladine organizacije, ...) o početku istraživanja te s njima dogоворити sastanke kako bi im se prezentiralo istraživanje. Nakon toga se može početi s terenskim istraživanjem u okviru kojeg se obavljaju intervju s obitelji i pozanicima žrtava.

2. PROCJENA OBIMA ISTRAŽIVANJA

Pri odluci o početku dokumentiranja na određenom području u određenom vremenu važno je odrediti fokus istraživanja. Hoće li se istraživanje fokusirati na jedan incident/zločin, više incidenata/zločina ili na dokumentiranje svih ljudskih gubitaka u jednom mjestu, općini, županiji ili državi. Odluci o dokumentiranju svih ljudskih gubitaka u jednoj zemlji najčešće prethodi višegodisnji rad na dokumentiranju pojedinih zločina kao što je to bio slučaj u Hrvatskoj i drugim postjugoslavenskim zemljama. U nedostatku vlastitih podataka, ARK je 1993. preveo i priredio izvještaje Amnesty Internationala i Helsinki Watcha: Rat i ljudska prava na prostoru bivše Jugoslavije i *Ratni zločini u Bosni i Hercegovini*. HHO je 1995. godine proveo do danas najobuhvatnija istraživanja ljudskih gubitaka u tijeku i nakon operacije 'Oluja'. Nakon dugogodišnjih istraživanja koja su započela devedesetih, Fond za humanitarno pravo objavio je *Kosovsku knjigu pamćenja*, a IDC *Bosansku knjigu mrtvih*. Važno je razumjeti da su istraživanja ljudskih gubitaka dugi i zahtjevni istraživački procesi i da se s dokumentiranjem treba početi što je prije moguće kako bi se rezultati tih istraživanja mogli objaviti nakon nekoliko godina.

⁵⁹ Fond za humanitarno pravo Beograd; Fond za humanitarno pravo Priština; Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo

3. PROCJENA RIZIKA

Pri odluci o početku dokumentiranja ljudskih gubitaka važno je uzeti u obzir procjenu rizika za sve aktere koji su uključeni u proces dokumentiranja. Ne smije se izgubiti iz vida da određeni rezultati ovake vrste istraživanja mogu poslužiti kao doprinos kaznenom progonu počinitelja ratnih zločina, što izlaze opasnosti istraživače koji provode istraživanje, ponekad i godinama nakon prestanka konflikta. Sigurnosni aspekti situacije u kojoj se dokumentira moraju se uzeti u obzir pri odabiru najprikladnije metodologije istraživanja.

Kako bi se prikupljanje informacija od obitelji/poznanika žrtava radilo na sustavan i ujednačen način, bilo je potrebno razviti i testirati upitnik u koji će se ispunjavati s ispitanicima na terenu. Kroz razvijanje i testiranje upitnika došli smo do zaključka kako je važno da što više pitanja u upitniku bude zatvorennog tipa i to je u najvećoj mjeri postignuto te je jedino pitanje na koje je ostavljen prostor opširnjem odgovoru pitanje o *opisu okolnosti koje su dovele do povrede/stradanja pojedine osobe*. Naime, glavni cilj istraživanja je prikupljanje što više konkretnih podataka o osobama koje su poginule ili nestale te su u tu svrhu zatvorena pitanja kojima se navodi ispitanika na jasan i konkretni odgovor u svakom slučaju prikladniji alat.

Što se tiče samog procesa ispunjavanja upitnika, nakon testiranja zaključeno je kako je važno da u svrhu sustavnosti, ujednačenosti i kvalitete informacija, upitnik ispunjavaju educirani istraživači/ce, a ne samostalno ispitanici/e. Kod otvorenog pitanja o opisu okolnosti istraživač/ica sluša priču ispitanika/ice, parafrazira je i sažima te zapisuje, a nakon toga čita ispitaniku/ici kako bi provjerio jesu li opisane okolnosti u skladu s onim što je ispitanik/ica rekao/la.

Nakon završetka ispunjavanja upitnika, ispitanik/ica se potpisuje na isti kako bi svojim potpisom garantirao za točnost informacija koje su u upitniku iznesene.⁶⁰

Zaštita istraživača

U psihološkoj literaturi već je odavno poznata teorija sekundarne traumatizacije. Njoj podliježu osobe koje nisu bile izravno izložene traumatskom iskustvu, ali su izložene posredno kroz razgovore i izloženost osobama s primarnom traumatizacijom. Sekundarno traumatizirane osobe najčešće su osobe pomagačkih profesija koji rade s traumatiziranim osobama (socijalni radnici, medicinsko osoblje, psiholozi,...) i članovi obitelji traumatiziranih osoba. Simptomi koji se ovdje javljaju vrlo su slični onima kod primarne traumatizacije.

S obzirom na osjetljivost teme samog istraživanja te opasnosti od javljanja sekundarne traumatizacije kod istraživača/ica, zbog konstatntnog rada s osobama koje su preživjele teške traume, pri planiranju čitavog istraživanja odlučeno je da će terenske timove činiti po dvoje istraživača/ica. Smatrali smo kako ćemo na taj način omogućiti postojanje primarne međusobne podrške među istraživačima/ica i to u trenutcima kada im je podrška najpotrebnija i kada se najveća količina stresnih situacija i događa. Uz ovu preventiju sekundarne traumatizacije, svim istraživačima/ica je na raspolaganju besplatna psihološka pomoć koju mogu koristiti u bilo kojem trenutku u kojem

oni sami ili njihovi nadređeni osjeće da im je potrebna. Isto tako, važno je organizirati redovnu periodičku psihološku evaluaciju svih onih koji su izloženi riziku od sekundarne traumatizacije, a kako bi se na vrijeme uočilo potencijalne simptome te se sprječilo daljnje narušavanje zdravlja pojedine osobe.

Pored preventivne uloge stvaranja dvočlanih timova vezano za sekundarnu traumatizaciju, ispostavilo se kako je ovaj koncept jako koristan i u velikom broju nepredviđenih situacija koje se u velikom broju dana koje istraživači provode na terenu jednostavno moraju događati (zapinjanje vozila u snijegu i blatu, kvarovi, neugodni ispitanici/ce,...).

Unatoč velikoj prednosti dvočlanih timova, po završetku svojevrsnog pilot istraživanja koje smo radili na području Sisačko-moslavačke županije, zaključili smo kako ipak moramo pronaći drugačije rješenje, a prvenstveno zbog potrebe ubrzavanja čitavog istraživanja, kako bi se završilo u što kraćem roku. To je bio ključni razlog zašto smo se odlučili na uključivanja lokalnih volontera/ki u provedbu istraživanja na terenu.

⁶⁰ Primjer Upitnika o žrtvi može se vidjeti na kraju teksta

Uključivanje volontera u rad na terenu

Kako bi povećali broj timova na terenu, u suradnji s lokalnim partnerskim udrugama (*Delfin Pakrac i Centar za mir nenasilje i ljudska prava Osijek*) smo pronašli volontere/ke koji su spremni sudjelovati u terenskom istraživanju te smo počeli prakticirati način rada u kojem tim čine po jedan/na volonter/ka i jedan/na istraživač/ica. Teži se tome da svatko od istraživača/ica bude zadužen za nekoliko volontera/ki s kojima onda dogovara terenske aktivnosti ovisno o njihovoj raspoloživosti.

Ovakav način rada sa sobom nosi neke pozitivne i neke negativne promjene u odnosu na prvotni model timova koji smo prakticirali. S jedne strane, lokalni volonteri/ke bolje od istraživača/ica poznaju prostor na kojem se radi i ljude koji su potencijalni ispitanici te su s te strane velika pomoć istraživačima/icama u njihovom radu. Isto tako, educirajući volontere za rad na istraživanju, posredno smo podigli kapacitete lokalnih organizacija i pojedinaca za sudjelovanje u nekim drugim istraživanjima sličnog tipa. Također, samo sudjelovanje lokalne zajednice u provođenju jednog ovakvog istraživanja daje dodatnu legitimnost samom istraživanju i olakšava prezentaciju njegove važnosti u pojedinoj lokalnoj sredini. Naravno, pozitivne promjene po pitanju učinkovitosti su potpuno jasne s obzirom da se na ovaj način udvostručio broj terenskih timova.

S druge strane, s obzirom da je posao pripreme i planiranja terenskih aktivnosti te ispunjavanja upitnika po ranijem modelu bio podijeljen na dvoje istraživača/ica, u novonataloj situaciji došlo je do povećanja obaveza i odgovornosti svakog pojedinog/e istraživača/ice. Delegiranje određenih poslova iz te domene na volontere/ke događa se povremeno i u skladu s afinitetima pojedinog/e volontera/ke.

Za volontere/ke se prije njihova izlaska na teren organizira jednodnevna edukacija koja je bazirana na detalnjom predstavljanju motiva i ciljeva projekta, korištene metodologije i metodoloških alata, upućuje ih se na načine komunikacije s obiteljima poginulih i ubijenih te im se iznose očekivanja vezana za njihov angažman na projektu. Pored voditelja edukacije, vrlo je važno da svi istraživači/ce koji sudjeluju u istraživanju također budu prisutni na edukaciji, jer je to s jedne strane dobra prilika za međusobno upoznavanje njih i volontera/ki s kojima će raditi, a s druge strane se ispostavilo da je volonterima/kama najzanimljiviji i najvažniji dio edukacije iznošenje praktičnih iskustava istraživača/ica koje su imali na prijašnjim terenima. Kod ove vrste edukacija vrlo je važno je isplanirati dovoljno vremena za pitanja volontera/ki i zajedničku raspravu o pojedinim postavkama istraživanja.⁶¹

⁶¹ Na kraju teksta se može pronaći dokument *Za pripremu volontera* u kojem su ukratko opisani osnovni aspekti rada na projektu i očekivanja od samih volontera

Priprema i planiranje terena

Kada govorimo o aktivnostima pripreme i planiranja terena važno je napomenuti nekoliko ključnih stvari. Osnovne geografske jedinice prema kojima dijelimo posao su općine koje su postojale po administrativnom ustroju do početka rata. Mišljenja smo kako je istraživanju potrebno pristupiti po istim odrednicama koje su postojale kada su se ratna zbivanja počela događati. U istraživanju odrađujemo regiju po regiji, a unutar regija svatko od istraživača/ica dobije jednu ili više bivših općina. Nekoliko je razloga za to. Kada se radi regija po regija (npr. prvo zapadna Slavonija pa tek po završetku istočna...) svi istraživači/ce se istovremeno nalaze na bliskim područjima i informacije koje dobiju, a često se tiču područja susjedne općine, se lako mogu dijeliti. S druge strane, ostavljući svojevrsnu autonomiju svakom od istraživača/ica za područje jedne općine, smanjuje se mogućnost dvostrukog odrađivanja posla, olakšava se neovisno planiranje odrađivanja terena svakom pojedinom/oj istraživaču/ici te je jedna osoba odgovorna za obavljeni posao na nekom području.

Nakon raspodjele područja među istraživačima/ica-ma, svako od njih je odgovoran da u pripremi pronađe što više dostupnih izvora za relevantno područje, kako bi sastavio preliminarni popis na osnovu kojeg može ići na provjeru i nadopunjavanje na teren. Pri sastavljanju tog preliminarnog popisa koriste se najrazličitiji izvori (publikacije, dokumenti, audio i video zapisi, ...). Isto tako, važno je da se svatko od njih upozna s lokalnim kontekstom i događanjima na tom području, a kako bi postigao/la što bolje razumevanje informacija koje će dobiti na terenu.

Što se tiče samog terenskog rada, on se u najvećoj mjeri sastoji od traženja i komunikacije s obitelji ili poznanicima žrtava za koje se traže podaci. Po dolasku kod ispitanika, njima se predstavlja projekt, nagašava njegova važnost te se traži suglasnost osobe da se s njom ispuni upitnik za pojedinu žrtvu. Pored

samog ispunjavanja upitnika traži se sva relevantna dokumentacija koju ispitanici/ce imaju o žrtvi te se na licu mjesta fotografira ili skenira kako bi imali što veći broj izvora i podataka za svaku pojedinu žrtvu.

Na početku istraživanja postojaо je strah kako bi jedan od najvećih problema samog istraživanja mogla biti nezainteresiranost ispitanika/ca za sudjelovanje u istom i davanje podataka o žrtvama, međutim pokazalo se kako taj strah nikako nije bio opravдан, jer je broj osoba koje su do sada odbile sudjelovati u istraživanju na razini ispod 5% u odnosu na ukupan broj osoba koje su sudjelovale. Pored komunikacije s ispitanicima važan dio terenskog rada predstavlja fotografiranje svih vrsta izvora koji donose neku informaciju o žrtvi/ama (spomenici, nadgrobni spomenici, mjesta stradanja...). Također, dolaskom na određeno područje obavljaju se kontakti sa svim potencijalno zainteresiranim akterima kojima se prezentira istraživanje te se od njih traži doprinos u obliku postojećih podataka o žrtvama (općinska i županijska tijela, knjižnice, arhivi, udruge, muzeji,...).

Naša dosadašnja praksa je bila da se za istraživače na terenu unajmi kuća ili stan u kojoj borave dok odrađuju pojedinu regiju, tako da su istraživači koji rade na projektu do sada živjeli po nekoliko mjeseci u Sisku, Petrinji, Pakracu i Osijeku. Taj dugotrajni borač na jednom području ima pozitivne efekte vezano za poznavanje područja, ljudi koji na njemu žive pa i njihovih običaja i posebnosti, ali vrijedi i obrnuto te ljudi iz tih sredina nakon nekog vremena pobliže upoznaju istraživače, a često su ta poznanstva prerasla i u prijateljstva.

Sva dokumentacija prikupljena na terenu se uz već postojeću dokumentaciju prikupljenu u ranijim fazama istraživanja unosi u bazu podataka, čime počinje završna faza istraživanja, obrada i analiza prikupljene građe.

Baza podataka i unutarorganizacijske procedure kretanja dokumentacije

Istraživanje ljudskih gubitaka je svojim obimom i osjetljivošću tematike zahtijevalo podizanje standara svih postojećih unutarorganizacijskih procedura u Documenti te donošenje novih (npr. procedure primanja, kretanja i izlaska dokumentacije u, kroz i iz organizacije, protokol o povjerljivosti podataka, usuglašavanje načina prezentiranja projekta i organizacije i sl...). Naime, s obzirom na jako veliku količinu

građe koja u okvirima ovakvog istraživanja svakodnevno dolazi u ured, vrlo je važno postojanje jasne procedure o tome tko prima svu tu građu koja dolazi, tko je obrađuje i na koji način, tko je arhivira i na koji način i tko je kasnije smije koristiti i, naravno, pod kojim uvjetima. S obzirom na odabrani metodološki pristup u kojem smo se u istraživanju htjeli posvetiti svakom dostu-

pnom izvoru te ga komparirati i vrednovati u odnosu na ostale izvore i na kraju nadopuniti traženjem novih izvora na terenu, jedna od ključnih stvari koju je bilo potrebno napraviti je razvijanje softverskog alata koji nam omogućava takav proces. S tim razlogom smo krenuli u razvoj softverske aplikacije koja je u potpunosti prilagođena potrebama ovakvog istraži-

vanja. Taj razvoj trajao je skoro dvije godine kroz koje smo skupa s našim partnerima iz Prištine i Beograda (FHP Priština i FHP Beograd) konstantno komunicirali s programerima kako bi konačni rezultat što više odgovarao našim potrebama.

Aplikacija, koja je sada završena, nam omogućava nekoliko procesa:

- unos svakog pojedinog dokumenta u bazu podataka uz opisivanje svakog pojedinog dokumenta atributima koji omogućavaju naprednu pretragu dokumenata,
- sadržajnu analizu svakog pojedinog dokumenta i to na način da se sve informacije iz dokumenata upisuju u digitalne dosijee svake pojedine žrtve, događaja, svjedoka ili suđenja te se kompariraju s već postojećim informacijama u dosijeima ukoliko one postoje. Ukoliko dolazi do proturječja između postojećih informacija i novo unijetih, tada aplikacija omogućava istraživaču/ici izbor valjanije informacije ili ostavljanje obje informacije ukoliko je nemoguće donijeti odluku o pravoj informaciji,
- spajanja dosjeva žrtava, događaja, suđenja i svjedoka ukoliko su ti entiteti međusobno povezani.

Ovakva struktura informacija u kojoj su sve informacije vezane za pojedinu žrtvu ili svjedoka grupirane u jedan dosje, koji se može povezivati s drugima, ali i prikazivati potpuno neovisno, predstavlja dobar temelj za razvoj različitih prezentacijskih alata kojima se rezultati istraživanja mogu predstaviti zainteresiranoj javnosti.

Bez ovakvog naprednog softverskog alata, obrada i analiza dokumentacije u sklopu istraživanja ovog

tipa zahtjevala bi puno više vremena i značajno bi povećala trajanje čitavog istraživačkog procesa.

U razvoju aplikacije vodili smo se željom da se rad na unosu i analizi dokumentacije što više automatizira, međutim, unatoč relativnom uspjehu u tom smjeru, istraživački faktor u samoj analizi dokumentacije je ključan, jer upravo na istraživačima ostaje obaveza rješavanja kontradiktornih informacija koje se tiču iste žrtve ili događaja.

Zaključak

Radeći već 4 godine intenzivno na istraživanju ljudskih gubitaka u Hrvatskoj, Documentini istraživači su do sada razgovarali s nekoliko tisuća obitelji i poznanika žrtava, u tim razgovorima ispunili su preko 4.500 upitnika o žrtvama, na terenu su proveli preko 2.500 radnih dana, prikupljeno je više od 50.000 stranica različite dokumentacije te je razvijen poseban softver za bazu podataka u koju je uneseno preko 20.000 dokumenata, ali istraživanje još nije završeno. Ogroman trud koji je do sada uložen u ovo istraživanje nas obavezuje da ga nastavimo i završimo, kao što nas na to obavezuje i odgovornost prema svim hrvatskim građanima koji su izgubili svoje živote ili im sudsudina još nije poznata.

Dužni smo jednim ovakvim istraživanjem izaći iz sfere manipulacija i špekulacija s brojevima poginulih i nestalih te početi utemeljeno govoriti o ljudskim sudsudinama s imenom prezimenom te činjenično utemeljenim saznanjima o okolnostima njihova stradanja.

S obzirom da je IDC Sarajevo završio s Bosanskom knjigom mrtvih, FHP Beograd i FHP Priština završavaju posao na Kosovskoj knjigi pamćenja te FHP radi na istraživanju za građane Srbije, po završetku našeg istraživanja, po prvi put u povijesti na prostoru bivše SFRJ imali bismo činjenično utemeljene popise žrtava rata, koji bi predstavljali veliki zalog budućim naporima na izgradnji mira na ovim prostorima.

Tijekom istraživanja o stradalim i nestalim osobama u oružanim sukobima na Kosovu od 1. siječnja 1998. godine do 20. lipnja 1999. godine i neposredno nakon rata, istraživači FHP-a Beograd i FHP-a Kosovo su uzeli 9.692 izjave svjedoka, članova obitelji žrtava i osoba koje imaju saznanje o konkretnim žrtvama i ratnim zločinima. 7.645 izjava su dali albanski svjedoci i članovi obitelji albanskih žrtava, 1.604 izjava su dali srpski svjedoci i članovi porodica srpskih žrtava, a 443 izjave su dale osobe koje nisu albanske niti srpske nacionalnosti. Na osnovu analize izjava svjedoka i dokumenata iz drugih izvora, istraživači FHP-a Beograd i FHP-a Kosovo su evidentirali 13.218 stradalih i nestalih u periodu od 1. siječnja 1998. do kraja 2000. godine. FHP i FHP Kosovo su u rujnu 2011. godine objavili prvi tom *Kosovske knjige pamćenja*, koja sadrži imena 2.046 osoba koje su izgubile život u oružanim sukobima na Kosovu, 1998. godine.

U siječnju 2013. u Sarajevu je predstavljena Bosanska knjiga mrtvih kao rezultat dugogodišnjeg istraživanja Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva. Knjiga sadrži temeljne podatke o žrtvama, a bazirana je na različitim izvorima, uključujući 7.725 izjava svjedoka, pregled 5.500 primjeraka dnevnih i periodičnih novina, 750 video i tonskih zapisa te 1.500 stranica različitih dokumenata i plod je višegodišnjeg rada na prikupljanju činjenica o ratnim zločinima, uključujući podatke Državne komisije za nestale i arhive 725 organizacija, odnosno različitih pravosudnih institucija.

Literatura:

Goldstein, I., Hrvatska 1918-2008., EPH;
Novi Liber, 2008.

Kardov, K., Lalić, D., Teršelić, V.: Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj, Stavovi i mišljenja aktera i javnosti u poraću, 2010.

Ministarstvo branitelja www.branitelji.hr

Oxford Research Group, Recording Practice, Policy Paper, 2012., http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/briefing_papers_and_reports/recording_practice_policy_paper

Živić, D., Demografski gubici Hrvatske vojske tijekom Domovinskog rata, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005.

Kuća ljudskih prava
Selska cesta 112c, HR-10000 Zagreb
t: +385 (0)1 457 23 98
f: +385 (0)1 457 23 99
kontakt@documenta.hr
www.documenta.hr

MB: 1925199, OIB: 09095322581
Raiffeisen bank Austria d.d.
Broj računa: 2484008-1102930793

Kratke upute za volontere na projektu "Ljudski gubici u Hrvatskoj '91-'95"

Glavni motiv za provedbu projekta „Ljudski gubici u Republici Hrvatskoj 1991-1995“ je činjenica da više od 15 godina od završetka ratnih sukoba još uvijek nije utvrđen vjerodostojan, provjerljiv i neprijeporan broj žrtava rata, prije svega nestalih i ubijenih s područja cijele Republike Hrvatske. Realizacijom ovog projekta želimo sprječiti proizvoljne, netočne i zlonamjerne manipulacije brojem žrtava rata.

U istraživanju polazimo od pretpostavke da je nužno utvrditi činjenice o svim žrtvama bez obzira na njihovu etničku, vjersku, političku i socijalnu pripadnost te se za utvrđivanje podataka o žrtvama koristimo znanstveno utemeljenom metodologijom istraživanja. Samo istraživanje se temelji na metodama analize sadržaja i strukturiranog intervjuja. Ključni dio istraživanja je terenski rad kojim se pokušava doći do obitelji i/ili poznanika žrtva s kojima se obavlja intervju u svrhu ispunjavanja strukturiranog upitnika. **Upravo je ovaj terenski dio istraživanja dio u kojem nam je nužna pomoć lokalnih volontera/ki.**

Trenutno istraživački tim koji radi na projektu čini četvero istraživača/ica, koordinator projekta i volonteri/ke. Po dogovorenoj raspodjeli posla na terenu se radi u parovima koje sačinjavaju po jedan istraživač/ica i jedan volonter/ka.

Osnovne zadaće volontera/ki:

- prema unaprijed utvrđenom dogovoru zajedno s istraživačem/icom pokrivati određeni dio terena (grad, općina)
- važno je za naglasiti kako je terenski rad ovakvog tipa nemoguće u potpunosti isplanirati, tj. koliko će u jednom danu posao trajati – dakle nema fiksног radnog vremena pa je potrebna i fleksibilnost volontera/ki
- posao se sastoji od pronalaska adekvatnih sugovornika koji nam mogu dati relevantne podatke o poginulima i nestalima, njima se kratko predstavi projekt te se s njima pokušava provesti strukturirani intervju i ispuniti upitnik o žrtvi. S nekim osobama moguće je ispuniti i po nekoliko upitnika. Obično se ostaje u nekom mjestu dok se posao u njemu do kraja ne odradi, dakle dok se ne ispune upitnici za sve žrtve iz tog mesta za koje je moguće naći relevante sugovornike
- svaki tim (volonter/ka + istraživač/ica) će pokrivati unaprijed dogovorenou područje (grad, općina, manja regija) dok ga ne završe, a nakon toga prelaze na novo područje u dogovoru s drugim timovima

- s obzirom na vrstu istraživanja potrebno je naglasiti nekoliko stvari koje koje volonteri / volonterke moraju znati prije početka rada na istom:
- s obzirom na veliku osjetljivost teme s kojom se u istraživanju bavimo, te velike količine osobnih podataka s kojima se pri radu susrećemo, jedna od najvažnijih stvari koju moramo ponuditi našim sugovornicima je diskrecija i apsolutna zaštita svih podataka do kojih dođemo u samom istraživanju
- s obzirom da u u istraživanju pokušavamo utvrditi činjenice o svim žrtvama bez obzira na njihovu etničku, vjersku, političku i socijalnu pripadnost nužno je da su volonteri/ke neopterećeni i slobodni ulaziti u komunikaciju i domove ljudi različitih etničkih, vjerskih, političkih, socijalnih i drugih pripadnosti
- iako je u istraživanju važno doći do podataka o žrtvama još je važnije poštivati osjećaje, zdravlje i općenitu dobrobit ljudi s kojima komuniciramo pa je tako ponekad važnije odustati od intervjua nego na neki način našteti našim sugovornicima, obiteljima ili poznanicima žrtava
- zbog velikog broja teških priča na koje nailazimo radeći u ovom projektu i općenito napor-nog ritma koje cjelodnevni boravak na terenu zahtjeva potrebno je voditi računa o vlastitom mentalnom i fizičkom stanju te poštivati svoje potrebe i osjećaje te ih iskazivati drugom članu tima kako bi se posao što kvalitetnije odradio bez "štete" na našim ljudskim resursima
- ukoliko se kod bilo koga javi potreba za profesionalnom psihološkom pomoći *Documenta* ima mogućnost pružanja besplatne profesionalne psihološke pomoći za svoje zapolenike/ice i volontere/ke

Za sva ostala pitanja tehničkog tipa (načini dogovora terena, isplate dnevница, ispunjavanje upitnika i sl.) obratite se na broj telefona.... ili e-mail....

DOCUMENTA
CENTAR ZA SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU
CENTER FOR DEALING WITH THE PAST

Kuća ljudskih prava, Selska cesta 112c, HR-10000 Zagreb
tel: 01 641 35 89 | fax: 01 457 23 99 |
osobnasjecanja@documenta.hr | www.documenta.hr

UPITNIK O ŽRTVI

Arhivska oznaka: _____

1. PODACI O ŽRTVI

Prezime: _____ Ime: _____ Nadimak: _____

Prezime i ime oca: _____

Prezime i ime majke: _____

Datum ili godina rođenja: _____ Spol: M | Ž JMBG: _____

Mjesto rođenja: _____ Općina u vrijeme rođenja: _____

Državljanstvo: _____ Nacionalnost: _____

Vjeroispovijest: _____ Bračno stanje: _____
(oženjen/udana, neoženjen/neudana, vanbračna zajednica)

Zvanje: _____ Zanimanje: _____

Radni status: _____
(zaposlena-a / uzdržavan-a / nezaposlen-a / samozaposlen-a / umirovljenik-ca / poduzetnik-ca)

Zaposlen/a u: _____ Funkcija: _____

Prebivalište: Adresa: _____ Mjesto: _____

Poštanski broj: _____ Grad/općina: _____

Županija: _____

Boravište: Adresa: _____ Mjesto: _____

Poštanski broj: _____ Grad/općina: _____

Županija: _____

Status u vrijeme događaja: _____
(civil-ka / vojnik-vojnikinja / policajac-ka / pripadnik-ca paravojne formacije)

Pripadnik/ca organizacije: _____
(ZNG / HV / JNA / TO / VJ / VRSK / MUP RH / MUP RSK / HOS / HVO / paravojne jedinice, HCK....)

Detaljnije o organizaciji: _____

Čin/položaj u organizaciji: _____
(vojnik, pukovnik-ca / načelnik-ca / novinar-ka / zapovjednik-ca / direktor-ica / istraživač-ica...)

2. OPIS OKOLNOSTI KOJE SU DOVELE DO POVREDE (*opis događaja*):**INFORMACIJE O POVREDI:**

Vrsta povrede: _____ Datum: _____

Mjesto događaja: _____

Točna lokacija: _____ Grad/selo: _____

Općina: _____ Županija i/ili država: _____

4. MOGUĆI POČINITELJI/CE:

Jedinica, imena: _____

(primjerice: hrvatske / srpske / bošnjačke / vojne / policijske / paravojne / civilne vlasti..., ili nepoznato)

5. DOSADAŠNJI POSTUPCI:

Događaj je do sada prijavljen: _____
(MKCK, HCK, UN, UNHCR, OSCE, policija, Uprava za zatočene i nestale, HHO, Veritas, komisija...)

Dosad pokrenuti postupci: _____
(navesti na kojim institucijama (npr. DORH, sud, tužiteljstvo...), pod kojim brojem i druge relevantne podatke...)

6. DODATNI ZNAČAJNI PODACI:

ICRC broj: _____

Mjesto zatočenja: _____ Općina i država: _____

Tip lokacije zatočenja: _____ Period zatočenja: _____
(logor, zatvor, kuća, skladište, farma, hangar, podrum...) (datum zatočenja – datum oslobođenja/izlaska)

Informacije o drugim zatočenicima/ama: _____

Izvor informacije: _____

Mjesto pronalaska tijela: _____ Općina i država: _____

Tip lokacije: _____ Datum pronalaska tijela: _____
(masovna/pojedinačna grobnica, šuma, kuća, livada, bunar...)

Izvor informacije: _____

Podaci o ukopu tijela:

Mjesto: _____ Općina: _____

Županija i/ili država: _____ Datum: _____

Podaci o ekshumaciji tijela:

Mjesto: _____ Općina: _____

Županija i/ili država: _____ Datum: _____

Mjesto sahrane tijela:

Mjesto: _____ Općina i država: _____

Naziv groblja: _____ Datum: _____

Pismeni dokazi: _____

(sve vrste dokumenata, novinskih članaka...)

Drugi materijalni dokazi: _____

(fotografije, video-snimke, odjeća, oružje....)

Izvori iz kojih su dokazi preuzeti: _____

(privatna arhiva, institucije...)

7. PODACI O OSOBI KOJA DAJE PODATKE:

Prezime: _____ Ime: _____ Nadimak: _____

Prezime i ime roditelja: _____

Datum rođenja: _____ Spol: M | Ž | Mjesto rođenja: _____

Adresa: _____ Mjesto: _____

Poštanski broj: _____ Grad/općina: _____

Županija i/ili država: _____

Telefon: _____ Mobitel: _____ E-mail: _____

Žrtva je moj(a):

otac / majka / brat / sestra / sin / kći / baka / djed / unuk / unuka / suprug / supruga / susjed / susjeda / nešto drugo: _____

(navesti)

Je li svjedok/inja očevidac događaja: **Slažete li se da se podaci o povredi objave?**

DA | NE

DA | NE

Datum i mjesto: _____

Potpis: _____

(osoba koja daje informacije)

Podatke uzeo/la: _____

Potpis: _____

(ime i prezime istraživača/ice)

(istraživač/ica)

Dodatne napomene istraživača/ice:

Povelja za priznavanje svakog stradalnika/ice oružanog nasilja

Ova povelja se temelji na načelu prema kojem smrt niti jedne osobe ne smije ostati nezabilježena, te poziva države da podrže ovo načelo u slučaju žrtava oružanog nasilja. Ovo je univerzalna povelja koja se jednakom primjenjuje na svaku osobu i uključuje sve strane oružanog nasilja. Njezine odredbe su malobrojne, ali imaju dalekosežan učinak.

Oružano nasilje uzrokuje mnoge povrede ljudi i zajednica, uključujući i neke povrede koje su neizravne, nisu smrtonosne ili se javljaju naknadno. Ova se povelja odnosi na neposredne i izravne žrtve čije nasilne smrti i identiteti vrlo često nisu javno zabilježeni i evidentirani. Iz tog se razloga ona jednakom odnosi na sve oblike i uvjete oružanog nasilja kod kojih žrtve nisu zajednički evidentirane, bilo zbog oružanog sukoba, rasprostranjenog smrtonosnog kriminaliteta ili bilo kojeg drugog prekida civilne sigurnosti.

Mi, organizacije civilnog društva i uključene strane koje podržavaju ovu povelju, pozivamo države na poduzimanje odlučne akcije kako bi se osiguralo da svaki izravni stradalnik/ica oružanog nasilja bude:

- ažurno evidentiran/a;
- ispravno identificiran/a; i
- javno prepoznat/a.

Države snose posebnu odgovornost za stanovništvo pod njihovom kontrolom ili jurisdikcijom ili ono koje je ugroženo njihovim postupcima. Informacije o smrtima i identitetima umrlih moraju biti javno dostupne, nakon što se o njima obavijeste ožalošćene obitelji, u slučajevima kada je to moguće. Samo ako postoji stvaran rizik povrede preživjelih, provedbu ovih mjer treba odložiti, ali nikada na neodređeno vrijeme.

Iako prihvaćamo da ne možemo izbrisati povrede koje su već nanesene mrtvima, njihovim obiteljima i prijateljima, uvjereni smo da će pozitivne stvari proistjeći iz ovih mjer, jer će one:

- ostvariti prava žrtava oružanog nasilja;
- smanjiti dodatnu patnju koja je rezultat ne poznavanja sudbine voljenih nestalih ili premi-nulih osoba;
- dati ljudsko lice mnogim bezimenim, skrivenim i često dalekim žrtvama oružanog nasilja;
- omogućiti pravovremeni, transparentni, pouzdanje i sveobuhvatnije nadgledanje oružanog nasilja nego što je to do sada postignuto;
- približiti države i strane uključene u oružano nasilje boljem pridržavanju duha i slova međunarodnog prava; i
- podržati post-konfliktnu obnovu i pomirenje, koji se uvijek moraju temeljiti na istini.

Od trenutka kada se počinju primjenjivati, ove mjeru će potvrditi i ojačati priznavanje naše zajedničke čovječnosti širom svijeta. Time nas mogu približiti svijetu u kojem oružano nasilje ne uzrokuje toliku nesreću kao što je to slučaj danas.

O PRIKUPLJANJU OSOBNIH SJEĆANJA METODOM USMENE POVIJESTI

Maja Dubljević i Tanja Petrović

Metodologija rada kojom se Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću koristi u prikupljanju osobnih sjećanja dijelom se zasniva na osnovnim metodološkim principima metode usmene povijesti koji se koriste od njezina usvajanja kao nove, znanstveno prihvaćene tehnike historijskog dokumentiranja, 1948. godine, a dijelom uključuje specifične zahtjeve koje Documenta, kao organizacija za ljudska prava koja se bavi suočavanjem s prošlošću, ima pred sobom.

U okviru šireg procesa suočavanja s prošlošću, Documenta svojim aktivnostima vezanim uz prikupljanje i snimanje osobnih sjećanja nastoji omogućiti ljudima, koji nisu bili aktivni kreatori povijesnih događaja i nositelji političke moći u pojedinim razdobljima, određenu društvenu afirmaciju. S druge strane, inzistira-

jući na načelu multiperspektivnosti, javnosti se nastoji prezentirati pluralizam različitih narativa. Cilj nam je pridonijeti dubljem i sveobuhvatnijem razumijevanju pojedinih povijesnih procesa koji su bitno utjecali na živote ljudi ovih područja. Stoga, metodologija koju koristimo u projektu usmene povijesti, osim što nastojimo poštivati znanstvene principe dokumentiranja putem metode usmene povijesti, nužno u sebi uključuje i iskorak ka društvenom angažmanu.

Metodologija našeg rada na projektu „Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. godine do danas“ sastoji se od nekoliko cjelina koje dijelom slijede jedna iz druge, a dijelom su komplementarne.

I. O METODI USMENE POVIJESTI

Osnovna premisa od koje polazimo u našem radu jest da oni koji su uključeni u projekt prikupljanja osobnih sjećanja na ratne sukobe i političko nasilje moraju posjedovati dovoljno znanja i razumijevati koncept usmene povijesti koja se kao znanstvena disciplina počela etabrirati relativno kasno, 60-ih i 70-ih godina.

U tom smislu, prva "lekcija" kroz koju treba proći jest lekcija o tome što to usmena povijest uopće jest i koja je dodana vrijednost koju ona unosi u znanstveno istraživanje.

copyright © Ana Opalic

Nekoliko je činjenica koje smatramo ključnima za razumijevanje koncepta usmene povijesti:

- Usmena povijest je prikupljanje i čuvanje osobnih sjećanja kao povjesne dokumentacije koja najčešće nije dokumentirana, a zasniva se na ljudskom iskustvu
- Usmena povijest je najbolji izvor podataka o tome što su određeno povjesno razdoblje i povjesni događaji značili ljudima koji su bili njegovi suvremenici i kako su ga oni proživjeli
- Usmena povijest može pomoći u razumijevanju načina života i općeprihvaćenog sustava vrijednosti koji je bio prisutan u određenom razdoblju te razumijevanju društvenih čimbenika koji su stvorili uvjete za nastanak pojedinih povjesnih događaja
- Usmena povijest omogućava istraživanje povjesnog naslijeda koje se na razini društvene zajednice javlja kroz formu kolektivne svijesti, a na osobnoj razini, kroz formu obiteljskog naslijeda i transgeneracijskog prijenosa
- Usmena povijest putem retrospektivnog razmišljanja i sjećanja pruža mogućnost boljeg razumijevanja sadašnje situacije. Razjašnjavanje prošlosti na osnovu potrebe za suživotom u sadašnjosti je posebno važan cilj za društva suočena sa «sjećanjem na zlo»
- Usmena povijest pruža mogućnost analize između pamćenja i zaboravljanja. Prema suvremenom razumijevanju upravo je "zaboravljanje" kreativna refleksija sjećanja koja se kombinira u zavisnosti od društvenih/političkih prepostavki, ali i u zavisnosti od individualnih kapaciteta pojedinaca i pojedinki (bilo da se radi o namjernom potiskivanju neugodnih sadržaja iz svijesti ili o nekom drugom uzroku koji pospješuje proces zaboravljanja)

2. METODOLOGIJA

Metodologija prikupljanja osobnih sjećanja metodom usmene povijesti uključuje nekoliko podjednako važnih segmenata/etapa:

2.1 Faza pripreme i istraživanja

Priprema i istraživanje su ključne predradnje za snimanje osobnih sjećanja. Dosadašnje iskustvo u radu je nedvojbeno pokazalo da što je ispitivač/ica informiraniji/a, kvaliteta intervjuja će biti veća.

Faktori koje pritom trebamo uzeti u obzir su poznavanje osnovnih informacija:

- o mjestu/području u kojem se snima kazivanje te
- o kazivaču/kazivačici.

Osnovne informacije o mjestu/području u kojem se kazivanje snima

Za svako mjesto i/ili područje na kojem se kazivanje snima iznimno je važno poznavati strukturu stanovništva te povjesne događaje koji su utjecali na oblikovanje identiteta stanovnika toga kraja. Kako Documenta u okviru svojih aktivnosti prikuplja sjećanja na ratne sukobe, politička previranja i političko nasilje, u okviru istraživanja o nekom području, naglasak se stavlja na takav tip informacija. Primjerice, u snimanjima sjećanja na području Gline i okolnih mjesta, i u pripremnoj fazi osobitu pozornost obratili na

događaje iz Drugog svjetskog rata i pokolje koji su se u tom kraju dogodili tijekom 1941. godine - pokolj u Glinskoj crkvi i pokolj u Prekopi.

Upućenost u takvu vrst informacija olakšava volonteru/ki vođenje intervjuja, dajući im određene smjernice u vođenju intervjuja i doprinosi njegovoj kvaliteti.

Osnovne informacije o kazivaču/kazivačici

Upućenost u osnovne informacije o kazivaču/kazivačici također olakšava vođenje intervjuja i doprinosi kvaliteti intervjuja.

Informacije koje su u ovaj fazi bitne odnose se na: dob kazivača/ice (npr. osoba koja je imala 8 godina kada je započeo rat ili kad je netko blizak odveden u zatvor različito će razumjeti svoje iskustvo od nekoga tko je u isto vrijeme imao 15, 20 ili više godina), etničku pripadnost kazivača/ice, okvirne informacije o stupnju obrazovanja (osoba bez ikakvog obrazovanja ima drugačiju refleksiju o svome iskustvu nego visokoobrazovana osoba), eventualne ljudske gubitke koje je u obitelji imao/la kazivač/kazivačica.

2.2 Prije početka snimanja kazivanja

Prije početka snimanja kazivanja treba obratiti pozornost na sljedeće stvari:

1. USPOSTAVLJANJE ODNOSA POVJERENJA S KAZIVAČEM/KAZIVAČICOM

Uspostavljanje povjerenja i dobrog odnosa s kazivačem/icom je neophodno kako bi se uspješno snimilo kazivanje. Za osobe koje vode intervju, ovaj odnos započinje prvim kontaktom s kazivačem/icom pa je

važno pronaći pravu ravnotežu između bliskog odnosa i formalnog pristupa. Potrebno je iskazati poštovanje prema osobi čije sjećanje snimamo, ali istovremeno biti opušten/a i prijateljski raspoložen/a.

2. PODROBNO INFORMIRANJE KAZIVAČA/ KAZIVAČICE O PROJEKTU I SVRSI SNIMANJA NJEGOVOG/NJEZINOG SJEĆANJA.

Komunikacija treba biti primjerena kazivaču/kazivačici kako bi on ili ona u najvećoj mogućoj mjeri shvatili cilj i smisao snimanja njihovog sjećanja. U ovom dijelu poželjno je kazivaču ili kazivačici pokazati i listu pitanja te ih

uputiti u to da će kroz intervju nastojati pratiti kronologija zbivanja. Također je poželjno napomenuti im da ako postoje stvari ili događaji o kojima ne bi željeli pričati tijekom intervjuja, imaju punu slobodu suzdržati se od toga.

3. USPOSTAVLJANJE OPTIMALNIH UVJETA ZA KAZIVANJE I SNIMANJE

Tijekom uvodnog razgovora kazivača ili kazivačicu je potrebno upoznati s time da snimanje kamerom zahtjeva određene uvjete te ih zamoliti za suradnju i razumevanje u tom smislu. Mogući izvori zvukovnih smetnji; telefon, mobitel, kućanski uređaji i sl., trebaju biti isključeni. Također je potrebno pojasniti da je optima-

lan broj prisutnih osoba na snimanju intervja, kazivač sam, osoba koja vodi intervju i snimatelj/ica. Jedino u iznimnim slučajevima, ukoliko se procjeni da je za kazivača/icu od iznimne važnosti da tijekom intervjuja bude prisutna i neka bliska osoba, koja će davati tihu podršku, dopuštena je prisutnost još jedne osobe.

copyright © Ana Opalic

4. DOKUMENTI POTREBNI PRILIKOM VOĐENJA INTERVJUA METODOM USMENE POVLJESTI

PROTOKOL

Protokol se ispunjava prije početka snimanja kazivanja, a služi kako bi se prikupile osnovne informacije o kazivaču/ici. Informacije iz Protokola mogu poslužiti kao orijentir prilikom postavljanja pitanja tako što će na temelju Protokola osoba koja vodi intervju već prije intervjeta dobiti ideju o tome na koje segmente u intervjuu treba staviti težište. Npr. ako kazivač/ica u odgovorima na pitanja iz Protokola kaže da je bio/bila zatočen/a u logoru, ispitivač/ica tijekom intervjeta treba paziti na to da taj dio sjećanja bude primjereno zastupljen.

SUGLASNOST

Neposredno prije početka snimanja kazivaču/ici se daje Suglasnost za snimanje. Potpisom na ovu Suglasnost kazivač/ica svjesno pristaje na snimanje. Starijim osobama često je potrebno dodatno pojašnjenje i pomoć prilikom čitanja i ispunjavanja te je osoba koja vodi intervju dužna u tome pomoći.

Nakon snimanja kazivač ili kazivačica odlučuju pristaju li da njihovo kazivanje bude javno dostupno ili žele da bude dostupno samo u svrhu znanstvenog istraživanja. Od iznimne je važnosti da ispitivač/ica jasno objasni kazivaču/ici što podrazumijeva Suglasnost za objavljivanje, a što Suglasnost za istraživanje, kako bi se odluka

koju će suglasnost potpisati temeljila na svjesnom izboru. Ukoliko kazivač/ica nakon procesa intervjuiranja iz nekog razloga promijeni mišljenje te odustane od objavljinjanja, unatoč toga što je prvotno potpisana Suglasnost za objavljinjanje, kazivaču/ici se izlazi u susret.

LISTA PITANJA

Osobna sjećanja koja Documenta prikuplja temelje se na polustrukturiranom intervjuu. Pitanja koja se nalaze na listi slijede vremensku kronologiju u ovisnosti od starosne dobi kazivača/ice i služe kao podsjetnik ispitivaču/ispitivačici tijekom intervjeta. Listu pitanja moguće je u većoj ili manjoj mjeri modificirati kako bi bila što primjerena kazivaču/ici. Npr. ako je već kod dogovaranja intervjeta ustanovaljeno da kazivač ili kazivačica pripada u skupinu civilnih žrtava rata te da je osoba podnijela odštetni zahtjev, kroz pitanja će se tijekom intervjeta obratiti posebna pozornost na taj dio priče.

Tijekom vođenja intervjeta ispitivači/ce slijede kronologiju zbivanja, ali istovremeno paze da slijede i logiku same priče. U tom smislu, izrazito je nepoželjno naprasno prekidati kazivača kako bi se postavilo sljedeće pitanje s liste. Također, ispitivači/ce imaju mogućnost postavljati dodatna pitanja ako smatraju da su nužna za pojašnjenje priče.

2.3 Snimanje kazivanja / vođenje intervjeta

Vođenje intervjeta zahtjeva od osobe koja vodi intervju nenametljivost, empatičnost i pristojnost. Polustrukturirani intervju kakav koristimo sastoji se od otvorenih pitanja koja dozvoljavaju slobodan tijek kazivanja osobe koja govori. Ispitivač/ica tijekom intervjeta izbjegavaju postavljati pitanja kroz koja kazivaču/ici sugeriraju odgovor. Ispitivač/ica nastoje kanalizirati tijek priče kazivača, a ne ga nametnuti.

Budući da se intervjuiraju osobe različite dobi, socijalnog statusa i obrazovanja, osoba koja vodi intervju treba u skladu s tim prilagoditi način postavljanja pitanja. Cilj nam je obuhvatiti sjećanja na razdoblje koje obuhvaća pripremu Drugog svjetskog rata do danas pa intervju može uključiti čitavu životnu povijest kazivača/ice: predratna, ratna i poslijeratna iskustva,

iskustva iz vremena poslijeratnih vansudskih egzekucija, godine socijalizma, politička previranja pred rat 90-ih, događaje iz ratnih sukoba 90-ih... Većina intervjeta traje između jedan i dva sata, ali ovisno o iskustvima i sjećanjima kazivača/ice, mogu trajati i duže. Osobe koje vode intervju moraju prilagoditi kolicišnu vremena koja se posvećuje svakom razdoblju ovisno o velikom broju faktora; složenost i višeslojnost sjećanja, životna dob kazivača/ice, sjećanja na događaje koji su imali iznimian utjecaj na život kazivača ili kazivačice itd..

Intervju se obično snima prilikom jednog posjeta, ali u izuzetnim prilikama, npr. životna dob kazivača/ice, zdravstveni status, kompleksnost priče, snimanje intervjeta može zahtijevati i više od jednog posjeta.

copyright © Ana Opalic

2.3.1 Tehnike intervjuiranja

Kada počne snimanje, treba zamoliti kazivača/icu da razgovijetno kaže svoje ime i prezime, datum, godinu i mjesto rođenja. Potom se postavljaju pitanja pitanja s liste. Lista pitanja je koncipirana tako da se na početku intervjuja postavljaju općenitija pitanja, što nije slučajno. Kazivač/kazivačica najčešće treba vremena da se opusti i stekne povjerenje.

Osoba koja vodi intervju u načelu slijedi kronologiju iskustva kazivača/ice te utvrđuje ona iskustva koja zauzimaju središnje mjesto u životu te osobe. Osobe koje vode intervju izbjegavaju sugestivna pitanja te niz "pitanja i odgovora". Savjetuje se da, umjesto da postavljaju pitanja tipa "jeste li", "možete li", "biste li", formiraju otvorena pitanja koja uključuju fraze kao što su: "Recite mi nešto o" ili "Molim Vas opišite", „Što vas je iznenadilo?“, „Kako ste uspjeli?“, „Koga se još sjećate?..."

Osoba koja vodi intervju mora potaknuti osobu koju intervjuira da govori opširno i pripovjednim stilom te da podijeli svoja zapažanja i reakcije na ono čemu je svjedočila. Pritom, treba imati na umu da su neki ljudi skloni digresijama te je potrebno vješto kazivača/icu vratiti na temu o kojoj je pričao/la.

Pitanja je poželjno postavljati jedno po jedno. Osoba koja vodi intervju tijekom kazivanja treba imati na umu da kazivanje u što je većoj mogućoj mjeri treba biti jasno, kako njoj samoj, tako i onima koji kazivanje budu slušali/gledali kao krajnji korisnici.

Kako bi se utvrdili točni nazivi, imena, datumi i ostali vremenski okviri zbivanja koja se opisuju nužno je

postavljati dodatna pitanja. Takva dodatna pitanja zahtijevaju od osobe koja govori više detalja i dubinskih informacija. Ako se kazivač/ica ne može prisjetiti pojedine činjenice vezane uz iskustvo o kojem priča ili kaže nešto što nije u skladu s povjesnim činjenicama (npr. navede pogrešan datum nekog događaja), osoba koja vodi intervju trebala bi se suzdržati od izravnog ispravljanja ili suprotstavljanja kazivaču/ici. Umjesto toga, preporučuje se da osoba koja vodi intervju pokuša utvrditi ispravnu informaciju suptilnim postavljanjem dodatnih pitanja ili podrobnjim ispitivanjem kazivača/ice kako bi mu/joj potaknula sjećanje. Kao što je već spomenuto, način ophođenja doprinosi uspjehu cijelog intervjuja. Osobe koje vode intervju ne smiju osuđivati ili pretpostaviti da znaju što će kazivač/ica sljedeće reći. Također, iznimno je važno da je ispitivač/ica sposoban/na suzdržati se od suprotstavljanja ukoliko kazivač/ica iskazuje stavove koje ispitivač/ica smatra neispravnim ili štetnim.

Pri vođenju intervjuja treba paziti da se ne govori "aha", "hmm", "da", itd., što se inače koristi u svakodnevnoj komunikaciji. Također, ispitivači/ice trebaju paziti da ne prekidaju ili govore istovremeno s kazivačem/icom, jer su tišine i pauze najčešće vrlo učinkoviti način dobivanja odgovora od kazivača/ica. Kazivaču/kazivačici treba dati priliku da razmislji, prisjeti se i dozove u pamćenje neka zbivanja. Komentare (osim postavljenih pitanja) osobe koja vodi intervju treba svesti na minimum.

Neverbalna komunikacija je od vrlo velike važnosti. Klimanje glavom, geste rukama te održavanje kon-

takta očima ohrabruje kazivača/icu da nastavi pričati te pokazuje da je osoba koja vodi intervju angažirana i koncentrirana na ono o čemu se govori.

Ponekad kazivač/ica može govoriti o ljudima ili mjestima čija su imena nerazumljiva ili izgovorena dijalektom. Preporučuje da pribilježite ta imena za vrijeme intervjuja, istovremeno održavajući kontakt očima. Nakon što je intervju završen potrebno je provjeriti točne nazine i imena s kazivačem/icom ili naknadno pri izradi transkripta snimke.

Budući da se snimljena kazivanja pohranjuju u cijelosti, snimanje treba nastaviti i kad kazivač/ica postane vidljivo potresena, uznemirena, počne plakati ili mu/joj je potrebno nekoliko trenutaka da sabere misli. Osoba koja vodi intervju u tom slučaju bi trebala koristiti neverbalnu komunikaciju, a ne pokušavati pružiti utjehu riječima. Kako bi se osigurala neprekinutost intervjuja, snimanje se prekida samo u izvanrednim slučajevima ili u slučaju da kazivač/ica ne može nastaviti i zatraži da se snimanje prekine.

Za vrijeme trajanja intervjuja mogu se dogoditi trenuci kada će osobi koja vodi intervju biti neugodno ili će mu/joj biti teško slušati o iskustvima kazivača/ice.

2.3.2 Rad s video-kamerom

Poželjno je da kazivač/ica sjedi u blizini i u visini objektiva kamere. Trebala bi se tako namjestiti da se čini kao gleda u kameru, a ne u neku drugu stranu. Kamera je fokusirana na kazivača/icu cijelo vrijeme trajanja intervjuja, a osoba koja vodi intervju ostaje iza kamere. Dok snimatelj/ica postavlja kameru i ostalu opremu, osoba koja vodi intervju razgovara s kazivačem/icom ili pregledava fotografije, dokumente i ostale predmete koje je kazivač/ica pokazao.

2.3.3 Na kraju intervjuja

Po završetku snimanja potrebno je zahvaliti kazivaču/ici na ukazanom povjerenju i vremenu koje su odvojili za snimanje. Često kazivači/ice žele još malo porazgovarati, ispričati kako su se osjećali za vrijeme snimanja. Nakon što se kamera ugasi, osoba koja vodi intervju provjerava kako se pišu imena i nazivi geografskih

U takvim situacijama je prirodna reakcija na takvu priču prihvatljiva dok god ona ne ometa kazivača/ica. Važno je da osoba koja vodi intervju bude svjesna svojih osjećaja te da se fokusira na kazivača/ica i na tijek samog intervjuja.

U slučajevima kada kazivač/ica kaže da je za vrijeme rata pisao/la dnevnik, prozu, poeziju, glazbu ili slično, može je se potaknuti da ta svoja djela prikaže pred kamerom na kraju snimanja.

Ponekad kronologija priče može biti narušena pa priča postaje nerazumljiva. Osoba koja vodi intervju u tim situacijama može tražiti pojašnjenja na sljedeći način: "Molim Vas da me ispravite ako sam krivo razumio/la, ali rekli ste da...?", "I zatim ste otišli..." ili "Ponovite mi još jednom, tko je...?". Ako je potrebno, osoba koji vodi intervju bi također trebala pitati za točne datume događaja.

U slučajevima kada se kazivač/ica ne može sjetiti neke riječi, osoba koja vodi intervju mora biti strpljiva i pružiti joj dovoljno vremena da se sjeti. Ako se kazivač/ica ipak ne uspije sjetiti, a osoba koja vodi intervju zna o kojoj se riječi radi, on/ona treba izgovoriti tu riječ.

Snimatelj/ica treba obratiti pažnju na sve moguće zvukovne smetnje. Uz dopuštenje kazivača/ice treba isključiti telefon, mobitel i ostale glasne kućanske uređaje, satove, itd..

Budući da je u blizini mikrofona, osoba koja vodi intervju mora biti svjesna zvukova koje može proizvesti npr. šuškanje papirima. Papirnate maramice i čaša vode trebaju biti postavljeni tako da ih kazivač/ica mogu lako dosegnuti.

lokacija koje se spominjalo za vrijeme intervjuja, a koji se nisu dobro razumjeli prilikom snimanja.

Na kraju daje kazivaču/ici Suglasnost za objavljivanje/istraživanje na potpis.

2.3.4 Fotografije i predmeti

Predmeti vezani za intervju uključuju: uspomene iz razdoblja prije i za vrijeme rata, fotografije, dokumente (npr. sudska presuda...) i sl..

Nakon intervjuja, snimatelj/ica snima ili fotografira fotografije, dokumente, predmete i/ili uspomene. Predmete je poželjno poredati kronološkim redom. Za vrijeme snimanja, fotografije i predmete ne bi trebalo držati u ruci nego ih staviti na ravnu površinu. Svaki predmet se snima posebno, a kazivač/ica iza

kamere opisuje svaki predmet. Opis načina na koji je kazivač/ica došla do neke fotografije ili predmeta često rezultira dodatnim detaljima o životu i iskustvima te osobe, koji se vjerojatno nisu spominjali u samom intervjuu.

Ponekad se određeni materijali mogu ponijeti za arhiviranje u bazu i to isključivo u slučajevima kada kazivač/ica inzistira na poklanjanju materijala poput fotografija, dokumenata i drugih predmeta.

Osoba koja vodi intervju treba zamoliti kazivača/icu, ako je moguće, da se prisjeti:

- imena i prezimena osoba na fotografijama
- datuma kada je fotografija snimljena
- mjesta na kojem je fotografija snimljena
- kako se došlo do fotografije
- ostalih informacija u vezi predmeta koje osoba želi podijeliti

3. POHRANJIVANJE I OBRADA PRIKUPLJENOG MATERIJALA

Osobna sjećanja snimaju se profesionalnom kamerom kojom rukovodi profesionalni/a snimatelj/ica.

Postupak sa snimljenim materijalom uključuje:

- Prijenos video snimke s kamere (memorijske kartice) na vanjski disk
- Kodiranje video snimke u željeni format
- Transkribiranje (zvučnog zapisa u tekst)
- Prevođenje transkripta na engleski jezik
- Izradu titlova na hrvatskom i engleskom jeziku
- Sadržajno montiranje video snimke na osnovu transkripta
- Postavljenje montirane snimke s titlovima na web stranicu
- Upisivanje metapodataka (podaci o kazivačima/cama i intervjuu temeljeni na protokolu) u internu bazu podataka (npr. Collective Access ili sl.)

Nakon završetka projekta snimljeni intervjuji ostaju dostupni javnosti, studentima/cama i istraživačima/cama kao svojevrsni virtualni muzej na adresi www.osobnjasjecanja.hr.

Intervjuji za koje su kazivači/ice odabrali ograničen stupanj povjerljivosti bit će dostupni isključivo Docu-

mentnim istraživačima/cama te neće biti postavljeni na web stranicu.

Web stranica omogućuje pretragu snimljenih intervjuja prema različitim temama i ključnim riječima na hrvatskom i engleskom jeziku.

Ključne riječi mogu biti:

- geografske odrednice
- imena mjesta, sela i gradova (toponimi)
- imena zatvora i logora

- osobna imena i prezimena
- povijesni događaji
- datumi
- i dr.

Osim što je snimka u uređenom obliku postavljena na internet stranicu, svi kazivači/ce dobili su na svoju kućnu adresu snimku cijelog kazivanja.

4. KAZIVAČI I KAZIVAČICE OSOBNIH SJEĆANJA

Značajan dio napora, truda i predanosti potrebno je uložiti u pronašetak potencijalnih kazivača i kazivačica voljnih podijeliti s nama, a u konačnici i sa širom javnosti svoja, često traumatična i bolna, osobna iskustva. Pri odabiru kazivača/ica vodi se računa o balansu i reprezentativnosti intervjuja, stoga je izbor kazivača/ica potrebno napraviti vrlo pažljivo. Premda se tijekom procesa pronašlaka kazivača/ica kontaktira velik broj ljudi, pri konačnom odabiru kazivača/ica

potrebno je imati na umu srazmjerost broja u smislu spola, starosne dobi, etničke pripadnosti, porijekla i slično, kako bi se postigao određeni stupanj reprezentativnosti kazivanja.

Također treba obratiti pozornost na to da budu zastupljeni kazivači/kazivačice iz različitih mjesta i područja koja su bila pogodjena ratom, a osobito iz onih mjesta koja su pretrpjela najteže stradanja i/ili oko kojih postoji neka politička kontroverza.

Ciljane grupe kazivača/ica su:

- Ljudi iz regije, koji su zainteresirani za suvremenu lokalnu povijest, posebno svjedoči i protagonisti ratnih zbivanja u razdoblju 1941.-1995., s posebnim naglaskom na žene i marginalizirane etničke manjine, kao i žrtve, osobito bivše zatvorenike i rodbinu poginulih i nestalih osoba
- Ratni veterani, pripadnici policije i ostalih vojnih i paravojnih formacija
- Izbjeglice i prognanici
- Civilne žrtve rata (žrtve mina, granatiranja...)
- Osobe deložirane iz svojih stanova/kuća i druge osobe koje su ostale bez svoje imovine
- Borci za zaštitu ljudskih prava, ali i predstavnici domaćih institucija i organizacija
- Pripadnici novinskih, nakladničkih i medijskih kuća, a posebno oni koji su informirani o povijesti zemalja u regiji
- Pripadnici vjerskih zajednica
- i drugi

Proces odabira potencijalnih kazivača/ica uključuje:

- Kontaktiranje lokalnih organizacija civilnog društva, lokalnih vlasti i medija
- Kontaktiranje potencijalnih kazivača/ica pismenim putem, e-mailom i telefonским pozivima
- Oglasavanje projekta putem medija

5. RAD S VOLONTERIMA I VOLONTERKAMA

Uobičajena praksa prikupljanja sjećanja metodom usmene povijesti je da znanstvenici i znanstvenice u svrhu vlastitog znanstvenog istraživanja sami koncipiraju način i metodu provođenja intervjuja. Provođenje intervjuja dio je samog znanstvenog istraživanja i postoji koncept na kojem se istraživanje zasniva. Me-

todologija vođenja intervjuja unaprijed je usklađena s njime. Vrlo često su znanstvenici ti koji intervjuje s kazivačima i kazivačicama sami i provode. U slučaju projekta koji provodi Documenta - "Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. godine do danas", to nije bio slučaj. Stjecajem okol-

nosti i nedostatka ljudskih resursa, kao ispitivače/ce koji će na terenu prikupljati osobna sjećanja uključili smo volontere i volonterke, mahom diplomante fakulteta društvenih usmjerena.

Uključivanje volontera na ovaj projekt podrazumijevaо je pronalazak stručnih, osviještenih, motiviranih i zainteresiranih mladih ljudi, ali i kontinuirani angažman na njihovom educiranju i usavršavanju. Pojedini volonteri/ke javili su se samoinicijativno, neke su preporučili volonteri već uključeni u aktivnosti Documente, no većina volontera se zainteresirala za ovaj projekt pohađajući Mirovne studije zagrebačke nevladine organizacije Centar za mirovne studije (<http://www.cms.hr/mirovni-studiji>).

Volonterski angažman na ovom projektu sastojao se od odlaska na teren i vođenja intervjuja s kazivačima/icama osobnih sjećanja na rat. Osim pripreme za snimanje u vidu saznavanja informacija o području i događajima na koje će se kazivanje odnositi, informacija o samim kazivačima/icama te prethodno edukacijom i upoznatošću s metodologijom i tematikom, volonteri vode intervju s osobom s kojom je intervju

zakazan te vode računa o svim smjernicama i tehnikama vođenja intervjuja.

Budući da projekt obuhvaća sjećanja na rat s područja čitave Hrvatske volonteri u pravilu rade na terenu, što uključuje putovanja na različite lokacije širom Hrvatske, a po potrebi i u susjedne zemlje gdje, primjerice, akteri i svjedoci ratova s područja Hrvatske trenutno žive.

Terenski rad, a pogotovo onaj koji uključuje daleka putovanja u različitim vremenskim uvjetima može biti izuzetno iscrpljujući i zamoran, premda je, dakako, najteži dio aktivnosti pri terenskom radu razgovor sa samim kazivačima/cama koji su vrlo često žrtve stradanja, patnji i zločina. Ne gubeći to izvida, trudimo se omogućiti volonterima potrebnu tehničku, logističku i psihološku podršku. S tim u skladu, a posebno zbog rizika od moguće sekundarne traumatizacije održavamo i radionice o sveobuhvatnom pristupu u radu na oporavku od ratnih trauma pod vodstvom istaknutih psihologa/inja s dugim iskustvom rada na ovom području.

5.1 Evaluacija i praćenje rada volontera

Documenta sustavno radi na usavršavanju i evaluaciji rada volontera. Prije početka samostalnog vođenja intervjuja za volontere se organiziraju radionice koje imaju za cilj:

- osvijestiti osobne motive i strahove vezane uz snimanje sjećanja metodom usmene povijesti, osobito s obzirom na činjenicu da se sjećanja odnose na ratne sukobe i političko nasilje
- osvijestiti važnost razumijevanja identiteta,
- usvajanje sposobnosti aktivnog slušanja
- osvijestiti vlastite potencijale i slabosti u komunikacijskim vještinama te spremnost na rad na njihovom unapređenju

Volonteri i volonterke koji su već uključeni u projekt prikupljanja osobnih sjećanja prolaze i dalje periodičnu edukaciju. Tema edukacije određuje se na zajedničkim sastancima koji se organiziraju jednom mjesечно ili na temelju uvida do kojih je došla osoba koja analizira intervjuje.

Primjerice, jedna od edukacija koja je bila organizirana za volontere i volonterke koji su već u procesu prikupljanja osobnih sjećanja, bila je dodatna edukacija o značaju i oblicima društvenog procesa suočavanja s prošlošću. Razlog organiziranja ove edukacije temeljio se na potrebi da se volonterima/kama dodatno pojasni dimenzija društvenog i političkog angažmana koju ovaj projekt u sebi sadrži. Dosadašnje iskustvo pokazalo je da je edukacija volontera koja uključuje isključivo metodologiju vođenja intervjuja - nedovoljna. Jednako je važno volontere i volonterke uputiti u najvažnije aspekte procesa suočavanja s prošlošću

te im omogućiti sadržaje kroz koje će moći shvatiti smisao bavljenja tim procesom.

Za ovu prigodu pripremljena je i posebna Čitanka o suočavanju s prošlošću u kojoj se nalaze relevantni znanstveni tekstovi koji mogu pridonijeti boljem razumijevanju teme.

Također smo sastavili posebnu mailing listu na koju svi uključeni mogu slati poveznice (linkove) sa zanimljivim tekstovima i informacijama te dobivati informacije o planovima za terene i snimanja.

Osim zajedničkih edukacija i redovitih sastanaka za volontere i volonterke su organizirane i pojedinačne konzultacije. Na konzultacijama volonteri i volonterke imaju priliku sa stručnom osobom iz Documente analizirati svoje intervjuje i dobiti povratne informacije o provedenim intervjuima. Volonteri i volonterke prema potrebi mogu i sami zatražiti konzultacije.

6. EVALUACIJA METODOLOGIJE RADA NA PRIKUPLJANJU I DOKUMENTIRANJU SJEĆANJA METODOM USMENE POVIJESTI

Osim kontinuirane evaluacije rada volontera/ki vrši se i evaluacija metodologije koja se koristi pri prikupljanju građe. Cilj evaluacije metodologije rada na prikupljanju sjećanja metodom usmene povijesti je napravi-

ti analizu metodologije korištene u dosadašnjem radu te ustanoviti je li potrebno napraviti određene preinake u nastavku procesa, odnosno primjeni modela.

Neka od pitanja na koja želimo odgovore u evaluaciji su u odnosu na:

- Postavljene i ostvarene ciljeve
- Dugoročni utjecaj našeg rada
- Povezanost s lokalnim zajednicama u kojima se radi
- Što pomaže ili smeta našem radu
- Na koji način možemo naš rad unaprijediti
- Koji su dosadašnji rezultati projekta
- Kolika je iskoristivost prikupljenog materijala za znanstvena istraživanja
- Primjerenostrategije
- Postignute rezultate
- Odnose u timu
- Kontekst rada
- Organizacijsku kulturu

7. DISEMINACIJA PRIKUPLJENOG MATERIJALA

Premda je projekt “Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. do danas” zamišljen isključivo kao proces prikupljanja i dokumentiranja materijala, nezaobilazna je činjenica kako takva građa treba biti dostupna što većem broju ljudi i korištena u što većem broju znanstvenih, umjetničkih, dokumentarističkih i obrazovnih programa. S tim u skladu, uloženi su napori kako bi se sakupljeni materijali diseminirali različitim institucijama i predstavili javnosti i zainteresiranim pojedincima.

Jedan oblik prezentacije usmjeren je na povećanje svijesti o različitim perspektivama i iskustvima rata i stradanja te na važnosti poštivanja ljudskih prava.

Saznanje o patnjama svojih susjeda ili ljudi iz drugih krajeva zemlje, a posebno onih koji pripadaju drugaćim etničkim zajednicama trebalo bi pokrenuti debate u lokalnim zajednicama i doprinijeti uspostavljanju komunikacije između različitih društvenih skupina. Cilj nam je pridonijeti stvaranju društvene klime u kojoj će svijest o tuđem iskustvu rata potaknuti suošćeće i solidarnost prema svim žrtvama. U tom smislu, materijal je pogodan za razne oblike korištenja u medijima te umjetničku i dokumentaričku obradu (objavljivanje priča i članaka o protagonistima/cama kazivanja u medijima, dokumentarni filmovi, izložbe i sl.).

Drugi tip aktivnosti vezanih uz prezentaciju projekta, orijentiran je na mobiliziranje organizacija, institucija i pojedinaca za korištenje materijala u:

- obrazovne svrhe,
- za istraživanja na području humanističkih znanosti
- za istraživanja vezana uz psihosocijalne posljedice rata i političkog nasilja
- za formuliranje istraživačkih programa komparativnih studija u procesu suočavanja s prošlošću
- za studije slučaja

Literatura:

Brkljačić, M., Prlenda, S., Kultura pamćenja i historija, prir., Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

Hereticus 2009/1-2: Prevladavanje prošlosti – mit ili stvarnost, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2009.

Perks, Robert; Thomson, Alistair (ur.), The Oral History Reader; London – New York: Routledge, 1998.

Thompson, Paul R., The Voice of the Past: Oral History, Oxford University Press, Oxford, 1978.

Tonkin, Elisabeth, Narrating Our Pasts; The Social Construction of Oral History, Cambridge University Press, 1992.

Cupek, Hamil, Mirjana, "Arhivistika i usmena povijest"; Arhivski vjesnik broj 45; 219-226, 2002.

DOCUMENTA
CENTAR ZA SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU
CENTER FOR DEALING WITH THE PAST

Kuća ljudskih prava, Selska cesta 112c, HR-10000 Zagreb
tel: 01 641 35 89 | fax: 01 457 23 99 |
osobnasjecanja@documenta.hr | www.documenta.hr

Protokol

Broj kazivanja: _____

1. PODACI O KAZIVAČU/ICI:

Prezime: _____ Ime: _____ Nadimak: _____

Datum ili godina rođenja: _____ Mjesto rođenja: _____

Adresa prebivališta: _____

Adresa boravišta: _____

Spol: M / Ž / Neodređeno Bračni status: _____ Broj djece: _____
(oženjen/udana, neoženjen/neudana, vanbračna zajednica, razveden/razvedena)

Vjeroispovjest: _____ Nacionalnost: _____

Obrazovanje: 1. Bez obrazovanja
2. Osnovna škola
3. Srednja škola
4. Fakultet
5. Neformalno obrazovanje

Radni status: 1. Zaposlen/a
2. Nezaposlen/a
3. U mirovini

**2. STATUS KAZIVAČA/ICA TIJEKOM RAZDOBLJA NA KOJE SE
KAZIVANJE ODNOŠI**

1. CIVIL/KA

2. PRIPADNIK/CA VOJSKE/ POLICIJE / PARAVOJNIH POSTROJBI

Naziv jedinice/postrojbe: _____

3. OSTALO: _____

Izbjeglica

Vrijeme trajanja izbjeglištva: _____ Mjesto izbjeglištva: _____

Smješten/a kod: _____ Radni status tijekom izbjeglištva: 1. zaposlen/a _____ god.
2. nezaposlen/a _____ god.
3. u mirovini _____ god.

Prognanik/ca

Vrijeme trajanja prognaništva: _____ Mjesto prognaništva: _____

Smješten/a kod: _____ Radni status tijekom prognaništva: 1. zaposlen/a _____ god.
2. nezaposlen/a _____ god.
3. u mirovini _____ god.

Civilna žrtva / vojni invalid/kinja

Datum ili godina stradanja: _____ Mjesto stradanja: _____

Stupanj invaliditeta / vrsta ozljede: _____

Ostvarena prava: _____

Član obitelji ubijenog/nestalog civila/ke

Srodstvo s ubijenim/nestalim: _____ Ime i prezime: _____

Datum pogibije/nestanka: _____ Mogući počinitelji/ce: _____

Da li se vodio kazneni postupak protiv počinitelja (zaokružiti): - da - ne

Član obitelji ubijenog/nestalog/pripadnika/ce vojske/policije/paravojnih postrojbi

Srodstvo s ubijenim/nestalim: _____ Ime i prezime: _____

Srodnik/ca je bio/la pripadnik/ca: _____ Naziv jedinice: _____

Datum ili godina stradanja: _____

Da li se vodio kazneni postupak protiv počinitelja (zaokružiti): - da - ne

Član obitelji pripadnika/ce vojske/policije/paravojnih postrojbi:

Srodstvo s ubijenim/nestalim pripadnikom/com vojske/policije/paravojske: _____

Srodnik/ca je bio/la pripadnik/ca: _____ Naziv jedinice: _____

Datum ili godina stradanja: _____

Zatočena osoba:

Mjesto zatočenja (zaokružiti):

• zatvor: _____

• logor: _____

Mjesto zatočenja: _____ Vremensko razdoblje _____ do _____ god.

Da li se vodio kazneni postupak protiv počinitelja (zaokružiti): - da - ne

Pripadnik/ica pokreta otpora (zaokružiti):

- illegalac/ka - partizan/ka - simpatizer/ka NOB-a - ostalo: _____

Vremensko razdoblje: _____ Mjesto: _____

Osoba se skrivala zbog mogućeg progona:

Vremensko razdoblje: _____ Mjesto: _____

Osoba je bila ugrožena od strane: _____

Osoba je pretrpjela znatnu materijalnu štetu:

- deložacija - srušena kuća - minirana kuća - ostalo: _____

Osoba je pokrenula parnični postupak za naknadu štete (materijalnu ili nematerijalnu):

Kratki opis: _____

Datum snimanja kazivanja: _____

Mjesto snimanja kazivanja: _____

Ostale osobe prisutne prilikom snimanja kazivanja:

Napomena:

Podaci koje su sadržani u ovom Protokolu bit će dostupni isključivo za potrebe znanstveno-istraživačkih radova te se Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću obavezuje na zaštitu njihove povjerljivosti.

POTPIS KAZIVAČA/ICE: _____

Ispunjavanje Documenta:

Vremensko razdoblje na koje se kazivanje odnosi: _____

Mjesto sjećanja/stradanja: _____

Preuzeta dokumentacija (fotografije, knjige, ostala građa...):

Pojašnjenja nerazgovijetno izgovorenih osobnih imena, gradova, sela, riječi koje pripadaju dijalektu...

Posebne napomene u vezi kazivanja:

OSOBA KOJA JE VODILA INTERVJU:

IME I PREZIME: _____

POTPIS: _____

DOCUMENTA
CENTAR ZA SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU
CENTER FOR DEALING WITH THE PAST

Kuća ljudskih prava, Selska cesta 112c, HR-10000 Zagreb
tel: 01 641 35 89 | fax: 01 457 23 99 |
osobnasjecanja@documenta.hr | www.documenta.hr

SUGLASNOST ZA SNIMANJE

Prije snimanja

Ja, dolje potpisana/potpisani pristajem na video snimanje razgovora za potrebe projekta *Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. do danas* kojeg provodi Documenta.

Obavezujem se da će po snimanju intervjeta odabratи jednu od predloženih mogućnosti od strane *Documente*, koje se odnose na stupanj povjerljivosti moga svjedočanstva.

Vaš potpis na ovu suglasnost znači da ste je pročitali i razumjeli te da prihvaćate navedene uvjete.

Ime i prezime kazivača/ice: _____

Potpis kazivača/ice: _____

Mjesto i datum: _____

Adresa: _____

Telefon/Mobitel: _____

Ime i prezime osobe koja vodi intervju: _____

Potpis osobe koja vodi intervju: _____

DOCUMENTA
CENTAR ZA SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU
CENTER FOR DEALING WITH THE PAST

Kuća ljudskih prava, Selska cesta 112c, HR-10000 Zagreb
tel: 01 641 35 89 | fax: 01 457 23 99 |
osobnasjecanja@documenta.hr | www.documenta.hr

SUGLASNOST ZA ISTRAŽIVANJE

Nakon snimanja

Ja, dolje potpisana/potpisani pristajem da se po potpisivanju **suglasnosti**, traka ili digitalni snimak i sadržaj kazivanja pohrane u arhivi **Documente** te se transkribiraju, prevedu i budu dostupni **samo u svrhu znanstvenog istraživanja**.

Documenta se obavezuje da će štititi povjerljivost podataka iznesenih u kazivanju na temelju kojih se može identificirati izvor podataka ili koji upućuju na živuću osobu koja može biti identificirana na temelju tih podataka.

Documenta je dužna regulirati odnose sa istraživačima/istraživačicama koji će koristiti sadržaj intervjuja na način kojim se štiti povjerljivost spomenutih podataka.

Napominjemo da će po isteku 70 godina od datuma snimanja, snimka biti dostupna javnosti.

Ukoliko želite da snimka Vašeg kazivanja bude dostupna javnosti ranije, molimo navedite kada:

Documenta se obavezuje poslati Vam kopiju Vašeg kazivanja na DVD-u.
Vaš potpis na ovu suglasnost znači da ste je pročitali i razumjeli te da prihvate navedene uvjete.

Ime i prezime kazivača/ice: _____

Potpis kazivača/ice: _____

Mjesto i datum: _____

Adresa: _____

Telefon/Mobitel: _____

Ime i prezime osobe koja vodi intervju: _____

Potpis osobe koja vodi intervju: _____

DOCUMENTA
CENTAR ZA SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU
CENTER FOR DEALING WITH THE PAST

Kuća ljudskih prava, Selska cesta 112c, HR-10000 Zagreb
tel: 01 641 35 89 | fax: 01 457 23 99 |
osobnasjecanja@documenta.hr | www.documenta.hr

SUGLASNOST ZA OBJAVLJIVANJE

Nakon snimanja

Ja, dolje potpisana/potpisani pristajem da se po potpisivanju Suglasnosti, traka ili digitalni snimak i sadržaj kazivanja pohrane u arhivi **Documente** te se transkribiraju, prevedu, obrade i postave na internetsku stranicu www.osobnasjecanja.hr. Suglasan/suglasna sam da **Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću** osim na internet-skoj stranici www.osobnasjecanja.hr koristi obrađenu snimku kazivanja, zasebno ili u kombinaciji s drugim kazivanjima ili materijalima u sljedećim medijima (molimo zaokružiti):

Pisani mediji (novine, časopisi, publikacije i sl.) DA NE

Audio-vizualni mediji (internet, televizija, radio, filmovi, umjetnička djela i sl.) DA NE

Također, ovime dajem **Documenti** pravo da koristi moje svjedočanstvo uz ime, fotografiju, glas, biografiju, dokumente i druge osobne materijale koje sam ustupio/ustupila u skladu s načinima korištenja gore navedenih medija.

Ako postoje dijelovi svjedočanstva za koje ne želite da budu javno dostupni određenom vremenskom razdoblju, molimo da ih navedete i odredite datum objavljivanja:

Napominjemo da će po isteku 70 godina od datuma snimanja, snimka vašeg kazivanja biti dostupna javnosti.

Documenta nije obavezna koristiti ni cijelo niti dijelove Vašeg kazivanja, ime ili osobne materijale na bilo koji način.

Documenta se obavezuje poslati Vam kopiju Vašeg kazivanja na DVD-u.

Zahvaljujemo Vam na suradnji, uloženom vremenu i trudu.

Ime i prezime kazivača/ice: _____

Potpis kazivača/ice: _____

Mjesto i datum: _____

Telefon/Mobitel: _____

Ime i prezime osobe koja vodi intervju: _____

Potpis osobe koja vodi intervju: _____

LISTA PITANJA

*Molim Vas da se predstavite imenom i prezimenom te datumom i mjestom rođenja.
Možete li nam reći koje je Vaše zanimanje i čime se bavite?*

DRUGI SVJETSKI RAT

1. Odakle potječu Vaši roditelji, Vaša obitelj?
2. Čime su se bavili članovi Vaše obitelji?
3. Je li Vaša obitelj bila pogodjena Drugim svjetskim ratom i ako jest, na koji način?
(Je li netko iz Vaše obitelji za vrijeme Drugog svjetskog rata boravio u zatvoru ili bio zatočen u nekom od logora? Je li netko iz Vaše obitelji ubijen? Možete li reći nešto o tome?)
4. Je li Drugi svjetski rat utjecao na Vaše obiteljsko nasljeđe i ako jest, na koji način?
(Jesu li teme vezane uz Drugi svjetski rat bile prisutne u obiteljskim pričama i na koji način? Npr. prešućivanje ili veličanje događaja vezanih uz Drugi svjetski rat. Je li postojala tzv. obiteljska tajna vezana uz sudjelovanje članova obitelji u Drugom svjetskom ratu? Je li odnos koji je u Vašoj obitelji postojao prema Drugom svjetskom ratu bio u suglasju sa službenim interpretacijama događaja u Drugom svjetskom ratu?)
5. Kakve ste Vi osobno imali osjećaje i stavove vezane uz Drugi svjetski rat, uz partizanski pokret, Nezavisnu Državu Hrvatsku?
6. Jesu li se Vaši stavovi i osjećaji vezani uz Drugi svjetski rat mijenjali i ako jesu, na koji način?
(Npr. u razdoblju Jugoslavije i nakon raspada Jugoslavije.)
7. Jeste li primjećivali da kod pojedinih ljudi postoje različita viđenja događaja u Drugom svjetskom ratu? (Kako su Vaši prijatelji bili odgajani u odnosu na Drugi svjetski rat, je li netko od Vaših prijatelja bio odgajan na način da ima drugačije viđenje Drugog svjetskog rata od Vašeg? Jeste li razgovarali o tome i na koji način? Mislite li da je postojao prostor da se na privatnoj/osobnoj razini propituje odnos prema Drugom svjetskom ratu?)

PITANJA VEZANA UZ IDENTITET

8. Tko je najviše utjecao na formiranje Vaših stavova i na koji način?
9. Kakav ste odnos imali prema nacionalnom identitetu u obitelji i Vi osobno?
(Možete li nešto reći o Vašem osobnom nacionalnom identitetu? Koliko vam je bio važan nacionalni identitet? Je li se Vaš odnos prema nacionalnom identitetu mijenjao?)

10. Kakav je Vaša obitelj imala odnos prema vjeri i religiji?

(Ukoliko je Vaša obitelj bila religiozna, na koji način su se upražnjavali vjerski običaji? Ukoliko je Vaša obitelj bila religiozna kako ste se osjećali u odnosu na službeno prihvaćeni ateizam u bivšoj Jugoslaviji? Je li se Vaš osjećaj religijske pripadnosti mijenjao i na koji način?)

JUGOSLAVIJA**11. Jesu li se u okviru Vaše obitelji pratili politički događaji?****12. Jeste li Vi pratili političke događaje?**

(U kojoj mjeri ste bili zainteresirani za političke događaje? Jeste li smatrali da postoji nesuglasje između službene interpretacije političkih događaja i njihovog stvarnog značenja?)

13. Kakav ste stav imali prema "bratstvu i jedinstvu"?

(Jeste li vjerovali u "bratstvo i jedinstvo"? Smatrate li da su narodi i narodnosti bivše Jugoslavije bili ravnopravni?)

14. Kako su bili prezentirani povijesni događaji iz Drugog svjetskog rata u okviru školskih programa?

(Kakav ste Vi odnos imali prema tom načinu prezentiranja? Jeste li imali neke sumnje u vezi toga?)

15. Kakav ste stav imali prema samoupravnom socijalizmu?

(Društvenom uređenju kakvo je postojalo u Jugoslaviji.)

16. Kakav ste stav imali prema rješenju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji?

(Federalizam, konfederalizam, Ustav iz 1974.)

17. Jeste li imali saznanja i informacije o tretmanu protivnika političkog uređenja u bivšoj Jugoslaviji i kakav je bio Vaš stav/odnos prema tome?**18. Jeste li bili informirani o događajima iz 1971. - Hrvatskom proljeću i kakav ste odnos imali prema tim događajima?****19. Kako ste doživjeli smrt Josipa Broza Tita?**

(Sjećate li se trenutka kad ste čuli za smrt Josipa Broza? Gdje ste se nalazili i što ste radili? Kako ste reagirali?)

20. Koje povijesne ličnosti smatrate najznačajnijima za Hrvatsku?

(U pozitivnim smislu, u negativnom smislu.)

JUGOSLAVIJA OSAMDESETIH

- 21. Jeste li bili informirani o političkim previranjima u Jugoslaviji tijekom 80-ih?**
 (Kosovo/štrajk rudara, ekomska kriza, Vlada Ante Markovića... Kako ste se osjećali i što ste mislili o političkim previranjima koja su se počela događati? Jeste li mislili da bi moglo doći do rata?)
- 22. Kakav ste stav imali prema političkom usponu Slobodana Miloševića?**
 (Mitinzi istine/Gazimestan, antibirokratska revolucija...)
- 23. Jeste li s nekim razgovarali o političkoj situaciji i mogućim promjenama?**
 (Jeste li razmišljali o mogućim rješenjima? Kako ste se osjećali?)
- 24. Kakav ste stav imali o proglašenju neovisnosti Hrvatske i o pojavi višestranačja u Hrvatskoj?**
- 25. Kako je Vaša okolina reagirala na proglašenje neovisnosti Hrvatske i jeste li s nekim o tome razgovarali?**
- 26. Kakav ste stav imali prema pojavi HDZ-a i Franje Tuđmana?**
- 27. Je li postojala nacionalna homogenizacija pred rat i ako smatrate da jest, kakav ste stav imali prema tome? (Je li se Vaš stav prema tome mijenjao?)**
- 28. Kada ste postali svjesni da je moguć rat?**
- 29. Jeste li se u tom razdoblju intenzivnije informirali o društvenoj i političkoj situaciji?**

RAT DEVEDESETIH

- 30. Što su za Vas bili prvi znaci da je rat počeo?**
 (Kako ste se osjećali? O čemu ste razmišljali? Jeste li s nekim o tome razgovarali?)
- 31. U kakvoj životnoj situaciji Vas je zatekao početak rata? (Obitelj, škola, posao, studij...)**
- 32. Što se promijenilo u Vašem životu?**
 (Kako su te promijenjene okolnosti utjecale na Vašu obitelj? Kako su te promjene utjecale na Vaše odnose s prijateljima, susjedima, na radnom mjestu (u školi, na fakultetu, u poduzeću?)
- 33. Kako ste proživjeli rat?**
- Jeste li imali osobnih gubitaka? Kakvih?
 - Kako ste se nosili s osobnim gubicima?
 - Jeste li imali iskustvo izbjeglištva/prognaništva? Kako je tekao Vaš prognanički / izbjeglički put? (Nova sredina, materijalna nesigurnost, razdvojenost od obitelji, neizvjesnost, osjećaj manje vrijednosti...)

- Tko je za vas bio neprijatelj i kako ste doživljavali neprijatelje? Jeste li imali iskustvo da Vam je netko tko Vam je do rata bio prijatelj, u ratu i nakon rata postao neprijatelj? Ili obrnuto? Jeste li imali iskustvo mržnje prema neprijatelju? Kako ste se nosili s tim iskustvom?
 - Jeste li sudjelovali u ratu kao pripadnik/ca vojske/policije/paravojnih postrojbi?
 - Kako je tekao Vaš ratni put?
 - Jeste li imali traumatskih iskustava u ratu i kako ste se nosili s njima?
 - Jeste li bili svjedokom kršenja ljudskih prava?
- Kako ste se osjećali nakon povratka iz rata i kako je tekla Vaša prilagodba na mirnodopske uvjete?

34. Koji su po Vašem mišljenju ključni događaji vezani uz rat?

35. Kada je po Vašem mišljenju rat završio?

36. Kako je završio rat u Vašem mjestu/gradu/kraju?

37. Kako ste se osjećali i o čemu ste razmišljali kad je rat završio?

38. Je li Vas rat promijenio kao osobu i na koji način?

(Životni stavovi, politički stavovi... Je li rat promijenio Vaše bližnje? Kako je rat utjecao na Vašu širu zajednicu/kwart, mjesto, naselje, grad? Kako se osjećate u vezi toga i kakva su Vaša razmišljanja?)

NAKON RATA

39. Je li se Vaše mišljenje i stav o ratu mijenjao tijekom 90-ih? (Kakvo danas imate mišljenje o ratu?)

40. Kako ste na početku 90-ih sebi objašnjavali pobunu Srba, a kako na to gledate danas i je li u nekoj mjeri došlo do promjene mišljenja?

41. Što smatrate na koji bi način trebao biti uređen položaj nacionalnih manjina u Hrvatskoj?

42. Kakvo je Vaše mišljenje o procesuiranju ratnih zločina?
Na domaćim sudovima? Na Haškom tribunalu?

43. Što mislite o dokumentiranju svih žrtava stradanja?

44. Kako gledate na djelovanje hrvatske Vlade u razdoblju nakon rata prema posljedicama rata?

(Politika prema braniteljima, civilnim stradalnicima, registar branitelja...)

45. Kakav je Vaš stav prema isprikama visokih dužnosnika pojedinih zemalja koje su u ratu počinile agresiju za zločine počinjene u ratu?

46. Imate li saznanja o programu nastave povijesti koji se nakon raspada Jugoslavije provodi u školama u Hrvatskoj i što mislite na koji način bi novija povijest Hrvatske (20. stoljeće) trebala biti u okviru tog programa prezentirana?

47. Što mislite o procesu suočavanja s prošlošću / posljedicama rata / posljedicama političkog nasilja? (Otpori, neugoda, značenje različitih aspekata procesa...)

48. Koja su Vaša očekivanja od budućnosti? Što želite sebi, svojim bližnjima i široj društvenoj zajednici?

DODATNA PITANJA ZA KAZIVAČE/ICE KOJI SU BILI ZATOČENI NA GOLOM OTOKU I SV. GRGURU

- Kada ste i zašto bili zatočeni na Golom otoku?
- Je li je Vaša obitelj imala informacije o tome gdje se nalazite?
- Koje su bile glavne karakteristike toga logora?
- Kakvi su bili uvjeti u logoru i kakve ste sve oblike kažnjavanja i torture prošli?
- Kakav je bio odnos drugih zatočenika/ca prema Vama, a kakav čuvara/ica logora?
- Jesu li na Golom otoku postojali posebni oblici ideološke indoktrinacije i preodgoja (npr. "kulturni program" i sl.)? Kako ste se Vi osobno na emocionalnoj i mentalnoj razini nosili sa životom na Golom otoku?
- Kako ste nakon izlaska iz logora bili prihvaćeni u društvu i jeste li ste sa svojom obitelji i drugima razgovarali o svome boravku u logoru?
- Kada ste prvi puta ispričali svoju priču i zašto?
- Zašto su, prema Vašem mišljenju, zatvorenici/ce Golog otoka toliko dugo šutjeli o svome zatočenju?
- Jeste li ste znali za postojanje logora prije nego što ste tamo završili?
- Što mislite da bi se trebalo napraviti s Golim otokom danas? (Npr. konzervirati ga kakav je sada i tako ga sačuvati za budućnost, izgraditi memorijalni centar ili nešto slično?)
- Jeste li ste dobili ikakvu odštetu zbog zatočeništva na Golom otoku?
- Kada ste izašli s Golog otoka je li Vas UDBA još nadzirala i kako ste to znali?
- Jeste li imali problema s pronalaskom posla nakon izlaska s Golog otoka?
- Kako danas gledate na Goli otok i Vaš boravak tamo?

ANALIZA POTREBA I PODRŠKA CIVILNIM ŽRTVAMA RATA

Emina Bužinkić

Naše je ratno i poslijeratno iskustvo obilježeno teškim i brojnim stradanjima civila. Kao jedno od središnjih pitanja suočavanja s prošlošću i izgradnje mira u hrvatskom društvu postavljamo si pitanje kako pružiti odgovarajući podršku civilnim stradalnicima⁶² te doprinijeti ostvarenju pravednosti i obeštećenja civilnih žrtava rata. Na tom putu kreiramo i podupiremo istraživačke, analitičke, obrazovne i aktivnosti javnog političkog djelovanja, ali i metode neposredne podrške civilnim žrtvama rata. Ovim tekstrom željeli bismo čitatelje/ice iz organizacija za ljudska prava i drugih organizacija i inicijativa iz civilnoga društva upoznati s našim djelovanjem posljednjih godina putem nekoliko primjera iz prakse koji sveobuhvatno nastoje unaprijediti položaj civilnih žrtava rata u ostvarenju njihova prava na odgovarajuće obeštećenje.

Uspostava poslijeratne pravde i izgradnja mira na ranije zaraćenim i sukobljenim prostorima, odnosi se na: ukidanje nekažnjivosti, osiguranje odgovarajuće i učinkovite naknade štete za sve žrtve rata, ustanovljenje činjenica o teškim kršenjima ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava te garanciju neponavljanja zločina i stradanja kroz institucionalne reforme. Svakome od ovih područja u središtu su žrtve, njihovo obeštećenje i pravedan tretman. ‘Poslijeratna pravda nije samo pravosudna i retributivna... Ona je prije svega restorativna i preventivna, usmjerena ka osiguravanju pravnog lijeka za žrtve i ka ukidanju nekažnjivosti (Poslijeratna pravda i trajni mir u bivšoj Jugoslaviji, 2012:9). Tranzicijska ili

poslijeratna pravda sastoje se i od nesudskih procesa i mehanizama kao što su traganje za istinom, inicijative za kazneno gonjenje, institucionalne reforme i programi reparacija ili njihove kombinacije. Tranzicijska pravda treba težiti sveobuhvatnom adresiranju uzroka sukoba i kršenja prava, uključujući građanska, politička, ekonomski, društvena i kulturna (Analytical Study on Human Rights and Transitional Justice, 2009:4).

Obeštećenje žrtava i reparacije predstavljaju jedan od ključnih elemenata tranzicijske pravde. One omogućuju žrtvama javno priznanje njihove patnje te dobitvanje naknade za pretrpljeni bol, poniženje, gubitke. Uspostavom reparacijskih programa, država osigurava poštivanje sustava ljudskih prava i odgovara na potrebe stradalih kao jednoj od najugroženijih društvenih skupina, skupina u stalnom riziku od socijalne isključenosti i loše socio-ekonomske situacije. Država je ta koja je obavezna zadovoljiti pravdu i osigurati svojim građanima/kama puno uživanje ljudskih prava, a žrtve imaju pravo na zaštitu i sigurnost. Reparacije imaju različite oblike, od zakonodavnih mehanizama preko simboličkih i materijalnih reparacija do grupnih ili individualnih reparacijskih programa. Prema Rezoluciji *Temeljna načela i smjernice o pravu na pravni lijek i reparaciju za žrtve teških kršenja međunarodnog prava o ljudskim pravima i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava*⁶³, civilne žrtve rata imaju pravo na *odgovarajuće, učinkovito i brzo obeštećenje*.

Tko su civilne žrtve rata?

Civilne žrtve rata su osobe koje su pojedinačno ili unutar skupine pretrpjele određenu štetu. Štetom se nazivaju fizičke i mentalne povrede, emotivna patnja, materijalni gubici ili druge ozbiljne povrede njihovih prava putem akata ili propusta koji predstavljaju teš-

ka kršenja međunarodnog prava o ljudskim pravima ili ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava. Pojam žrtve uključuje i članove uže obitelji ili štićenike neposredne žrtve i osobe koje su pretrpjele štetu u nastojanju da pomognu žrtvama u nevolji ili da sprječe njihovu viktimizaciju⁶⁴.

⁶² Iako neki stručnjaci rade razliku između termina žrtva i stradalnik, pojmovi se u tekstu istoznačno koriste.

⁶³ Rezolucija Opće skupštine UN-a, 60/147. Temeljna načela i smjernice o pravu na pravni lijek i reparaciju za žrtve teških kršenja međunarodnog prava o ljudskim pravima i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava

⁶⁴ Rezolucija Opće skupštine UN-a, 60/147. Temeljna načela i smjernice o pravu na pravni lijek i reparaciju za žrtve teških kršenja međunarodnog prava o ljudskim pravima i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava

Civilne žrtve rata⁶⁵ su:

- neposredno ubijeni u ratu,
- neposredno ranjeni u ratu,
- umrli od posljedica rata, tijekom ili nakon rata, kao što su bolest, pothranjenost ili bespravnost
 - posljedice koje se uobičajeno ne očekuju u slučaju odsutstva rata,
- žrtve jednostranog sukoba u slučajevima kada država vrši nasilje nad svojim građanima,
- žrtve silovanja i drugih oblika ratnog seksualnog zločina,
- izbjeglice i prognanici/interno raseljene osobe,
- umrli od ratnih ozljeda nakon rata.

U Hrvatskoj prepoznajemo sve kategorije navedenih stradanja, a pri tome izdvajamo ove skupine:

- civilni invalidi rata uključujući žrtve stradale od mina tijekom i nakon rata kao i zaposlene s radnom obavezom tijekom rata koji su stradali uslijed granatiranja/raketiranja gradova i tvornica,
- članovi obitelji poginulih i nestalih civila,
- žrtve mučenja i žrtve lišene slobode poput bivših zatočenika i logoraša kao i žrtve ratnog zločina počinjenog silovanjem i drugih oblika seksualnog nasilja,
- žrtve terorističkih i diverzantskih djelatnosti na neokupiranim područjima te
- izbjeglice i prognanici.

Civilne žrtve rata mogu biti i druge društvene skupine bez obzira na dob, spol, socio-ekonomski status, pripadnost nekoj društvenoj ili političkoj skupini, ovisno o strategijama ratovanja i stupnju zaštite pojedinih civilnih skupina. Primjeri pokazuju da su

u nekim zemljama neke skupine civilnih žrtava rata dobivale statuse vojnih žrtava radi njihova doprinosa ratnim operacijama, obrani ili pak s obzirom na masona i teška stradanja.

Analiza potreba civilnih žrtava rata

Na našim je prostorima stradao velik broj civila. Procjenjuje se da je u cijeloj regiji bivše Jugoslavije stradalo više od 130.000 osoba, nestalo više od 20.000 osoba, a izbjeglo gotovo milijun osoba. Procjenjuje se da je u Hrvatskoj stradalo između 4.000 i 8.000 civila, no nedostupna je ili ne postoji službena statistika i drugi dokumenti o civilnim žrtvama rata, kategorijama stradanja, postupku i ostvarenju statusa civilnih žrtava rata kao i opća statistika o civilnim žrtvama rata te drugim segmentima koji se tiču ove problematike. Primarna pretpostavka kvalitetne sveobuhvatne analize jesu pouzdani statistički podaci o broju i kategorijama stradalih osoba. Nažalost, to u mnogim zemljama i slučajevima nije bilo moguće te je stoga i naša analiza potreba bila temeljena na procjeni, odnosno izboru dovoljno reprezentativnog uzorka stradalih civila u svim ratom zahvaćenim i ranije okupiranim područjima zemlje.

Analizu potreba civilnih žrtava rata proveli smo putem terenskog istraživanja u cijeloj zemlji s ciljem

identificiranja ključnih problema, potreba i iskustava stradalnika i s tim u vezi kvalitetnijeg razumijevanja položaja žrtava, ali i kvalitetnijeg zagovaranja prava na obeštećenje. Izborom uzorka od 105 osoba različite životne dobi i spola te iz različitih ratom zahvaćenih krajeva, proveli smo višemjesečno akcijsko istraživanje. Akcijsko istraživanje odnosno njegovi rezultati usmjereni su na društvenu promjenu te je ono bilo sistematičan proces promatranja, opisivanja, planiranja, djelovanja, refleksije, evaluacije, modifikiranja (McNiff i Whitehead, 2002:56). Istraživanje participativnog karaktera s ciljem značajnog unapređenja položaja civilnih žrtava rata, provedeno je u suradnji s civilnim žrtvama rata, stručnjacima/kinjama, političarima/kama i predstavnicima/ama političkih institucija. Odaziv političara/ki bio je iznimno nizak i tim više je istraživanje je imalo praktičan i emancipacijski karakter (Zuber-Skerritt, 1996:4).

⁶⁵ Roberts, Adam: Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians, Survival, vol. 52, 2010.

Ipak, nesudjelovanje političara/ki ukazuje na nedostatak političke volje u rješavanju problematike kao i metodologisku prepreku u razumijevanju i predstavljanju političkog diskursa i izvedivosti preporuka za ostvarenjem prava na obeštećenje. Sudjelovanje stručnjaka/inja relevantnih za područja potpore civilnim žrtavama rata, zagovaranja ljudskih prava civilnih stradalnika te zakonodavno pravnih aspekata položaja civilnih žrtava rata bilo je ključno u definiranju metodologije istraživanja, analitičkom kapacitetu društveno-političke i ekonomске situacije, prijenosu iskustava brojnih žrtava rata s kojima su suradivali te u definiranju niza preporuka, djelomično crpljenih iz primjera dobre prakse drugih zemalja.

Istraživanje participativnog karaktera prije svega je uključilo sve skupine civilnih stradalnika kao ravno-pravne sugovornike i sudionike istraživanja. Unatoč tomu, imali smo otežan pristup pojedinim civilnim

žrtvama poput žrtava silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja koje zbog prirode vlastita stradanja često nisu sklone otvoreno govoriti o svojim iskustvima, poteškoćama i potrebama.

U istraživanju je korišten niz istraživačkih alata i metoda poput individualnih i grupnih polustrukturi-ranih i dubinskih intervjuja, fokus-grupa, javnih rasprava, analize slučaja i niza dokumenata te je ono bilo terenskog i analitičkog karaktera. Analize dokumenata odnosile su se na detaljnu analizu prava i obveza te mogućnosti koje proizlaze iz međunarodnog prava i nacionalnog institucionalnog okvira, točnije institucija i njihova djelokruga, zakona i drugih zakonskih propisa, konvencija, deklaracija, rezolucija i drugih općih i specifičnih dokumenata vezanih za temu prava na pravni lijek i reparaciju i obeštećenje, prava za sve skupine civilnih stradalnika i vezanih prava za socijalno isključene i deprivirane skupine.

Metodologija istraživanja

U pripremnim aktivnostima koje su uključivale analizu dosadašnjeg dokumentiranja ljudskih gubitaka i osobnih sjećanja o čemu pišemo u ovom priručniku, vodili smo računa o što zornijem utvrđivanju mjesta stradanja, procijenjenih brojki stradalnika te stradnjima svih etničkih skupina. Prilikom organizacije terenskih posjeta civilnim stradalicima, uspostavili

smo suradnju s organizacijama stradalnika i organizacijama ranjenih, zatočenih, ubijenih i nestalih članova obitelji. Putem ovih organizacija, telefonski smo ili putem elektroničke pošte dogovorili pojedinačne razgovore u domovima stradalnika i njihovih obitelji ili fokusne grupe i grupne razgovore u prostorima organizacija ili komunalnim prostorima.

Glavni istraživački alat koji smo koristili bio je unaprijed pripremljen upitnik koji je nastojao sveobuhvatno zabilježiti okolnosti i vrstu stradanja te društvene, političke i ekonomski posljedice kao i stupanj ostvarenja prava i naknade štete. Istraživač/ice su, uz upitnik, imali i naputak koji se sastojao od tri značajne informacije:

- upoznavanje sugovornika/ice s radom i ulogom Documente i ciljevima istraživanja,
- upućivanje sugovornika/ice na dobrovoljnost ispunjavanja upitnika, kao i anonimnost ukoliko to sugovornik/ica želi te
- upućivanje sugovornika/ica u njegova/njezina zakonska prava prije, tijekom ili nakon razgovora, prema procjeni istraživača/ice.

Tijekom razgovora, istraživač je pismeno bilježio odgovore sugovornika/ice uz prikupljanje relevantne dokumentacije ukoliko je osoba pokretala bilo kakve zahtjeve ili sudske postupke. Dokumentacija o slučajevima važna je za upotpunjavanje cje-lokupne slike o okolnostima i vrsti stradanja kao i analizi pravičnosti i djelotvorno-sti postupaka nadležnih tijela države. Osim toga, dokumentacija je značajna za evi-denciju broja slučajeva i njihova sadržaja u javno političkom djelovanju prilikom zagovaranja prava civilnih žrtava rata na obeštećenje.

Ključni dijelovi upitnika⁶⁶, a time i samoga razgovora/ intervjuja su:

- okolnosti ratnih djelovanja i stradanja,
- kategorije stradanja i broj civilnih žrtava rata u obitelji,
- traženje vidova obeštećenja i stupanj ostvarenja određenih prava,

⁶⁶ Upitnik se nalazi u prilogu ovom tekstu.

- prepreke u ostvarenju prava,
- pokretanje sudskih postupaka i dobivanje stručne pomoći,
- problemi i informacije tijekom sudskog postupka,
- iniciranje kaznenog progona i poznatost počinitelja,
- postojanje pravomoćnih sudskih presuda za ratne zločine i utjecaj na ostvarenje prava na odštetu,
- pravne i druge prepreke u ostvarenju prava na odštetu,
- rad institucija te informiranje i podrška stradalnicima,
- ostvarenje medicinske i psihološke pomoći te drugih vidova rehabilitacije i reintegracije,
- potrebe žrtava i identificiranje aktera za pružanje pomoći i podrške.

Nakon prikupljenih upitnika i vezane dokumentacije, kao i analize zakonodavnoinstitucionalnog okvira, pristupili smo kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi rezultata koja je obuhvatila sljedeće:

- Međunarodni i nacionalni institucionalno-zakonodavni mehanizmi ostvarenja prava na pravni lijek i obeštećenje civilnih žrtava rata,
- Problematika i iskustva civilnih žrtava rata:
 - socio-demografski podaci (dob, spol, geografsko područje, broj stradalih i kategorije stradanja),
 - broj zahtjeva za specifične oblike obeštećenja i stupanj ostvarenosti te pružena pomoći i podrška,
 - potrebe civilnih žrtava rata te
 - iskustva pojedinih grupa stradalnika u odnosu na ostvarenje prava na obeštećenje.
- Preporuke i primjeri dobre prakse (preporuke su proizašle iz istraživanja i javnih događanja, a primjeri dobre prakse analizirani su u zemljama koje su uspostavila reparacijske programe nakon sukoba/ratova).

Svi prikupljeni podaci iz upitnika, analizirani su skupno za opću populaciju civilnih stradalnika koji su sudjelovali u istraživanju, ali i pojedinačno prema specifičnim skupinama žrtvama, a tako je prikazano i u samom tekstu istraživanja.

Zagovaranje prava na obeštećenje

Položaj civilnih žrtava rata u središtu je Documentinog višegodišnjeg javnopolitičkog rada unatoč nepostojanju političke podrške i često obeshrabrujućim porukama. Ključno polazište je osiguranje socijalnih prava i drugih vidova obeštećenja, odnosno afirmaциja prava na reparaciju kako za civilne žrtve tako i za nove generacije. Usmjerenost k podizanju vidljivosti i ostvarenju prava žrtava ključan je korak ka cjelovitom procesu suočavanja s prošlošću u Republici Hrvatskoj. Javno političko djelovanje odnosi se na sustavno i stalno zagovaranje pred političkim institucijama koristeći brojne metode javne komunikacije i suradnje s drugim akterima.

Metode korištene u zadatku zagovaranja su:

- otvorena pisma i pismene reakcije medijima, javnosti i političkim institucijama,
- konferencije za medije,
- okrugli stolovi,
- tribine,
- konferencije,
- kampanje,
- građanske akcije,
- gostovanja u medijima,
- objavljivanje istraživanja, analiza i dokumenata,
- praćenje sudskih procesa,
- prikupljanje dokumentacije o slučajevima,
- suradnja i umrežavanje
- i druge metode.

Sve metode korištene su radi upozoravanja i reagiranja na određenu problematiku poput velikog broja slučajeva civilnih žrtava rata koje su izgubile sudske parnice za naknadu štete za njihova stradanja ili nužnosti za donošenje zakonskih propisa koji će regulirati pitanje obeštećenja, ali i radi predstavljanja rezultata istraživanja, upoznavanja javnosti s problemima žrtava i drugim pitanjima. U posljednje vrijeme, snažan impuls našem javno političkom radu dala je medijska kampanja **Žrtve su predugo čekale** (Medijsku kampanju Žrtve su predugo čekale kreira-

li su redatelj Andrej Korovljev i grafička dizajnerica Barbara Blasin.) (www.civilnezrtve.hr) čiju okosnicu čine individualne priče civilnih stradalnika rata s porukom javnosti i odgovornima u institucijama kako obitelji ubijenih i nestalih civila, roditelji u ratu poginule djece, djeca poginulih i nestalih roditelja, žrtve mina i drugih eksplozivnih sredstava, logoraši/ice te žrtve silovanja i seksualnog zlostavljanja u ratu, trebaju i traže obeštećenje i s tim u vezi neophodne izmjene zakona i političku odgovornost.

Marica Kadić kći je ubijenih
civila iz okolice Petrinje.

21 godinu traga za nestalim roditeljima.
Izgubila je parnični postupak
za naknadu štete.
Počinitelji zločina nisu kažnjeni.

ŽRTVE SU PREDUGO ČEKALE

21 GODINU

MEĐUSKAKAMPANJA ZA PODUZANJE
VOLJEVOSTI I PRAVA CIVILNIH STRADALNIKA RATA
www.voljevera.hr | www.documenta.hr

foto: M. Šimić

Daliborka Mikulić
stradala je kao dijete
u granatiranju civilnih ciljeva.

20 godina čeka
ostvarivanje svojih prava
i priznavanje patnje.

ŽRTVE SU PREDUGO ČEKALE

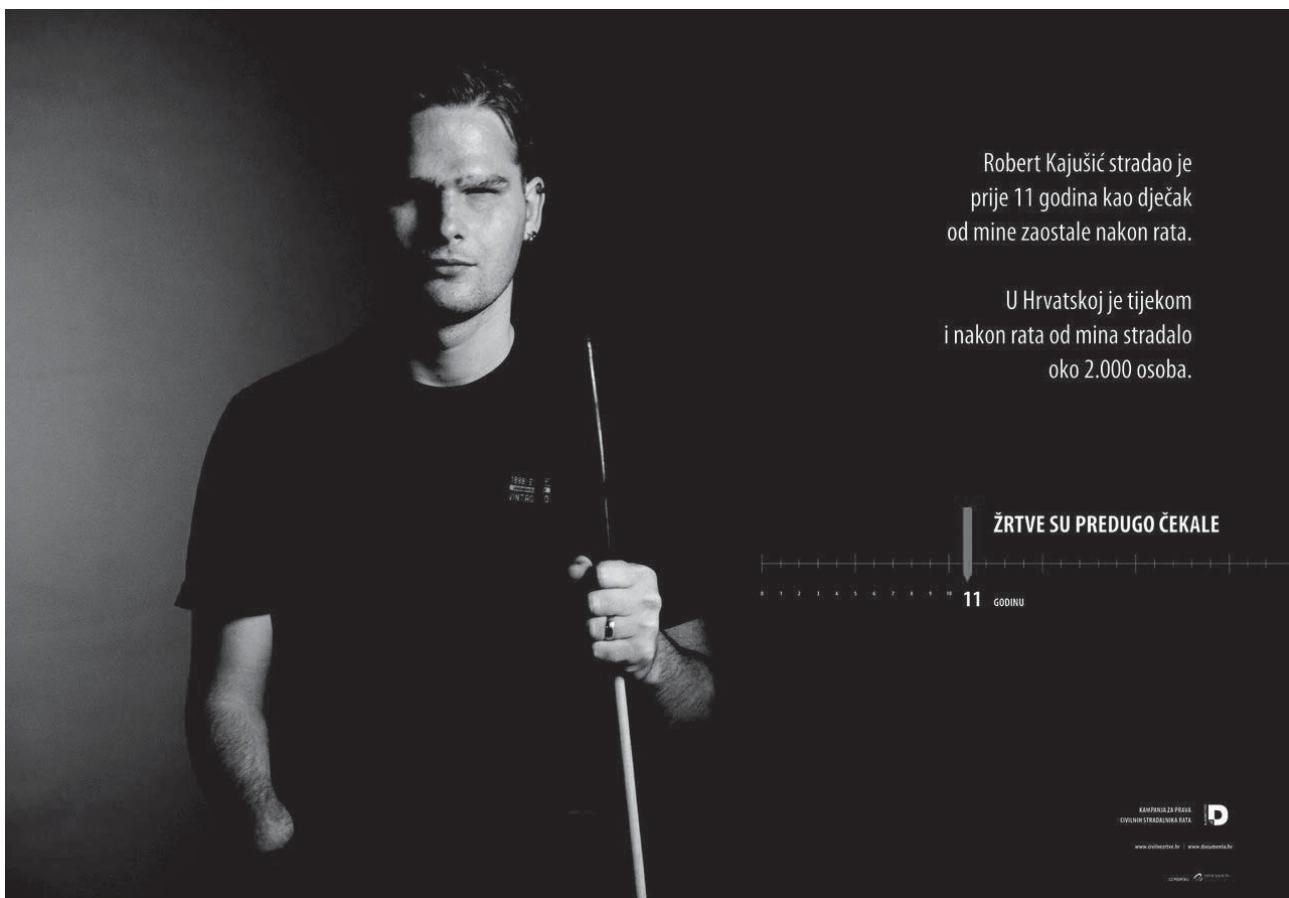
20 GODINA

MEĐUSKAKAMPANJA ZA PODUZANJE
VOLJEVOSTI I PRAVA CIVILNIH STRADALNIKA RATA
www.voljevera.hr | www.documenta.hr

foto: M. Šimić

U našem primjeru, pokazalo se da su ključni elementi kvalitetnog zagovaranja:

- legitimnost akcije koja proilazi iz neposredne suradnje sa skupinama civilnih stradalnika, ali i građanima/kama zainteresiranim za proces suočavanja s prošlošću,
- sustavne konzultacije i uključivanje u rad stručnjaka/kinja iz akademске zajednice, medija i različitih institucionalnih i vaninstitucionalnih programa podrške socijalno isključenim grupama pa i civilnim žrtvama rata te
- suradnja s organizacijama za ljudska prava i onima koji podupiru rad vrijedno-sno i politički.

Ovaj zadnji element pokazao se vrijednim i za proces i rezultate značajnim tijekom godine u kojoj smo očekivali parlamentarne izbore kada smo se kao organizacija uključili u rad koalicije Platforma 112 koja je, uz sudjelovanje više od 60 organizacija civilnoga društva, pred Vladu Republike Hrvatske postavila 112 zahtjeva u izgradnji bolje, kvalitetnije i odgovorne zemlje. Kao dio zajedničkih napora organizacija civilnoga društva,

pozivajući se na pravo i obavezu obeštećenja stradalih i izgradnju vladavine prava i pravnu državu kroz inicijativu Platforma 112⁶⁷ u samom dokumentu Platforme istaknuto je područje **Naslijede rata, suočavanje s prošlošću i izgradnja mira** u kojem se ističe potreba za dosljednim i nepristranim suočavanjem s prošlošću kao znakom demokratskog odrastanja društva, i to kroz:

- učinkovito i neselektivno istraživanje i procesuiranje ratnih zločina usredotočeno na unapređenje sustava podrške žrtvama i svjedocima,
- rasvjetljavanje sudbine svih nestalih u ratovima na području bivše Jugoslavije pri čemu je Vladi upućen zahtjev za pokretanjem procedure za osnivanjem Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama rata (REKOM) u suradnji s vladama drugih post-jugoslavenskih zemalja te
- preuzimanje odgovornosti od strane države za nastale štete, pri čemu se insistira na izgradnji sustava obeštećenja te otpisu naplate parničnih troškova izmjenama i dopunama relevantnih zakona kako bi se osiguralo obeštećenje za civilne žrtve rata i donošenja Nacionalnog programa i Zakona o osnivanju fonda za obeštećenje svih žrtava rata.

Podrška civilnim stradalnicima

Komplementarno identifikaciji i analizi problematike, iskustava i potreba civilnih žrtava rata, gradili smo iskustvo pružanja aktivne neposredne potpore stradalima, ali i inicijativama i organizacijama žrtava, uspostavljenih s ciljem zagovaranja njihovih prava na obeštećenje i druge vidove socio-ekonomiske potpore. Brojni su načini svakodnevne komunikacije s civilnim stradalnicima diljem zemlje – putem telefonskih razgovora, elektroničke pošte, terenskih posjeta u domove i mjesta žrtava itd. Civilne žrtve rata su primarni informanti u poslovima javnog zagovaranja i s njima se dogovaraju svi javni istupi u kojima i sudjeluju poput sudjelovanja u spomenutoj

medijskoj kampanji, konferencijama, gostovanja u medijima i dr.

Kao jedan od glavnih vidova komunikacije s civilnim stradalnicima koristimo dvije mrežne stranice, opću stranicu Documente (www.documenta.hr) i stranicu s aktualnim informacijama važnim za unapređenje položaja žrtava (www.civilnezrtve.hr). Na potonjoj stranici postavljen je i kontakt obrazac putem kojega se stradalnici svakodnevno obraćaju timu Documente nizom pitanja uglavnom o načinima ostvarenja statusa civilne žrtve rata i pripadajućih prava.

⁶⁷ Platforma 112 okuplja šezdesetak organizacija civilnog društva koje se niz godina bave zaštitom ljudskih prava, demokratizacijom, izgradnjom mira, suzbijanjem korupcije i zaštitom javnih resursa, posebno okoliša, koje su u 112 zahtjeva, upućenih svim političkim opcijama uoči parlamentarnih izbora, definirale prioritete i konkretne mjere za Hrvatsku u kojoj je vladavina prava uporište djelovanja pojedinaca, institucija i političke elite. Platforma 112 traži i očekuje dosljednost i političku odgovornost nove vlasti, ali i svih drugih političkih aktera i institucija, za stvarna i trajna poboljšanja u pet prioritetnih, međusobno povezanih, područja: Stabilne, odgovorne i demokratične institucije vlasti i jednak pristup pravdi, Kvaliteta demokracije, Borba protiv korupcije i javni interes, Ravnopravnost i dostojanstvo svih ljudi te Naslijede rata, suočavanje s prošlošću i izgradnja mira.

PLATFORMA

ZA HRVATSKU VLADAVINE PRAVA

07. prosinca 2012., Zagreb

Platforma 112 – Za Hrvatsku vladavine prava povodom **10. prosinca – Međunarodnog dana ljudskih prava** želi još jednom potaknuti javnost i odgovorne u institucijama RH-a na potrebu davanja zajedničkog doprinosa u prihvaćanju činjenica o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava prema svim civilnim žrtvama rata kao i obnovi povjerenja između pojedinaca i pojedinki, naroda i zemalja u regiji.

I ovom prilikom, želimo skrenuti pozornost javnosti na porazne činjenice koje ukazuju na to da su brojni zločini još uvijek neprocesuirani, solidarnost s obiteljima žrtava je deklarativna i prigodna uz porazno pomanjkanje suoštećanja prema stradalnicima iz drugih etničkih zajednica.

Državno odvjetništvo RH-a (DORH) i Ravnateljstvo policije MUP-a dvadeset i jednu godinu nakon rata još uvijek u brojnim slučajevima ratnih zločina neučinkovito provode predistražne radnje koje ne rezultiraju kaznenim postupcima kojima bi se utvrdila odgovornost počinitelja. Veliki dio postupaka pred sudovima u Hrvatskoj provedeni su u odsutnosti počinitelja koji su i danas nedostupni pravosuđu RH-a, a u niz predmeta suđenja su u tijeku ili još nisu ni otpočela. Posljedica toga su neprocesuirani ratni zločini i nepostojanje pravomoćno osuđujućih presuda. Time obitelji žrtava na temelju sudske prakse u RH, ostaju bez obeštećenja i priznanja patnje.

Još uvijek nema niti jedne pravomoćne presude za ratne zločine počinjene u tijeku i neposredno nakon vojno-redarstvene akcije "Oluja". Državno odvjetništvo još uvijek ne podiže optužnice temeljem zapovjedne odgovornosti osoba koje su kao vojni zapovjednici ili nadređene civilne osobe bile dužne garantirati sigurnost i zaštitu civila ili ratnih zarobljenika, na području za koje su bile odgovorne, a na kojem su njihovi podređeni počinili ratne zločine.

Odgovorne želimo upozoriti na činjenicu da još uvijek nije na zadovoljavajuć način riješen problem priznavanja patnje i gubitaka rodbini ubijenih kroz naknadu štete i druge vidove reparacija, te još uvijek prijeteće naplate parničnih troškova članovima obitelji usmrćenih koji su izgubili parnice u kojima su od RH tražili naknade nematerijalne štete zbog usmrćenja svojih bližnjih.

Platforma 112 – za Hrvatsku vladavine prava, kao podloga za zajedničko javno zagovaranje organizacija civilnog društva, u svojih 112 zahtjeva postavlja jasne standarde i mjere za unaprjeđenje kvalitete demokracije, djelovanje institucija vlasti, borbu protiv korupcije i zaštitu javnog interesa, zaštitu ljudskih prava, suočavanje s prošlošću i izgradnju mira u Hrvatskoj.

I ovom prilikom pozivamo aktualnu Vladu RH na proaktivno djelovanje kako bi se ispravila nepravda koja se čini neobeštećivanjem civilnih žrtava rata. Nužno je otpisati visoke parnične troškove žrtvama uslijed gubitaka parnica za naknade štete te donijeti Nacionalni program i Zakon o osnivanju fonda za obeštećenje svih civilnih žrtava rata.

Platforma 112 – za Hrvatsku vladavine prava, kao podloga za zajedničko javno zagovaranje organizacija civilnog društva, u svojih 112 zahtjeva postavlja jasne standarde i mjere za unaprjeđenje kvalitete demokracije, djelovanje institucija vlasti, borbu protiv korupcije i zaštitu javnog interesa, zaštitu ljudskih prava, suočavanje s prošlošću i izgradnju mira u Hrvatskoj.

Temeljni vidovi podrške koje osiguravamo su:

- svakodnevni pravni i drugi savjeti,
- upućivanje u odgovarajuće ustanove ili centre za psihosocijalnu i drugu pomoć,
- obični prijateljski razgovori,
- informiranje o naprecima u rješavanju njihovih problema/slučajeva ili političkim naprecima,
- dokumentiranje i analiza upravnih postupaka,
- potpora stradalnicima u sudskim postupcima pred hrvatskim sudovima i Europskim sudom za ljudska prava,
- evidencija civilnih žrtava, njihovih iskustava i potreba te pripadajuće dokumentacije,
- osnaživanje i edukacije putem radionica te
- javno zagovaranje prava na obeštećenje.

Etički principi rada s civilnim žrtvama rata

Iako je prošlo više od desetljeća od završetka ratnih operacija u Hrvatskoj, stanje stabilnog i održivog mira nije uspostavljeno. Još uvijek je prisutna snažna etnička polarizacija u društvu koja izaziva česte verbalne i fizičke sukobe, osobito u tzv. podijeljenim i snažno ratom zahvaćenih gradova u kojima se mijenjala etnička slika stanovnika, kako zbog izbjeglištva i migracija, tako i zbog etničkog čišćenja i postupaka usmrćivanja pripadnika/ica određene etničke skupi-

ne. Ta je polarizacija prisutna i među organiziranim skupinama civilnih stradalnika koje su se tek nedavno počele otvarati jedne prema drugima, komunicirajući i uspostavljajući suradnju u javno-političkom radu, odnosno zagovaranju potreba civilnih žrtava rata. Ta je suradnja djelomično potaknuta i odnosom političkih institucija i sudova koji nisu obeštetili ni većinsku populaciju u Hrvatskoj te su i jednu i drugu skupinu stavile u isti, nepovoljan položaj.

Documentini etički princip rada temelji se na:

- uvažavanju doprinosa i dijeljenju iskustava svih grupa stradalnika,
- njegovanju kvalitetnih kolegijalnih odnosa,
- sustavnom informiranju i suradnji s civilnim stradalnicima,
- poštovanjem privatnosti i anonimnosti te dobrovoljnosti stradalnika,
- isticanjem problematike i potreba svih skupina stradalnika i
- zagovaranjem obeštećenja za sve civilne stradalnike na jednak način te pravedno i nediskriminаторno tretiranje bez obzira na etničku pripadnost, jezik i druge karakteristike.

Važnim etičkim aspektom rada sa žrtvama smatramo pružanje odgovarajuće podrške od strane naših djelatnika koji su odgovorni za vlastito mentalno zdravlje uslijed izloženosti prijenosa traumatskih događanja žrtava i suočavanja s njima. Pomagački rad mijenja i utječe na ljude stoga svi djelatnici Documente

imaju mogućnost pohađanja redovite supervizije kako bi se lakše suočili i nosili s posljedicama koje osjećaju u terenskom radu i očuvali svoje mentalno zdravlje, održali kvalitetu posla, ali i psihosocijalnu klimu tima i organizacije u kojoj rade.

Literatura:

Bardach, Eugene: *A Practical Guide for Policy Analysis – The Eightfold Path to More Effective Problem Solving*, Univeristy of California, 2005.

Bužinkić, Emina: *Prava civilnih žrtava rata*, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2011.

Bužinkić, Emina: *Civilne žrtve rata u Hrvatskoj. Pravo na pravni lijek i reparaciju za žrtve teških kršenja međunarodnog prava o ljudskim pravima i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava. Potrebe, praksa, preporuke.*, Istraživački izvještaj, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2012.

Citroni, Gabriela: *Između stigme i zaborava: Vodič za odbranu prava žena – žrtava silovanja ili drugih oblika seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini*, Trial, UN Women, 2012.

Greiff, Pablo de: *Priručnik o reparacijama 1*, Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, Fond za humanitarno pravo, 2011.

Greiff, Pablo de: *Priručnik o reparacijama 2*, Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, Fond za humanitarno pravo, 2011.

Hrvatska – dvadeset godina poslije: *Žrtve mina – gdje su, što rade i što trebaju*, UPIM, 2011.

ICTJ – NPL – From Relief to Reparations: Listening to the Voices of Victims, Report, 2011.

Krešić, Mario: *Podrška žrtvama i svjedocima kaznenih djela u Republici Hrvatskoj*, Program Ujedinjenih naroda za razvoj, 2007.

Poslijeratna pravda i trajni mir u bivšoj Jugoslaviji – Tematsko izvješće povjerenika Vijeća Europe za ljudska prava, Vijeće Europe, 2012.

Roberts, Adam: *Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians*, Survival, vol. 52, 2010.

Vodič kroz reparacije, Fond za humanitarno pravo, 2011.

Živić, D., Demografski gubici Hrvatske vojske tijekom Domovinskog rata, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005.

Dodatak I.

U P I T N I K

Documenta, Centar za suočavanje s prošlošću provodi upitnik među civilnim žrtvama rata sa svih strana rata u RH. U istraživanje je uključeno 100 slučajno odabralih ispitanika/ca. Vaše sudjelovanje je dobrovoljno i anonimno ukoliko želite. Molimo Vas da na pitanja odgovorite otvoreno i iskreno.

ANKETAR/KA: _____

DATUM PROVOĐENJA ANKETE: _____

GRAD/MJESTO PROVOĐENJA ANKETE: _____

Uspostavljanje kontakta

Na početku razgovora:

- anketari/ke se pozdravljaju, predstavljaju se - razmjenjuju nekoliko neformalnih rečenica uobičajenih kod započinjanja komunikacije – vrijeme, radovi na poljoprivrednim zemljištima, itd.,
- izgovaraju ciljeve istraživanja, imenuju organizaciju u ime koje to rade – Documenta, kažu nekoliko riječi o tome čime se Documenta bavi,
- uglavnom kažu da se sitraživanje radi sa željom da se pomogne civilnim stradalnicima te članovima obitelji čiji su najmiliji kao civili nestali ili poginuli tijekom Domovinskog rata, a do danas nisu ostvarili niti jedan vid obeštećenja, prava na priznanje patnje žrtava.

1. Molimo vas opišite ratne okolnosti i ratna djelovanja koja su vas osobno i/ili članove vaše obitelji najviše pogodila (pokušati utvrditi činjenice o osobnim gubitcima)

2. Broj direktnih civilnih žrtava rata u obitelji _____

Uputa anketarima: zapisati, snimiti odgovor na pitanje, a naknadno ili tijekom razgovora ispuniti u tablici kategoriju civilne žrtve rata za osobu s kojom razgovarate.

3. KATEGORIJA CIVILNE ŽRTVE RATA

Obilježiti kategoriju tako da pored one koja je prisutna u obitelji stavite X

Civilni invalid rata ¹	
Osoba je bila zlostavljana	
Osoba je bila lišena slobode od strane aktivnih vojski i zbog toga trpi trajna oštećenja	
Osobe koje su ranjene kao civili tijekom ratnih djelovanja (bombardiranjem, eksplozija ratnog materijala, zalutali metak)	
Osobe koje su direktna žrtva terorističkih, odnosno diverzantskih akcija	
Osoba je žrtva seksualnog zlostavljanja tijekom ratnih djelovanja	
Osobe kojima je zbog ratnih djelovanja u obitelji poginuo, umro ili nestao član obitelji ²	

4. Jeste li ikada tražili neki vid obeštećenja kao civilna žrtva rata?

DA

NE

Uputa anketarima: Ukoliko ispitanik/ica odgovore sa DA - postavljate pitanje 5. Ukoliko je odgovor NE - prelazite na pitanje 6.

¹ Pravna kvalifikacija: organizam oštećen za najmanje 20%, organizam oštećen za najmanje 60% zbog bolesti, a bolest je pogoršanje bolesti, odnosno pojava bolesti neposredna posljedica zlostavljanja, odnosno lišavanja slobode.

² Član obitelji je bračni drug, djeca rođena u braku ili izvan njega, posvojena djeca, roditelji, posvojitelji, izvanbračni partner koji je živio i ima djecu sa osobom koja je poginula, umrla ili nestala zbog ratnih djelovanja.

5. Koje od sljedećih prava kao civilna žrtva rata ste ostvarili prema Zakonu o zaštiti vojnih i civilnih invalida rata ili bilo kojem drugom postojećem propisu u RH?

DA	NE
Prava po osnovi gubitka člana obitelji	
obiteljska invalidnina	
uvećana obiteljska invalidnina	
Prava po osnovi materijalnih i drugih potreba korisnika	
opskrbnina ³	
dodatak za pomoć u kući	
besplatni udžbenici	
prednost pri upisu u obrazovne ustanove	
posebni dodatak	
stipendije	
prednost pri smještaju u učeničke i studentske domove	
prednost pri zapošljavanju	
prednost pri smještaju u domove socijalne skrbi	
osobađanje plaćanja naknade za prenamjenu	
poljoprivrednog zemljišta	
posebni staz	
pravo na troškove prijevoza i pogreba	
Prava po osnovi oštećenja organizama	
osobna invalidnina	
dodatak za njegu i pomoć druge osobe	
ortopedski dodatak	
profesionalnu rehabilitaciju	
kupališno i klimatsko lječenje	
pomoć u troškovima liječenja i nabavi ortopedskih pomagala	

6. Što vas je u tome sprječavalo i/ili još uvijek sprječava?

7. Jeste li pokretali sudski postupak zbog ostvarenja prava na obeštećenje kao civilna žrtva rata?

DA NE

Uputa anketarima: Ukoliko je ispitanik/ica na pitanje 7. odgovorio s DA – postavljate pitanje 8., 9. i 10. Ukoliko je odgovorio s NE prelazite na pitanje 12.

³ Pravo na opskrbnину imaju korisnici osobne invalidnine, obiteljske invalidnine, uz uvjet da imaju prebivalište u RH, da su nesposobni za privređivanje, nisu zaposleni, nisu korisnici mirovine, ili nekih novčanih primanja po propisima o socijalnoj zaštiti i sl., te da oni i članovi njihovih obitelji u kućanstvu nemaju ukupno druge redovne novčane mjesečne prihode po članu kućanstva veće od 30% proračunske osnovice. Visina opskrbnинe iznosi 1.097,58 kn.

8. Imate li stručnu pomoć ili odvjetnika?

DA

NE

9. U kojoj je fazi postupak?

10. Jeste li upozorenici na visoke troškove postupka?

DA

NE

Ukoliko je odgovor na pitanje 10. – DA, postavljate pitanje 11.

11. Od koga i kada ste upozorenici na visoke troškove postupka?

12. Jeste li kaznenom prijavom ili na drugi način inicirali kazneni progon počinitelja?

DA

NE

13. Jesu li vam poznati počinitelji?

DA

NE

14. Na koje ste pravne i/ili druge prepreke naišli prilikom ostvarenja prava na odštetu? (možete zaokružiti više odgovora)

1. nepoznavanje pravnih propisa
2. neljubaznost djelatnika
3. nedostupnost besplatne pravne pomoći
4. odbijen upravni zahtjev zbog proteka roka

5. odbijen upravni zahtjev zbog nedostatka materijalnih dokaza
 6. odbijen sudski tužbeni zahtjev zbog:
 - zastare pokretanja odštetnog postupka
 - definicije terorizma (motiv počinjenja djela)
 - nedostatka dokaza da je usmrćenje uzrokovano kaznenim djelom pripadnika hrvatskih vojnih/redarstvenih postrojbi
 - nepostojanja pravomoćne osuđujuće presude u kaznenom postupku
 - nemogućnosti ovrhe sudskim putem usvojenog tužbenog zahtjeva
 - visine odštete
 7. nešto drugo, što _____

Uputa anketarima – pitanje 15. postavljate samo onima za koje ste iz dosadašnjeg tijeka razgovora razumjeli da se radi o obitelji koja ima nestalog člana obitelji

15. Jeste li nestanak svog srodnika (koji je nestao tijekom Domovinskog rata, a čiji posmrtni ostaci do danas nisu pronađeni) prijavili nadležnim institucijama?

DA NE

Uputa anketarima: Ukoliko je odgovor na pitanje 15. DA – postavite pitanje 16., a ukoliko je NE prijeđite na pitanje 17.

16. Kojoj ste od nadležnih institucija prijavili nestanak svog srodnika (koji je nestao tijekom Domovinskog rata, a čiji posmrtni ostaci do danas nisu pronađeni)? (možete zaokružiti više odgovora)

1. Hrvatskom crvenom križu
 2. Međunarodnom crvenom križu
 3. Policiji
 4. Upravi za zatočene i nestale
 5. Nekoj drugoj instituciji/organizaciji, kojoj _____

17. Što su institucije poduzele nakon vaše prijave o nestanku srodnika?

1. Institucije nisu poduzele nikakve konkretnе radnje
 2. Institucije su poduzele konkretnе radnje, као што су:

18. Jeste li srodnika koji je nestao tijekom Domovinskog rata, a čiji posmrtni ostaci do danas nisu pronađeni, sudskim putem proglašili mrtvima?

DA

NE

19. Jeste li do sada dobili bilo kakav oblik medicinske ili psihološke pomoći?

DA

NE

Uputa anketarima: Na pitanje 20. odgovaraju ispitanici/e koji su odgovorili sa DA

20. Navedite koju i od koga ste dobili medicinsku i/ili psihološku pomoć?

21. Koji oblik pomoći i podrške biste rado dobili, a do sada je izostajao?

22. Od koga očekujete da bi takav oblik pomoći, podrške trebao osigurati?

23. Što je vama važno kod priznanja patnje civilnih žrtava rata?

24. Kako vas udruge mogu podržati?

25. Želite li još nešto vezano za vaša prava kao civilne žrtve rata podijeliti s nama?

26. Spol ispitanika:

M

ž

27. Dob ispitanika/ice:

Dobni razredi	Staviti x pored dobnog razreda ispitanika
18-27 god	
28-37 god	
38-47 god	
48-57 god	
58-67 god	
>67 god	

28. Nacionalna/etnička pripadnost ispitanika/ice:

1. Hrvatska
 2. Srpska
 3. Bošnjačka
 4. Ne opredjeljujem se nacionalno/etnički
 5. Neka druga, navedite koja _____

29. Koji je Vaš radni status? (zaokružiti samo jedan odgovor)

1. U radnom odnosu
2. Honorarni rad kao jedini izvor prihoda
3. Samostalna privredna djelatnost (obrtnik, slobodna profesija)
4. Samostalni poljoprivrednik
5. Domacica
6. Učenik/učenica, student/studentica
7. Umirovljenik/umirovljenica
8. Nezaposlen/nezaposlena
9. Ostalo: _____

30. Koje je vaše bračno stanje: (zaokružiti samo jedan odgovor)

1. Neoženjen/neudana
2. Oženjen/udana
3. Živim s partnerom/partnericom, ali nismo u braku
4. Rastavljen/rastavljena
5. Udovac/udovica Ostalo: _____

31. Imate li djece:

1. Ne
2. Da, imam _____ (upisati broj djece)

**32. Procijenite Vaše imovinsko stanje, odnosno imovinsko stanje Vaše obitelji
(zaokružiti samo jedan odgovor):**

1. Puno lošije od vecine
2. Nešto lošije od vecine
3. Ni bolje ni lošije od vecine
4. Nešto bolje od vecine
5. Puno bolje od vecine

33. Koju ste školu završili? (zaokružiti samo jedan odgovor)

1. Bez škole
2. Nepotpuna osnovna škola
3. Osnovna škola
4. Zanat, škola za zanimanje u trajanju do 3 godine
5. Srednja škola u trajanju od 4 godine
6. Viša škola

7. Fakultet

8. Specijalizacija, magisterij, doktorat

34. Ukupan broj članova uže obitelji _____

DNEVNIK ANKETARA:

IME I PREZIME OSOBE: _____

MJESTO BORAVIŠTA / PREBIVALIŠTA (ako je različito):

KONTAKT (telefon, mobitel, e-mail): _____

Dodatni komentari/opservacije anketara:

Dodatak 2.

Fokus grupa s civilnim žrtvama rata – ogledni program u trajanju od 2,5 do 3 sata

- Dobrodošlica i zahvala uz kratko predstavljanje ciljeva i aktivnosti projekta
- Predstavljanje sudionika/ica fokus:grupe
- 12.30 – 14.30 Razgovor sa sudionicima/ama o sljedećim temama:
 - Što su po vašem mišljenju najveće političke i pravosudne prepreke ostvarivanju obeštećenja za civilne žrtve rata?
 - Koje su glavne poteškoće kod ostvarivanja statusa civilne žrtve rata? Koje su glavne prepreke nepokretanju zahtjeva za naknadu štete? Na koje poteškoće civilne žrtve nailaze u samim sudskim postupcima?
 - Zašto mislite da osim u nekoliko slučajeva poput obitelji Zec nemamo pozitivnih sudskih presuda za naknadu štete?
 - Kako vas pogadaju osobno ta zakonska ograničenja i rad pravosuđa?
 - Imate li sugestija za izmjene sadašnjeg zakonskog okvira?
 - Što očekujete od novo uspostavljenog Ministarstva branitelja u pogledu obeštećenja?
 - Što očekujete od Documente u smislu zagovaranja obeštećenja?
 - Podržavate li ideju uspostave Državnog Fonda za obeštećenje civilnih žrtava rata i izrade Nacionalnog programa za obeštećenje civilnih žrtava rata?
 - Što biste sami željeli napraviti i kakva bi vam potpora trebala?
- Završne riječi

Dodatak 3.

Razgovor s donositeljima odluka - primjer ogledne struktura razgovora u trajanju od 1.5 do 2 sata

- Upoznavanje s(a):
 - projektom Afirmacija prava na obeštećenje civilnih žrtava rata,
 - terenskim istraživanjem i preliminarnim rezultatima,
 - zaključcima okruglog stola o reparacijama civilnih žrtava rata (listopad 2011.), Platformom 112 – Naslijede rata (obeštećenja) i zahtjevi,
 - izvještajem o suđenjima za ratne zločine,
 - fokus grupom s civilnim žrtvama rata,
 - zahtjevom udruga civilnih žrtava za sastanak s ministrom.
- Možete li nas upoznati s načinom evidencije i davanja statusa civilnih žrtava rata u ministarstvu?
- S kakvim podacima raspolažete? Tražiti detaljan uvid u statistiku!
- Koji su koraci k pravednom obeštećenju civilnih žrtava rata nužni od strane nove političke vlasti? Što će biti prioriteti nove Vlade i specifičnog ministarstva?
- Polazeći od društvene solidarnosti, bez prejudiciranja odgovornosti za ratne štete, podržavate li ideju uspostave državnog Fonda za obeštećenje civilnih žrtava rata i izrade Nacionalnog programa za obeštećenje civilnih žrtava rata?
- Podržavate li ideju ustrojavanja posebne Uprave za civilne žrtve rata u ministarstvu?
- Dogovori o daljnoj komunikaciji i suradnji!

PRAĆENJE RADA INSTITUCIJA I ZAGOVARANJE PROMJENE

JAVNO ZAGOVARANJE

Vesna Teršelić

Nema zemlje ni društva u kojima se ne bi moglo bitno unaprijediti prezentiranje sramnih stranica vlastite povijesti i poboljšati sustav podrške traumatiziranim. Kako bi stvorili prostor za kvalitetniju raspravu o prošlosti, dodatno istraživanje faktografije nasilja i učenje povijesti utemeljeno na činjenicama zagovarat ćete promjene duboko ukorijenjenih praksi selektivnog prikazivanja stradanja. Vašim ćeće prijedlozima nastojati motivirati što više sada nezainteresiranih ljudi, u javnosti i vladinim institucijama ili drugim riječima - zagovarati.

Uspjeh zagovaranja prijedloga u javnoj raspravi ovisit će o njihovoj kvaliteti i vjerodostojnosti nositelja, kao i načinu predstavljanja, to jest umješnosti komuniciranja ocjena stanja, vrijednosti, zamisli i zahtjeva prema drugim ludima, medijima i vladinim institucijama. Čak i najbolji prijedlozi potkrijepljeni argumentima, podacima i analizama neće imati željene učinke ako ih ne uspijete predstaviti na razumljiv i zanimljiv način. Ne bi trebali dozvoliti da vas obeshrabri nelagodna tišina koja često prati

javno iznošenje podataka o počinjenim zločinima. Kad prođe početna zatečenost mogla bi uslijediti bura. Bez obzira je li rasprava o nasilnoj prošlosti već otvorena ili tek počinje, u pripremi vašeg javnog nastupa trebate računati na oštре reakcije, jer inicijative u vezi pamćenja nasilnog naslijeda u javnosti obično nailaze na podijeljene reakcije.

Bez obzira na to pripremate li inicijativu samo u vašem mjestu ili na razini zemlje, vjerojatno trebate računati na višegodišnje zastupanje vašeg prijedloga pa se oboružajte strpljenjem. Za neke inicijative, poput inicijative opisane u prvom primjeru, trebat će vam 10 i više godina.

PRIMJER 1:

Inicijativa za povrat imena Trg žrtava fašizma

Kada je Trga žrtava fašizma u Zagrebu 1990. godine preimenovan u Trg hrvatskih velikana, okupljeni u građansku inicijativu zatražili su povrat imena i sljedećih deset godina na Dan pobjede nad fašizmom i Dan Europe svakog 9. svibnja organizirali su prosvjed na kom se okupljalo isprva stotinjak, a prema kraju akcije više stotina ljudi. U neposrednoj blizini toga trga, u Zvonimirovoj se ulici od 1941.–1945. nalazio ured Maksa Luburića, zapovjednika svih logora u vrijeme ustaške Nezavisne Države Hrvatske (NDH), a na broju 4 bio je ured Ustaške nadzorne službe (UNS-a). Na samom trgu bilo je ustaško redarstvo i ustaški zatvor. Među ostalima, tu je bio islijedivan i Andrija Hebrang. S prozora se bacila, ili je bila bačena, ilegalka Zdenka Baković. Od 1943. na trgu su bili uredi Gestapa. 5.5.1943. Reichsführer Heinrich Himmler je posjetio poglavnika NDH, Antu Pavelića, u Zagrebu i tom prilikom dobio visoki orden Krune Kralja Zvonimira. Ustaše su mu predali 1.700 Židova koje su još uspjeli pronaći u Zagrebu. Bili su to ostaci ostataka nekada velike židovske zajednice. Među njima je, zajedno s majkom Ivkom i mlađim bratom Sašom, bila i hrvatska mlada glumica Lea Deutsch. Ti ljudi su bili transportirani direktno u Auschwitz. Samo desetak ljudi je uspjelo preživjeti rat.

Zoran Pusić, jedan od pokretača inicijative, kaže: "Ime Trg žrtava fašizma postalo mi je važno kad su ga htjeli promijeniti i to na direktnu Tuđmanovu naredbu, negdje u drugoj polovici 1990.. Skinuli su ploče i stavili ime Trg hrvatskih velikana, krajem novembra 1990.. I onda smo organizirali Odbor za vraćanje imena, jer netko koga smeta činjenica da su postojale žrtve fašizma, može ići samo za tim da revidira i umanji zločudnost onih ideja koje su do tih žrtava dovele. To je početak jedne maratonske akcije koja je trajala 11 godina. Krajem 2000. uspjeli smo vratiti ime Trg žrtava fašizma. Ideja je bila da na ovaj trg dolaze ulice hrvatskih vladara, hrvatskih knezova i kraljeva. Mi smo kroz tih jedanaest godina pisali nebrojene peticije i članke, jer smo između ostalog smatrali da hrvatskim vladarima ne bi trebalo biti ispod česti da njihove ulice dolaze na Trg žrtava fašizma, jer bi ispred vladara i svih kraljeva i knezova trebali dolaziti oni najčešće bezimeni ljudi koji su pali kao žrtve ili pali u borbi protiv tiranije, a teško je naći bolji primjer od žrtava fašizma. Početkom devedesetih još su bili živi svjedoci koji su prošli ove zatvore na trgu. Za ovaj prostor je ime Trg žrtava fašizma bilo veoma primjereno. Bili smo svjesni opasnosti i zločudnosti ideja koje su do žrtava fašizma dovele i opasnosti da se sjećanje na zločudnost tih ideja izbriše iz memorije jednog naroda." Iz filma *DOCUMENTA MEMORIAE, Studijska putovanja na mesta sjećanja i stradanja vezana uz II. svjetski rat, Zagreb – redateljice Dijane Mlađenović*.

Jedna od najdužih građanskih akcija u najnovijoj povijesti Hrvatske urodila je plohom. Kada je konačno Trgu vraćeno njegovo pravo ime nisu ni izbliza riješena sva neuralgična pitanja u vezi pamćenja stradanja i narodnooslobodilačke borbe u Drugom svjetskom ratu. No postalo je politički nekorektno osporavati žrtve fašizma. U

tijeku devedesetih u Hrvatskoj je srušeno ili oštećeno više od 3.000 antifašističkih spomenika⁶⁸. Samo je nekoliko desetaka obnovljeno. Od nekadašnjih 7 spomen-područja na mjestima stradanja i antifašističkog otpora u Drugom svjetskom ratu, danas je za javnost otvorena samo Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac.

Bilo bi korisno da prije početka zagovaranja izdvojite vrijeme za pripremu, savjetovanje s kolegama i stručnjacima koji vam mogu pomoći s podacima. Ukoliko ne morate hitno reagirati na neprihvatljivu

situaciju, uzmite si vrijeme za sve navedene korake kako bi temeljito protresli sve aspekte inicijative ili kampanje koju pokrećete.

Ne propustite:

1. razgovarati o vrijednostima,
2. odrediti vaš neposredni i dugoročni cilj,
3. definirati jednostavne prepoznatljive poruke,
4. definirati način prikupljanja podataka te provesti neophodne analize i istraživanja,
5. odabratи partnerе i dogovoriti oblike suradnje,
6. zajedno s njima izraditi plan,
7. smisliti način uključivanja građana,
8. dogovoriti kako pridobiti medije i redovito komunicirati s njima,
9. predložiti putove za informiranje i otvaranje dijaloga s neistomišljenicima,
10. odrediti kada i koliko često ćete kontaktirati nadležne vladine institucije,
11. predvidjeti povremene kritične rasprave, evaluaciju i korigiranje prvobitnih planova.

Kao u opisanom primjeru akcije za povrat imena Trga žrtava fašizma, u svakoj će vam inicijativi biti vrlo važno ponovo razmisliti o **vrijednostima** koje zastupate, jer ćete na njima graditi vaš javni nastup, pamteći da je svaki čovjek važan. Bez uvažavanja drugog, bez čuvanja dostojanstva svake osobe i poštivanja prava drugih nema izgradnje povjerenja. Na počecima protivratnog mirovnog djelovanja u Hrvatskoj u srpnju 1991. u *Povelju Antiratne kampanje Hrvatske* zapisali smo: "Svaki za sebe i svi zajedno, na lokalnom, regionalnom ili globalnom nivou, suprotstavljat ćemo se onima koji pozivaju u rat i zalagati se za slobodu, pravdu i blagostanje za sve." (Janković; 138). Te su vrijednosti još uvijek temelj našeg djelovanja.

Kad se odlučite na akciju, uz kratkoročni **cilj** ne gubite iz vida dugoročnu svrhu. Svoje prijedloge promjena i zahtjeve usmjerit ćete prema javnosti i vladnim institucijama. Bilo da se obraćate lokalnom gradskom vijeću, predsjedniku vlade ili svakom slušatelju radio stanice ili pak tražite potporu ministarstva

kulture za pripremu izložbe, uvijek jasno obrazložite što želite i zašto je to važno. Uz cilj akcije spomenite i svrhu, jer je prorada društvenog nasilnog nasljeđa istovremeno usmjerenica na priznanje patnje preživjelih, kao i pravo na učenje povijesti sljedećih generacija. Umjesto transgeneracijskog transfera traume želimo informativan i podržavajući dijalog među različitim generacijama. Prije konačne odluke o cilju zagovaračkog poduhvata možete potražiti odgovor na sljedeća pitanja: Je li cilj dostižan? Je li vrijedan truda? Mogu li se oko njega okupiti različite skupine? Koliki su izgledi da će se za akciju zainteresirati mediji? Hoće li cilj pridonijeti povećanju entuzijazma te stjecanju iskustva i kredibiliteta te na duže staze omogućiti ostvarivanje ambicioznijih ciljeva? Što bi mogli ostvariti na duge staze zagovarajući vama važne vrijednosti? Bi li vraćanje imena ulice ili trga bilo dostižno za vašu inicijativu? Ili možete ići na ambiciozne ciljeve poput doprinosa povećanju učinkovitosti suđenja za ratne zločine?

⁶⁸ Uništavanje spomenika pomno je dokumentirano u knjizi *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1991.-2000.* koju je uredio Juraj Hrženjak

Primjer 2:

Inicijativa za uklanjanje spomenika

Nekoliko mjeseci nakon trećesiječarskih izbora, kada smo očekivali zaokret na bolje u pogledu zauzimanja stava prema stradanju u Drugom svjetskom ratu, u lipnju 2000. godine u Slunju je podignut spomenik Juri Francetiću, zapovjedniku ustaške Crne legije, ratnom zločincu, čovjeku odgovornom za smrt tisuća nedužnih civila, koji su 1942. godine ubijeni u pokoljima u Bosni i Hercegovini u selima uz rijeku Drinu samo zato što su bili druge nacionalnosti i/ili vjeroispovijesti. Postavljanje spomenika osudili su gotovo svi, od predsjednika Republike Stjepana Mesića do lokalnih čelnika Karlovačke županije. Jelka Glumičić iz karlovačkog Odbora za ljudska prava pokrenula je potpisivanje peticije za uklanjanju spomenika koju je potpisalo više od 800 Karlovčana. Uručenje peticije čelnicima Karlovačke županije i grada Slunja 10. prosinca 2001., na Međunarodni dan ljudskih prava, dočekala je razularena skupina od 200 ljudi pogrdnim povicima, psovka i ustaškim pjesmama. Ustanovljen je odbor koji je okupio nekoliko organizacija za zaštitu ljudskih i građanskih prava i promicanje demokracije i nenasilja te antifašističkih udruga. Obrazloženje koje smo dobili od službenih institucija glasilo je da je uklanjanje spomenika u domeni komunalnih redara. Unatoč činjenici da su na vlasti tada bili socijaldemokrati i liberali, za to nije bilo političke volje.

Odbor za uklanjanje spomenika uzastopnim je akcijama, poput organiziranja potpisivanja peticije, konferencijama za tisak, Otvorenim pismom Predsjedniku Vlade RH i Predsjedniku Hrvatskog sabora te tribinom u Slunju tražio promptnu akciju vladinih institucija. Na konferenciji za tisak održanoj u svibnju 2004. Zoran Pusić je primjerice komentirao: "Spomenik Francetiću u Hrvatskoj je isto kao kad bi danas u Njemačkoj bio podignut Hitleru ili Himmleru. Teško je zamisliti podizanje spomenika ratnom zločincu u zemlji koja želi biti članicom Europske unije.". U međuvremenu podignut je i spomenik ustaškom ministru i doglavniku Mili Budaku. Nekoliko dana nakon njegova podizanja, spomen obilježja Juri Francetiću u Slunju i Mili Budaku u Svetom Roku konačno su uklonjena. U jutarnjim je satima 27. kolovozu 2004. specijalna policija uklonila oba spomenika. Spomenik postavljen u vrijeme vladavine SDP-a uklonjen je kad je ponovo izabran HDZ.

Povodom uklanjanja spomenika od vlade smo zatražili: "Od Vlade RH očekujemo da u skladu sa svojim ovlastima i već iskazanom namjerom pripremi zakonske prijedloge te ih uputi u proceduru Hrvatskog sabora, kojima bi se napokon sprječilo javno afirmiranje stavova, ideologija i djelovanja protivnih ustavnog poretka Republike Hrvatske, posebice najvišim vrednotama poštivanja prava čovjeka i mirotvorstva te Izvořišnim osnovama Ustava Republike Hrvatske koje izrijekom navode da se pravo na državnu suverenost očituje 'u uspostavi temelja državne suverenosti u razdoblju drugog svjetskog rata izraženoj nasuprot proglašenju Nezavisne Države Hrvatske (1941.), na odlukama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (1943.)'. Tražimo da se zakonom i drugim propisima onemogući podizanje spomen obilježja te imenovanje ulica i drugih javnih prostora, ustrojbenih jedinica lokalne samouprave i pravnih osoba kojima se afirmiraju osobe, ideologije, režim i djelovanja protivna navedenim vrednotama i Izvořišnim osnovama."

Pri donošenju zakona, smatramo posebno važnim osiguravanje široke i dobro pripremljene javne rasprave o zabrani afirmacije osoba, ideologija, režima i djelovanja protivnih hrvatskom ustavnom poretku, koja ne bi zadirala u pravo izražavanja pojedinaca.

Pritom će biti nužno pokrenuti temeljitu javnu raspravu o pitanju razlikovanja antifašizma, kao neupitne izvořišne osnove i vrednote suvremene Hrvatske i Europe, od zločina počinjenih u kontekstu različitih totalitarnih režima te onemogućiti ironijski

obrat zabrane afirmacije antifašizma povodom sprječavanja rehabilitacije ustaštva. Kvalitetnom javnom raspravom izbjegla bi se ishitrena, površna i neprimjenjiva zakonska rješenja koja bi samo pridonijela sadašnjim podjelama i nejasnoćama.

Pozivamo gradска и općinska vijeća u svim naseljima Republike Hrvatske, gdje postoje ulice i javni prostori nazvani prema ustaškim dužnosnicima, da hitno donesu odluke o promjeni tih naziva.”.

Za masovniju podršku vrlo vam je važno definirati prepoznatljivu **poruku** s kojom se lako poistovjetiti i koja jasno komunicira vaše glavne zahtjeve. Koristit će vam pronalaženje odgovora na pitanje: “Na koji način će ova, za mnoge uznemirujuća inicijativa, pridonijeti izgradnji povjerenja i mira?”. Ako je moguće, povežite prošlost, sadašnjost i budućnost kroz vaš odgovor na pitanje: “Kako će pamćenje pomoći sadašnjim i budućim generacijama u izgradnji uklju-

čivih odnosa bez nasilja?”. Niti jedna inicijativa nije vezana samo uz prošla stradanja, već kroz omogućavanje zauzimanja negativnog stava prema nasilju stvara preduvjete za svijet s manje isključivosti i ksenofobije. U javnim prijeporima oko prvih istraga za ratne zločine počinjenih od strane pripadnika hrvatskih postrojbi prvo se iskristalizirala poruka ‘Zločin je zločin’ koja je odmah tiskana na plakate, a kasnije smo skovali poruku ‘Moj glas za pravnu državu’.

Primjer 3:

Moj glas za pravnu državu

Procesuiranje ratnih zločina ušlo je u novu fazu u jesen 2000. godine, nakon dolaska Trećesiječanske vlasti na čelo Hrvatske. U rujnu 2000. dvanaest hrvatskih ratnih zapovjednika hrvatskoj je javnosti uputilo protest protiv kriminalizacije Domovinskog rata, odnosno nastojanja tadašnjih hrvatskih vlasti da se počnu procesuirati ratni zločini počinjeni od strane pripadnika hrvatskih snaga. Tadašnji Predsjednik RH Stipe Mesić je tada svu 12-oricu generala prisilno umirovio, navodeći kao argument nedopušteno uplitanje vojnih oficira u politiku. Među njima je bio i Mirko Norac.

Počelo se nagađati kako Međunarodni kazneni sud za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji (MKSJ) u Haagu smjera zatražiti Norčevo izručenje od Hrvatske kako bi mu se sudilo za sudjelovanje u zločinima u Gospicu. 8.2.2001. protiv Norca je izdat nalog za uhićenje. Norac je zamolio zagrebačku policiju da mu omogući predaju u Rijeci kako bi izbjegao medije. Nakon što su udovoljili njegovu zahtjevu, pobjegao je. Ubrzo nakon toga u Sinju i drugim mjestima Dalmatinske zagore počeli su prosvjedi u znak podrške Mirku Norcu, kao i protiv ‘izdajničke’ vlade Stipe Mesića i Ivice Račana. Ti su protesti kulminirali zborom na splitskoj Rivi gdje se okupilo oko 100.000 ljudi, a na kojem je sudjelovao i tadašnji predsjednik HDZ-a Ivo Šember, tražeći da se prekine postupak protiv Norca i svih hrvatskih generala, odnosno sprječi njihovo izručenje u Haag. Protesti su duboko podijelili hrvatsku javnost - za dio ljudi Norac je bio heroj i mučenik, a za dio su protesti bili dio plana ekstremne desnice za svrgavanje demokratski izabrane vlast. Ad-hoc koalicija organizacija odlučila je organizirati okupljanje u Zagrebu.

Iz teksta koji je za Vjesnik u ožujku 2001. napisala Vesna Teršelić:

“Inicijativa MOJ GLAS ZA PRAVNU DRŽAVU bila je jednokratna akcija podrške pravosudnim institucijama u vrijeme bijega Mirka Norca pod istragom za zločine nad srpskim civilima u Gospicu koja se sastojala od potpisivanja IZJAVE ZA PRAVNU DRŽAVU

VU na Trgu Petra Preradovića i Trgu bana Jelačića u Zagrebu te organiziranja skupa 19.02.2001.. Akcija je organizirana kako bi se odaslala jasna podrška pravosuđu nakon skupa održanog 11. 02. na splitskoj Rivi.

Organizacije okupljene u ad-hoc neformalnu inicijativu pozvale su sve građane i građanke da dođu i daju svog glas nenasilju i toleranciji, potpišu izjavu i dođu na:

JEDAN SAT ZA PRAVNU DRŽAVU

JEDAN SAT ZA DRŽAVU U KOJOJ MI NITKO NE PRIJETI

JEDAN SAT ZA PROHODNE CESTE,

JEDAN SAT ZA TRGOVE NA KOJIMA JE UGODNO PITI KAVU

JEDAN SAT ZA TURISTIČKU SEZONU

JEDAN SAT ZA DRŽAVU U KOJOJ NEMA JEDNAKIH

**Pravna država neće opstati
bez tvog odlučnog angažmana.
Daj svoj glas
nenasilju i toleranciji.**

Pošalji ovu razglednicu na jednu od slijedećih adresa :

Jutarnji List Slavonska avenija 4 10000 Zagreb

Večernji List Slavonska avenija 4 10000 Zagreb

Novi List Zvonimirova 20 a 51000 Rijeka

Feral Tribune Šetalište Bačvice 10 21000 Split

Globus pp900 10001 Zagreb

Nacional Vlaška 40 10000 Zagreb

"Moj glas za pravnu državu"

**Moj glas
za
pravnu
državu**

<http://www.mojglas.org/>

**Pravna država neće opstati
bez tvog odlučnog
angažmana.
Daj svoj glas
nenasilju i toleranciji.**

"Moj glas za pravnu državu"

**Moj glas
za
pravnu
državu**

Sabor Republike Hrvatske
Markov trg 6
10000 Zagreb

Hrvatska

<http://www.mojglas.org/>

<p>STO CINITE KAD SE ZBIVA NEŠTO DZBILJNO ŠTO U VAMA BUDI STRAH?</p> <p>a) čekate da se situacija smiri sama od sebe b) uzravjate se, ali vam ne pada na pamet što treba činiti c) gledate odmah što možete učiniti</p> <p>HTTP://WWW.ZAMIRNET.HR/</p> <p>Ako ste odgovorili s b) ili c), zanimat će vas vijest da se u ponedjeljak, 19. veljače 2001., na TRGU BANA JELAČIĆA, u 16,30 u Zagrebu, održava skup</p> <p>Moj glas za pravnu državu, Moj glas za demokraciju, Moj glas za normalan život.</p> <p>DODITE s prijateljima/sama, (JEDINO DOZVOLOJENO ORUŽJE JE DOBRA VOLJA) inicijativa »MOJ GLAS ZA PRAVNU DRŽAVU»</p>	<p>Ponedjeljak, 19. veljače 2001.</p> <p>INICIJATIVA »MOJ GLAS ZA PRAVNU DRŽAVU«</p> <p>TRG BANA JELAČIĆA</p> <p>16:30</p> <p>Zagreb</p>	<p>Ponedjeljak, 19. veljače 2001.</p> <p></p> <p>«Moj glas za pravnu državu»</p> <p>Akciju organizira grupa nevladinih organizacija iz cijelog Hrvatske. Java skup građana i građanki će se održati u ponedjeljak 19. veljače od 16.30 do 17.30 sati.</p> <p>To nije skup političara nego predstavnika civilne scene, građana i građanki.</p> <p>U subotu i nedjelju na Cvjetnom trgu aktivisti NGO-a će od 10 do 14 sati razgovarati s građanima o akciji, a stand će biti postavljen i u ponedjeljak od 10 do 16 sati.</p> <p>Žiro račun za pomoć u organizaciji (za plakate, bedževne, razglednice je 30102-678-119045 pri ZAP-u. Organizatori se obavezuju objaviti finansijski izvještaj nekoliko dana po završetku akcije u tiskanim medijima.</p> <p>Peticija se može potpisati i sve informacije dobiti na adresi:</p>
--	---	---

Sve se dogodilo unutar 6 dana. U utorak navečer najavili smo prvu konferenciju za tisak. U srijedu ujutro već smo dijelili Izjave pred vratima Sabora. U hladnom jutru činilo mi se da se neki zastupnici i zastupnice još uvijek pitaju kako je moguće da su neki dobri dečki koji su nas branili činili zločine. No činjenica je da su neki dečki samo branili, a neki drugi su uz to činili i zločine. I važno je podržati sudove koji su tek kre-nuli obavljati svoj posao. Kada ubojsvo nemoćnih više nije kažnjivo ruši se krhki etički sustav koji regulira ponašanje čovjeka prema čovjeku u zajednici. U ratu kao da je u svakom od nas i u cijeloj zajednici umro dio dobra. Da bi opet bili ljudi jedni prema drugima potrebno je osvrnuti se unatrag i suočiti se s počinjenim nedjelima. Ako se zločini individualiziraju, svi ćemo odahnuti. Poticali smo zastupnike i zastupnice da se založe za procesuiranje osumnjičenih za zločine u ratovima i poslijeratnim odmazda-ma, jer je proces suočavanja s prošlošću presudan za normalizaciju.

U pripremi programa brzo se izgradio most prema medijima. Bez njega skup ne bi uspio. U stvaranju mosta pomogli su novinari poput Drage Pilsela koji shvatili da je sudjelovanje u pripremi njihova građanska obaveza. Na valovima Radija 101 na skup su pozivali glumci i glumice Alma Prica, Vili Matula, Urša Raukar. Pregovore s policijom vodio je Mladen Majetić.

Bila nam je važna i podrška iz Splita, Osijeka, Rijeke, Pakraca. Kad su iz tiskare stigli plakati i razglednice slali smo ih po cijeloj Hrvatskoj. No plakatiranje nije bilo bez rizika. U Radićevoj su napali i izvrijedali djevojke koje su lijepile plakate.

Skup JEDAN SAT ZA PRAVNU DRŽAVU održao se na Trgu bana Jelačića u ponedje-ljak 19.02.2001. od 16.30 do 17.30. Okupilo se oko 10.000 ljudi.

Među govornicima su bili znanstvenik Ivan Supek, pisac Miljenko Jergović te brojni aktivisti i aktivistice. Okupljenima se obratio i branitelj Stipe Radilović koji je čuo za inicijativu preko medija te na skupu održao sjajan govor.

Vrlo je važan dio akcije bila komunikacija s ljudima koji su došli podržati i potpisati Izjavu ili protestirati protiv nje. Neki mladići u crnim košuljama samo su pljunuli na papire na štandu. Pred štandovima je dolazio do prepirkanja među ljudima različitih stajališta. Volonteri su objašnjavali, razgovarali, slušali. Igor Gošev koji je organizirao potpisivanje na štandovima kaže: "Nisam se uključivao u svađe mada mislim puno žešće nego što sam nastupio. Pridružio sam se akciji, jer sam želio pokazati da u Hrvatskoj ne žive samo ljudi koji su izašli na ulice u Sinju i Splitu, već da postoje i drugi.". Očekivala sam da će u vrijeme skupa, kada će najviše ljudi željeti potpisati Izjavu, na štandovima biti najteže. No, Tamara Mihalić bila je na štandu i za vrijeme skupa i kaže: "Osjećala sam se posve sigurnom.". Do kraja sku-pa izjavu je potpisalo preko 16.000 građana i građanki.

Na štandovima su se mogli kupiti i bedževi MOJ GLAS ZA PRAVNU DRŽAVU. Kad je žena koja je došla iz Siska čula da više nema bedževa zavapila je "Pa kako ću se vratiti kući bez bedža. Nitko mi neće vjerovati da sam bila tu. A želim da moji susjedi znaju da sam bila skupu.". Volonterka na štandu skinula je svoj bedž i dala joj ga.

Pošto je atmosfera bila dobra, intervencije osiguranja nisu bile potrebne. Natalie Šipak prokomentirala je: "Iznenadila sam se kad sam vidjeli da je došlo toliko ljudi. No, meni je najvažnije da nije bilo incidenata.". I ja sam se bojala da bi moglo doći do sukoba sličnih već viđenim na Trgu žrtava fašizma, no svi koji smo bili na Trgu bana Jelačića uživali smo u dobroj atmosferi, govorima i glazbi.

Važan dio naše zajedničke poruke bila je ljubav o kojoj je pjevao Boris Leiner i prekrasan svijet o kojem su pjevale Jasna Bilušić i Zdenka Kovačićek. Posebnu notu dali su Fali peti i bubenjevi Zlih bubenjara koji su najavili početak i završetak jednog sata u kom su svi koji su željeli doprinijeli svoj glas. ... U toku evaluacije jedan od

organizatora Gordan Bosanac je rekao: "To je bio prvi skup gdje je veći broj ljudi javno rekao da su Hrvati isto radili zločine. Ublažili smo atmosferu ludila. Ne mislim da smo polarizirali, nego da smo uspjeli razblažiti i vratiti normalu.".

Nakon akcije Mirko Norac se predao policiji 22.2.2001., nakon što je dobio garantije da će mu se suditi u Hrvatskoj, a ne u Haagu gdje mu je kao maksimalna kazna umjesto 20 godina prijetio doživotni zatvor. U ožujku 2001. Županijsko državno odvjetništvo u Rijeci podiglo je optužnicu protiv Mirka Norca, Tihomira Oreškovića, Ivice Rožića, Stjepana Grandića i Milana Čanića. Optužnicom se petorici stavlja-lo na teret da su od 14. do 25. listopada 1991. na području Gospića naredili, a neki od optuženih i osobno sudjelovali u ubojstvima civila. Ubijene su najmanje 24 osobe čiji je identitet utvrđen i određeni broj osoba čiji se identitet utvrđuje, čime su počinili kazneno djelo protiv čovječnosti i međunarodnog prava - ratnim zločinom protiv civilnog stanovništva. Suđenje je održano pred Županijskim sudom u Rijeci kojim je predsjedala sutkinja Ika Šarić, a 24.3.2003. Norac je prvostupanjskom presudom proglašen kriminjalnikom i osuđen na 12 godina zatvora, kao prvi nekadašnji hrvatski general osuđen za ratne zločine u Hrvatskoj. 2. lipnja 2004. Vrhovni sud potvrdio je presudu prvostupanjskog suda, osudivši optuženike na kazne zatvora i to: Tihomira Oreškovića u trajanju od 15 godina, optuženika Stjepana Grandića u trajanju od deset godina i optuženika Mirka Norca Kevu u trajanju od 12 godina⁶⁹.

⁶⁹ U obrazloženju presude Vrhovni sud je naveo: "Stradali civili koji su odvedeni i potom likvidirani, iz Gospića i Karlobaga, bili su osobe koje nisu sudjelovale u ratnim sukobima i oružanoj pobuni protiv nove hrvatske vlasti, već su se s punim povjerenjem u nju, zadržali u svojim domovima u Gospiću i Karlobagu. Nitko od njih nije pripadao neprijateljskim paravojnim formacijama, dapače vodili su miran suživot s ostalim stanovništvom tih gradova, bez namjere pružanja bilo kakvog otpora obrambenim postrojbama HV-a, dijeleći sudbinu branitelja grada i ostalog stanovništva. Kod nikoga od njih nisu nađene nikakve radio stanice, snajperi, za nikoga od njih nije postojala ni osnova sumnje da bi bio špijun, snajperist. Odvođenju u zatočeništvo, a zatim na likvidaciju nisu se mogli oduprijeti, odvedeni su od strane naoružanih osoba, zatočeni i potom likvidirani bez razloga i povoda. Radilo se o civilima mahom srpske, ali i hrvatske nacionalnosti.... Naime, odvođenja civila vršena su prema popisima, a civili su se odvodili iz stanova, kuća, podruma, skloništa, radnih mjesta, ulice, a odvođenje su vršili pripadnici Vojne policije i pripadnici 118. brigade i to izviđačkog voda te brigade, o čemu su u tijeku postupka govorili ne samo oštećenici, rodbina onih koji su odvedeni i potom ubijeni, ne samo oni koji su u posljednji čas spašeni iz Vojarne u Perušiću, već su o tome govorili i tadašnji pripadnici Vojne policije i HV-a i to pripadnici tada 118. brigade. Pripadnici Vojne policije te izviđačkog voda 118. brigade vršili su prijevoz nekih od tih civila od njihovih stanova, kuća i drugih mjesta do stočne pijace, dok su preostali kao i ovi sa stočne pijace preveženi 110-icama do Vojarne Perušić, a iz te vojarne na mjesto likvidacije tj. na plantažu borova Žitnik i na Lipovu Glavicu. Uz pripadnike Vojne policije... odvođenja civila iz stanova, kuća, podruma, skloništa, s radnih mjesta, s ulice vršili su i pripadnici 118. brigade i to pripadnici izviđačkog voda te brigade.... na sastanku u večernjim satima 17. listopada 1991. godine u tzv. operativnom štabu, a potom i na likvidaciji civila na plantaži borova Žitnik bilo prisutno najmanje 15 ljudi... Nakon tzv. smrtonosnog sastanka posjedalo se u osobne automobile i krenulo prema plantaži borova Žitnik, gdje je došlo i vojno vozilo s civilima i gdje je izvršena likvidacija. Svi sa sastanka iz tzv. operativnog štaba došli su na mjesto likvidacije i na zapovijed optuženika Mirka Norca Keve pucanjem iz oružja usmrtili civile, s time da je prethodno sam optuženik Norac usmratio za sada neutvrđenu žensku osobu, dok mu je prilikom pucanja u nepoznatu mušku osobu, u tri navrata pištolj zatajio. Upravo je optuženik Norac taj koji naređuje da iz kamiona izađu civili, on je taj koji kaže vojnicima da te ljude postroje. Govori o tome da su oni koju su se dovezli dakle, oni koji su bili na sastanku, prišli tim postrojenim civilima na pet do deset metara i stajali, kada je optuženik Norac rekao "Što se čeka", upravo je optuženik Norac izvukao jednu ženu iz kolone dakle, nitko nije pucao dok optuženik Norac ne ubije tu ženu, nakon čega pokušava ubiti i nepoznatog muškarca koji se prije toga protivio, zazivao Norca, pri čemu mu je pištolj zatajio. Nakon toga ponovo naređuje da se puca, ali sada riječima "Pucaj, što se ne puca". Svi sa sastanka su pucali. Optuženik Norac pucao je prvi.".

Za dugoročno zagovaranje trebate **definirati način prikupljanja podataka te provesti neophodne analize i istraživanja**. Najviše podataka će se odnositi na (ne)rad vladinih institucija. Organizacije civilnog društva razvile su više oblika periodičnih ili problemskih izvještaja o stanju ljudskih prava. Među različitim oblicima prikupljanja podataka o radu vladinih institucija u vezi ratnih stradanja organizacije za ljudska prava često se odlučuju za praćenje suđenja za ratne zločine. Nakon presude za zločine nad civilima u Gospiću pokazalo se da pravosuđe ima kapacitet za vrlo zahtjevna suđenja pa su se tri organizacije za ljudska prava, *Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, i Građanski odbor za ljudska prava*, koje su do tada pratile samo odabrana suđenja, odlučile pratiti sve postupke za kaznena djela ratnih zločina. Ciljevi **praćenja suđenja za ratne zločine** definirali smo na sljedeći način: povećanje učinkovitosti procesuiranja ratnih zločina, poboljšanje zakonskog okvira za njihovo procesuiranje, poboljšanje položaja žrtava u kaznenom postupku, intenziviranje regionalne suradnje, obeštećenje svih žrtava rata te jačanje neovisnosti pravosuđa.

Više o praćenju suđenja možete pročitati u tome posvećenim tekstovima u nastavku priručnika.

Za stjecanje sveobuhvatnog uvida u društvene stavove, *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću* pokrenula je istraživanje odnosa hrvatske javnosti prema suočavanju s prošlošću te percepciji žrtava i stradalnika rata, jer smo na samom početku svoga rada zaključili da je potrebno napraviti pregled stavova i mišljenja prema prema/o ratu, žrtvama i preživjelima te ratnim zločinima i njihovom procesuiranju. U suradnji s agencijom Puls, 2006. godine provedeno je višedimenzionalno istraživanje javnog mnijenja u Republici Hrvatskoj. Istraživanje se sastojalo od tri dijela: kvalitativno istraživanje javnog mnijenja provedeno metodom fokus grupa, kvalitativno istraživanje stavova kreatora javnog mnijenja provedeno metodom dubinskih intervjuja i kvantitativno istraživanje stavova građana provedeno metodom ankete⁷⁰. Za valjano praćenja promjena stavova i mišljenja potrebno je provesti longitudinalno istraživanje javnog mnijenja o suočavanju s prošlošću. Zato ćemo slično istraživanje ponovo provesti 2016. godine.

⁷⁰ Rezultati istraživanja objavljeni su u publikaciji: Kardov, Krunic, Lalić, Dražen, Teršelić, Vesna (2010), *Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj*, Documenta

Za zahtjevniye zagovaračke napore potrebno je **odabrati partnere i dogovoriti oblike suradnje te zajedno s njima izraditi plan i smisliti način uključivanja građana**. Tradiciju izgradnje koalicija u Hrvatskoj započeli smo razvijanjem Antiratne kampanje Hrvatske u mrežu od više od 20 organizacija, od kojih se većina

bavila različitim aspektima relevantnim za izgradnju mira što je uključivalo i suočavanje s prošlošću⁷¹. U zagovaraju prava žena žrtava rata vrlo su vrijedna iskustva Ženske mreže Hrvatske. Za vidljivije i učinkovitije djelovanje vrlo je značajno pronalaženje različitih oblika suradnje.

PRIMJER 4:

Platforma za izgradnju mira

Platformu za izgradnju mira je u prosincu 2005. u Vukovaru usvojilo 60 pojedinaca i organizacija, a na ljetu 2006. postala je zajednička okosnica mrežnog djelovanja dvanaest udruga iz različitih poslijeratnih regija Hrvatske. Platforma nudi smjernice za kratkoročno i dugoročno djelovanje civilnog društva u partnerstvu sa svim ostalim akterima relevantnim za provedbu i formuliranje javnih politika koje izravno utječu na izgradnju mira u Hrvatskoj. (Škrabalo: 102)

⁷¹ Prvi je izvještaj o ljudskim pravima u okviru *Antiratne kampanje Hrvatske pripremio Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek* početkom 1993. godine. Poslali su ga tadašnjem Predsjedniku RH, Vladi RH, Saboru RH, Županiji te domaćim i međunarodnim organizacijama. Dostupan je na http://www.centar-za-mir.hr/uploads/dokumenti/izvjesca/godisnji_izvjestaj1992.pdf. Izvještaj je važan za zagovaranje prava prisilno deložiranih civila. Tijekom 1991.-1994. godine, za vrijeme rata u Hrvatskoj, prisilnim je deložacijama iseljeno više od 5.000 osoba nehrvatske, pretežito srpske nacionalnosti iz vojnih ili društvenih stanova. Većina deložiranih obitelji nije se uspjela vratiti u stanove, a neki i danas vode sudske postupke radi ostvarenja svojih prava. *Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek* je 14. svibnja 2005. godine Državnom odvjetništvu Republike Hrvatske podnio kaznenu prijavu protiv suca Petra Kljajića zbog sumnje da je počinio kazneno djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva tako što je kao predsjednik Vojno-stambene komisije Zbornog područja Osijek izdavao naredbe o prisilnim deložacijama civila iz stanova; što je izdavao naredbe i sam sudjelovao u nasilnim izbacivanjima civila iz njihovih stanova; što je znao da pripadnici HV pridodani na ispomoć Vojno-stambenoj komisiji Zbornog područja Osijek i drugi pripadnici HV-a i Vojne policije prijetnjama i fizičkim i psihičkim maltretiranjima istjeruju civile iz stanova, a to nije spriječio niti je kaznio počinitelje; te što je to činio s namjerom da navedene civile trajno iseli iz RH. U prijavi su opisane sudbine 23 obitelji (20 iz vojnih stanova, 2 iz društvenih stanova, 1 iz privatne kuće u kojoj je bila smještena uz ovjerenu punomoć vlasnika te 1 u privatnom stanu) koje su pod prisilom, psihičkim i fizičkim prijetnjama, fizičkim maltretiranjima i prijetnjama smrću od strane naoružanih pripadnika hrvatskih postrojbi istjerivani iz svojih domova. Pri tomu je u 8 slučajeva sudac Kljajić osobno naredio i prijetio oštećenima, dok je u 15 slučajeva znao da se na obitelji vrši pritisak, no nije spriječio njemu podređene da to čine. Nakon pet godina predistražnih radnji, 27. travnja 2010. Županijsko državno odvjetništvo u Čakovcu (na koje je slučaj delegiran, jer je prijavljeni u vrijeme podnošenja kaznene prijave bio sudac Županijskog suda u Osijeku) donijelo je Rješenje o odbacivanju kaznene prijave. U rješenju o odbacivanju kaznene prijave od strane DORH-a je navedeno da je prijavljeni Petar Kljaić, kao predsjednik tadašnje Vojno-stambene komisije Zbornog područja Osijek, tijekom 1991.-1993. godine sudjelovao u prisilnim deložacijama osoba nehrvatske, pretežito srpske nacionalnosti iz vojnih ili društvenih stanova, kao i izdavanju različitih dozvola i potvrda za bespravno useljavanje u privatne stanove i kuće te useljavanju u te stanove obitelji poginulih hrvatskih branitelja te prognanika. Državno odvjetništvo je mišljenja da je prijavljeni Petar Kljaić tim svojim postupanjem u nekim navedenim situacijama kršio temeljna ljudska prava i sloboda, da je povrijedio pravo jednakosti svih pred zakonom, osobne sigurnosti i zaštite od nasilja te pravo na izbor stana i mjesta stanovanja, čime je počinio kazneno djelo rasne i druge diskriminacije (čl. 133. st. 1. Osnovnog krivičnog zakona RH). Prema mišljenju DORH-a, ukupna količina i sama narav takvog postupanja "još uvijek ne dopušta zaključak da je prijavljenik djelovanjem ostvario sva bitna obilježja kaznenog djela ratnog zločina protiv civilnoga stanovništva iz čl. 120.st. 1. OKZ Republike Hrvatske". Naime, DO smatra da su u konkretnom slučaju pojedinačna iseljavanja bila sračunate prvenstveno na pribavu stambenog prostora pojedinim novim socijalnim grupacijama stanovništva (prognanici, obitelji i udovice stradalih branitelja), a nisu predstavljali jednu šиру kampanju raseljavanja sračunatu na trajno napuštanje teritorija RH.

Kriteriji utvrđivanja dobrih praksi u radu vladinih institucija i civilnih inicijativa u području zakonodavstva i razvoja institucionalnih mehanizama te organiziranja građana za promociju izgradnje mira, ljudske sigurnosti i među-etničkog dijaloga u zemljama bivše Jugoslavije

SUDJELOVANJE GRAĐANA U IZGRADNJI PRIMJERA DOBRE PRAKSE – U IZGRADNJI MIRA, ZAŠTITI LJUDSKE SIGURNOSTI I MEĐU-ETNIČKOG DIJALOGA

- sudjelovanje konzistentnog i/ili rastućeg broja građana
- utjecaj građana na promjene – kako i na koji način?
- vidljivost inicijative i njezin obuhvat

NENASILNO DJELOVANJE

- promocija ideja javnog/širokog dijaloga
- uporaba nenasilne komunikacije i nenasilne transformacije sukoba
- izgradnja mira kao vrijednost i cilj – mehanizam održivog mira
- konzistentnost i upornost nenasilnog otpora

USKLAĐENOST ZAKONODAVSTVA TEMELJENOG NA POTREBAMA ČOVJEKA, LJUDSKOM SIGURNOŠĆU I ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA SA RELEVANTNIM MEĐUNARODnim DOKUMENTIMA I PRAKSAMA, POLICY ODLUKAMA I MJERAMA MEĐUNARODNIH INSTITUCIJA

uskladenost s međunarodnim standardima i ustavnim vrednotama

- uskladenost sa visokim policy načelima i standardima zaštite prava manjina
- institucionalizacija zaštite ljudskih prava i prava nacionalnih manjina
- promocija među-etničkog dijaloga
- jamstvo kulturne autonomije, jezika i izričaja

UKLJUČENOST SVIH RELEVANTNIH DIONIKA (STAKEHOLDERS)

- popis svih uključenih dionika i njihova uloga
- utjecaj dionika na proces
- korist procesa za dionike

U kontekstu aktivnosti Platforme za izgradnju mira dijalog između organizacija civilnog društva do tada ograničen na povremena događanja u organizaciji Centra za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek⁷² inicijative *IZMIR-a* i *MIRamiDA Centra*⁷³, po prvi put se dogodio u javnom prostoru i to u Vukovaru. Mada se Platforma nije održala kao organizacijska forma, izgrađeno povjerenje bilo je važno u pripremi građanske inicijative za raspisivanje referenduma za hrvatsko članstvo u NATO savezu. Prikupljeno je 450 tisuća potpisa građana što Vladu RH na žalost nije obvezalo na raspisivanje referenduma.

Što prije dogovorite kako pridobiti medije i redovito komunicirati s njima i predložiti putove za informiranje i otvaranje dijaloga s neistomišljenicima. Osobno kontaktirajte novinare i urednike/ce i objasnite im važnost inicijative. Mediji su u pravilu zainteresirani za sudbine stradalih i otvoreni za publiciranje informacija o žrtvama.

Možete li u partnerstva koja gradite pokušati uključiti i sadašnje oponente? Idealno bi bilo obaviti razgovore sa što više potencijalnih neistomišljenika koji možda nakon vašeg kvalitetnog objašnjenja neće reagirati burno, bar ne u mjeri u kojoj bi reagirali kad bi za inicijativu doznali tek iz medija. Razgovor i, ako je moguće, stalni dijalog sa svim zainteresiranim, posebice neistomišljenicima, doprinosi društvenom suočavanju s prošlošću.

⁷² Rad s neistomišljenicima opisan je među drugim oblicima mirovnog rada u knjizi *Izabirem život – Poslijeratna izgradnja mira u Istočnoj Hrvatskoj*

⁷³ Vidi više u priručniku *U doslihu i neposluhu. Pozitivni primjeri izgradnje mira u Hrvatskoj u 90-ima i kasnije*

Primjer 5:

Koalicija za REKOM

Više od desetljeća od kraja oružanih sukoba na tlu nekadašnje SFRJ, ni u jednoj od država nije objavljen službeni popis stradalih, ubijenih i nestalih u ratu, a više od 15.000 osoba i dalje se vode kao nestale. Organizacije za ljudska prava procjenjuju da je ubijeno ili nestalo oko 130.000 osoba. Žrtve su marginalizirane, njihovi glasovi se u javnosti rijetko čuju, a brojevima ubijenih često se manipulira u političke svrhe. Zato su organizacije *Fond za humanitarno pravo* iz Beograda, *Documenta* iz Zagreba i *Istraživačko dokumentacioni centar (IDC)* iz Sarajeva pokrenule inicijativu za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratova od 1991.–2001. U raspravama koje su uslijedile osnovana je *Koalicija za REKOM*, kao mreža organizacija i pojedinaca čija je misija zalaganje za uspostavljanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava na prostoru bivše SFRJ koju bi sporazumno osnovale države koje su nastale na teritoriju bivše SFRJ. *Koalicija za REKOM* okupila je više od 1.800 organizacija civilnog društva, pojedinaca/ki iz svih post-jugoslavenskih država. Među njima su i udruge roditelja i obitelji nestalih osoba, veterana, novinara, predstavnika manjinskih etničkih zajednica, mlađih, organizacija za zaštitu ljudskih prava i sl.. Nakon trogodišnjeg konzultativnog procesa, *Koalicija za REKOM* je na Skupštini održanoj 26. ožujka 2011. godine u Beogradu usvojila Prijedlog Statuta REKOM.

REKOM predstavlja jedinstvenu priliku za prikazivanje svih relevantnih činjenica o stradanjima. REKOM se bitno razlikuje od sudskih postupaka, bilo pred Haaškim sudom, bilo pred domaćim sudovima, koji se neminovno fokusiraju na optužnicu i na konkretne optužene u pojedinom predmetu. On bi mogao spriječiti daljnje manipulacije brojkama žrtava, kojima su pribjegavale sve strane u sukobu, ali koje su svima jednako i štetile te pomoći zemljama u regiji da zajednički riješe pitanja teškog naslijeda prošlosti koja i dalje opterećuju njihove međusobne odnose na zajedničkom putu u Europsku uniju.

Koalicija za REKOM 2011. godine poslala je Prijedlog Statuta REKOM-a vladinim institucijama post-jugoslavenskih zemalja. Mada još nema političke volje za osnivanje REKOM-a, ohrabruje iskazani interes predsjednika Crne Gore, Hrvatske, Makedonije i Slovenije. Sastanak izaslanika predsjednika koji će raspravljati o Prijedlogu Statuta REKOM-a očekuje se u prvoj polovici 2013. godine.

Važno je **odrediti kada i koliko često ćete kontaktirati s nadležnim vladinim institucijama**. Ne zaboravite da ćete moći doprinijeti rješenju problema na koje upozoravate samo ako uvjerite javnost i vladine institucije na lokalnoj ili nacionalnoj razini da ih više ne mogu ignorirati. Zato je iznimno važno informirati vladine institucije pisanim putem, na formalnim sastancima i neformalnom komunikacijom na protokolarnim susretima u svim fazama zagovaranja: od faze prikupljanja podataka, do javnog predstavljanja vaših zapažanja, izvještaja i preporuka, kako bi povećali izglede za ostvarivanje vaših zahtjeva. Vaša je zadaća kritika djelovanja izvršne, zakonodavne i pravosudne vlasti koja se nevoljko bavi naslje-

đem prošlosti. No čak i kad upozoravate na sudsbine stradalih ne bi trebali izgubiti iz vida da vam je cilj zajednički: priznanje patnje svih žrtava i izgradnja mira. U demokraciji je mogući pristup kritična podrška institucijama, a u diktaturi ili tranziciji prema više demokracije vaše je pravo građanski neposluh i odbijanje suradnje sa svima koji su okrvavili ruke ili dopustili zločine. Što prije izaberite sugovornike s kojima priželjkujete dugoročnu komunikaciju i posvetite se višegodišnjoj izgradnji povjerenja. Ako je moguće, uključite ih kao govornike na tribine, seminare i konferencije koje organizirate, zbog razmjene mišljena i stvaranja prilika za oblikovanje zajedničkih preporuka. Njegujte dijalog kako bi se povećale

šanse za zajedničko iznalaženje rješenja za dugo zanemarivane probleme.

Veće koalicije, koje zajednički nastupaju prema javnosti i vladinim institucijama, olakšat će vam pregovore s

ministarstvima i povećati vidljivost. Omogućiće vam racionalnije korištenje vremena, jer ćete kontaktiranje nadležnih institucija izvršne, zakonodavne i pravosudne vlasti moći podijeliti između više organizacija.

Primjer 6:

Platforma 112

U zaključnom dijelu pregovora o integraciji Hrvatske u Europsku uniju, organizacije civilnog društva povezale su svoja zapažanja u zajednički izvještaj koji su 2011. godine po prvi put predstavile javnosti i međunarodnim institucijama. Željevši osigurati nepovratnost reformi pokrenutih tijekom pregovora o pristupanju EU kroz zajedničko javno zagovaranje organizacije su se povezale u koaliciju.

Platforma 112 okuplja šezdeset organizacija civilnog društva koje se niz godina bave zaštitom ljudskih prava, demokratizacijom, izgradnjom mira, suočavanjem s prošlošću, suzbijanjem korupcije i zaštitom javnih resursa, posebno okoliša, koje su u 112 zahtjeva, upućenih svim političkim opcijama uoči parlamentarnih izbora, definirale prioritete i konkretne mjere za Hrvatsku u kojoj je vladavina prava uporište djelovanja pojedinaca, institucija i političke elite. *Platforma 112* traži i očekuje dosljednost i političku odgovornost nove vlasti, ali i svih drugih političkih aktera i institucija, za stvarna i trajna poboljšanja u pet prioritetnih, međusobno povezanih područja:

- stabilne, odgovorne i demokratične institucije vlasti i jednak pristup pravdi,
- kvaliteta demokracije,
- borba protiv korupcije i javni interes,
- ravnopravnost i dostojanstvo svih ljudi,
- naslijede rata, suočavanje s prošlošću i izgradnja mira.

Platforma 112 predstavlja svoja zapažanja i zahtjeve na tribinama i zajedničkim javnim nastupima i prema periodične izvještaje o ispunjavanju zadaća vladinih institucija. Tema naslijeda rata postala je jedna od zajedničkih zagovaračkih tema.

Bez obzira na to hoće li se vaš zagovarački pothvat trajati jednu ili više godina, predvidite povremene **kritične rasprave, evaluaciju i korigiranje prvo-**

bitnih planova, uz sudjelovanje raznovrsnih aktera. Pozovite i prijateljski nastojene novinare i oponente.

Pokušajte se ne opterećivati pitanjem hoće li vaša inicijativa uroditи plodom u vidu opipljive promjene i imajte na umu da ste svojim riječima o potrebi priznanja patnja svih žrtava ostavili traga među svima s kojima ste razgovarali.

PLATFORMA

ZA HRVATSKU VLADAVINE PRAVA

MEDIJMA
6. ožujka 2013.

Posljednji vlak za održivu demokraciju dostojnu građana i građanki Hrvatske

Ocenjujući rad Vlade nakon proteka prve četvrtine mandata, Platforma 112 mora naglasiti kako nova vlast nije dosljedna u svom djelovanju u pogledu vrijednosti, programa i sposobnosti provedbe politika. To ne znači da važnih pozitivnih promjena nije bilo, već da, njima unatoč, ipak ostaje gorak okus izostanka sistemske promjene i predstavljanja cjelovite vizije.

Na konferenciji za novinare i novinarke u Kući ljudskih prava u srijedu, 6. ožujka 2013., na kojoj je predstavljen **Izvještaj o radu Vlade na ispunjavanju zahtjeva Platforme 112** upozorenje je kako su pozitivne promjene jačanja transparentnosti i otvorenosti ostale u sjeni Ahilove pete ove Vlade – nekonzistentnosti donošenja politika i njihove provedbe.

Platforma 112 poziva vlast da, prije ulaska Hrvatske u EU, napravi **oštar zaokret prema demokraciji, vladavini prava i održivom razvoju** čineći ove vrijednosti polazištem svake politike, a ne doživljavajući ih i prikazujući kao nužno zlo i/ili kolateralnu štetu koju bi se izbjeglo kad bi to bilo moguće.

Stoga, Platforma 112 od Vlade i Sabora traži da:

1. **isprave najveće nepravde proistekle iz rata i tranzicije** te, između ostalog, hitno preokrenu negativni trend povratka izbjeglih Srba/Srpkinja u Hrvatsku; da riješe problem stanskih prava koji ugrožava egzistenciju tisuća obitelji; da uspostave sustav obeštećenja civilnih žrtava rata te izmijene Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći tako da se uspostavi učinkovita procedura za pružanje primarne pravne pomoći širokom krugu korisnika kojima je ona nužna;
2. javno rasprave i **donesu Strategiju održivog razvoja Hrvatske kao krovne politike** koja će osigurati usklađeni razvoj lokalnih zajednica, regija i društva u cjelini, odgovorno korištenje javnih resursa, ekonomiju temeljenu na znanju i inovativnosti u kojoj su partikularni ekonomski interesi podređeni javnim i društvenim, a strateške odluke se donose transparentno i demokratski;
3. napokon pokrenu **reformu javne uprave tako da se ojača djelotvornost za upravljanje javnog sektora**, s naglaskom na novoj kadrovskoj politici, strateškom upravljanju i teritorijalnom preustroju, pri čemu cilj nisu uštede, već kvaliteta javnih politika i javnih usluga;

PLATFORMA ZA HRVATSKU VLADAVINE PRAVA

4. odbace aktualni pristup poticanja investiranja na kratke staze namijenjen isključivo privilegiranim privatnim investitorima, uz izostanak temeljite procjene očekivanih dugoročnih posljedica;
5. osiguraju **djelotvoran nadstranački nadzor nad svim reformama** proisteklima iz pregovora s EU u Poglavlju 23 osnivanjem novog parlamentarnog tijela - **Nacionalnog vijeća za vladavinu prava i zaštitu javnog interesa** – koje bi uključivalo i predstavnike/ce civilnoga društva i stručne javnosti te usko surađivalo i s institucijama EU.

Iz Izvještaja o radu Vlade na ispunjavanju zahtjeva Platforme 112 predstavljenog na konferenciji za tisk održanoj 6. ožujka 2013.

PLATFORMA

ZA HRVATSKU VLADAVINE PRAVA

Uvod

Platforma 112 okuplja šezdeset devet organizacija civilnog društva¹ koje se niz godina bave zaštitom ljudskih prava, demokratizacijom, izgradnjom mira, suzbijanjem korupcije i zaštitom javnih resursa, posebno okoliša, koje su u 112 zahtjeva, upućenih svim političkim opcijama uoči parlamentarnih izbora u prosincu 2011., definirale prioritete i konkretnе mjere za **Hrvatsku** u kojoj je **vladavina prava** uporište djelovanja pojedinaca, institucija i političke elite. Mi tražimo i očekujemo dosljednost i političku odgovornost ove vlasti, ali i svih drugih političkih aktera i institucija, za stvarna i trajna poboljšanja u pet prioritetnih, međusobno povezanih, područja:

- (1) stabilne, odgovorne i demokratične institucije vlasti i jednak pristup pravdi
- (2) kvaliteta demokracije
- (3) borba protiv korupcije i javni interes
- (4) ravnopravnost i dostojanstvo svih ljudi
- (5) nasljeđe rata, suočavanje s prošlošću i izgradnja mira.

U ovom izvještaju predstavljamo ocjenu rada Vlade u odnosu na naših 112 zahtjeva tijekom prvih godinu dana mandata², od prosinca 2012. do kraja sredine veljače 2013. Uz opću ocjenu, osvrćemo se na pozitivne i negativne promjene u pojedinim tematskim područjima Platforme 112. Organizacije civilnog društva okupljene u Platformi 112 nastaviti će – pojedinačno i zajednički sa svojim zagovaračkim, ali i istraživačkim aktivnostima pratiti djelovanje vlasti i utjecaj na provedbu zahtjeva Platforme 112.

Podsjećamo da je Platforma 112 aktivno uključena i u praćenje obveza proisteklih iz pregovora s Europskom unijom te će ovaj Izvještaj, kao i naša prethodna očitovanja poslužiti kao nadopuna za izvještaje i promišljanja Europske komisije, Europskog parlamenta i država članica Europske unije o ispunjenju pristupnih obveza, održivosti reformi i kapacitetima Hrvatske da djeluje kao uspješna i odgovorna članica.

Platforma 112 poziva i traži od vlasti na razini Vlade RH i Sabora da naprave zaokret prema demokraciji, vladavini prava i održivom razvoju i hitno, prije ulaska Hrvatske u EU, tako da:

1. isprave najveće nepravde proistekle uz rata i tranzicije:

- hitno preokrenu negativni trend povratka izbjeglih Srba u Hrvatsku, posebice zaostajanja u rješavanju stambenih pitanja i zapošljavanju nacionalnih manjina u javnim sektorima;

¹ Popis potpisnica Platforme 112 naveden je u Prilogu 1 ovog Izvještaja

² Zahtjevi Platforme 112 dostupni su na www.kucaljudksihprava.hr

PLATFORMA

ZA HRVATSKU VLADAVINE PRAVA

- napokon riješe problem stanarskih prava koji ugrožava egzistenciju tisuća obitelji, a Hrvatsku dovodi u situaciju kršenja odredbi međunarodnih ugovora, što ima i negativne proračunske reperkusije;
- uspostave sustav obeštećenja civilnih žrtava rata uz hitno otklanjanje urgentnog problema naplate parničnih troškova;
- izmijene Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći na način da se uvaže mišljenja pružatelja besplatne pravne pomoći i struke te uspostave blaži uvjeti i pojednostaviti postupak odobravanja primarne pravne pomoći širokom krugu korisnika koji takvu pomoć nužno trebaju;
- osiguraju pravičnost i učinkovitost suđenja za ratne zločine, posebice u pogledu regionalne suradnje i sustava zaštite svjedoka.;

Ocjena rada nove vlasti s obzirom na nasljeđe rata, suočavanje s prošlošću i izgradnju mira

Ne jednom su u Hrvatskoj neriješene traume i podjele iz prošlosti zatvorene odnose i unazadile kvalitetu života budućim generacijama. Smatramo da je dužnost cijelog društva takav obrazac prekinuti. Da bismo to postigli smatramo nužnim dosljedno i nepristrano suočavanje s teškim nasljeđem prošlosti – nešto za što je koji put potrebna hrabrost, a gotovo uvijek je znak demokratskog odrastanja društva.

Od Vlade zahtijevamo konkretna poboljšanja usmjerenia prije svega na:

- učinkovito i neselektivno istraživanje i procesuiranje ratnih zločina;
- rasvjetljavanje sudbine svih nestalih u ratovima na području bivše Jugoslavije te potpora Inicijativi za REKOM, koja zagovara osnivanje Regionalne komisija za utvrđivanje
- činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava;
- preuzimanje odgovornosti od strane države za nastale štete, neovlaštena ulaganja, stambeno zbrinjavanje i rješavanje statusnih i radno-pravnih pitanja žrtava ratnih djelovanja.

Počinitelje ratnih zločina u Republici Hrvatskoj sve je teže procesuirati. U hrvatskom društvu još uvijek nije stvoreno ozračje u kojem bi se svjedočilo protiv počinitelja zločina s „vlastite strane“. Sve je manji interes javnosti, kako domaće tako i međunarodne, za problematiku ratnih zločina. Zbog svega toga izražavamo bojazan da će počinitelji i odgovorne zapovjedne osobe, posebno na najvišim razinama, ostati nekažnjeni. Unatoč tome ukazuјemo na nužnost rasvjetljavanja okolnosti počinjenja svih ratnih zločina i kažnjavanja počinitelja. Jedino na taj način moći će se osigurati pravda za žrtve i spriječiti ponavljanje sličnih okrutnih sukoba u budućnosti. **Baza podataka ratnih zločina DORH-a, ustrojena**

PLATFORMA

ZA HRVATSKU VLADAVINE PRAVA

u proteklih nekoliko godina, sadrži podatke o zločinima, žrtvama, dokazima te poznatim počiniteljima. U njoj je evidentirano 490 zločina s 13.743 žrtve. Do 30. rujna 2012. DORH-u su bili poznati počinitelji 316 zločina, a počinitelji 174 zločina bili su nepoznati. No tek je 112 zločina (22,86%) u potpunosti riješeno.

U 2012. pozitivnim ocjenjujemo započinjanje ili nastavak rasprava u nekoliko predmeta ratnih zločina za koje godinama nije postojala volja da budu procesuirani, a u kojima je usmrćen ili zlostavljan veći broj osoba srpske nacionalnosti. Vrhovni sud Republike Hrvatske u 2012. donio je odluku iz koje proizlazi da je moguće dosuditi naknadu štete žrtvama ratnih zločina bez obzira na to je li počinitelj ratnog zločina poznat ili nije. Sustav podrške žrtvama i svjedocima, razvijan u nekoliko prethodnih godina, u 2012. nije doživio daljnju progresiju³.

Predsjednik Josipović i premijer Milanović u prvim obraćanjima javnosti, nakon pravomoćne haške presude hrvatskim generalima, istaknuli su da su tijekom i nakon Vojno-redarstvene akcije „Oluja“ počinjeni zločini te da je dužnost hrvatskog pravosuđa procesuirati iste. Zbog činjenice da još uvijek ne postoji pravomoćna presuda hrvatskog pravosuđa za ratne zločine počinjene tijekom i nakon Vojno-redarstvene akcije „Oluja“, postoji bojazan da će spomenuta kaznena djela u znatnijoj mjeri ostati neprocesuirana. Za spomenute ratne zločine pred hrvatskim sudovima vođeni su ili se vode tri kaznena postupka protiv ukupno deset osoba. Odnosi između hrvatskog i srbijanskog državnog vrha, opterećeni brojnim problemima iz prijašnjeg razdoblja, narušeni su nakon promjene vlasti u Srbiji u svibnju 2012., a dodatno i nakon oslobađanja hrvatskih generala Gotovine i Markača na Međunarodnom sudu za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije u studenome 2012.

Samo bi normalizacija odnosa i potpisivanje međudržavnih ugovora u vezi procesuiranja ratnih zločina između država u regiji pridonijeli efikasnijem progonu počinitelja. Predsjednik Hrvatske Ivo Josipović, predsjednik Makedonije Gjorge Ivanov i predsjednik Crne Gore Filip Vujanović imenovali su osobne izaslanike za REKOM koji će sudjelovati u radu Regionalne ekspertne grupe za razmatranje prijedloga Statuta koji je predložila Koalicija za REKOM, i ustavno-pravnih mogućnosti za osnivanje REKOM-a.

Od početka rada nove Vlade nije u potpunosti riješen problem naplate parničnih troškova žrtvama ratnih zločina. Od 118 slučajeva, koje je zabilježila Documenta, gdje su hrvatski građani, članovi obitelji poginulih civilnih žrtava u Domovinskom ratu, tražili

³ Prema Nacrtu Izvještaja o praćenju suđenja za ratne zločine za 2012., Documenta, Građanski odbor za ljudska prava i Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek

PLATFORMA

ZA HRVATSKU VLADAVINE PRAVA

odštetu od hrvatske države, 15 je zahtjeva usvojeno, a 83 tužbena zahtjeva su odbijena. U 72 odbijena predmeta sud je tužiteljima naložio i plaćanje parničnih troškova u ukupnom iznosu od 2.041.691 kuna. Analizom dodatnih 105 slučajeva civilnih žrtava rata⁴, u 92 % slučajeva, stradalnici su tražili obeštećenje i ostvarili socijalna prava. U više od 75 % slučajeva, prepreku za ostvarivanjem većih prava, stvaraju im ograničenja Zakona o zaštiti civilnih i vojnih invalida rata. Stoga im prijeti ili je već nastupila ovrha. Riječ je uglavnom o nezaposlenima srednje dobi i umirovljenicima sa skromnim primanjima kojima država sad oduzima ili će ih oduzimati prava kad im ovrhom sjedne na trećinu mirovine.

Iako je Vlada u srpnju 2012. donijela Uredbu kojom će socijalno najugroženijim tužiteljima troškovi postupka moći biti otpisani, ovaj urgentni problem nije riješen u cijelosti i na zadovoljavajući način te u ovom trenutku još uvijek ne postoji niti jedno dokumentirano pravomoćno rješenje temeljem spomenute vladine odluke. Predsjednik Ivo Josipović naplatu parničnih troškova nazvao je „trećom razinom viktimizacije žrtava“⁵. Istaknuo je da su obitelji tužile državu jer nije ispunila svoju zadaću – pronašla i kaznila počinitelje zločina, a da su sudovi odbili tužbene zahtjeve jer obitelji nisu mogle dokazati tko je počinio zločine. Istaknuo je da je Uredba nedostatna i da očekuje od Vlade da to popravi.

U većini slučajeva počinitelji zločina nisu osuđeni, a Hrvatska umjesto da materijalnom naknadom ublaži patnju i oda zasluženi pijetet žrtvama, sada „sjeda na“ račune obitelji žrtava. Naknade šteta se, naime, sada isplaćuju prije svega u slučaju pravomoćnih presuda, a njih je jako malo. U ovom trenutku imamo tek jedan nepravomoćno okončani slučaj (Jovan Berić i dr. v. RH) koji se u ponovljenom postupku vodio na Općinskom sudu u Kninu, a temeljem mišljenja Vrhovnog suda RH⁶ prema kojemu se naknada štete žrtvama ratnih zločina može dodijeliti bez obzira na to je li počinitelj ratnog zločina poznat ili nije.

Krajem 2012. pokrenuta je ovrha nad nekretninama Radmire i Milane Vuković, koje su odbijene s tužbenim zahtjevom za naknadom nematerijalne štete zbog smrti svojih bližnjih. Sestrama Vuković su ubijeni roditelji Milutin i Cvjeta, mlađa sestra Dragana, koja je u trenutku smrti imala samo sedam godina, stric, strina i njihovo dvoje djece. Tijekom Vojno redarstvene akcije „Bljesak“, 1. svibnja 1995., pripadnici hrvatskih postrojbi su u Medarima usmrtili dvadeset i dvoje civila, od toga troje djece i jedanaest žena. Počinitelji nisu procesuirani. Predmet se nalazi u predistražnoj fazi. Općinski sud u Novoj Gradiški je u stude-

⁴ ⁵Istraživački izvještaj Civilne žrtve rata u Hrvatskoj - Potrebe, praksa, preporuke, Documenta, 2012.g.

⁵Konferencija Civilne žrtve rata u Hrvatskoj – Pravo na pravni lijek i reparaciju za žrtve kaznenih djela protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, Zagreb, 9.11.2012.

⁶Temelji se na odredbama Zakona o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija, NN 117/03

PLATFORMA

ZA HRVATSKU VLADAVINE PRAVA

nome 2009. odbio tužbeni zahtjev sestara Vuković kao neosnovan, a Građansko-upravni odjel Općinskog državnog odvjetništva u Zagrebu odbio je zahtjev za sklapanjem izvansudske nagodbe jer je, prema njihovom tumačenju, smrt civila nastupila kao posljedica ratnih sukoba (ratna šteta), a ne počinjenjem ratnog zločina. Predmet ovrhe trebale bi biti, tijekom rata, srušene nekretnine sestara Vuković.

U skladu s gore navedenom problematikom civilnih žrtava rata, Vlada treba:

- donijeti odluku kojom bi se na nedvojben način otpisali troškovi izgubljenih parnika svim tužiteljima/oštećenicima koji nisu uspjeli ostvariti naknadu nematerijalne štete zbog smrti bliske osobe;
- omogućiti povrat sredstava onima koji nisu uspjeli ostvariti naknadu nematerijalne štete zbog smrti bliske osobe; omogućiti povrat sredstava onima koji su već platili parnične troškove ili čija je imovina zaplijenjena;
- usvojiti zakonske odredbe za status i obeštećenje svih civilnih žrtava rata kao i Nacionalni program za obeštećenje i Zakon o osnivanju fonda za obeštećenje svih žrtava rata (Fond za rehabilitaciju, reintegraciju i reparacije);
- usvojiti najavljeni Zakon o žrtvama seksualnog nasilja u ratu.

Potrebitno je staviti izvan snage Zakon o ništetnosti određenih pravnih akata pravosudnih tijela bivše JNA, bivše SFRJ i Republike Srbije, pravno neprimjenjiv i deklaratorno štetan akt koji narušava odnose između Hrvatske i Srbije. Nužno je izmijeniti članak 98. Zakona o policijskim poslovima i ovlastima, na temelju kojega Ministarstvo unutarnjih poslova podmiruje troškove svojim bivšim ili sadašnjim pripadnicima okrivljenima za ratne zločine. Kako bi se poboljšala potpora žrtvama ratnih zločina počinjenih seksualnim nasiljem, nužno je što prije ustrojiti timove te educirati osobe u svim državnim tijelima koje se bave žrtvama zločina seksualnog nasilja.

Literatura

Božičević, Goran (ur.), U dosluhu i neposlahu. Pozitivni primjeri izgradnje mira u Hrvatskoj u 90-ima i kasnije. Grožnjan. MIRamiDA Centar, 2010.

Hrženjak, Juraj (ur.), Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1991-2000. Zagreb. Savez antifašističkih boraca Hrvatske, 2002.

Janković, Vesna, Mokrović, Nikola (ur.), Antiratna-kampanja 1991-2001, Neispričana povijest. Zagreb. Documenta, 2012.

Kardov, Kruno, Lalić, Dražen, Teršelić, Vesna, Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj, Documenta, 2010.

Kruhonja Katarina (ur.), Izabirem život: Poslijeratna izgradnja mira u Istočnoj Hrvatskoj. Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, 2001.

Škrabalo, Marina, Miošić-Lisjak, Nives, Papa, Jasmina (ur.), Mobilizacija i razvoj zajednica. akcijsko istraživanje u Hrvatskoj. Zagreb. MAP Savjetovanja, 2006.

PRAĆENJE SUĐENJA ZA RATNE ZLOČINE

Vesna Teršelić, Milena Čalić Jelić, Jelena Đokić Jović

Značaj suđenja za ratne zločine

Najveća očekivanja, u smislu priželjkivanog odgovora državnih institucija na zločine i političko nasilje, vezana su uz suđenja. Baš zato što su suđenja, od samog trenutka počinjenja zločina, prepoznata kao jedini pravi odgovor institucija pravne države, u javnosti ih se prati sa zanimanjem i nervozom. Svi smo svjesni da okončanje istraga i optuživanje te suđenje otežava činjenica da se postupci vode protiv direktnih počinitelja, ali i zapovjednika koji su često bili moćni ne samo u vrijeme počinjenja zločina, već su ostali vrlo utjecajni i danas.

Nakon više od šest desetljeća proteklih od prvih suđenja protiv optuženih za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti pred tribunalima u Nürnbergu i Tokiju, postalo je jasno da presude i kad su percipirane kao

pravične, kako od pravne struke tako i preživjelih i javnosti, nisu uvijek donijele očekivanu zadovoljštinu. Društvena očekivanja vezana uz rad Međunarodnog kaznenog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji osnovanog od strane Vijeća sigurnosti UN-a 1993. godine koji se bliži kraju najintenzivnijeg dijela svoga rada i primiče pokretanju rezidualnog mehanizma, kao i uz procesuiranje zločina u različitim post-jugoslavenskim zemljama tek su se djelomično ostvarila. Istraživanje javnog mnijenja koje smo proveli 2006. godine pokazalo je da je najveći broj građana kao sankcije za zločine preferirao suđenja za ratne zločine, ali su davali razmjerno niske ocjene radu sudova. Na skali od 1–5 Haški tribunal dobio je prosječnu ocjenu 2.3, a domaći sudovi 2.5 (Kardov: 119).

Sudski postupci - primjeri iz Njemačke, Poljske i Hrvatske

Mada su priželjkivana širom svijeta, u mnogim zemljama svijeta nakon rata i diktatura suđenja nisu bila moguća zbog zakona o oprostu i nedostatka političke volje. Kako bi ilustrirali dosege suđenja, navodimo podatke iz tri zemlje u kojima je progon počinitelja još uvijek u tijeku.

Nakon Drugog svjetskog rata po prvi puta u povijesti relativno je veliki broj osoba odgovarao za Holokaust i druge zločine protiv čovječnosti kao i ratne zločine. Prema procjeni njemačkog povjesničara Norberta Freia: "Minimalan broj od nekih 100.000 Nijemaca i Austrijanaca koji je odgovarao za zločine poslije 1944./45., u svim dijelovima Europe, je impresivan ne samo u usporedbi s dva tuceta optuženih pred Međunarodnim vojnim tribunalom u Nürnbergu.". Brojka otkriva europsku volju za kažnjavanjem počinitelja, koja proizlazi iz dimenzija zločina nacionalsocijalističke okupacije i genocida. Napokon, trebamo se prisjetiti da visoki konačni broj optuženja ne govori ništa o skrupuloznosti u dolaženju do presuda ili konačnim presudama. Vjerojatno ne bi jako pogriješili kad bi procijenili broj Nijemaca i Austrijanaca koji su bar privremeno bili osumnjičeni za ratne zločine na skoro 400.000. U mjestu Ludwigsbur-

gu u Njemačkoj i danas s radom nastavlja 1958. godine osnovano posebno tužiteljstvo *Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen* koje još uvijek vodi istrage protiv osumnjičenih za nacističke zločine protiv čovječnosti i u čijim kartotekama ima oko 800.000 imena osoba povezanih sa zločinima. Okončali su predistražne radnje u 7.485 slučajeva. U 7.472 predali su postupke nadležnim tužiteljima u Njemačkoj ili drugim državama⁷⁴.

Od ukupnog broja osuđenih za nacističke zločine oko 16.000 osoba osuđeno je u Poljskoj. Poljsko pravosuđe može se pohvaliti i relativnom učinkovitošću istrage za zločine počinjene od strane pripadnika sigurnosnih službi i njihovih suradnika u vrijeme komunističke vladavine. Prema podacima poljskog instituta *Instytut Pamięci Narodowej* koji prikuplja dokumentaciju o zločinima u vrijeme Drugog svjetskog rata i porača i u sklopu kojeg djeluje i posebno tužiteljstvo, od početka devedesetih podignuto je 295 optužnica protiv 458 osoba. 151 osoba je optužena, 31 osoba je oslobođena optužbe. Progon 91 osobe okončan je primjenom zakona o oprostu.⁷⁵

⁷⁴ Podaci s web stranice <http://www.zentrale-stelle.de/servlet/PB/menu/1199407/index.html?ROOT=1193201> posjećene 02.02.2013.

⁷⁵ Podatke je u razgovoru održanom 06.11. 2012. u Varšavi iznio tužitelj Robert Kopydłowski

U Hrvatskoj su, prema podacima *Državnog odvjetništva Republike Hrvatske*, od 1991. godine do 30. rujna 2012. kazneni postupci pokrenuti protiv 3.495 osoba, od toga protiv 87% osoba u odsutnosti. Uglavnom su pokretani protiv pripadnika JNA te pripadnika formacija tzv. SAO Krajine.

S danom 30. rujna 2012. vodi se istraga protiv 299 osoba, 658 je optuženo, no postupak je još u tijeku, a 576 osoba pravomočno je osuđeno. Postupci su nakon istrage ili nakon podizanja optužnice obustavljeni ili su donijete oslobođajuće presude u odnosu na 1.962 osobe.

Suočavanje s naslijedjem prošlosti - Odgovornost pravosuđa

Preuzimanje odgovornosti za počinjenje povreda ljudskih prava i kaznenih djela protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, prekidanje sa sustavom vrijednosti koji je pogodovao kršenju ljudskih prava, sustavno uvažavanje svih žrtava kroz utvrđivanje istine, materijalno obeštećenje kao izraz društvene solidarnosti i ravnomjerno snošenje javnog tereta cjeplukne zajednice sa žrtvama, jačanje povjerenja u temeljne poluge vlasti utjelovljene kroz trodiobu, jačanje javnog mnijenja, politički kontekst izražen kroz političku volju te jačanje kritičkog javnog mnijenja ključne su karike suočavanja s negativnim naslijedjem prošlosti kroz suđenja za ratne zločine.

Suđenja za ratne zločine odvijala su se i djelomično se još uvijek odvijaju u uvjetima nepostojanja društvenog konsenzusa oko toga da ubijanje, mučenje, nečovječno postupanje i protjerivanje civila predstavlja radnje izvršenja kaznenog djela ratnog zločina neovisno o tome tko ga čini, čak i radi obrane od agresora.

Sudska vlast trebala bi doprinijeti upravo jačanju takvog vrijednosnog sustava i to kroz utvrđivanje činjenica o počinjenim zločinima, okolnostima i kaznenoj odgovornosti konkretnih optuženika za ratne zločine na svim razinama i stranama u oružanom sukobu.

Praćenje suđenja za ratne zločine

Organizacije za ljudska prava prate suđenja kako bi procijenile u koliko su mjeri postupci u skladu s međunarodnim standardima pravičnog suđenja i kako bi potaknule učinkovitije procesuiranje zločina. Kroz izvještavanje sa suđenja nastoje utjecati na reformu pravosuđa i istovremeno podržati obitelji žrtava i zajednice preživjelih koje se sve vrijeme, od počinjenja zločina do započinjanja suđenja, u najboljem slučaju suočavaju s posvemašnjom nevidljivošću stradanja, a ako odluče javno progovoriti o detaljima zločina puno češće s dugogodišnjim prijetnjama.

Većina domaćih i međunarodnih organizacija prati samo odabrana suđenja, no kad organizacije procijene da bi sustavno praćenje moglo imati utjecaja na poboljšanje rada pravosuđa, mogu se odlučiti na sustavno praćenje suđenja. Dok se donedavno sustavni

monitoring vezivao za velike međunarodne organizacije s kapacitetom i sredstvima poput *Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi (OESE)*, sve su češća iskustva sustavnog praćenja suđenja za ratne zločine u pojedinim zemljama i od strane domaćih organizacija civilnog društva.

Ako je moguće vrlo je važno uz kaznene pratiti i odštetne i upravne postupke vezane uz ratne zločine, radi stjecanja potpunijeg uvida u problematiku zašnjelog procesuiranja ratnih zločina. Tek boljim poznavanjem rada ukupnog funkcioniranja pravosuđa i drugih vladinih institucija moći će oblikovati konkretnе prijedloge poboljšanja koja će predstaviti na javnim događanjima i specijaliziranim kampanjama poput *Žrtve su predugo čekale* opisane u tekstovima koji slijede.

Praćenje suđenja za ratne zločine u Hrvatskoj

Organizacije za ljudska prava, *Centar za mir, ne-nasilje i ljudska prava Osijek*, *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću* i *Građanski odbor za ljudska prava i Hrvatski helsinski odbor* (koji je 2007. oduštoao od suradnje), odlučile su se na sustavno praće-

nje suđenja i kako bi mogli pribaviti dragocjene informacije o postupcima u tijeku, ali i o načinu rada na (ne)procesuiranju zločina. Od početka sustavnog praćenja suđenja 2005. godine projektni tim u svojim godišnjim i periodičnim izvještajima bilježi trendove

i daje preporuke za poboljšanje stanja u procesuiranju ratnih zločina, naglašavajući važnost postizanja učinkovitog i pravičnog postupanja pravosuđa u kaznenim predmetima, koje će poštivati kako prava okriviljenika i osumnjičenika, tako i prava žrtava i svjedoka te djelovanje pravosudnog sustava općenito u odnosu na pravo na pošteno suđenje. Organizacije civilnog društva su se obvezale na provođenje monitoringa, iskazujući puno poštovanje za nositelje sudbenih dužnosti, pravosudne djelatnike i druge osobe uključene u djelovanje sudstva, poštujući hrvatski pravni i sudski sustav.

Opći cilj praćenja suđenja za ratne zločine je jačanje vladavine prava u procesuiranju ratnih zločina; kroz povećanje učinkovitosti procesuiranja ratnih zločina,

poboljšanje zakonskog okvira za procesuiranje ratnih zločina, poboljšanje položaja žrtve u kaznenom postupku, intenziviranje regionalne suradnje, otvaranje javne rasprave o obeštećenju svih žrtava rata, javni dijalog/međusektorsku suradnju, utjecaj na lokalnoj/nacionalnoj/regionalnoj razini te izgradnju kapaciteta/partnerstva/ljudskih resursa.

Uvjerili smo se da su na početku tranzicije sve grane vlasti bile spremne samo na kozmetičke korake. U devedesetima zločini su zataškavani, a sudska je procesuiranje zločina opstruirano, no zbog pritisaka iznutra i izvana, kako od strane obitelji i organizacija za ljudska prava, tako i od strane međunarodnih organizacija, situacija se promijenila. U izvještaju o praćenju suđenja za ratne zločine za 2012. navodimo:

Hrvatska je napredovala u nastrojanjima da sudi pripadnicima vlastitih postrojbi. To ukazuje na napredak u suočavanju s (neugodnim) ratnim događanjima brojnih relevantnih čimbenika, kao i na sazrijevanje pravosudnog sustava u cjelini. Međutim, trebalo je proteći cijelo desetjeće da se započne s procesuiranjem počinitelja zločina s hrvatske strane, a problemi postoje i danas.

Devedesetih godina procesuirani su gotovo isključivo pripadnici srpskih postrojbi. Uvažavajući činjenicu da su se suđenja odvijala u teškim uvjetima rata i porača, u situaciji u kojoj je primjena ratnog prava u praksi predstavljala momentum novum za pravosudne aktere, suđenja su vrlo često provedena neprofesionalno i etnički pristrano, uglavnom u odsutnosti optuženih. Oko 80% osuđenih osoba procesuirano je u odsutnosti.⁷⁶ Na temelju nepreciznih optužnica, koje su često uključivale na desetke optuženika te bez dostatnih dokaza i adekvatne obrane, donesene su osuđujuće presude. Presude su često bile šturo obrazložene, a odmjerene kazne vrlo visoke. Kako je prevladavajući stav političkih i pravosudnih elita u to vrijeme bio da se u obrambenom ratu ne mogu počiniti ratni zločini, izostalo je procesuiranje zločina počinjenih od strane pripadnika hrvatskih postrojbi.

Drugo desetjeće (2000.–2010.) obilježeno je pokušajem ispravljanja pogrešaka u ranjem radu. Započinje se s istraživanjem i procesuiranjem ratnih zločina počinjenih od strane pripadnika hrvatskih postrojbi. Uspostavlja se i razvija suradnja između pravosudnih tijela država u regiji, postupno se podiže kvaliteta optužnica i suđenja, uspostavlja se služba za podršku žrvama i svjedocima na pojedinim županijskim sudovima. Donošenjem novoga Zakona o kaznenom postupku 2008. godine omogućeno je obnavljanje ranije pravomoćno završenih postupaka i na zahtjev državnih odvjetništava. Na taj su način obnovljeni postupci te su izvan snage stavljene osuđujuće presude protiv 90-ak okriviljenika. Postupci za zločine počinjene u Medačkom džepu, Gospiću i Osijeku pokazali su svu društvenu osjetljivost i kompleksnost kaznenog progona pripadnika vlastite strane, no osude počinitelja ukazale su da je hrvatsko pravosuđe sposobno provesti ovakve postupke.

U aktualnom razdoblju (od 2010. pa nadalje) poboljšan je zakonodavni okvir u kojem se odvija procesuiranje ratnih zločina. Izmjenama Zakona o primjeni Statuta Međunarodnog kaznenog suda za postupanje u predmetima kaznenih djela ratnih zločina propisana je isključiva nadležnost županijskih sudova u Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu, kao i mogućnost korištenja dokaza prikupljenih od strane tijela Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u kaznenim postupcima u Republici Hrvatskoj.

⁷⁶ Prema podacima koje je DORH objavio 2004. godine, za ratne zločine od 1991. do 2004. bilo je osuđeno 602 osobe, od toga 464 u odsutnosti.

Počeci praćenja suđenja

Prva iskustva promatrači/ce su stjecali na kaznenom postupku koji je proveden pred Vijećem za ratne zločine tadašnjeg Okružnog suda u Beogradu, za kazneno djelo ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika, počinjeno u studenom 1991. na Ovčari, kod Vukovara. Za praćenje tog postupka formiran je regionalni tim promatrača iz tri organizacije: Centra za mir, nenasilje i ljudska prava iz Osijeka, Fonda za humanitarno pravo iz Beograda i Istraživačko-dokumentacijskog centra iz Sarajeva.

Usuglašena je i prva zajednička forma izvješćivanja koja je sadržavala osnovne podatke o kaznenom djelu, strankama u postupku, sastavu Vijeća za ratne zločine te zaštitu fokusirana na eventualne povrede, prije svega, postupovnih odredbi. U međuvremenu, pred županij-

skim sudovima u Hrvatskoj koji su kao prvostupanjski sudovi postupali u kaznenim predmetima ratnih zločina te pred sudovima u Bosni i Hercegovini, započeli su novi kazneni postupci za koje je dogovorenod da će ih pratiti promatrači Centra za mir, nenasilje i ljudska prava skupa s promatračima *Documente* te Građanskog odbora za ljudska prava.

Uskoro Centar za mir, nenasilje i ljudska prava dogovorno preuzima zadaću vođenja Projekta sustavnog praćenja suđenja za ratne zločine u Republici Hrvatskoj. Od travnja 2005. do prosinca 2011., gore navedene organizacije pratile su na županijskim sudovima u Republici Hrvatskoj glavne rasprave u 99 kaznenih predmeta ratnih zločina.

Sadržaj i metodologija praćenja suđenja

Pratimo sve postupke za ratne zločine pred sudovima u RH, uključujući i revizije postupaka ranije provedenih u odsutnosti okrivljenika. Unutar svojih mogućnosti, direktnog rada sa žrtvama i dostupnih informacija pratimo i potičemo procesuiranje ratnih zločina koji su još uvijek u fazi predistražnih postupaka protiv nepoznatih počinitelja. Interes nam je svakako popratiti i postupke/suđenja za ratne zločine koji se vode pred sudovima susjednih država, osobito kad je zločin počinjen na teritoriju Republike Hrvatske, kao i suđenja pred Kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju.

Broj suđenja za ratne zločine na županijskim sudovima u Republici Hrvatskoj je u kontinuitetu relativno visok (23-34 suđenja što uključuje otprilike sto optuženika u jednoj godini). Aktivnosti vezane uz procesuiranje ratnih zločina najbolje pokazuju statistički podaci za 2011. godinu: protiv 29 osoba je podignuta optuženica, pratili smo 28 suđenja protiv 65 optuženika. Stoga je očekivati da će i u narednim godinama praćenje procesuiranja ratnih zločina ostati istog intenziteta i iznimno važno radi ostvarivanja zadanih ciljeva.

Osnovni vodič u praćenju suđenja je poštivanje **načela pravičnog suđenja u kaznenom postupku** suda i stranaka u postupku:

U istražnim postupcima osobita pažnja monitora vezana je uz pravo na slobodu i sigurnost osumnjičenika; zaštita od nezakonitog pritvaranja, pravo na humane uvjete pritvaranja i zabrana zlostavljanja i ponižavajućeg postupanja, presumpcija nevinosti, pravo na obranu šutnjom, pravno na pravnu pomoć, na razumno vrijeme i uvjete za pripremanje obrane,

pravo uhićenog da u najkraćem roku bude obaviješten, na jeziku koji razumije, o razlozima toga uhićenja i o svakoj optužbi protiv sebe, izведен pred suca, ili pred drugo zakonom određeno tijelo sudske vlasti, pravo u razumnom roku biti suđen ili pušten na slobodu do suđenja, puštanje na slobodu može se uvjetovati davanjem jamstva da će ta osoba pristupiti suđenju.

Za vrijeme suđenja: načelo jednakosti svih pred zakonom, pravo na pravično suđenje; pravo na nezavisan i nepristran, zakonom ustanovljen sud/sudsko vijeće, pravo na javnu raspravu, presumpcija nevinosti, pravo na šutnju, zakonite dokaze, zabranu retroaktivne primjene zakona, pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput po istom predmetu, pravo na suđenje u razumnom roku, pravo na kvalitetnu obranu, na dostatno vrijeme za pripremanje obrane, jednakost strana u postupku, predlaganje i ispitivanje svjedoka, na tumača ukoliko je potrebno, prava svjedoka, a osobito prava oštećenika, uključujući prava na odštetu i zaštitu. Osobit naglasak na prava okrivljenika bit će u suđenjima u odsutnosti okrivljenog, sa zapažanjima vezanim uz razloge navedene u rješenju za suđenje u odsutnosti okrivljenog. **Kod presude:** javno izricanje presude, obrazloženje dano na javnom izricanju presude. **Kod odluke o kazni:** analizira se olakotne i otegotne okolnosti izricanja kazne, kazna ne smije kršiti međunarodne standarde, uvjeti služenja zatvorske kazne, uvjete za prijevremeni otpust, zabrana kolektivnog kažnjavanja. U vezi prava na žalbu: provjerava jesu li strane u postupku iskoristile sve predviđene mogućnosti.

Metode koje koristimo prilikom praćenja suđenja za ratne zločine su neposredno praćenje svih glavnih rasprava, vanraspravnih saslušanja ili uviđaja kada nam je to omogućeno, sjednica Vrhovnog suda RH te izvještavanje s istih. Radi obuhvatne analize prikupljamo relevantnu sudsку dokumentaciju, medijsko praćenje pojedinog predmeta te dokumentaciju vezanu uz odstetne zahtjeve oštećenika pojedinog suđenja. Dodatne informacije važne za bolje razumijevanje navedene problematike nastojimo dobiti u neposrednoj komunikaciji s Ministarstvom pravosuđa, sudovima i državnim odvjetništvima.

Postupanje monitora prilikom rada

U skladu s Izjavom o moralnim obavezama djelatnika za zaštitu ljudskih prava⁷⁷, tim monitora, profesionalaca s područja ljudskih prava, treba dijeliti nepokolebljivu predanost ljudskim pravima sadržanima u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima i drugim međunarodnim instrumentima te se pridržavati vrijednosti ljudskog dostojanstva, jednakosti i nediskriminacije, pravednosti, vladavine prava, međunarodne solidarnosti, međusobnog razumijevanja, tolerancije te poštivanja sposobnosti i vrijednosti drugih. Kao profesionalci s područja ljudskih prava, bez obzira na priadnost određenoj organizaciji i geografsku lokaciju, trebaju težiti svijetu u kojem svaki muškarac, žena i dijete mogu živjeti dostojanstveno i slobodno te ostvarenu ove vizije doprinijeti snažnim osobnim zalaganjem i najvišim stupnjem profesionalnog integriteta.

Prilikom praćenja suđenja za ratne zločine promatrači navedenih organizacija su dužni poštivati:

a) načelo neuplitanja i nepristranosti: ne smiju prekidati sudske postupke ili tijekom suđenja razgovarati s pravnim akterima ili sudionicima u postupku, ne smiju intervenirati u postupak ili pokušati na bilo koji način utjecati na ishod sudskega postupka, moraju se strogo pridržavati nepristranosti u obavljanju svojih dužnosti te ni u kojem trenutku ne izražavati pristranost ili davati prvenstvo nekoj od stranaka slučaja. Pravilo sveobuhvatnosti/uzajamnosti nalaže da prilikom prikupljanja dodatnih informacija putem sastanaka, promatrači bi trebali pokušati kontaktirati suprotstavljene strane i prikupiti različita stajališta.

b) načelo povjerljivosti: štiti povjerljive informacije od njihova objavljivanja, a pribavljenje:

- prilikom prisustvovanja rasprava zatvorenih za javnost u svojstvu stručne javnosti u skladu s čl. 273. Zakona o kaznenom postupku,

Kroz publiciranje stalnih-periodičnih izvještaja (dvo-mjesečni, šestomjesečni, godišnji) s nalazima i preporukama te mišljenjima o pojedinačnim predmetima želimo dati pregled praćenih suđenja kao i upozoriti na određene trendove u pravosuđu i društvu općenito. Svi izvještaji, kako periodični tako i izvještaji sa suđenja su dostupni na web stranicama udruge. O posebnim nalazima ili situacijama kada smatramo da treba posebno reagirati te na problem upozoriti stručnu i šиру javnost organiziramo priopćenja za javnost, konferencije za tisk te javne rasprave.

- temeljem programskog pristupa povjerljivim informacijama te obveza promatrača da osiguraju čuvanje svojih pisanih bilješki i bilo kojeg drugog povjerljivog materijala na sigurnom u njihovim uredima, kao i da isti ne bude lako dostupan.

c) načelo profesionalnog ponašanja: promatrači moraju biti spremni i sposobni svim sudske službenicima i pravnim akterima jasno artikulirati opće informacije, svrhu i ciljeve projekta praćenja suđenja, biti prikljuceni za sudske predmete koje prate: pročitati sve informacije vezane uz pojedinu nadolazeću raspravu, postupku posvećivati punu pažnju i radići opsežne bilješke, čak i kad se čini da se rasprava snima, poštivati kodeks odijevanja na sudu, tijekom suđenja od početka do kraja i strogo poštovati pravila Suda, sa svim sudske službenicima i akterima postupati na dostojanstven način i s poštovanjem te biti upoznati sa svim projektnim smjernicama i procedurama i ozbiljno shvaćati svoju odgovornost za kontinuiranu pravnu izobrazbu.

d) načelo pristupa sudu: kako su sudske rasprave javne temeljem nacionalnih propisa, slobodan pristup zgradi suda i sudnici treba tijekom aktivnosti praćenja suđenja smatrati pravnom normom, dok u raspravama zatvorenim za javnost, promatrači će unaprijed, podnošenjem pisanog zahtjeva predsjedniku vijeća, zatražiti dopuštenje za praćenje suđenja. U zahtjevu će se navesti pravna osnova koja 'stručnoj javnosti' dozvoljava prisustvovanje ročištu zatvorenom za javnost, podsjetiti sud da će informacije ostati povjerljive te će se navesti već ustanovljena praksa koja promatračima dopušta prisustvovanje raspravi zatvorenoj za javnost. Promatrači će se pisanim putem predstaviti nadležnim osobama suda, uz objašnjenje da on ili ona planiraju prisustvovati suđenju. Promatrači nikada ne bi trebali zahtijevati ili prijetiti

⁷⁷ <http://www.hrfguidingprinciples.org/English/documents/SoECEN.pdf~~HEAD=pobj>

službenicima suda, već u svakom trenutku trebaju ostati profesionalni u obavljanju svojih dužnosti.

e) načelo sigurnosti i dobrobiti promatrača: Promatrači ne bi trebali poduzimati nikakve radnje koje bi mogle naštetići njihovoj sigurnosti, dužni su voditelju programa prijaviti sve sigurnosne incidente te moraju odmah prekinuti s praćenjem suđenja i obavijestiti svog voditelja programa, ako je prema nji-

ma učinjena bilo kakva prijetnja ili se u bilo kojem trenutku osjećaju zastrašeno. Zbog dobrobiti promatrača te teškog sadržaja posla koji obavljaju, kao npr. traumatična svjedočenja: trebali bi ustanoviti jasne sustave podrške, utvrditi mehanizme koji u slučaju potrebe mogu pružiti psihološku podršku i savjetovanje te, ukoliko promatrač zatraži, otkloniti ga sa slučaja ili se više pažnje može posvetiti ‘uravnoteženoj’ selekciji slučaja.

Izvori nacionalnog zakonodavstva koji se mogu posredno primijeniti i na promatrače su:

Zakon o kaznenom postupku: čl. 183- Razgledavanje spisa i predmeta koji služe kao dokaz, čl. 231- Tajnost istrage, čl. 370 – Tajnost pripremnog ročišta, čl. 387- Javnost rasprave, čl. 388- Isključenje javnosti rasprave, čl. 389- Dopuštenje prisutnosti raspravi s koje je isključena javnost, čl. 391- Dužnost ustajanja u sudnici, čl. 395- Mogućnost uklanjanja iz sudnice osoba koje kao slušatelji prisustvuju raspravi, Zabrana fotografskih i drugih snimanja, čl. 396- Postupanje s osobama koje ometaju red ili se ne pokoravaju naložima pred. vijeća, čl. 448, čl. 456- Javna objava i čitanje izreke presude, čl. 457- Javnost i isključenje javnosti sa sjednice drugostupanjskog suda, čl. 490- Sjednica vijeća treće-stupanjskog suda

Kodeks sudačke etike/ 2006; čl. 12- Odnos prema javnosti, čl. 14- Povrede kodeksa, Etički kodeks državnih službenika/ 2006; čl. 8- Odnos službenika prema građanima, čl. 15- Pritužbe na nepoštivanje etičkog kodeksa, Kodeks odvjetničke etike /2008; čl. 26, 31, 34- Odvjetnička tajna, čl. 67, 96- Zabrana davanja izjava tijekom kaznenog postupka .

0 načelu javnosti:

Načelo javnosti sudskog postupka implementirano je u kazneni postupovni zakon Republike Hrvatske kao jedan od elementarnih postulata kaznenog postupka (Zakonom o kaznenom postupku normirano kao pravilo⁷⁸), u skladu s čl.119 Ustava Republike Hrvatske, čl.14 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i čl.6 st.1 Konvencije za zaštitu prava i temeljnih sloboda.

Iznimke od ovog načela⁷⁹, iako date na odluku sudskom vijeću pred kojim se vodi postupak, uvjetovane su određenim okolnostima vezanima uz sudionike u postupku, kazneno djelo ili karakter određenih dokaza koje u postupku treba provesti radi utvrđivanja odlučnih činjenica. Za razliku od mogućnosti isključenja javnosti s glavne rasprave, proglašenje presude uvijek je javno, ali zbog razloga zbog kojih je javnosti

bilo onemogućeno da bude prisutna glavnoj raspravi, vijeće će odlučiti hoće li i koliko, isključiti javnost pri objavi razloga presude. Važno je naglasiti da zakon ne predviđa bilo kakvu tajnost razloga presude u cjelini niti djelomično, u trenutku dostavljanja njenog pisanih otpravaka te tako otpravljanjem presude sa suda ona stjeće u cjelini pravo javnosti, neovisno o činjenici što se dostavlja zakonom određenim pravno zainteresiranim sudionicima postupka. Bez obzira na dvojbe između potrebe za obavještanjem javnosti o ishodu sudskog postupka i zaštite privatnosti bilo sudionika u postupku, bilo žrtava kaznenih djela, intencija zakonodavca je da javnost mora biti uvijek upoznata s ishodom sudskog postupka i razlozima sudske odluke, bez obzira na okolnosti koje su dovele do isključenja javnosti unutar samog postupka.

⁷⁸ Zakon o kaznenom postupku u odredbi čl. 292 ZKP predviđa opće načelo javnosti kroz mogućnost prisutnosti svih zainteresiranih uz uvjet da su to punoljetne osobe.

⁷⁹ Čl.293 ZKP, u kojem se taksativno navode osnove za isključenje javnosti za cijelu glavnu raspravu ili jedan njen dio.Tako je iznimka od načela javnosti vezana za potrebu zaštite sigurnosti i obrane Republike Hrvatske, čuvanja tajne kojoj bi štetila javna rasprava, čuvanja javnog reda i mira, zaštite osobnog ili obiteljskog života okrivljenika,oštećenika ili drugog sudionika u postupku i zaštite maloljetnika.

Status stručne javnosti:

Po čl.294 ZKP može dopustiti da, iako je javnost isključena, glavnoj raspravi budu nazočne pojedine službene osobe, znanstveni ili javni radnici.

U velikom broju suđenja promatrači navedenih udruga su u svojstvu stručnih promatrača prisustvovali i raspravama zatvorenim za javnost. Tako i u sada pravomoćno okončanim predmetima: Ademi/Norac, Branimir Glavaš, Kufner i dr., vijeće je temeljem jedne od dvije iznimke od isključenja opće javnosti, predvidene odredbom čl. 294. (311) st. 2. ZKP-a dopustilo da na glavnoj raspravi, iz koje je za jedan njezin dio javnost bila isključena, budu nazočni promatrači. Ova praksa bila je ustaljena do okončanja glavne rasprave u citiranim predmetima.

Treba napomenuti da se kroz rasprave na kojima su prisutstvovali promatrači u rješenjima o isključenju javnosti s dijela glavne rasprave, koja su bila sastavni

dio sudske zapisnika, naznačilo da su zatvorenom dijelu rasprave u svojstvu stručne javnosti prisutstvovali promatrači udruga poimence, a koji su upozorenici na obvezu čuvanja tajne. Kroz sudske odluke jedino je u odluci Vrhovnog suda RH⁸⁰, donesenoj nakon sjednice zatvorene za javnost, decidirano bilo naznačeno da su sjednici prisustvovali i promatrači OEŠ-a, Odjela za vladavinu prava, u svojstvu stručne javnosti.

Nije sporno da odluka o isključenju javnosti i dopuštanju da, iako je javnost isključena, glavnoj raspravi budu nazočne pojedine službene osobe, znanstveni ili javni radnici (stručna javnost) isključivo je odluka vijeća te načina percipiranja promatrača udruga, jer ne postoji niti jedan službeni dokument koji bi utvrdio do sada postojeći status promatrača kao stručne javnosti, tako da do danas već imamo i različitu praksu pojedinih vijeća.

Sredstva rada:

Kroz praćenje suđenja za ratne zločine, i to praćenje i izvještavanje s lokalnih suđenja, suđenja na regionalnoj razini (prije svega za zločine koji su počinjeni u RH, a sudi se u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji), pomoći i podsjetnik promatračima je protokol o praćenju sudskega postupka te Priručnik za praćenje suđenja iz 2007.⁸¹ Daljnja edukacija i razmjena mišljenja promatrača odvija se kroz redoviti mjeseci stručni kolegij svih monitora, stručne supervizije s odobrenim mentorima u temama analiza i tekućih postavljenih trendova kroz praćenje suđenja. Doprinos boljoj informiranosti promatrača doprinosi redovna komunikacija i razmjena mišljenja s istražnim institucijama, nadležnim sudovima i nadležnim vladinim institucijama o suđenjima i neprocesuiranim ratnim zločinima. Uz sastanke s Glavnim državnim odvjetnikom i njegovim zamjenicama za ratne zločine koji se održavaju prema potrebi, tu su i redovni sastanci sa županijskim državnim odvjetništvima radi poticanja novih istraga i praćenja statističkih podataka. Uz sastanke s predsjednikom Vrhovnog suda i predsjednicice odjela za kazneni pravo, održavaju se i redovni sastanci s nadležnim županijskim sudovima radi dobivanja povratne informacije i poticanja unapređenja podrške žrtvama/svjedocima te sastanci s Ministarstvom pravosuđa (ravnatelj, Ured za probaciju...), s Ministarstvom unutrašnjih poslova ili ravnateljem policije prema potrebi radi poticanja

novih istraga te radi kvalitetnijeg praćenja svih stadija kaznenog postupka.

Prikupljanje dodatnih podataka o ratnim zločinima vrši se kroz komunikaciju s preživjelima i članovima obitelji žrtava ratnih zločina. Rezultat tih aktivnosti je razvidan krozinicirane nove istrage te nadopunjivanje baze podataka Državnog odvjetništva RH o ratnim zločinima prikupljenim od strane organizacija za ljudska prava.

Analiziramo pozitivne propise i sudske praksu radi uspostavljanja boljih standarda suđenja i poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda tako smo započeli analizu primjene Zakona o oprostu, sudske prakse kažnjavanja ratnih zločinaca pred hrvatskim sudovima i implementaciju pozitivnih zakona vezanih uz pravo na reparacije civilnih žrtava rata kroz sudske i upravni postupak.

Analizom zakona i osmišljavanjem zakonodavnih inicijativa, doprinijeli smo izmjenama pojedinih zakona, a i dalje zagovaramo daljnje amandmane i izmjene Zakona o primjeni Statuta Međunarodnog kaznenog suda i progona za kaznena djela protiv međunarodnog ratnog i humanitarnog prava; osnivanje radne skupine za izradu prijedloga Zakona o obeštećivanju svih civilnih žrtava Domovinskog rata; Zakon o kaznenom

⁸⁰ Rješenje VSRH; I KŽ 13/06-8, od 14. prosinca 2006.

⁸¹ http://www.centar-za-mir.hr/uploads/dokumenti/prirucnici/RATNI_ZLOCINI_prirucnik_za_prazenje_sudjenja.pdf

postupku – izmjene i dopune kako bi se ponovno uvela mogućnost obnove pravomoćno završenih kaznenih postupaka gdje je pogrešno primijenjen Zakon o oprostu; Zakon o odgovornosti RH za štetu uzrokovanu terorističkim aktom i javnim demonstracijama – omogućiti naknadu materijalne štete kroz taj zakon, a ne upućivati na Zakon o obnovi; Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći – zahtjev da se svim žrtvama kaznenih djela omogući besplatna pravna pomoć bez obzira na imovinski cenzus, zagovaranje intenzivnije podrške žrtvama i svjedocima, jačanje regionalne suradnje.

Informiranje javnosti o činjenicama o zločinima te relevantnim istragama, prvostupanjskim postupcima i pravomoćnim presudama pred sudovima u Hrvatskoj i susjednim državama te Međunarodnom kaznenom sudu za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) provodi se organiziranjem konferencija za tisk, javnim tribinama o procesuiranju ratnih zločina, u vezi zbivanja relevantnih za učinkovitije procesuiranje ratnih zločina, javnih prezentacija postupaka vođenih pred MKSJ, javnih događanja koja tematiziraju ratna zbivanja, procesuiranja ratnih zločina i izgradnju povjerenja, objavljuju se i publiciraju izvještaji o praćenju procesuiranja.

Svrha i način praćenja suđenja za ratne zločine

Svrha monitoriranja

Sustavno unaprijeđenje sudske prakse, jačanje povjerenja u neovisnost sudstva sukladno međunarodnim standardima profesionalnog i pravičnog suđenja, transparentnost kaznenog postupka, poglavito glavne rasprave za koju vrijedi načelo potpune stranačke javnosti, predviđeno u čl. 119. Ustava RH i u međunarodnim izvorima (za istražni postupak vrijedi

načelo tajnosti), omogućavanje nadzora nad radom sudbene vlasti, cijelovitije informiranje javnosti o suđenjima za ratne zločine, o počinjenim zločinima i okolnostima počinjenja, otvaranje rasprave o stavovima, predrasudama i stereotipima koji su zapreka kaznenom progonu, jačanje povjerenja u sudbenu vlast, profesionalizacija sudaca.

Monitoring tim

Monitoring ili tim za praćenje suđenja broji sedam osoba, a među njima je respektabilan broj osoba s položenim pravosudnim ispitom. To su uglavnom mla-

di, posvećeni i ambiciozni stručnjaci. Među promatračima su i osobe koje se mogu pohvaliti i praksom na Haškom tribunalu.

Fokus i obujam praćenja

U fokusu praćenja su **međunarodni standardi pravičnog postupka** kao i **načela kaznenog postupka** inkorporirana u Zakonu o kaznenom postupku. Na temelju ovih mjerila monitori mogu procijeniti je li određeni postupak ispunio prihvaćene norme procesnopravne pravednosti. U priloženom dodatku istaknuti su relevantni standardi pravičnog postupka kao i temeljna načela kaznenog postupka kojih monitori trebaju biti svjesni prilikom procjene učinkovitosti provedbe monitoringa. Kazneni postupak kao sustav zakonom određenih radnji i cjelina međusobnih odnosa postupovnih subjekata (suda, tužitelja, okriv-

ljenika) te drugih sudionika postupka. Svrha kaznenog postupka je ustvrditi (1) je li počinjeno kazneno djelo, (2) tko je počinitelj kaznenog djela (3) je li počinitelj kriv te (4) egzistiraju li uvjeti za primjenu kaznenih sankcija.

Zakon je glavni izvor kaznenog postupka. Osim glavnog predmeta kaznenog postupka pratimo i tzv. pridružene predmete (primjerice, epilog imovinsko-pravnog zahtjeva, kao parnicu pridruženu kaznenom postupku) kao i neke komplementarne postupke, primjerice naknadu štete zbog neopravdane osude.

Na temelju statističkih podataka Državnog odvjetništva i županijskih odvjetništava te podataka koje prikupe promatrači/ce, pratimo i statističke trendove u odnosu na:

- broj kaznenih prijava, istraga, optužnica, presuda
- etnički sastav optuženih

- broj suđenja u odsutnosti
- dužinu pritvora
- broj i razloge ponavljanja prvostupanjski postupaka

Metodologija praćenja suđenja za ratne zločina

Kriteriji za angažman promatrača jest da osoba ima završen Pravni fakultet i položen pravosudni ispit te dodatnu specijalizaciju iz kaznenog i građanskog prava, materijalnog i postupovnog kao i međunarodnog humanitarnog prava, a kao alternativa dopuštena je mogućnost da promatrač može biti i osoba bez pravosudnog ispita, ali mora imati iskustvo u navedenim granama prava.

Forme izvještavanja stalno evaluiramo i prilagođavamo potrebama javnog izvještavanja. U više je navrata diskutirana svrha i, shodno svrsi, forma i obujam izvještavanja. Nakon održanog ročišta pišu se, najprije, **kratka obavijest** s održanog ročišta, a potom i dnevna izvješća koje se objavljaju na web-stranici. **Dnevna izvješća** sadrže opće podatke o procesnim sudionicima i sažetak optužnice kao konstante zapažanja promatrača/ca o tijeku glavne rasprave koja se nakon svakog ročišta ažuriraju. **Protokol praćenja kaznenog postupka i protokol analize** kao i mišljenje o tijeku postupka dodatne su forme izvještavanja.

Pored toga pripremamo dvotjedne, kvartalne i godišnje izvještaje.

Dodatna edukacija i stručna supervizija provode se konstantno. Promatrači se dodatno educiraju te

osnažuju i motiviraju kroz doprinos stručnoj raspravi. Do sada je održan veliki broj stručnih supervizija s profesorima Pravnog fakulteta u Zagrebu, istaknutim odvjetnicima, te konzultacija s pravosudnim institucijama i inozemnim stručnjacima itd..

Komunikacija prema djelatnicima u pravosuđu i prema javnosti te medijima uređena je Kodeksom praćenja suđenja za ratne zločine.

Protokol praćenja i završno mišljenje o slučaju

Protokol praćenja kaznenog postupka, odnosno glavne rasprave je interni dokument koji promatrači/ce popunjavaju tijekom trajanja kaznenog postupka, odnosno glavne rasprave kao centralnog djela postupka, a analizu izrađuju za web stranicu po okončanju prvostupanjskog postupka. Dijelovi izvještaja koje postavljamo na web-stranicu sadrže i **mišljenje o tijeku postupka**⁸² koje se piše nakon zaključenja glavne rasprave i javne objave presude. Dokument se sastoji od sažetog prikaza kaznenog postupka, posebice glavne rasprave te od mišljenja promatračkog tima. Iza ovakvog izravnog izlaganja u javnosti i onima o čijem radu daju mišljenje, iza svake napisane riječi mora stajati znanje o postupovnim odredbama pa stoga završnom mišljenju gotovo uvijek prethodi stručna razmjena mišljenja unutar tima, ali i stručna supervizija.

Izvještavanje javnosti

Tri su osnovna načina izvještavanja stručne javnosti i opće javnosti:

- kontinuirano o ročištima glavne rasprave – web stranica,
- distribucija mišljenja o tijeku kaznenog postupka, posebice glavne rasprave,
- sporadične izjave za javnost,
- dvotjedni, kvartalni i godišnji izvještaji.

⁸² Završno mišljenje promatrača/ice sadrži:

- osvrt na proveden kazneni postupak, posebice glavnu raspravu – eventualne bitne postupovne odredbe
- analizu optužnice
- način zastupanja optužnice
- osiguranje prava na djelotvorno zastupanje optuženika od strane izabranih, a prije svega od strane branitelja po službenoj dužnosti
- teze obrane i optužbe
- obrazloženje presude

Specifičnost kaznenog progona za ratne zločine

a) Prethodni postupak: predistražni postupak, istraga, istražne radnje, optužnica i prigovor protiv optužnice

Predistražni postupak prethodi zahtjevu za pokretanje istrage. To je zapravo preliminarno, izvanpostupno istraživanje kaznenog djela. Njegov cilj je radni zaključak o vjerojatnosti kaznenog djela i počinitelja na temelju kojeg državni odvjetnik koji tijekom ovog stadija ima ovlasti prikupljanja podataka i izvođenja određenih izvidnih radnji te usmjeravanja rada redarstvene vlasti, pokreće postupak. Predistražni postupak čine mjere državnog odvjetnika glede pokretanja kaznenog postupka, izvidi kaznenih djela koje poduzimaju redarstvena vlast i državni odvjetnik ako postoje osnove sumnje da je počinjeno kazneno djelo koje se progoni po službenoj dužnosti i hitne istražne radnje koje provodi istražni sudac ili redarstvena vlast, a uvjetovane su opasnošću od odgode ili svrhovitošću.

Prva specifičnost kod kaznenog progona ratnih zločina u ovoj fazi jest ta da je dio predmeta rezultat rada Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju koji našim tijelima kaznenog progona prepusta predmet.

Druga specifičnost ogleda se u činjenici da je od počinjenja ratnog zločina prošlo između 15 i 20 godina.

Treća specifičnost odnosi se na nadležnost za postupanje u predmetima ratnih zločina već u predistražnom postupku. Temeljem čl. 15. Zakona o primjeni Statuta Međunarodnog kaznenog suda i progona za kaznena djela protiv međunarodnog ratnog i humanitarnog prava u policiji je ustrojena Služba za ratne zločine, u okviru Sektora općeg kriminaliteta, terorizma i ratnih zločina, u kojem rade policijski službenici s iskustvom u otkrivanju najtežih oblika kaznenih djela.

Četvrta specifičnost u kontekstu posebne zaštite svjedoka i žrtava odnosi se na visoku politiziranost po-

stupaka za ratne zločine za koje postoji izrazit interes javnosti kao i emotivna opredjeljenja pojedinih struktura stanovništva.

Peta specifičnost očituje se u pravilu koje vrijedi od samog predistražnog postupka o tome kako zakonom predviđeni imuniteti i povlastice ne vrijede u postupku za ratne zločine (čl.6. st. 3. Zakona o primjeni Statuta MKS).

Istraga je prvi stadij redovitog kaznenog postupka. Donošenjem rješenja o pokretanju istrage započinje kazneni postupak. Istraga se uvijek provodi protiv poznatog počinitelja uz postojanje osnovane sumnje. No, novi Zakon o kaznenom postupku koji je u cijelosti stupio na snagu 01. rujna 2011. predviđa modelski različita rješenja.⁸³ Obvezna je za sva kaznena djela za koje je propisana najstroža kazna dugotrajnog zatvora. Ova faza kaznenog postupka ne poznaće tzv. stranačku javnost te monitoring, osim posrednog načina, nije moguć.

Novi Zakon o kaznenom postupku propisuje pravo branitelja na prikupljanje obavijesti od građana (iznimka su žrtve kaznenih djela ili oštećenici), sudac istrage raspolaže istražnim funkcijama samo u odnosu na dokazno ročište, a na zahtjev oštećenika kao tužitelja provodi istragu.

Specifikum istrage ogleda se u Izmenama zakona o primjeni Statuta MKS kojim je za vođenje kaznenih postupaka za kaznena djela ratnih zločina propisana isključiva (stvarna i mjesna) nadležnost županijskih sudova u Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu u svim 'novim' predmetima - predmetima u kojima kazneni postupak tek treba započeti.⁸⁴ Izmenama Zakona regulirana je i nadležnost u kaznenim predmetima koji

⁸³ Novi Zakon o kaznenom postupku predviđa istragu koncepcionalnu različitu od sudske istrage. Riječ je o državno-odvjetničkoj istradi koja započinje nalogom državnog odvjetnika u zakonom određenom roku nakon upisa kaznene prijave. Protiv naloga nema pravnog sredstva. Istraga se može provoditi i protiv nepoznatog počinitelja uz egzistiranje nižeg stupnja vjerojatnosti: osnova sumnje, koji je dakako snižen u odnsu na ZKP/1997. Odredbe novog Zakona o kaznenom postupku primjenjuje se na obnove kaznenih postupaka. Sudac istrage kao nov subjekt prethodnog postupka raspolaže istražnim funkcijama samo u odnosu na dokazno ročište, a na zahtjev oštećenika kao tužitelja provodi istragu.

⁸⁴ Županijski sud u Osijeku tako je u predmetima ratnih zločina mjesno nadležan i za područja županijskih sudova u Slavonskom Brodu i Vukovaru, Županijski sud u Rijeci za područja županijskih sudova u Puli i Karlovcu, Županijski sud u Splitu za područja županijskih sudova u Dubrovniku, Šibeniku i Zadru, a Županijski sud u Zagrebu za područja županijskih sudova u Bjelovaru, Sisku, Varaždinu i Velikoj Gorici.

su započeli prije stupanja na snagu izmjena Zakona.⁸⁵ Na županijskim sudovima u Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu, sukladno izmjenama Sudskog poslovnika iz ožujka 2011., osnovani su posebni odjeli za ratne zločine. U odjelu je imenovano 16 istražnih sudaca i 38 sudaca raspravnih i izvanraspravnih vijeća.

b) Glavna rasprava i postupak po pravnim lijekovima

Glavna rasprava je stadij u kojem je stranačka javnost potpuna. Vijeće u svako doba, po službenoj dužnosti ili na prijedlog stranaka može isključiti javnost tijekom cijele glavne rasprave i djelomično. Razlozi isključenja javnosti taksativno su predviđeni Zakonom o kaznenom postupku. Glavnoj raspravi mogu nazočiti samo punoljetne osobe.

Specifičnosti se ovdje svode na sastav vijeća prvostupanskog suda (tri suca profesionalca umjesto suca

Mogućnost neposredne optužnice u predmetima ustupljenim od strane MKSJ, vođenje kaznenog postupka sukladno pozitivnoj materijalnoj i postupovnoj regulativi Republike Hrvatske specifičnosti su **optužnice i prigovora protiv optužnice**.

profesionalca i dva laika oličena u instituciji suca potrotnika) te brojne faktičke probleme koji se odnose na etiologiju ratnih zločina i pitanja dokaznog prava. **Pravni lijekovi** su postupovne radnje kojim ovlaštene osobe pobijaju odluku donesenu nakon provedene glavne rasprave, zahtijevajući da se ona ukine ili preinači. O žalbi kao redovitom pravnom lijeku odlučuje Vrhovni sud kao drugostupanjski sud. Posljedica ulaganja pravnog lijeka je da se pobijana odluka (presuda, rješenje) mijenja ili ostaje kakva je.

c) Suštinski nove odredbe Zakona o kaznenom postupku⁸⁶

Položaj žrtve uređen je na temelju jednake koncepcije kao i najnoviji inozemni izvori. Kao inspiracije poslužile su i odredbe 85 do 99 Pravila o postupku i dokazima, postupovnoj regulativi Međunarodnog kaznenog suda.⁸⁷ Po uzoru na Švicarski zakonik o kaznenom postupku iz 2007. te praksi Europskog suda za ljudska prava (ESLJP) razdvojena su prava žrtve (žrtva ima posebna prava, jer je kaznenim djelom povrijeđeno njeno pravo) od prava koje ima oštećenik, odnosno osoba kojoj je kaznenim djelom nanesena šteta. Sukladno odredbama čl. 43. do 45. citiranog Zakonu žrtva kaznenog djela ima neposrednu zaštitu kao žrtva i posrednu kao ranjivi (čl. 292.) ili ugroženi svjedok (čl. 294.).

Novi Zakon o kaznenom postupku propisuje pravo branitelja na prikupljanje obavijesti od građana (iznimka su žrtve kaznenih djela ili oštećenici), već je rečeno da sudac istrage raspolaže istražnim funkcijama samo u odnosu

na dokazno ročište, a na zahtjev oštećenika kao tužitelja provodi istragu. Dokazno ročište i pouka o pravima nove su ustanove, značajne za obranu. Dokazno ročište omogućava izvođenje određenih dokaza još u fazi istrage s probativnom vrijednošću i tijekom glavne rasprave.

Zakon poznaje i najvažnije odrednice faze optuženja koji su koncepcijски vrlo bliske pravnom sustavu anglosaksonskog prava i to: obvezatno ispitivanje optužnice *ex officio*, stranke u fazi ispitivanja optužnice moraju iznijeti dokaze koje će izvesti na glavnoj raspravi, nove oblike priznanja krivnje, mogućnost sporazumijevanja stranaka o krivnji i sankciji, šire ovlasti suda na odbacivanje optužnice ili vraćanje na ispravak i dopunu, pravo suda na donošenje presude na temelju sporazuma stranaka te, na temelju djelomičnog priznanja, određivanje rasprave i mogućnost zastupnika optužbe da povuče optužnicu.

⁸⁵ Ako je u kaznenom predmetu, koji je započeo prije izmjene Zakona, rasprava u tijeku, postupak će se nastaviti pred županijskim sudom koji je nadležan po odredbama Zakona o kaznenom postupku. No i u takvim slučajevima predsjednik VSRH, na obrazloženi prijedlog glavnog državnog odvjetnika, može odobriti da se vođenje postupka premjesti na jedan od četiri suda. U postupcima u kojima se povodom pravnog lijeka presuda ukida i predmet vraća na ponovni postupak, postupak će se ponoviti pred jednim od četiri županijska suda. Suđenje se može ponoviti pred sudom koji je donio ukinutu presudu jedino ako su činjenice u ukinutoj prvostupanjskoj presudi pravilno utvrđene, a presuda je ukinuta zbog bitne povrede odredaba kaznenog postupka i očito je da će se tako lakše provesti postupak.

⁸⁶ Ustavni sud je odlučujući o zahtjevu za ocjenu ustavnosti djelomično ili u cijelosti ukinuo 43 odredbe. No, s obzirom na vrijeme potrebno za prilagodbu, učinak ove odluke je odgođen do 15. prosinca 2013. Do tada zakonodavac mora donijeti izmijene i dopune ili novi zakon, jer bi u protivnom osporena kazneno-postupovna regulativa koja se uglavnom odnosi na položaj optuženika u odnosu na državnog odvjetnika, dokazne radnje te prava obrane, prestala vrijediti.

⁸⁷ Citirane odredbe sadržane u Pravilima o postupku i dokazima Međunarodnog kaznenog suda odnose se na definiciju žrtve, opće načelo o potrebama svih žrtava i svjedoka, zaštitne mjere, posebne mjere, zahtjev za sudjelovanjem žrtava u postupku, pravne zastupnike žrtava, sudjelovanje pravnih zastupnika u postupku, obavještanje žrtava i njihovih pravnih zastupnika, mišljenja žrtava ili pravnih zastupnika, postupak po zahtjevu za naknade štete, postupanje na vlastiti poticaj suda, odlučivanje o naknadi štete, fond u korist žrtava kaznenih djela, suradnju i zaštitne mjere u svrhu oduzimanja imovine.

Praćenje postupaka pred ad-hoc tribunalima (ICTY, ICTR, SCSL, STL) te Međunarodnim kaznenim sudom

Osnovne informacije

Koncept međunarodnih sudova općenito leži u draštičnom ograničavanju suverenosti nacionalnih država. Također, njihovo osnivanje ukazuje na spremnost država da na razini kaznenog sudstva same ograniče svoju suverenost kako bi zaštitile temeljne vrijednosti očišćene u ideji ljudskih prava.

Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ, eng. ICTY) i Međunarodni kazneni sud za Ruandu (MKSР, eng. ICTR) su sudovi s jasno definiranim atributima *ad hoc* sudišta koji uskoro završavaju najintenzivniji dio svoga rada⁸⁸. Osnovani su odlukom Vijeća sigurnosti prema poglavljju VII. Povelje UN-a. Istovremeno s djelovanjem *ad hoc* tribunalata započele su aktivnosti za ustrojavanje mješovitih sudova, posebnih tijela za progon međunarodnih kaznenih djela, često obilježene političkim kompromisima. Vlade u Kambodži i Sijera Leoneu odbole su ideju međunarodnog kaznenog suda kakvi su MKSJ i MKSR pa su osnovani tzv. internacionalizirani domaći sudovi. Vlada u Kambodži je prihvatile samo ideju posebnog nacionalnog suda u čijem radu sudjeluju strani suci i pravni stručnjaci, ali u manjini. Također, Specijalno/Izvanredno vijeće suda u Kambodži, kao i Specijalni sud za Sijera Leone, osnovani su bilateralnim ugovorima između UN-a i vlada dotičnih država, što u krajnjoj konzekvenци bitno slabi utjecaj međunarodne zajednice te ih distinktira od *ad hoc* tribunalata koji kao sudovi s ograničenim rokom trajanja egzistiraju kao isključiva tijela UN.

Ove sudove često nazivaju hibridnim sudovima. Hibridni model prvi put je ustanovljen u Istočnom Timoru, potom je, s određenim varijacijama bio predložen za Kambodžu i na koncu za Sijera Leone.

Specijalni sud za Sijera Leone (Special court for Sierra Leone - SCSL) utemeljen zajedničkom odlukom Vlade Sijera Leonea i UN-a također, kao i Haški tribunal. To je prvi međunarodni sud koji se u potpunosti finančira od dobrovoljnih kontribucija vlada diljem svijeta. Statut suda izričito upućuje Specijalni sud da slijedi praksu MKSJ i MKSR. In concreto, u članku 20. st. 3. Statuta Žalbeno vijeće se upućuje da se vodi praksom žalbenih vijeća MKSJ i MKSR. Sud je ovlašten kazneno goniti osobe koje su počinile ili naredile počinjenje kaznenih djela protiv vrijednosti zaštićenim međunarodnim humanitarnim pravom.⁸⁹

Specijalni tribunal za Libanon (Special tribunal for Libanon – STL) je sudska instanca međunarodne naravi. Inauguriran je 01. ožujka 2009. kao sud s četiri organa: Sudska vijeća, Ured tužitelja, Ured obrane i Tajništvo suda.

Sjedište suda locirano je u nizozemskoj prijestolnici, Den Haagu, no sud također preko svog ureda djeluje i u Bejrutu, Libanon.

Njegov primarni mandat jest suđenje optuženima za bombaški napad na tadašnjeg premijera Rafiqha Hariria 14. veljače 2005. kada su poginule 23 osobe, uključujući i aktualnog premijera. Dakle, Specijalni sud za Libanon jedini je *ad hoc* tribunal u čijoj su jurisdikciji teroristička kaznena djela koja su kao takva katalogizirana skupina kaznenih djela u međunarodnim izvorima. Tretiraju se kao svojevrsni "ratni zločin" u doba mira počinjen od strukture koja nije državna. Trenutačno se navodno odgovornim sudi u odsutnosti.⁹⁰

⁸⁸ U skladu s rezolucijom Vijeća Sigurnosti 1966 (2010), Rezidualni mehanizam započet će s radom 1. srpnja 2012., otvorenjem ogranka Mehanizma u Arushi, u odnosu na MKSR dok će Haški ogrank mehanizma UN-a za međunarodne kaznene tribunale (The Hague Branch of the United Nations Mechanism for International Criminal Tribunals – MICT) početi s radom 01. Srpnja 2013. i egzistirat će paralelno s MKSJ do konca 2014.

⁸⁹ 30. svibnja na Specijalnom sudu za Sijera Leone (ovaj *ad hoc* tribunal prvotno je bio smješten na Međunarodnom kaznenom sudu, danas koristi prostorije Specijalnog tribunalata za Libanon, također u Den Haagu) Charlesu Ghankay Tayloru izrečena je kazna od 50 godina zatvora. Odluka sudskega Vijeća kojim je predsjedavao sudac iz Samoe, članovi Vijeća su iz Sjeverne Irske te Ugande, bila je jednoglasna. Nešto ranije, 26. travnja 2012., Taylor je proglašen krivim po svih 11 točaka optužnice temeljem individualne kaznene odgovornosti. Tužiteljstvo nije uspjelo dokazati njegovu odgovornost po osnovu koncepta udruženog zločinačkog poduhvata. On je inače prvi predsjednik države koji je optužen, a potom, nakon provedenog dokaznog postupka osuđen pred Specijalnim sudom za Sijera Leone.

⁹⁰ Institut koji poznaje i naš kazneno-pravni sustav bio je tijekom ranih devedesetih zlorabljen u kaznenim postupcima za ratne zločine koji su provođeni u odsutnosti optuženika, pripadnika srpskog etniciteta. Branitelji po službenoj dužnosti nisu ulagali na žalbe na prvostupanske presude kojim su optuženici oglašavani krivim i osuđivani na maksimalnu zatvorsku kaznu od 20 godina.

Stalni Međunarodni Kazneni Sud

Za razliku od ad-hoc sudova za bivšu Jugoslaviju i Ruanu, koje su utemeljili UN i to odlukom Vijeća sigurnosti prema poglavlju VII. Povelje UN-a, Međunarodni kazneni sud osnovan je 17. srpnja 1998. na temelju ugovora pojedinih država i nije dio UN sustava. Prihvaćanjem Rimskog statuta od strane 120 država stvorena je pravna osnova za ustroj ove iznimno važne institucije. Rimski statut stupio je na pravnu snagu 2002. nakon što je prošao proces ratifikacije u 60 država članica. Ova neovisna sudska instanca ovlaštena je suditi osobama optuženima za počinjenje kaznenih djela genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina.⁹¹ Rimskim ugovorom kreiran je pored Međunarodnog stalnog kaznenog suda i Fond za obeštećenje žrtava (Trust Fund for victims). Kuriozitet je da Fond za obeštećenje žrtava kaznenih djela u nadležnosti Suda djeluje neovisno o egzistiranju osuđujuće presude Suda dok ga statuti MKSJ i MKSR opće ne poznaju. *Documenta* od 2010. u cilju informiranja javnosti, kreirana javne politike/preporuka te jačanja svijesti o radu *Međunarodnog kaznenog suda za ratne*

zločine u bivšoj Jugoslaviji, kao i drugih ad hoc tribunala te *Stalnog kaznenog suda i Međunarodnog suda pravde* za novinare i promatrače suđenja za ratne zločine organizira studijske posjete Den Haagu u sklopu projekta *Studijski posjet međunarodnim sudskeim stalnim i ad hoc institucijama u Haagu*, podržanim od Veleposlanstva Kraljevine Nizozemske u Republici Hrvatskoj.⁹²

Upravo od tada pravni tim, paralelno s kaznenim postupcima za ratne zločine koji se provode pred nacionalnim sudovima, sustavno prati zbivanja pred navedenom sudske instancama, posebice kaznene postupke relevantne za Republiku Hrvatsku, a koji se provode pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju.⁹³ Naime, unatoč javnom deklarativnom prihvaćenju temeljnih vrijednosti pravnog poretku, u praksi političke elite i pravosudne institucije pokazuju tek djelomičnu spremnost. Stoga je objektivno izvještavanje novinara sa suđenja za ratne zločine vrlo važan doprinos afirmiranju vladavine prava.

⁹¹ Rimski statut mjerodavan za Stalni kazneni sud (International Criminal Court - ICC) od 2010., odnosno od konferencije u Kampali, Uganda, u čl. 8 bis, predviđa svoju nadležnost i za kazneno djelo zločina agresije - Crime of aggression (ovo kazneno djelo u svojim statutima nemaju niti ICTY, a ni ICTR). Od časa kada je RH ratificirala Rimski statut, 02. travnja 2001., obvezana je da u svom nacionalnom zakonodavstvu, provede uskladivanje kaznenih djela protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom s relevantnim odredbama Rimskog statuta. To je postignuto Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona iz 2004., kada je uvedeno kazneno djelo zločin protiv čovječnosti (čl. 157a, a može se za razliku od ratnog zločina počiniti i u miru, ali samo u sklopu širokog i rasprostranjenog napada usmjerenog na civilno stanovništvo) i inkriminiranje zapovjedne odgovornosti (čl.167a), dakle po uzoru na čl. 7. i 28. Statuta MKS. Zločin protiv čovječnosti kao modalitete počinjenja koji su novina u odnosu na ranije hrvatske kaznene odredbe, navodi: seksualno ropstvo (prvi put je kao zločin protiv čovječnosti predviđen Statutom ICC), prisilna prostitucija, prisilna trudnoća prisilna sterilizacija...). Novi Kazneni zakon koji stupa na snagu 01. siječnja 2013. po uzoru na Rimski statut, konkretno po uzoru na novousvojenu odredbu iz čl. 8 bis, dakle **zločin agresije**, također predviđa ovo kazneno djelu u čl. 89., i to sadržajno gotovo identično.

⁹² Tijekom studijskih posjeta sudske prijestolnici, kako mnogi nazivaju Haag, posjetili smo sve ad hoc tribunala koji trenutačno djeluju sa sjedištem u Haagu kao i dvije stalne sudske instance, Stalni kazneni sud i Međunarodni sud pravde, utemeljen još 1945. godine. Jedan od posjet Stalnom kaznenom sudu organiziran je u iščekivanju prve presude koja je objavljena 14. ožujka 2012. Thomas Lubanga Dylo proglašen je krivim za ratne zločine počinjene prisilnim regrutiranjem i korištenjem djece, mlađe od 15 godina, u neprijateljstvima u Demokratskoj Republici Kongo. Glavnu raspravu u kaznenom postupku protiv bivšeg vojnog zapovjednika Pokreta za oslobođenje Konga, Bembe Gomba, optuženim za kazneno djelo ratnog zločina te zločina protiv čovječnosti, također smo pratili tijekom jednog od posjeta. U fokusu posjeta bio je i kazneni postupak protiv Charlesa Taylora na Specijalnom sudu za Libanon. Posjete su uključile novinare, urednice, pisce i reportere koji sustavno izvještavaju o suđenjima za ratne zločine. Projekt je uključio i predstavnike akademске zajednice te studente završnih godina novinarstva. Promatrači suđenje za ratne zločine izostrili su i obogatili svoje kompetencije prateći suđenja na međunarodnim ad-hoc tribunalima i Stalnom kaznenom sudu, posebice na Međunarodnom kaznenom sudu za bivšu Jugoslaviju.

⁹³ Na Haškom tribunalu popratili smo završne riječi tužiteljstva u slučaju Šešelj koji se, između ostalog, isključivo temeljem individualne kaznene odgovornosti, tereti i za zločine počinjene u Hrvatskoj, na Ovčari i Grabovu. Prvobitnom optužnicom Šešelj se u 14 točaka teretio i za zločine počinjene nad civilnim stanovništvom Voćina, no optužnica je reducirana na devet točaka, a tužiteljstvo je izvođenjem dokaza o zločinima u Voćinu nastojalo ukazati na ciljeve i metode udruženog zločinačkog poduhvata kao i na elemente zločina progona u Hrvatskoj i BiH. Pratili smo i završne riječi tužiteljstva i djelomično obrane u kaznenom predmetu protiv čelnika Herceg Bosne, opt. Jadranka Prlića, Brune Stojića, Valentina Čorića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića i Berislava Pušića. Optužnica ih tereti za osobnu kaznenu odgovornost kroz koncept udruženog zločinačkog poduhvata na čelu s tadašnjim predsjednikom Republike Hrvatske Franjom Tuđmanom. Na suđenju hrvatskim generalima Gotovini, Markaču i Čermaku pratili smo neposredno saslušanje svjedoka Sudskog vijeća o zločinu nad civilnim stanovništvom u zaselku Grubori. O svemu su spomenuti novinari izvještavali tijekom studijskog putovanja kao i u specijalnim prilozima svojih medijskih kuća.

Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću

| Centar za mir, nenasilje i ljudska prava - Osijek | Građanski odbor za ljudska prava

KODEKS PONAŠANJA PROMATRAČA PRI PRAĆENJU SUĐENJA

Kodeks ponašanja sadrži načela kojih se promatrači/ce suđenja trebaju pridržavati u svome radu. Promatrači/ce će načela primjenjivati u svome odnosu prema dužnosnicima pravosudnih tijela, strankama i sudionicima postupka te predstavnicima javnosti.

Svrha je kodeksa utvrditi smjernice za profesionalni i nepristrani rad promatrača, koji u konačnici ima za cilj pridonijeti učinkovitijem i pravičnjem postupanju pravosuda u procesuiranju ratnih zločina i drugih kaznenih djela protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom.

I.Načela neuplitanja i nepristranosti

- a. Promatrač/ica nikad ne smije prekidati sudski postupak niti tijekom ročišta glavne rasprave razgovarati sa sudionicima postupka.
- b. Promatrač/ica nikad ne smije intervenirati u postupak ili pokušati na bilo koji način utjecati na ishod sudskog postupka.
- c. Promatrač/ica nikad ne smije sugerirati sudionicima postupka koje pravne radnje bi trebalo poduzeti. U slučaju izričitog upita, promatrač će o eventualnom pružanju pravnog savjeta odlučiti u konzultaciji s voditeljem programa.
- d. Kad mu se postavi pitanje ili ga se pozove da aktivno sudjeluje u sudskom postupku, promatrač mora razjasniti svoju ulogu, načelo neuplitanja kojim se vodi pri praćenju suđenja, svrhu praćenja, kao i odbiti davati komentare.
- e. Promatrač/ica mora biti nepristran u obavljanju svojih dužnosti, ne smije izražavati pristranost ili davati prvenstvo nekoj od stranaka u postupku.
- f. Pravilo sveobuhvatnosti/uzajamnosti: prilikom prikupljanja dodatnih informacija putem sastanaka, promatrač će nastojati kontaktirati suprotstavljene strane i prikupiti različita stajališta.
- g. Koliko god je to fizički moguće, promatrač bi u sudnici trebao sjediti odvojeno od optužbe i obrane te od predstavnika javnosti koji otvoreno podržavaju jednu od strana postupka, kako bi izbjegao odavanje dojma podržavanja bilo koje od strana, odnosno dojma pristranosti.
- h. Prilikom prvog kontakta sa sudionicima sudskog postupka koji nisu upoznati s ulogom promatrača, promatrač mora objasniti svoju ulogu, kao i načelo neuplitanja kojim se vodi pri praćenju suđenja.

II.Načelo povjerljivosti

- a. Promatrač/ica će izvijestiti poštuju li sve stranke u postupku, predstavnici javnosti i novinari tajnost postupka, u slučaju isključenja javnosti tijekom glavne rasprave.
- b. U slučaju otkrivanja ili ugrožavanja identiteta zaštićenih svjedoka promatrač treba o istom obavijestiti voditelja programa radi poduzimanja odgovarajućih radnji.
- c. Promatrač je dužan povjerljive informacije (priključene tijekom provođenja programa, dobivene na glavnim raspravama s kojih je ograničena ili isključena javnost, kao i informacije koje sadrže podatke o ugroženim svjedocima) čuvati kao tajnu te ih štititi od objavljivanja.
- d. Tijekom postupka, promatrač će komentirati proceduralna ili materijalno-pravna pitanja slučaja, ili kaznenopravni sustav općenito. U konzultaciji s voditeljem programa, odlučit će se kako u vezi istoga pristupiti pravosudnim dužnosnicima, strankama u postupku ili bilo kojim trećim osobama.
- e. Promatrač smije davati izjave za medije i komentirati slučaj/suđenje/pravosudni sustav, tek nakon što se o tome konzultira s voditeljem programa.
- f. Ako se promatraču uskrati pristup sudskom spisu ili raspravi zatvorenoj za javnost, on će zatražiti sastanak s predsjednikom vijeća i objasniti prirodu programa praćenja suđenja, dostaviti kopiju Memoranduma o suglasnosti i objasniti da će materijal ostati povjerljiv. Ako problemi potraju, promatrač će o ovome raspraviti s voditeljem programa koji će odlučiti o dalnjim koracima.
- g. Promatrač će osigurati da se njegove pisane bilješke i bilo koji drugi povjerljivi materijal čuva na sigurnom u njegovom uredu te da nije lako dostupan.

III.Dužnost profesionalnog ponašanja

- a. Promatrač mora biti spreman i sposoban svim pravosudnim dužnosnicima, strankama i drugim sudionicima u postupku jasno artikulirati opće informacije, svrhu i ciljeve programa praćenja suđenja.
- b. Promatrač se treba pravovremeno informirati o datumu, vremenu i mjestu rasprave koju će pratiti. Treba zabilježiti je li bilo lako dobiti takve informacije te jesu li one bile točne.
- c. Promatrač bi trebao na sud stići prije početka rasprave kako bi imao dovoljno vremena za pronalaženje sudnice i ulazak u nju (ili sučevu referadu) te kako ne bi nepotrebno komplikirao ulazak svojim kasnim dolaskom.
- d. Promatrač/ica će nositi primjerenu odjeću.
- e. Promatrač/ica će se ponašati na dostojanstven način tijekom rasprave koju prati i u kontaktu sa svim sudskim službenicima i sudionicima sudskog postupka postupati s poštovanjem.
- f. Promatrač će biti savjestan i pripremljen za praćenje postupka tako što će pročitati sve informacije vezane uz nadolazeću raspravu. Promatrač mora postupku posvećivati punu pažnju i raditi opsežne bilješke.
- g. Promatrač/ica će pratiti ročišta od početka do kraja i strogo poštovati pravila suda, odnosno imati pravo na pauze onako kako ih odredi sud tijekom suđenja.
- h. Promatrač će biti upoznat sa svim programskim smjernicama i procedurama te će ozbiljno shvaćati svoju odgovornost za kontinuiranu pravnu izobrazbu.

IV.Pristup sudskim zgradama i sudnicama

- a. Ako je rasprava javna, slobodan pristup zgradi suda i sudnici treba tijekom provođenja aktivnosti praćenja suđenja smatrati pravnom normom.
- b. Ako je rasprava zatvorena za javnost, promatrač/ica će od predsjednika vijeća zatražiti dopuštenje za praćenje suđenja.
- c. Promatrač će se pisanim putem predstaviti nadležnim osobama suda, uz objašnjenje da on/ona planira prisustvovati suđenju.
- d. Promatrač bi trebao pokušati pristupiti sudu i sudnici bez isticanja od ostale prisutne javnosti.
- e. Promatrač nikada neće oštro i žustro zahtijevati pristup suđenju te će ostati uljudan i ljubazan u svakom trenutku.
- f. U slučaju problema s pristupom sudu ili sudnici:
 - 1. Ako pristup bude uskraćen od strane sudskog osoblja ili službenika, promatrač će biti spremna pokazati važeće dokumente (Memorandum o suradnji) i identifikacijske isprave, kao i objasniti svoje zakonsko pravo da prati suđenja te svrhu i ciljeve programa praćenja suđenja.
 - 2. Ako je pristup još uvijek uskraćen, promatrač bi trebalo zatražiti sastanak sa sucem kako bi objasnio pravnu osnovu te svrhu i ciljeve programa praćenja suđenja.
 - 3. Ako sudac ne odobri pristup, promatrač bi trebao upitati za specifičnu pravnu osnovu ili razlog zbog čega pravo na javnost suđenja ne postoji.
 - 4. Promatrač treba analizirati i izvijestiti o razlozima uskraćivanja pristupa sudskoj raspravi kako je to predviđeno izvještajnim metodama programa praćenja suđenja.
 - 5. Promatrač nikada neće uvjetovati ili prijetiti službenicima suda, već će u svakom trenutku ostati profesionalan u obavljanju svojih dužnosti.

V.Sigurnost i dobrobit promatrača

- a. Promatrač ne bi trebao poduzimati nikakve radnje koje bi mogle naštetiti njegovoj sigurnosti.
- b. Promatrač će voditelju programa prijaviti sve sigurnosne incidente, bez obzira na to koliko se čine nevažni.
- c. Promatrač će hitno obavijestiti voditelja programa ako je prema njemu učinjena bilo kakva prijetnja ili se u bilo kojem trenutku osjećao zastrašeno.
- d. Promatrač/ica neće kontaktirati niti jednu od stranaka ako postoji mogućnost da bi se to moglo odraziti na njegovu sigurnost.
- e. Voditelj/ica programa bi trebao/la ustanoviti način podrške promatraču koji je prisustvovao traumatičnom svjedočenju, kako bi mu bila pružena psihološka pomoć i savjetovanje.
- f. Promatrač/ica može zatražiti da ga se izuze s praćenja pojedinog predmeta.

Literatura:

Frei, N. (ur.), Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit Deutschen Kriegsverbrechern in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg, Göttingen, 2006.

Josipović, Ivo (2007) Ratni zločini. Priručnik za praćenje suđenja. Osijek: Centar za mir, nenasilje i ljudska prava - Osijek.

Kardov, K., Lalić, D., Teršelić, V., Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj. Zagreb: Documenta, 2010.

Praćenje suđenja za ratne zločine: Izvještaj za 2012. godinu. Osijek: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Građanski odbor za ljudska prava, 2013.

ZAŠTITA SEBE U RADU NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU

Trauma i posljedice - Briga o mentalnom zdravlju aktivista civilnog društva u suočavanju s prošlošću

Zdenka Pantić

U ovom tekstu bit će riječi o psihološkim posljedicama rada s traumatiziranim ljudima na one osobe koje im pomažu. To mogu biti profesionalci/ke iz pomačkih struka, aktivisti, volonteri, članovi obitelji i drugi koji su u neposrednom kontaktu s traumatiziranom osobom. Ovdje nas posebno zanimaju aktivisti i volonteri organizacija civilnog društva koje se bave ljudskim pravima, posljedicama ratne traume, pružajući neposrednu podršku traumatiziranim na terenu, bave se prikupljanjem činjenica i bilježe ratna

iskustva, zagovaraju prava različitih skupina žrtava ili su monitori na suđenjima za ratne zločine, i drugi.

Svi oni susreću se s psihološkom traumom izazvanom od ljudi. Smatra se kako je teži oporavak od traume izazvane od ljudi (ratna trauma, tortura, genocid, progoni bazirani na religioznoj i etničkoj, političkoj osnovi) budući da je tu prisutna namjera, a nije slučajan događaj kao kod prirodnih katastrofa (Van der Kolk, 1996:142). Među aktivistima i volonterima koji

rade sa žrtvama rata i kršenja ljudskih prava, puno je (mladih) ljudi, čvrstih uvjerenja u smisao onoga što

rade, spremnih za napore kako bi se ispravile nepravde i društvo postalo bolje.

S čime se oni suočavaju?

- Puno je problema bez zadovoljavajućeg rješenja
- Velik je broj osoba kojima je potrebna stalna i intenzivna pomoć, jer su trajno u velikoj nevolji
- Emocionalno iscrpljivanje je trajno zbog stalne svijesti o velikim potrebama klijenata
- Jednoličnost problema populacije otežava rad
- U nekim situacijama može postojati opasnost fizičke prijetnje (osobito ranije)
- Sličnost osobnog iskustva pomagača s traumatskim iskustvima klijenata može pokrenuti neke traumatske reakcije kod pomagača

Uz opće poteškoće u radu s traumatiziranim, aktivisti i volonteri u organizacijama civilnog društva rade s problemima koji su u društvu često predmet negiranja i zavjere šutnje, najčešće nemaju podršku javnosti, nego je upravo smisao njihova rada ukazivanje na nepravdu i potrebu njenog ispravljanja (Pantić, 2012: str 289-305)⁹⁴.

S druge strane aktivisti u pravilu nisu trenirani za rad s traumom i nisu svjesni njenih posljedica, a njihove organizacije nemaju mjere za čuvanje mentalnog zdravlja kao redovni dio svog rada. Naprotiv, motivacija i vrijednosti u koje aktivisti vjeruju upravo idu za tim da se maksimalno založe u svojim nastojanjima, što

može povećati rizik za njihovo mentalno zdravlje i dobrobit. Tako, primjerice, ideja traženja pomoći u razumijevanju vlastitih reakcija na traumatski materijal kome su izloženi može čak biti smatrana slabosću!

Međutim, kroz pomagački rad svi se mijenjamo i to može biti u pozitivnom, kao i u negativnom smislu. To su prirodne reakcije na izloženost traumatskom materijalu. O ovome se pre malo govori, a pri odluci o radu s teško traumatiziranim osobito je važno znati kako trauma ima transformativni učinak na pomagače.

Trauma

Psihološka trauma je doživljaj (osobno iskustvo, prisustvo ili suočenje) izravne ili potencijalne smrtnе opasnosti, ranjanja ili ugroženosti osobnog ili

tuđeg fizičkog integriteta, a zbog čega se javio intenzivan strah, osjećaj bespomoćnosti ili užasnutosti (DSM-IV: 209).

Posljedice traume

Posljedice mogu biti na fiziološkom, psihosocijalnom i obiteljskom planu (o kolektivitetima i traumi nekom drugom prilikom). Jedna od najčešćih posljedica je PTSP, kada osoba osjeća strah, bespomoćnost, ljutnju, mržnju, poremećaje spavanja, promjene u pamćenju, pojačanu pobuđenost, poteškoće koncentracije, ponavljanje doživljavanje traumatskih događaja, izbjegavanje podsjećanja na traumu, povlačenje; ali

isto tako postoji i niz drugih psiholoških i psihijatrijskih posljedica (depresivnost, tjeskoba, zloupotreba supstanci i dr.). Također se mijenjaju uobičajeni načini percepcije i razumijevanja sebe i okoline te svijeta. Trauma (je uvek gubitak) uključuje različite gubitke (konkretnе) te gubitak osjećaja sebe, gubitak osjećaja smisla i nade te povjerenja u druge...

⁹⁴ Iskustva Rehabilitacijskog centra za stres i traumu, RTC Zagreb u kojem je i sama autorica angažirana.

Psihološke reakcije pomagača

Rad s ljudima pripada u skupinu stresnih zanimanja, a to je osobito izraženo u radu s osobama koje imaju psihološke traume (kod ratne traume to je iskustvo sudjelovanja u borbama, progoni, mučenje, različiti gubici, iščekivanje nestalih, nedostatak pravde, a najčešće uz to klijenti pripadaju i ranjivim skupinama kao stariji, marginalizirani, žene, pripadnici manjina, osiromašeni, upravo zbog nepravde i traume i sl.).

Pomaganje psihotraumatiziranim osobama (ovdje

jednako mislimo i na istraživanje kao npr. ispitivanje ljudskih gubitaka ili praćenje suđenja za ratne zločine i dr.) izaziva snažne emocionalne reakcije. Pri tome i sami pomagači mogu biti žrtve traume, progona i dr. ili možda potječu iz obitelji s takvim iskustvima. Upravo usmjerenoš na druge ljude kroz blizak, osobni kontakt i suoštećanje s ciljem pružanja pomoći u životnim poteškoćama, liječenju, kroz borbu za njihova prava – utječe na one koji pomažu.

Tako Lansen (1994.) navodi moguće sljedeće osjećaje i ponašanja u kontaktu profesionalca sa žrtvom (u kontekstu kliničkog rada):

- prespontano nagonsko reagiranje koje dovodi do neprimjerenih postupaka
- izbjegavanje postavljanja određenih pitanja
- neprimjećivanje važnosti klijentovih izjava
- davanje primjedbi s negativnim prizvukom

Nedugo nakon susreta sa žrtvama mogući su sljedeći osjećaji:

- istraživaču/pomagaču može biti teško ostaviti priču po strani
- neko vrijeme neće biti sposoban koncentrirati se na druge stvari
- ima osjećaj privremene nemogućnosti socijalnih kontakata
- moguća je izražena potreba da podijeli priču s nekim drugim
- moguć je osjećaj zbumjenosti, umora, nesigurnosti
- moguće su noćne more i namećuća sjećanja na priču o nasilju
- moguća pojava reakcija straha

Nadalje, kao dugotrajne posljedice profesionalac (aktivist, volonter):

- je u iskušenju da postane indolantan, ne piše izvještaje, itd.,
- ima predrasude prema određenim kategorijama klijenata (zašto nije ranije otisao iz opasnosti..),
- drži klijenta s ozbiljnim problemima po strani, kroz krute procedure,
- osjeća nemoć da pomogne,
- ne uspijeva pomoći,
- ne konzultira kolege (usami se),
- mijenja se u odnosu prema sebi i drugima.

Ovome dodajemo i vlastita opažanja u našem radu s aktivistima/volonterima koji se bave ozbiljnim kršenjima ljudskih prava, što utječe na njihovu dobrobit, rad i identitet:

- unatoč dobrim namjerama moguća je pojava konflikta lojalnosti: npr. aktivist i ispitivana osoba ili osoba kojoj se pomaže različitim su uvjerenja, različite etničke pripadnosti,
- obje strane u kontaktu mogu biti žrtve,
- jedna od te dvije osobe u konkretnoj situaciji pripada agresorskoj, a druga grupi koja je žrtva,
- pitamo se kako razumjeti slojevitost sukoba,
- iskustvo susreta s traumom, drugim/različitim, utječe na razvoj identiteta pomagača,
- postavlja se i pitanje kako se kreira smisao u susretu s dugotrajnim nedostatkom pravde, negiranja i zavjere šutnje, nekažnjivosti?

PRIMJER:

Mlada, empatična i vrlo motivirana osoba radi na terenu zanimajući se za pravni aspekt krupnih kršenja ljudskih prava u ratu, pomaže osobama s velikim gubcima te onima u dugotrajnoj borbi u pronalaženju nestalih. Nakon nekog vremena opaža različite tjelesne smetnje, osjeća se depresivno, tjeskobno, ima noćne more i suicidalne misli - radi čega se javlja stručnjaku. Iz razgovora se saznaće da je osoba u djetinjstvu bila izložena ratnoj pogibelji u svom mjestu zbog ratnog djelovanja, uz istovremene prijetnje i izolaciju svoje obitelji od sugrađana radi svoje etničke pripadnosti. Roditelji, okupirani opasnostima i preplavljeni svakondnevnim brigama nisu mogli pružiti adekvatnu podršku... Kroz kratku fokusiranu psihoterapiju ubrzo dolazi do uvida kako je trauma korisnika pokrenula vlastite neproradene traume i postiže se redukcija simptomatologije.

Koji su najčešći nepovoljni ishodi rada s teškim traumatskim materijalom?

Sagorijevanje je reakcija organizma u kojoj čovjek gubi osjećaj za posao i ljude s kojima treba raditi (klijente, korisnike, ispitanike), nema više osjećaja za druge i predanosti potrebne za rad s drugim osobama, što je suština njihovog posla. Kod sagorijevanja

ključan je osjećaj besmisla posla koji se radi, a ne razina opterećenosti. Ukoliko se proces ne prepozna na vrijeme može završiti ozbiljno poremećenim mentalnim i tjelesnim zdravljem.

Procjena rizika sagorijevanja na radu obzirom na uvjete i organizaciju rada moguća je putem sljedećih koraka (Sjolund, 2007: 306):

- istražiti obim stalnih kontakta, opterećenje poslom i brojem slučajeva,
- detektirati nejasne ciljeve u poslu,
- detektirati nejasne uloge i očekivanja od voditelja i društva,
- procijeniti kontaminaciju zbog povezanosti sa slučajem,
- ocijeniti kakve su mogućnosti osobnog razvoja,
- osvijestiti kako će negativna spirala iscrpljenosti uzrokovati osjećaj gubitka smisla u poslu,
- tipični psihosomatski simptomi su: glavobolja, gubitak sna, apetita, umor, probavne poteškoće, povišen tlak,
- emocionalni simptomi (depresivnost, razdražljivost, tjeskoba, osjećaj krivnje, bespomoćnost..).

Kod sagorijevanja dolazi do promjena u odnosu prema klijentu pa primjećujemo sljedeće:

- udaljavanje i odbojnost/gnušanje
- sumnjičavost
- cinizam.

Promjene u radu koje se zamjećuju su:

- veća krutost, otpor prema promjenama i manjak kreativnosti
- osjećaj smanjenja radnog kapaciteta
- opterećenje osjećajem nekompetentnosti i tjeskobe da će kolege otkriti „činjenicu da sam beskoristan/na“.

Mjere prevencije koje možemo i trebamo poduzeti:

- poznavanje znakova sagorijevanja i identifikacije uzroka,
- posjet liječniku kod pojave tjelesnih problema; spavanje i pravilna prehrana,
- problemi mentalog zdravlja: usvajanje vještina nošenja sa stresom (mišićna relaksacija, imaginacija, pozitivni stavovi prema sebi (razumijevanje vlastitih slabosti i snage),
- pratiti depresivnost,

- dobro upravljanje vremenom, postavljanje realnih ciljeva,
- pratiti nezadovoljstvo poslom (promjena posla?),
- poštivanje povjerljivosti.

U prevenciji sagorijevanja važno je brinuti o tome kako su radni resursi, uvjeti rada i organizacija posla.

Sekundarna traumatizacija je profesionalna poteškoća, neizbjegljiva posljedica bliskog odnosa s traumatiziranom osobom (profesionalnog, obiteljskog). Rad s traumatiziranim utječe na identitet terapeuta/pomagača/istraživača, ostavlja kratkotrajne i/ili dugo-

trajne posljedice na njihov privatni život i rad, utječe na njegov/njezin svjetonazor, psihološke potrebe, stavove i sustav sjećanja. Znači, termin sekundarna traumatizacija upotrebljava se kako bi ukazao da drugi ljudi, koji dolaze u bliski kontakt sa žrtvom traume, mogu doživjeti znatan emocionalni poremećaj i s vremenom mogu postati i sami indirektnom žrtvom traume (Sjolund, 2007: 305).

Pri tome se pojave simptomi PTSP ili njima slični :

- poteškoće spavanja, koncentracije, simptomi depresije, tendencija k povlačenju, tjeskobni osjećaji, noćne more i **namećuća sjećanja**,
- utjecaj na doživljaj sebe i drugih, poljuljan ili promijenjen pogled na svijet,
- svakodnevni životni problemi postaju manje zanimljivi; smanjen osjećaj povezanosti s najbližima,
- osjećaj krivnje zbog boljih životnih okolnosti, nego što su klijentove,
- osjećaj srama pomagača kao indirektnog svjedoka zlostavljanja,
- (vidi također gore simptome sagorijevanja).

Tako misli, osjećaji i ponašanja pomagača mogu biti

- istovrsni s onima koji očituju traumatizirane osobe s kojima rade,
- izazvani iskustvima klijenta,
- ili se mogu prenositi s traumatizirane osobe na pomagača, a utječu na njihov privatni i profesionalni život.

Ne radi se o tome da klijenti „nešto urade“ pomagaču; simptomi slični primarno traumatiziranoj osobi koji se mogu pojaviti i kod pomagača su **ljudska posljedica suočavanja i saznanja o realnosti traume**.

Osobe s kojima rade istraživači u suočavanju s prošlosti često su imale drastična traumatska iskustva koja je teško i saslušati. To su osobe koje uglavnom nisu govorile o svom iskustvu: bojale su iznijeti svoje iskustvo, nitko ih nije htio čuti, doživjele su višestruku traumatizaciju i dugotrajan nedostatak pravde, nisu imale pristup rehabilitaciji i dr. (Pantić, 2011). Suočavanje sa zlom koje ljudi mogu učiniti jedni drugima (kao i kumulativni efekt od niza pojedinačnih slučajeva) može biti poražavanjuće, preplavljujuće iskustvo za pomagača/istraživača koje dovodi u pitanje osjećaj kontrole nad svojim vlastitim životom.

Upravo suosjećanje – otvorenost i empatija koja je nužna u radu s traumatiziranim, nesretnim, obe spravljenim ljudima kako bi im se pomoglo (zadobilo povjerenje, pružila podrška, pomoglo u ostvarivanju

prava i dr.), kako je već rečeno - mijenja pomagača/istraživača i istovremeno ga čini ranjivim. Zbog svega iznesenog smatra se da je sekundarna traumatizacija neizbjegljiv odgovor na masivnu izloženost traumatskom materijalu.

U psihoterapiji proces liječenja primarne i sekundarne žrtve je isprepletan i u mnogim vidovima paralelan proces: pomagač predstavlja resurs za primarno traumatiziranu osobu te oporavak primarno traumatizirane osobe istovremeno pozitivno utječe na sekundarno traumatiziranog pomagača. Pojavu sekundarne traumizacije (preplavljujući traumatski materijal) u radu na suočavanju s prošlosti treba nastojati prevenirati organizacijom rada, brigom o suradnicima i njegovanjem atmosfere povjerenja. Ako/kada se ona pojavi vjerujemo kako se simptomi mogu ublažiti osjećajem da se nešto čini za ugrožene skupine te ukoliko dođe do pomaka u društvu u odnosu na njih (makar koliko slabi i spori), kao i mjerama profesionalne podrške.

Protumjere: briga o mentalnom zdravlju pomagača

Dakle, kako provoditi brigu o mentalnom zdravlju i dobrobiti pomagača/istraživača kako ne bi i oni/one ostali po strani sa svojom patnjom kao i primarne žrtve?

U prevenciji problema mentalnog zdravlja prije svega je važna dobra organizacija rada i dobra organizacijska klima, kontrola nad radnim zadacima i pristup informacijama, timski rad, podrška među suradnicima kao i osjećaj podrške od rukovodstva. Nadalje, potrebna je:

- **Psihoedukacija** (o posljedicama traume i mjerama prevencije)
- **Tehnike relaksacije**
- **Debriefing** (svrha je redukcija moguće psihološke štete putem informiranja i omogućavanja da osobe iz tima govore o doživljenom stresnom/traumatskom iskustvu; Van der Kolk, 1996: 425- 475)
- **Supervizija** (stručno vođena supervizija rada kao vid podrške i prevencije: Ajdušković, Cajvert, 2001: 15)
- Profesionalna pomoć za mentalno zdravlje (kada je to potrebno).

Zaključak

Nije nam namjera „patologizirati“ rad s traumom: kao što postoji potencijal za razvoj psiholoških i tjelesnih poteškoća kao odgovor na traumu, ljudi također imaju svoj **potencijal da se dobro nose s teškim iskustvima, tzv. „otpornost“**. To ne znači da oni ne osjećaju nelagodu, poteškoće ili patnju u susretu s traumom i nepravdom (Pantić, 2009).

Već je spomenuto da je prije svega potrebna dobra organizacija rada, iskusno timsko vodstvo i osjećaj podrške. Zatim, vidjeli smo kako stres na poslu koji nastaje zbog izloženosti traumatskom materijalu utječe na tijelo i um (produženi stres donosi tjelesna oštećenja i ometa rad), a naše ponašanje utječe na pojačavanje ili smanjenje stresa te prema tome treba planirati i mjere. Naime, pomagači (kao i njihovi klijenti) imaju poteškoća u relaksaciji, a uz to, ako

se poteškoće pojave, njima je lakše govoriti o svojim fizičkim poteškoćama nego o samom stresu: stoga u početne mjere treba uključiti učenje tehnika relaksacije (Sjolund, B., 2007: 367). Isto tako, jasno je i to da kod uvođenja preventivnih mjer treba imati na umu način rada pojedine organizacije, potrebe te njenu posebnu kulturu i vrijednosti.

Dobro educiran i podržavan istraživač/pomagač, bit će dovoljno osjetljiv za svoje ispitanike/korisnike, sposoban ostvariti povjerenje, znat će brinuti o tome da ih ne povrijedi kao i kako brinuti o svom mentalnom zdravlju.

Briga o mentalnom zdravlju aktivista **nužnost je i etička obaveza i prema korisnicima**. Potrebno je da ona postane standard u radu, a ne sporadična aktivnost.

Literatura

Ajduković, M., Cajvert Lj., *Supervizija u psihosocijalnom radu*, 2001.

Dijagnostički kriteriji iz DSM-IV, Naklada „Slap“, Jastrebarsko 1999.

Lansen, J., IRCT Kopenhagen: Predavanje na edukaciji o torturi, 1994.

Pantić, Z., Istraživanje otpornosti – izlaganje na konferenciji ESTSS, Dubrovnik, 2009.

Pantić, Z., Psihosocijalne intervencije prema civilnim žrtvama rata i njihovim obiteljima u Brlas, S. i dr; Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja – Priručnik za psihološku djelatnost u zaštiti i promicanju mentalnog zdravlja ZZJZ Sv Rok, 2012.

Pantić, Z., RCT Zagreb, izlaganje na konferenciji: „Approaching and empowering torture victims/witnesses on war crime trials: experiences and challenges”, 19th to 20th October 2011, Brussels, IRCT European alliance meeting, 2011.

Sjolund, B., H., RCT Field Manual on Rehabilitation. RCT Copenhagen, 2007.

Van der Kolk, A., and &, New York, London: Traumatic Stress: The effects of overwhelming experience on mind, body, and society. The Guilford Press, 1996.

ZAŠTITA SEBE U RADU NA SUOČAVANJU S PROŠLOŠĆU - ODMAK

Goran Božićević, Ana Bitoljanu

Ovaj rad je višestruko zahtjevan i iscrpljujući. Uz jaku emotivnu komponentu od kojih mnogi osjećaji nisu ni osjećeni, već potisnuti, zakopani, sjećanja navodno zaboravljena, tu je i cijeli niz drugih, mahom psiholoških izazova. Slušamo priče žrtava, slušamo priče počinitelja, pod pritiskom smo nama bliskih, ali i šire zajednice da zaboravimo, ne kopamo po starim ranama, ne diramo u 'naše', pazimo na uzrok i posljedicu, na 'ravnotežu', borimo se s vjetrenjačama, protiv poricanja, protiv (korumpiranog ili makar neprofesionalnog) pravosudnog sustava, neučinkovite policije, licemernih političara, protiv nerazumijevanja i 'nerazumijevanja' okoline čime se to bavimo.

Zapravo, malo je ljudskih aktivnosti koje toliko iscrpljuju, a da pomaci i rezultati nisu zagarantirani,

stalna preispitivanja smisla našeg rada snažno troše naše kapacitete, frustracija i tjeskoba su uključeni. Važno je svega navedenoga biti svjestan, znati se zaštiti od sekundarne traume, ali i sagorijevanja, znati jasno zašto se time bavimo, da će satisfakcija biti i rijetka i zakašnjela, znati gdje i od koga snagu i inspiraciju crpimo. Ima i dodatan razlog. Ovaj je rad i nov i složen i zahtjevan. Za njega nam trebaju kompetentne i kvalificirane osobe, dakle sa znanjima i vještinama, s drugim interesima, a ne samo ljudi sa svojim osobnim razlozima. Želimo li sačuvati i zadržati one koji već rade, ali i privući i uključiti što više ljudi, moramo razviti sustav zaštite za ljude koji rade na suočavanju s prošlošću.

Iskustva odmak-a/ retreat-a u grožnjanu

Od lipnja/juna 2004. u Grožnjanu u Istri održava se ljeti višednevni ODMAK za umorne aktiviste/ice koji rade na suočavanju s prošlošću. Bilo ih je do sada ukupno šest, s prekidom od 2009. do 2011. u ukupnom trajanju od 34 dana i blizu 100 sudionika (točan broj nije lako izračunati, jer su neke sudionice dolazile više puta, bilo je i članova obitelji, volontera i stručnih osoba uključenih te organizatora, a svi su oni uz svoje uloge pomalo i radili na svom odmaku od stresa i sagorijevanja.)

ODMAK je izšao iz programa podrške radu na suočavanju s prošlošću, u britanskih Kvekera, Quaker Peace & Social Witness koji su ga do sada jedini i financirali. S vremenom se koncept ODMAK-a profilirao.

Sudionici su aktivni na suočavanju s prošlošću ili izgradnji mira, dolaze iz neke od postjugoslavenskih zemalja, stariji su od 20/21 godine i kroz motivaciju, npr. broj godina u organizaciji, količina angažmana, osjećanje bespomoćnosti i pad energije, moraju ukazati na potrebu za ODMAK-om.

ODMAK nije mjesto za posao i razgovor o njemu. Iako se te teme ne mogu izbjegći, jer je 'posao' za-

pravo zajednički nazivnik sudionicama, trebale su godine da odučimo ljudi da na ODMAK ne donose letke, knjige i druge materijale svojih organizacija, da ne dolaze s nedovršenim poslovima na kojima će raditi, da ne planiraju projekte u dane ODMAK-a. Tu ima prostora za napredak u konceptu. Aktivisti su radoholičari i nerijetko im je rad (pogotovo težak i podcijenjen rad poput suočavanja s prošlošću) izlika za bijeg od samih sebe, što je višestruko pogrešan i nezdrav pristup i sebi i radu.

JOGOM počinje dan. Odaziv varira od grupe do grupa do 45' do sat vremena na početku dana, oko 8h ujutro, vani u prirodi, je poruka koju želimo jasno poslati. Vrijeme za sebe i svoje tijelo, neometano, vođeno, u grupi, a opet svatko sam sa sobom. Jugu vode iskusne voditeljice i vježbe prilagođavaju sudionicama/ima.

MASAŽE su važan dio ODMAK-a. Najčešće smo mogli priuštiti jednu polusatnu masazu svakoj osobi. Po potrebi i prijedlogu maserke još jednu onima kojima treba. Idealno bi bilo bar 2-3 masaže svima, no finančije nam to nisu dozvoljavale. U svakoj grupi bude netko tko si dodatno i sam plati. Maserke su stručno

osposobljene i iskusne. Briga o svom tijelu je kroz masaže potencirana, a učinak je brz i blagotvoran.

RAZGOVORI S PSIHOTERAPEUTOM - Važan partner na većini ODMAK-a nam je bio Centar za ratnu traumu⁹⁵ iz Novog Sada. Spoj njihove stručnosti i iskustva s opuštenim pristupom, bliskim aktivistima, je po našem mišljenju idealan. Razgovori su, kao i sve druge aktivnosti, neobavezni, no i takve ih iskorištava velika većina sudionica/ka. Nužno je da razgovori budu svojevoljan izbor, koji se time svodi na aktivnu želju sudionika za razgovorom sa stručnjakom o svom mentalnom zdravlju. Također, oni koji tada nisu spremni za to nisu pod pritiskom da to moraju odraditi.

Razgovori su znali trajati i sat i pol, a vođeni su na mjestima u Grožnjanu odabranim od samih sudionica, od tišine i mira u uredu do razgovora uz kavu u kafiću. Terapeuti Centra za ratnu traumu su uglavnom doživljavani kao ‘naši’ s obzirom da se radi o nevladinoj organizaciji i ljudima koji se i sami bave izgradnjom mira. Najvažniji dobitak tih razgovora je:

rasterećenje osobe od niza pritisaka kojima je izložena, stručan, ali i prijateljski savjet kako se nositi s opterećenjima, najčešće kroz pitanja ili prikladne primjere, a ne kao ‘propisana terapija’, davanje konteksta u kojima su psihička opterećenja normalna za tu vrstu rada, no ignoriranje istih nije zdravo, dobijanje stručne povratne informacije što bi bili poželjni slijedeći koraci za unaprijeđenje vlastitog mentalnog zdravlja.

Dobitak nije samo u ‘saniranju problema’ ili preventiji štete, već je i rad na npr. vlastitoj asertivnosti, znači dalnjem osobnom razvoju, vrlo značajan. Postoji dilema koliko treba poticati aktiviste na javljanje za razgovore i do sada je pristup, kao i za sudjelovanje na svim radionicama, bio sljedeći – potičemo sudionike na korištenje prilike za razgovor, no isti nije obavezan.

OBROCI su takoreći jedina obavezna zajednička aktivnost. Kako je sam koncept ODMAK-a u razvoju, tako se mora priznati da postoji određen neizrečen pritisak da se na obroke treba doći, bar zbog razloga što su naručeni i plaćeni. Na tome treba poraditi, no već je do sada uobičajena praksa da ljudi najave izostanak. Doručak je posebno “osjetljiv” obrok, jer je relativno rano ujutro pa prekida mogućnost duljeg spavanja, a uočeno je da je princip izbora, tj. švedskog stola dobar. Ukoliko je moguće, taj princip bi trebalo primijeniti i na ostale obroke.

ZAJEDNIČKI DOGOVORI su također u procesu uhdavanja. Obično su poslije doručka i tada se planiraju zajednički izleti, dogovara prijevoz automobilima, vrijeme, odredišta. Iako je jako dobro, u smislu poruke o brizi za ljude, bilo prihvaćeno da organizatori razvoze sudionike, najčešće do plaže (20ak km), to predstavlja priličan napor za organizatore. Uvođenje volontera (znali su to biti sudionici Mirovnih studija) pomoglo je, no uvjek je prisutno pitanje odgovornoštiti i sigurnosti kod takvih vožnji, kada su neprofesionalni vozači u pitanju. Dogovori nisu lagani, jer ima različitih želja, a i sudionici su na nekoj vrsti oporavka. Pogotovo kod većih grupa i s vremenom smo naučili da je korisno suziti prostor opcijama. Kako god, ti dogovori u sadašnjem konceptu ODMAK-a doprinose zблиžavanju grupe, razmjeni informacija, zajedničkom planiranju te uvidu u raspoloženje pojedinaca, ali i grupe u cijelosti.

IZLETI čine potencijalno najprivlačniji dio ODMAK-a. Iako je sam Grožnjan ljeti, točnije pred glavnou sezonom, zanimljiv, inspirativan, a smirujuć, izleti ipak nude mogućnost kupanja u moru (mnogim sudionicima teško dostupno inače), istraživanja novih destinacija, zabave, ali i avanturizma. Ipak, svjesni smo da zajednički izleti sublimiraju suštinu ovakvog koncepta ODMAK-a, a to je baš zajedništvo ljudi koji rade na teškim temama suočavanja s prošlošću. Svakako postoji mnogo aktivista/ica kojima bi više prijao oporavak među sasvim drugaćijom populacijom ili naprsto u samoći te njih u startu ovakav koncept odbija.

U dosadašnjih šest ODMAK-a u ponudi je bio niz drugih aktivnosti. Umjetničke radionice polučile su polovičan uspjeh. Grožnjan je Grad Umjetnika pa se ovakva vrsta aktivnosti pojavila kao ‘prirodna’. Mogućnost umjetničkog, kreativnog izražavanja te opuštanja pokazala se dobrodošlom. S druge strane pojavila se frustracija kada su bila ponuđena veća platna (80x80), jer nije bilo vremena da se slike dovrše, a također i kod izostanka jačeg umjetničkog vođenja kako bi krajnji rezultat zadovoljio same sudionike. Priručna knjižnica najbolje je funkcionirala kod grupe koja je već bila u Grožnjanu (Documenta), a u ponudi su bili isključivo stripovi i krimići. Odabir kvalitetnijih, a primjerenih knjiga u suradnji s Gradskom knjižnicom će se nastaviti, jer je reakcija bila pozitivna, no interes ipak nije velik. Ipak, ne treba zanemariti niti dobar osjećaj da su knjige na raspolaganju, a na svakome je odluka hoće li ih ili neće čitati. AMSAT dijagnostika ponuđena je jednom uz sudjelovanje u pokrivanju polovice troška od 200 kn. Iako nekima sporna, ova nepretenciozna metoda potvrdila je visoku razinu stresa kod većine sudionika te grupe i poslala poruku da se na zdravlje treba mnogo više paziti.

⁹⁵ www.wartrauma.org

ODMAK je jedinstven program, baš zato što pazi na svoje sudionike/ice, ali ih ne gleda kao pacijente. Nastavlja se i u ljeto 2013., a nadamo se i dalje. Čarolija Grada Umjetnika – Grožnjana uvelike doprinosi smerenju i osnaživanju, toliko potrebno sudionicima/ama. No čarobnih mjesta ima još mnogo oko nas, zar ne?

Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću

U nastojanju da potaknu proces suočavanja s prošlošću i ustanovljenje činjenične istine o ratu te pridonesu pomicanju javne diskusije s razine prijepora o činjenicama (broj poginulih i slično) prema dijalogu o interpretacijama, *Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Centar za mirovne studije, Građanski odbor za ljudska prava te Hrvatski helsinski odbor* odlučili su osnovati *Documentu – Centar za suočavanje s prošlošću*.

Ključni je razlog ovoga nastojanja iskustvo prešućivanja i falsificiranja ratnih zločina i ostalih ratnih zbivanja od 1941. do 2000. koje je utjecalo na noviju prošlost, kako Jugoslavije tako i post-jugoslavenskih društava.

Od svog osnutka *Documenta* doprinosi razvijanju individualnih i društvenih procesa suočavanja s prošlošću u izgradnji održivog mira u Hrvatskoj i široj regiji produbljujući javni dijalog i inicirajući debate o javnim politikama koje potiču suočavanje s prošlošću, prikupljajući podatke, objavljajući istraživanja o ratnim događajima, ratnim zločinima i kršenjima ljudskih prava, te prateći sudske procese na lokalnoj i regionalnoj razini kao doprinos poboljšanju sudske standarda i prakse u suđenjima za ratne zločine.

Misija je *Documente* poticanje procesa suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj, dokumentira i istražuje prijeratna, ratna i poslijeratna zbivanja te surađuje s organizacijama civilnoga društva i vladinim institucijama i sličnim centrima u inozemstvu.

Vizija Documente glasi: Suočavanjem s prošlošću do održivog mira

U ostvarivanju svojih ciljeva *Documenta* surađuje s osnivačkim organizacijama, udružama obitelji nestalih, drugim civilnim inicijativama, vladinim institucijama, međunarodnim institucijama i organizacijama, institucijama državne i lokalne vlasti, znanstvenim institucijama, vjerskim zajednicama, medijima, te ostalim zainteresiranim.

www.documenta.hr
www.civilnezrtve.hr
www.kulturasjećanja.hr

